763.27.

Almindelig

Verdens-Historie

til Brug for Skolerne

udgivet

af

M. Abraham Kall

Etatsraad og Ridder af Dannebroge, Professor i Historie og Geographie ved Kiøbenhavns Universitet.

Fierde Udgave

besørget og fortsat af

Justitsraad og Professor C. C. Werlauff

Kiøbenhavn.

Trykt paa den Gyldendalske Boghandlings Forlag i det Schultzske Officin.

1820.

Fortale.

Snarere end jeg havde kunnet formode, haver Publikums Ynde gjordt en nye Udgave af nærværende Haandbog nødvendig. Jeg har benyttet denne Leilighed til at anbringe endnu flere og, som jeg haaber, hensigtsmæssige Forandringer og Foregelser ved den. Jeg har sammentrukket den gamle og Middelalderens Historie i færre Tidsrum, har sadt Aarstallene ind i Texten og paa enkelte Steder ingtaget en anden Orden. Jeg har endelig overalt, som enhver ved Sammenligning vil kunde overbevise sig om, givet saavel den historiske Fortælling selv som især Anmærkningerne større Udførlighed, har fortsat Historien i et Tidsløb af 4 Aar og tilføiet det sidste Tidsrum adskilligt nyt, blandt andet Anmærkninger. Desuagtet er denne Udgave, ved uskadelige Afkortelser, især i Begyndelsen og i det sidste Tidsrum, ved Marginaliernes Vortfald, hist og her ogsaa ved en omhyggeligere Oeconomie med Rummet, ikke bleven større af Arketal end den forrige; en Omstændighed som jeg haaber ogsaa vil tiene til dens

Anbefaling. Skiøndt et fuldstændigt Register i flere Henseender kunde have været ønskeligt og af Enkelte ogsaa er ønsket, har jeg dog, efter nøiere Overlæg, tildeels med erfarne Skolemænd, undladt at tilføie det, som mindre passende i en Haandbog, der, saavidt muligt, bør læres heel og holden uden ad; hvorimod jeg igien, ved forudskikket Indholdsliste og ved Angivelse af Indholdet over hver Side, har søgt at lette Brugen af den.

Hvad iøvrigt dens Bestemmelse angaaer, behøver jeg vel neppe at gjøre den Sagkyndige opmærksom paa, at den er ey Lærebog, ingen Læsebog, at dens Hensigt ei er at bibringe Begynderen de første Grunde af Verdenshistorien, men at tiene til Underviisning for dem, der alt have giordt Fremgang i denne og at den stedse maae ledsages af Lærerens mundtlige Foredrag, om ikke af en udførligere Læsebog, som vor Literatur ikke mangler. For Begyndere torde det maaskee tillades mig, her at anbefale mit i Aaret 1817 udgivne ethnographiske Udtog af denne Verdenshistorie.

W.

Indhold.

A.

Achenske Fred. S. 312.
Adelstandens Oprindelse. 219. 287.
Afrika. 274. 393. 462.
Amerika. 394. 462. 463.
Araber. 84.
Arabiske Kalifat. 183. 208. 274.
Arabiske Riger i Afrika. 274.
Arabernes Videnskaber, Kunster, Handel. 214. 286.
Armenien. 107.
Asien (Vilte) s. Tilcoasten.
Asien (det nordlige). 38.
Assyriske Rige. 15. 25. 49.
Astronomie. 402.
Athens Forfatning. 66.
Attiske Rige. 29.

B.

Babyloniske Rige. 16.
Bithynien. 107.
Borgerlig Forfatning. 43. 218.
Borgerstanden. 287.
Bøhmen. 270.

D.

Danmark. 161. 179. 159. 258. 263. 354. 448.

E.

Engelland. 204. 254. 343. 346. 435. 437.
Europa (det nordlige). 38. 63.
— (det vestlige). 63.
— Videnskaber og Kunster der. 215. 282. 287.

F.

Frankerige. 193. 250. 321. 324. 409. 418. 422. 425.
— Normanner der. 202.
Frankiske Monarkie. 173. 191.

G.

Genua. 249. 320. 430.
Germaniske Folk (Riger stiftede af dem udenfor Italien) 157.
— deres Forfatning og Love. 189.
— deres Sæder. 169.
Grækenland. 29. 32. 53. 74. 76. 79. 81. 102.
Græske Stater uden for Peloponnes. 56.
— Kolonier i Lille Asien, Italien og paa flere Steder. 57. 73.
— mærkelige Indretninger. 44.
— Videnskaber. 165.
— Digtere, Talere, Kunstnere. 95. 131.
— Philosopher. 96. 130.

Græske Historieskrivere og Læger. 97.
— Keiserdømme s. Østrommerske Rige.

H.

Handelen. 129. 214. 220.
Hayti. 464.
Helvetiske Forbund s. Schweitz.
Hierarkiets Virkninger. 217.
Historiske Videnskaber. 405.

I.

Italien s. Rom, Sicilien.
Italiens Beboelse. 37.
— Græske Kolonier der. 57.
— Østgothiske og Longobardiske Rige der. 171.
— Normanner der. 202.
Italienske Stater. 248. 317. 427.
Jødiske (israelitiske) Folk. 18. 24. 46. 83. 112. 159.
— Religion. 21.
— Statsindretning. 22.
— Lærde. 168. 286.

K.

Kalifatet s. Araber.
Kananiter. 16.
Kappadocien. 127.
Karthago. 49. 92. 114.
— dets Forfatning og Religion. 129.
Kina. 390. 460.
Kirkestaten. 249. 299. 430.

Kongemagten. 287.
Korstog. 222.
Kreta. 29.
Krigsvæsenet. 287.
Kristelige Religions Stiftelse, Udbredelse og Tilstand. 139. 162. 176. 216. 248. 396.
Kristelig Tidsregning. 290.
Kulturens Oprindelse og Fremgang. 13. 18.
— Revolutioner i den 1 det 15de Aarhundrede. 289.
Kunster. 40. 63. 95. 131. 136. 213. 214. 215. 287. 408.

L.

Lehnsvæsenet. 189. 218.
Lille Asien i Folk der. 37. 73.
— Græske Kolonier der. 57.
Longobardernes Rige i Italien. 171.
Lovkyndighederne. 404.
Luther. 293.
Lægekunsten. 97. 408.

M.

Macedonien. 81.
Macedoniske Monarkie. 99.
— Rige (nye). 101.
Mathematik. 402.
Marokko. 248. 318.
Mongoler. 275.
Moses. 23.
Muhamed. 282.
Munkeordener. 226.

N.

Naturhistorie. 403.
Neapel og Sicilien. 249. 320. 431.
Nederlande, de forenede. 338. 446.
Nordamerikanske forenede Stater s. Amerika.
Norge. 161. 179. 299. 361. 363. 364. 448.
Normanner. 202.
Næringsvei. 43.

O.

Osmanniske Rige. 277. 384. 456.
Ostindien. 389. 459.

P.

Parthien. 107. 198.
Pavemagten. 205. 221. 290. 299.
Pavelige (Kanoniske Ret). 226.
Pergamus. 107.
Persien. 51. 68.
— Mærkelighedet der. 93.
Persiske Rige (det nyere). 158. 174. 387. 458.
Philologie. 407.
Philosophiske Videnskaber. 96. 130. 399.
Physiske Videnskaber. 401.
Phønikier. 16. 26. 49.
Polen. 196. 268. 369. 452.
Pontus. 103.

Portugal. 226. 336. 434.
Preussen. 268. 374. 442.
Ptolemæernes Rige i Ægypten. 111.
— Tidsalder. 133.

R.

Reformationen. 292. 293. 296. 299. 397.
Regiering, den kongelige og republikanske. 93.
Religion. 39. f. kristelige Religion.
Roms Stridrelse og første Konger. 60.
— Krige. 88.
Rom som Republik. 85. 118. 121. 123.
— under Keiserne. 137. 142. 147. 151. 153.
— Forfald til dets Fald. 163.
— dets Religion, Sprog og Sæder. 94.
— Videnskaber. 133. 163.
— Kunster. 136.
Rusland. 196. 267. 378. 454.

S.

Sardinien. 318. 427.
Savoyen. 248. 317.
Schweitz. 243. 316. 446.
Schyter. 84.
Sicilien. 90. 249. 320. 431.
Skabelsen. 11.
Skandinaviske Norden, f. Dannmark, Norge og Sverrig. 91. 161. 179.
Skiønne Videnskaber. 407.
Slaverne. 178. 196.
Spaniens ældste Beboere. 38.
Spanien. 245. 331. 432.
— Arabiske og kristelige Kongeriger der. 210.
Spanske Amerika f. Amerika.
Sparta. 35.
— dets Forfatning. 66.
Sprogenes Nytte. 17.
Sprog (nye). 190.
Staternes Oprindelse. 17.
Storbritannien f. Engelland.
Sverrig. 161. 179. 199. 265. 362. 450.
Syndefaldet. 12.
Syndfloden. 12.
Syriske Rige. 105.

T.

Theologie. 398.
Thracer. 36.
Toskana. 248. 319. 428.
Trediveaarskrigen. 305.
Trojanske Rige. 28.
Tydskland. 193. 234. 237. 241. 302. 305. 307. 309. 312. 313. 439.
— Slaver der. 196.

U.

Ungarn. 198. 272.

V.

Venedig. 248. 320. 429.
Westphalske Fred. 307.

Videnskaber. 42. 64. 133. 163. 167. 168. 186. 188. 213. 214. 215. 388. 389. 392. 398. 399. 401. 402. 403. 404. 405. 407.

Z.

Zoroaster. 46.

Æ.

Ægypten. 16. 25. 52. 211. 461.
— merkelige Indretninger der. 44.

Ø.

Østerrigske Successionskrig. 312.
Østerrigske Italien. 427.
Østgothernes Rige i Italien. 171.
Østromerske Rige (ogsaa Keiserdømmet). 169. 179. 211. 279.
— Videnskaberne der. 188. 213.

Indledning til Historien.

Verdens-Historien (Universalhistorien) underretter os om Folkenes og Staternes vigtigste Begivenheder. Navnet har den af et græsk Ord (ἱστορεῖν), som betyder at skue, fordi den dringer os Begivenhederne ligesom for Øinene.

Men ikke alle Begivenheder kunne eller bør finde Sted i Historien. Dens Gienstande ere ikkun de mærkeværdige Begivenheder, d. e. saadanne, som have frembragt en stor Forandring i Verden, i det mindste i en Deel af den.

Heller ikke om alle saadanne Begivenheder, fortiener Fortællingen stort Navn af Historie. Vi maae for alting vide, om Begivenhederne, som fortælles, ogsaa saaledes have tildraget sig, eller om Beretningerne om dem ere sande. Dette anses de billig for at være, naar de grundes paa tilforladelige Efterretninger og troværdige Vidnesbyrd fra de Tider, i hvilke Tildragelserne ere foregangne, eller fra de nærmest fol-

gende. Det er vanskeligt, at anstille denne Undersøgelse, men den er aldeles nødvendig. Ikke allerne fordi man da faaer at vide, hvilke Begivenheder man med Rette kan antage for sande; men endog, paa det man kan lære at vogte sig for alt for megen Lettroenhed. Det er tienligere, at tvivle en Tidlang om Fortællinger, som synes besynderlige, end skeer at troe dem. Dog, da man enten formedelst Mangel paa fornødne Efterretninger, eller og fordi de, man har, synes at imodsige hinanden, ei altid kan komme til en fuldkommen Vished i Historien: saa maae man ogsaa ofte lade sig nøie med en større eller mindre Grad af Sandsynlighed. Historien er altsaa en troeværdig Fortælling om mærkværdige Begivenheder. Derved skiller den sig noksom fra blotte Sagn, det er, fra mundtlig forplantede og mestendeels forfalskede Efterretninger, hvis Ophavsmænd ikke ere bekiendte og ingen Troe fortiene; og fra Fabelen, som opdigter Begivenhederne.

Skal man nu kunne drage den rette Nytte af Historien, saa er det ikke nok at Begivenhederne opbevares i Hukommelsen (skiøndt dette er baade vigtigt og nødvendigt) men de maae ogsaa beskiæftige Forstanden. Derfor er det fornødent at man ogsaa lærer at overveie og eftertænke Tildragelserne. Eftertanke koster os vel stundom nogen Umage-medens vi ere unge; men det er vor Pligt at sørge for, at Sieleevnerne tiltage i Styrke, og dette skeer ved Betragtninger over alt, hvad vi see, høre og lære. Anvendes altsaa Eftertanke paa Historien, maae man ofte spørge: Hvad var Aarsagen til disse Tildragelser? — Hvilke Bevæggrunde og

Hensigter have Menneskene havt med disse deres Handlinger? — Hvilket moralsk Værd (i god eller ond Forstand) har denne eller hiin Gierning? — hvilke Følger og Virkninger har denne eller hiin Begivenhed havt? — Hvad for Liighed have de gamle Tider med vore nuværende? — Hvor meget deraf kunne vi endnu nytte efter vor individuelle Beskaffenhed og Forhold? og flere saadanne Spørgsmaale.

Saaledes beskiæftiger Historien baade Hukommelsen og Forstanden; hiin samler, denne ordner og bruger det samlede. Men begge maae hielpes ved tydelig og ordentlig Fortælling om Begivenhederne. Disse maae nemlig saaledes foredrages, at de let kunne forstaaes, erindres og anvendes.

Derved er det især uundværligt, at man kiender Begivenhederne i Henseende til Tid og Sted. Den Videnskab, som beregner Tiderne efter deres indbyrdes Følge og Forbindelse, kaldes Tidsregning (Chronologie). Den har vel mange Huller og Vanskeligheder, især i den gamle Historie, da hvert Folk havde sin Ætæ; men ved ret mærkværdige Tildragelser forlader den os dog sielden ganske og aldeles. I Almindelighed blivet en Fortælling ofte mistænkelig derved, at man ikke kan angive Tiden, i hvilken det, der fortælles, skal være skeet.

Jordbeskrivelsen (Geographien), forskaffer os en nøiagtig Kundskab om Verden (Historiens Skueplads), i gamle og nye Tider. Den er, ligesom Tidsregningen, ofte ufuldstændig og mærk; men af meer almindelig Interesse. Begge ere de Historiens vigtigste Hielpevidenskaber.

Man bør ogsaa lære at kiende Historien saaledes, at man kan overse Begivenhederne i deres indbyrdes Sammenhæng og Forbindelse. Hvo som ikke ved, hvad der har tildraget sig i forskiellige Lande paa een og samme Tid, kiender og forstaaer ikke Historien saaledes, at den kan blive ham brugbar. Han har ikkun fattet enkelte Begivenheder, hvis Aarsager og Følger han ikke er i Stand til at bedømme, just fordi han har skilt dem fra andre. Denne Begivenhedernes Forbindelse er af en dobbelt Art. Den ene (den synchronistiske) viser sig imellem saadanne, som have tildraget sig paa een og samme Tid; thi anvendelsen af alle Tildragelser, som ere forefaldne paa een og samme Tid, just derfor ikke staae i indbyrdes Sammenhæng, saa oplyse de dog som oftest hinanden. Den anden (den pragmatiske) er endnu vigtigere, men ofte meget vanskelig at opdage. Den bestaaer deri, at mange Begivenheder, endogsaa fra meget forskiellige Tider og Egne, støde sammen for at frembringe en eneste stor Virkning.

Vist nok maae man ogsaa for den Aarsags Skyld søge en vis Fuldstændighed i Historien. Naar vi ville kiende og bedømme en berømt Mand, eller en mærkværdig Begivenhed, saa maae intet vigtigt mangle Os. Men derfor behøve vi dog ikke at samle alle smaae Omstændigheder, som høre dertil. Overhovedet maae man i Historien sagtegaa et skiønsomt Valg af Begivenheder.

For at blive tvivl Historiker, det er en saadan som ikke behøver blot at troe, hvad han har hørt eller læst, men selv kan undersøge alt, forskaffe sig Viished derom og anvende det til sin Hensigt, er der endnu meget tilbage at giøre. Man maae forberede sig ved Kundskab i de fornemste gamle og nye Sprog, i hvilke historiske Skrifter og Mindesmærker ere forfattede: — man maae giøre sig bekiendt med alle Historiens Kilder og Hielpemidler, dels Sagn, dels Monumenter (Oldsager, Mynter, Inscriptioner), dels Skrifter. — Tidsregningen og Jordbeskrivelsen studerer man efter faste Grundsætninger, og i deres hele Omfang, og heele dette Studium maae være forenet med Kritik og Philosophie.

Men hvor rigelig belønnes ikke denne Møie! Hvor behageligt at see en saa stor Mangfoldighed og Afvexling af de mærkværdigste Personer, af de besynderligste og mest uventede Begivenheder. — Hvor lærerigt at sammenligne gamle Tider, Sæder og Handlinger med de nyere, at see de vigtigste Forandringer i Verden opstaae af ringe Aarsager; — at blive bekiendt med de største Mænd i de forbigangne Tider. Ogsaa Nytte medbringer Historien os overflødig, og i større eller mindre Grad for næsten ethvert Slags Fakteevne. Vel er det menneskelige og sædelige Handlinger som forekomme i samme; men man mærker meget ofte, at en usynlig Magt ordner, sammenføier, og sømper dem til visse Hensigter: at der er en Gud, som regierer Verden og Menneskene. Uanseelige Begivenheder fik et ganske andet Udfald, end Menneskene haabede, eller befrygtede; og først siden indsaae man, at store eller

særdeles nyttige Virkninger opnaaedes ved dette uformodede Udfald. Ofte ere for at frembringe en eller anden vigtig Forandring saa mange adskillige Hændelser sammenstødte, saa mange hertil fornødne Anstalter længe, — længe forud paa en forunderlig Maade forberedte, at nødvendig en fuldkommen viis, og mere end menneskelig Forstand, maae have overseet og styret Begivenhedernes Løb. Overhoved træffer man i Historien en forunderlig Blanding af de skiulte Guds Veie, som Menneskene kalde Lykke og Uiykke; og dog helder Overvægten altid til Menneske-Slægtens Beste. Betragter man enkelte Hændelser, finder man intet uden Forvirring, men efterspører man den hele sammenhængende Række af Begivenheder, — finder man (ligesom i heele Naturen), en forundringsværdig Orden. Det er vel sandt, vi kunne ofte tage Feil ved de guddommelige Hensigters Efterspørelse i Historien, fordi vor Forstand er alt for indskrænket til at fatte dem i deres fulde Viide; men i stor Mængde og Klarhed aabnes de dog for vore Øine, og Historiens ægte Studium vil stedse føre til reen Religiositet. I Historien tale og handle Mennesker, og det i Henseende til Tider, Folkeslag, Egenskaber, meget forskiellige Mennesker. De blive der skildrede med mueligste Sandhed. Historien lærer os altsaa at kiende Menneskene, — følgelig ogsaa os selv; det er ofte vor egen Historie, vi her læse, os selv som her beskrives. Her lærer man, at Menneskene ere i alle Lande og Tider de samme; alle svage og feilfulde Skabninger, men dog skikkede til store og fortreffelige Handlinger. — Histo-

rien lærer os, hvad Menneskene have giort, for at opfylde de Hensigter, hvorfor Gud har sat dem i Verden; eller med andre Ord, hvad Flid og Møie de have anvendt, for ved Forstand og Dyd at giøre sig og andre saa lykkelige, som det paa Jorden var mueligt. Den viser igien paa den anden Side, hvor ofte de ganske have ladet sig henrive af deres Begierligheder og Lidenskaber; hvoraf deres Forbrydelser ere komne; hvor lidet de ofte have kiendt deres egne Fordeele; naar og hvori de ere blevne fuldkomne, eller hvorledes de igien ere henfaldne til Raaehed og Vankundighed.

Men just derved, at Historien giør os saa meget bekiendte med Mennesket og med os selv, bliver den den beste Klogskabs Lærer. Livsklogskab kan vel erholdes ved mange Aars Erfaring, dog ikke uden at begaae mangfoldige Feil, og derved ofte lide den største Skade. Vissere og kortere opnaaes den derimod ved Betragtning af fremmede Exempler, saavel gode som onde, hvilke Historien fremstiller for os til Efterfølgelse og Advarsel.

Ligesom den nu er et sikkert Eftermæle for viise og gode Handlinger, som den redder fra Forglemmelse (skulde de end ikke være blevne kiendte og roeste paa den Tid, da de skeedte), saa er den tillige ogsaa skrækkelig for Lasterne. Om onde Handlinger omendskiønt ere blevne ustraffede, om deres Ophavsmænd end vare mægtige, ærede, og efter den almindelige Meening lykkelige, maae de dog altid vente en retfærdig Dom af Historien. Denne aaben-

barer saadanne Handlingers Oprindelse og deres Følger: den viser uden Persons Anseelse deres Afskyelighed. Og hvor bliver da den Beundring af, hvormed Hykleren smigrede uretfærdige og nederbrægtige Handlinger? I Historien ophører det Onde at være forførist; thi man seer det straffet ved sig selv, — stedse foragtet og forhadt.

Enhver Videnskab kan hente Lys af Historien. Den beretter hvert vigtigt Fremskridt, som den menneskelige Aand har giort i det Sandes, Nyttiges og Skionnes Undersøgelse og Anvendelse. Enhver Videnskabs Oprindelse, dens Fremgang og hvad der har befordret eller hindret samme, det Gode, som den har stiftet, tilligemed dens Misbrug, de fortiente Mænd, som have udvidet og forbedret den, samt de Skrifter, ved hvilke saadant er skeet; alt dette lærer Historien os. Af den uddrager Philosophen Grundsætningerne for Kundskab om Mennesket; Digteren og Taleren betiene sig af de Exempler, som Historien har samlet; Dens Efterretninger om Landenes indvortes Forfatning og sammes Love, ere uundværlige for Juristen; og Theologen fremfører ved dens Hielp de stærkeste Beviser for Religionens Sandhed.

Endelig tilbyder Historien sig som en sikker Ledetraad for alle Stænder, i ethvert Forhold. Der gives neppe et kraftigere Middel, til frimodig at vise Fyrsterne, hvor vigtige Pligter de have at opfylde, hvor ivrig og uafladelig de bør sørge for deres Undersaatters Veste, saafremt de ville vente at erholde en sand og varig Berømmelse; tvertimod hvor skrækkelige Ulykker, hvilke bedrøvelige Følger der komme deraf, at de troe alting dem tilladt, fordi intet Menneske har Magt til at hindre dem. — Borgerne i en Stat lære at kiende og elske den, i det de af Historien erfare dens Skiebne, indsee Oprindelsen til dens nærværende Forfatning og Love, saavelsom og de Fordele, Statsforbindelsen forskaffer dem. Kiøbmanden seer i Historien, paa hvor nyttig en Maade hans Handel, naar den drives med Indsigt og Redelighed, forbinder Menneskene indbyrdes, befordrer og understøtter mange Nationers Velstand og Anseelse, hvor vigtig en Indflydelse den har haadt i Fred og Krig. For Kunstneren indeholder Historien en utømmelig Skat af Personer og Handlinger, som hans Kunst kan søge at efterligne og fremstille: den giver ham de fornødne Oplysninger om saa mange ypperlige Mindesmærker af Kunst, nærer hans Indbildningskraft, og skierper hans Opfindelsesevne. Krigeren finder i Historien sin Kunsts Forandringer og Forbedringer; han lærer her at kiende hine store Helte, som foragtende alle Farer, selv Døden, fægtede for Konge og Fædreneland; hvis Klogskab og kiekke Mod afgjorde Rigers og Nationers Skiebne. Tapperhed besieler ham, og Døden for Fædrenelandet har intet skrækkende; men Historien giver ham ogsaa den Erindring, at Mod og Tapperhed ere ikke de eneste Egenskaber, som udfordres hos ham; at utallige Leiligheder gives, hvor Krigeren kan og bør selv udøve alle de Dyder, ved hvilke Krigen, (et ofte nød-

vendigt Onde) bliver gjort taalelig; og at det er en falsk Vre for ham, at blive blot frygter, naar han ikke tilsige, saavel i Fred som i Krig, stræber at vinde alle Menneskenes Hylagtelse og Kjerlighed.

Den gamle Historie.

(indtil det vestlige Riges Undergang, A. 476 e. Chr.)

Første Tidsrum.

Fra Skabelsen til Noahs Død,

(til Aar 2913 f. Chr.)

Verdens og Menneskenes Skabelse.

Efter den mosaiske Forestillingsmaade om Verdens og vor Jords Oprindelse blev Verden skabt næsten fire tusinde Aar før Christi Fødsel. I en Tid af fem Dage skabte Gud (Jehovah) Lyset, Luften, den faste Jord og Havet, Vexter og Frugters Sæd, Maane og Stjerner til Lysning for Jorden, fagre alle Slags Dyr. Efterat Gud havde indrettet Jorden til Beboelse og Nytte indsatte han Menneskene til at være dens fornemste Indvaanere og Herrer. Fornuften og dens frie Brug blev et Fortrin, som bidse allerede iblandt alle levende Skabninger skulde besidde. Adam og Eva, de to første Mennesker, blive skabte saaledes, at de ved Viisdom og Hellighed havde Lighed med Gud, vare udødelige, og

kunde uhindrede og uden Møie nyde alt, hvad Jorden frembragte. I denne Tilstand kunde og skulde de uafladelig befordre deres egen Lyksalighed og Gubs Ære. Aldrig at glemme Skaberen og hans Velgierninger var en Pligt, de sidste burde efterkomme, men især paa den syvende Dag vilde han, at Menneskene, fri for alle Forretninger, ganbske skulde ophøste deres Hierter til ham.

Syndefaldet og dets Følger.

Dog, de ilte sig snart ved denne medskabte Fuldkommenhed. Jehovah havde indrømmet dem til Bolig en behagelig Egn i Asien, hvilket man siden har kaldet Paradis, maaskee i det nu værende Persien. Omendskiønt han nu kunde have paalagt dem de tungeste Prøvelser og Lydighedsprøver, saa nøiedes han dog med ikkun at forbyde dem en eeneste Ting, som de meget let kunde iagttage, nemlig dette, at de iblandt utallige Træefrugter skulde allene afholde sig fra at spise af et eeneste Træe. Men de lode sig af en dem ubekiendt ond Aand, som tiltalede dem i en Slanges Skikkelse, forføre til letsindig og utaknemmelig at overtræde dette Forbud. Derved forandredes nu deres hele Tilstand. Den første Synd fremkaldte flere; der opkom hos dem uordentlige Begierligheder; de bleve dødelige, og Jehovah tilkiendegav dem, at deres Liv skulde være fuldt af Møisommelighed. De maatte derpaa forlade Paradiset og deres Fald bevirkede tillige alle deres Efterkommere de dem tiltænkte Fordele. Dog bibragte Jehovah dem nu adskillige religiøse Kundskaber; han lærte dem formodentlig selv at frembringe Offere af Frugter

og slagtede Dyr, paa hvilke sidste de saae den Straf, de som Syndere havde fortient. Cain og Abel vare deres første Sønner. Den første dræbte sin Broder, fordi Jehovah havde optaget dennes Offer naadigere end hans, og forlod derpaa sin Fødrenebolig. Seth, den yngste blev tilbage.

Deres første Kultur. Syndfloden.

I Asien formerede Menneskene sig stærkt. De levede ogsaa tildeels hen imod nihundrede og flere Aar, hvortil Luftens og Fødens Godhed, Maadelighed i Mad og Drikke, og frem for alt andet, det gudommelige Forsyn bidrog det meeste. Deres Næringsveie vare Agerdyrkning og Qvægavl. Dog opfandt de ogsaa allerede nogle Konster til Livets Bequemmelighed og til Fornøielse; saasom Instrumentalmusiken, og den Konst at smede Metaller. De byggede de første Stæder; men mange af dem loebe, som omvandrende Hyrder (Nomader), under Telte. Fædrene styrede og regierede hver sin Familie, understøttede af den Magt og Myndighed, der var en Virkning af deres Alders naturlige Overlegenhed for dem. (Patriarchalsk Tilstand). Men det varede ikke længe, førend uordentlige Begierligheder og Voldsomheder fandt Sted blandt Menneskene og disse begyndte aldeles at udarte. De frommere Adams Efterkommere bleve af de øvrige forførte til en lige Ryggesløshed. Jehovah forundte dem længe Frist til Bedring, formanede og advarede dem; men forgiæves. Han besluttede altsaa at udslette den fordærvede Menneskeslægt paa de faae nær, som havde vedblevet trolig at dyrke ham; nemlig Noah og

hans Hustrue, samt hans tre Sønner med disses Hustruer. Gud befalede Noah, at bygge et stort Skib (Arken) i hvilket han skulde redde sig og sine, og et vist Antal af hvert Slags Dyr, som da fandtes paa Jorden, fra den Oversvømmelse, som Gud vilde lade komme. Noah adlydede; og alle Mennesker og Dyr, som ei vare i Arken, mistede Livet i denne Vandflod, som almindelig kaldes Syndfloden.

Jorden bebygges paa nye. Menneskenes Adspredelse.

Efter et Aar og ti Dages Ophold i Arken, udgik Noah med sin Familie, og alle de med ham indsluttede Dyr. Jordens Overflade var nu bleven tør igien, og tienlig til Beboelse. Jehovah tilkiendegav da Menneskene sin Villie; at de skulde paa nye formere sig, besætte og benytte sig af hele Jorden, men vogte sig for at bræde hinanden. Han lovede dem tillige, at ingen almindelig Vandflod meere skulde fordærve Jorden, som de nu igien begyndte at dyrke. Noah anlagde den første Viingaard, og mærkede selv kort efter at Vinens ham forhen ubekiendte Kraft vel var oplivende og styrkende, men og tillige, naar man nød for meget deraf, skadelig. Efter Syndfloden opholdt Noah sig meest i Armenien. Hans Sønners, Sems, Kams og Japhets Afkom blev Tid efter anden overmaade talrig, og Fædriften var deres fornemste Syssel. At de nu ei ved denne Levemaade skulde skilles for vidt fra hinanden, besluttede endeel af dem at bygge en Stad, og i samme at opreise et overmaade høit Taarn, som, naar det

lang, borte kunde sees, stedse skulde tiene dem til at finde deres nye Samlingsplads. Dog dette deres Forsæt, bestandig at leve sammen, stred imod Guds Hensigt at hele Jorden skulle befolkes. Dette hindrede Jehovah enten, som endeel meene, ved at lade opkomme Uenighed imellem dem, eller, som andre forklare Mosis Ord, ved at lade opkomme en Mængde af nye Sprog, saa at den ene ikke forstod den anden. Denne Hindring brægte dem da til at ophøre med Taarnbygningen, at deele sig i visse Hobe, og saaledes at adsprede sig. Noahs tre Sønners Afkom nedsatte sig i adskillige Egne i Asien og Afrika. Fra dem nedstammede mange Nationer, som tildeels have opkaldt sig og Landet som de beboede, efter deres første Stammefædre.

Det Babyloniske Rige.

I Sinear eller Chaldæa, (Mesopotamien) hvor de havde begyndt denne Taarn-Bygning, blev Byen selv dog opført under det Navn Babel. Her stiftedes da og det første store Rige. Nimrod, Chams Sønnesøn, som paa en Tid, da Menneskene endnu vare faa, og Dyrenes Formerelse følgelig mindre indskrænket, havde giort sig fortient ved at angribe og udrydde vilde og skadelige Dyr, blev Stifter af det Babyloniske Rige, som indbefattede Babylonien, Mesopotamien og Assyrien. Mærkelige Steder bleve her, Hovedstaden Babylon ved Euphrat, endnu tre andre Byer, og Ninive ved Tigris, alle i frugtbare Egne.

Det Egyptiske Rige.

Næsten paa samme Tid blev et nyt Rige stiftet i Egypten, som iblandt de africanske Lande laae nærmest ved Asien, hvortil det ogsaa regnedes, og som tildeels ved Nilens Overstrømmelse var et af de frugtbareste Lande i Verden. Stifteren (egentlig af Memphis) nævnes af de gamle Egyptere Menes, uden Tvivl den samme, som af Moses kaldes Misraim, Chams næstældste Søn; og blandt de øvrige Regenter er Moeris især berømt ved Anlægget af Søen af samme Navn. I øvrigt er dette Lands ældste Historie indtil Psammetik, grundet paa vilkaarlig Fortolkning af hieroglyphiske Forestillinger, og derfor heelt uvis, og uden fikser Chronologie. Saa meget synes dog vist, at det har i de ældste Tider været inddeelt i flere Stater, blandt hvilke Theben og Memphis vare de ældste og vigtigste; at disse have været beherskede af Fyrster, og at Folket selv var deelt i forskjellige Stammer (Kaster), blandt hvilke Præstestammen var den herskende og i Besiddelse af den hele videnskabelige Kultur. Siden blev Riget ubeelt under een Regent (Pharao.)

Cananiter og andre Folk.

Foruden de anførte findes der endnu i dette Tidsrum mange andre Folk og Stater især i Asien, men alle smaa og ubetydelige. Fra Chams Søn Canaan nedstamme Cananiterne, som formodentlig først boede ved det røde Hav, men siden indtoge den største Deel af Palæstina, og fra dem nedstamme de siden saa berømte Phønicer.

Anmærkninger.

Staternes Oprindelse.

Ved Ægteskaber opstode Familier, af disse samledes Stammer som tilsidst dannede Folkestag. Men egentlig borgerlig Forfatning opstod ikke, før Folkene fik faste Boliger; altsaa ikke blandt Nomader, men blandt Agerdyrkere. Det synes, at Menneskene i Begyndelsen ei skal have været villige til at underkaste sig en Enestes Overherredømme. Men formodentlig mærkede de snart, at de trængte til nogen, som kunde forsvare dem imod vilde Dyrs Overfald, og imod dem selv indbyrdes, som kunde vedligeholde og haandhæve de iblandt dem indførte Vedtægter og Skikke. Dette gav da den første Anledning til den øverste Myndigheds Overdragelse til een eneste. Denne traadte nu i Fædrenes Sted, som hidindtil havde været Familiernes og Stammernes Overhoveder. Saadan var Kongemagtens Oprindelse. Seenere opstod den republikanske Forfatning.

Nytten af, at der ere flere Sprog til.

Sproget hialp til at forbinde Menneskene nøiere med hinanden. Men dersom de ældste ikkun havde talet et eneste Sprog, skulde de maaskee ikkun have udbredt sig paa en maadelig Strækning af Jordkloden, meget sildig lært at kiende og nytte en stor Deel af Verden, og ofte været blevne hinanden til Byrde. Sprogenes Forskjellighed og Mængde giorde Menneskene nøiere paa Midler til at betegne og udtrykke deres Kundskaber. At danne de forskjellige Sprog og giøre dem bequemme til videnskabeligt Brug, blev nu og siden Beskæftigelse for mange, ligesom og Sprogenes forskjellige Indretning efter ethvert Folks naturlige Beskaffenhed, Indsigter, Tilbøieligheder, Fornødenheder med videre, ofte giver Anledning til de lærerigste Undersøgelser.

Kulturens Oprindelse.

Denne taber sig, ligesom Folkenes, i Mørket og maae søges i Menneskenes Trang. Begyndelsen gjorde Opfindelser til Livets Fornødenhed og Betryggelse, derpaa til Livsnydelse og Bequemhed, tilsidst egentlige Videnskaber og Kunster. Almindelig udgives det sydlige Asien, især Indien, for Kulturens Vugge.

Andet Tidsrum.

Fra Noahs Død til Trojas Erobring.

(fra Aar 1913 til 1190 f. Chr.)

Det jødiske Folks Oprindelse og nomadiske Tilstand.

Da Afgudsdyrket tog Overhaand, udsøgte Jehovah betimelig een af Sems Efterkommere Abraham, som med sin Æt skulde bevare og vedligeholde den sande Religion uforfalsket. Efter Guds Befaling forlod han Chaldæa, og drog til Canaan, (omtrent 2000 f. Chr.) hvor han med sit talrige Følge førte et nomadisk Liv. Her aabenbarede Gud sig ofte for ham, forjættede ham foruden megen anden Velsignelse en talrig Æt, som skulde faae hele Canaans Land til Eiendom, og blandt hvilke skulde være een, ved hvilken alle Folk skulde blive lyksalige. Derhos maatte Abraham lade sig og alle Mandspersonerne i sit Hus omskjære, til et Tegn paa dette Forbund med Jehovah, og til et Særkjende fra Cananiterne. Denne første Hebræer, (saaledes kaldet efter een af hans Forfædre Eber) blev stedse ved at tro paa Jehovah, og dyrke ham saaledes, som han havde foreskrevet. Hans Søn Isaak og hans Sønnesøn Jakob, (som ogsaa fik det Navn Israel,) førte i Canaan et nomadisk Liv, ligesom Abraham, og udøvede at dyrke Jehovah ligesom han. Jakob kom selv tilsidst med sin hele Familie til Ægypten, (omtrent 1756) hvor hans Søn Joseph havde vidst at skaffe sig megen Indflydelse hos Kongen. Her (i Gosen) levede Jøderne som et nomadisk Folk, delt i 12 Stammer, efter Jakobs 12 Sønner, under Pharaonernes Overherredømme. Men da Josephs Fortjenester begyndte at glemmes, fattede de ægyptiske Konger Mistanke til Jøderne som formerede sig saa overordentlig stærkt, og tvang dem til at opbygge og nedsætte sig i Steder. Da de siden bemærkede, at disse Udskrivninger skulde tilsidst rive sig løs fra deres Herredømme, søgte de tillige at svække dem, ved at paalægge dem haardt Arbeide og svære Afgifter, ja befalede endog at ombringe deres nyfødte Sønner. Det jødiske Folks Undergang syntes nu uundgaaelig; men, da intet Haab var mere til Redning, antog Jehovah sig dem paa en overordentlig Maade, i Følge af sine gamle Forjættelser. Moses, en Israelit, som den ægyptiske Konges Datter selv i hans Barndom havde frelst fra Døden og derefter opdraget, havde i forskjellige Aar opholdt sig ved det kongelige Hof, og der havt Anledning til at samle sig adskillige Kundskaber, Kjærlighed til sit (skjønt ulykkelige) Folk, søgte

ham hen til samme. Han slog een af dets Fiender ihjel, og maatte derfor flygte til Midianiterne i Arabien, hvor han endnu i syretyve Aar var Hyrde. Her aabenbarede Gud sig for denne firesindstyve Aar gamle Mand, og skikkede ham til Kongen i Ægypten med Befaling, at han af ham skulde forlange Israeliternes Løsladelse. Endskjønt nu Moses understøttede sit Andragende med mange Undergjerninger; saa havde dog Kongen ingen Lyst til at lade over to Millioner af sine Undersaatter drage bort; thi til saa stort et Antal vare Jakobs Efterkommere stegne i de 400 Aar som de havde tilbragt i Ægypten. De ægyptiske Gaglere, som fremdragte noget, der lignede visse af Mosis Undergjerninger, bestyrkede Kongen i dette hans Sindelav. Men deres Konstgreb hørte snart op, og da tilsidst nogle af Mosis Undergjerninger lode befrygte Landets og heele Folkets Undergang, blev Israeliterne ei alene tilstedet frie Udgang, men endog befalet dem at skynde sig. Dog pludselig fortrød Kongen igien at have givet denne Tilladelse. Han satte altsaa efter dem, og naaede dem paa et Sted, hvor Biergene og det røde Hav indsluttede dem. Her hjalp Gud dem af Faren; en hestig Østenvind blæste den ganske Nat, og Vandet skiltes ad. Israeliterne kom over, men Kongen og hans Krigshær som forfulgte dem, druknede alle (omtr. 1500.) Nu vare da Israeliterne komne ind i Arabien, hvorfra de meget snart havde kunnet komme til Canaan, som Jehovah alt længe før havde lovet dem til Eiendom. Men saa forbærvede deres Sæder og Tankemaade vare blevne i Ægypten, saa mange hedenske Meninger de der havde antaget,

kunde de umuelig være stærke nok til straks at bor imellem afgudiske Folk, uden at forføres af dem. I fyrretyve Aar maatte de derfor reise omkring i Arabiens Ørkener, hvor de, adskilte fra andre Folk og opholdte af Guds Almagt paa en overordentlig Maade, skulde dannes til at blive en Stat, hvis aandelige Konge Jehovah selv vilde være. Alle, som vare udgangne af Ægypten, døde, saa nær som to, inden de endnu kom til Canaan.

Deres Religions Indretning.

Jehovah indrettede nu ogsaa, som det jødiske Folks Konge, dets Religion, Regiering, Love og Skikke. Paa Bjerget Sinai erholdt de ved Moses de 10 Buds Love og udgjorde altsaa fra den Tid af en nomadisk Republik. Dyrkelsen af den eneste Gud, og Afhold fra al Afgudsdyrkelse skulde være deres Religions Hovedgrundvold, hvorpaa ogsaa Sædelærens vigtigste Forskrifter bleve bygte. Sabbaten skulde helligholdes med det strængeste Afhold fra alt Arbeide; desuden skulde og helligholdes nogle andre store Fester, hvoriblandt Paaskefesten allerede var stiftet for Udgangen af Ægypten, til en stedsegnende Eindring om deres Befrielse, og deres Førstefødtes Forskaanelse, da Gud dræbte de ægyptiske, og Pindsefesten stiftedes til Eindring om Lovgivningen paa Sinai. Til Forstander for den offentlige Gudstieneste eller til Ypperstepræst blev Aaron, Mosis Broder, og hans Efterkommere bestikkede; af hans Slegt skulde ogsaa de øvrige Religionens offentlige Tienere eller Præsterne tages, hvilke til Leviterne til Medhjelpere i de ringere

Forretninger. Endeel Religions-Sætninger bleve nu nøiere bestemte efter det jødiske Folks Beskaffenhed; og den hibindtil temmelig ukonstlede udvortes Gudstieneste forøget med mange Ceremonier, som tildeels paa en sandselig og kraftig Maade erindrede de til det sandselige vante Israeliter om, at Jehovah allerne var og vilde være deres Konge. Han bestemte endog Tabernaklet som det Sted, hvorfra han selv i Fremtiden vilde betiendtgiøre dem sin Villie. Bestemmelsen af mange af disse Anordninger, især den levitiske Renselses Love, var at holde det jødiske Folk strængt afsondret fra andre Nationer. Men al denne udvortes Gudstieneste forudsatte dog stedse, naar den skulde gavne, Hjertets Retskaffenhed og et dydigt Levnet.

Deres Stats Indretning.

Med Religionen var Statsforfatningen eller Folkets borgerlige Indretning nadskillelig forbunden. Da Jehovah var baade deres Gud og deres usynlige Konge (Theokratie), saa vare Præsterne baade Religionens, og tillige i en besynderlig Mening, Statens Tienere. Den Ypperstepræst, som efter Mosis Tid allerne turde træde frem for at adspørge Gud, var Præsternes Overhoved: men han var og at ansee som den første Statsembedsmand, thi han undertettede Folkets Anfører eller Statholderen om Kongens Villie. Den Skat, de som Undersaatter burde betale til deres Konge, levertes i Tabernaklet. Statsforfatningen, saavel som de borgerlige Love om Ægtestanden, Eiendomme og meere saadant, vare tempede efter Israeliternes Character, Klima og Sædvaner, naar samme

i nogen Maade vare uskyldige. Moses beskikkede Levis Afkom til at forestaae Præste-Embedet og de hellige Forretninger, men de øvrige inddeeltes efter deres Herkomst i tolv forskiellige Stammer, som hver skulde have sin egen Andeel af det forjættede Land, men udgjordte en Fæderativstat, forbunden ved Jehovahs Dyrkelse og stode under Mosis, saavel som siden Josvas Anførsel. Hver Stamme beholdt sine Ældste og offentlige Fester bidrøge til at vedligeholde Forbindelsen imellem dem.

Mosis Død og Skrifter.

Ved troeligen at udføre Jehovahs Befalinger, ved Kierlighed for sit Folk, ved Viisdom, Arbeidsomhed, stadigt Mod og andre Egenskaber, blev Moses en meget ærværdig og fortient Mand. Han havde allerede indtaget nogle Lande paa den østlige Side af Jordan, og uddeelt dem til Rubens, Gads og den halve Manasses Stamme; men døde førend han kunde indtage en større Deel af det Land, som var forjættet hans Folk. Han var Hovedforfatter, skiøndt ei Fuldender, af det Israelitiske Folks Historie fra sammes Oprindelse indtil hans Død i fem Bøger, i hvis Begyndelse ogsaa beskrives Verdens Skabelse og Menneskeslægtens første Historie. Det er det ældste af alle endnu tilværende Skrifter; det eeneste, af hvilket vi tilforladelig lære at kiende Verdens Tilstand i de første halvtredie tusinde Aar. Meget troeværdigt er ogsaa dette Mosis Skrift, fordi Forfatteren skriver paa en ukonstlet Maade, bestedent og upartisk, og fordi hans Efterretninger tillige blive stadfæstede ved den følgende Tids

Historie. — Paa samme Tid, som Mosis Bøger, er ogsaa Jobs Bog blevet skrevet, en poetisk Fortælling om en Begivenhed, som skal have tildraget sig i Arabien, giver her Anledning til ypperlige Betragtninger over Oprindelsen til Lykke og Ulykke i Verden og over det guddommelige Forsyn.

Israeliterne indtage Palæstina.

Efter Mosis Død blev hans Discipel og Ven Josva det Israelitiske Folks Anfører. Understøttet af den guddommelige Almagt og dens overnaturlige Virkninger, satte han sit Folk hastig i Besiddelse af det egentlige Canaan, eller det imellem Jordan og det middellandske Hav beliggende Land, hvorfra han fordrev eller udrydede Indbyggerne. Dette Land, (som man har kaldet det af Gud forjættede Land, saavel som og Palæstina af de ved Havet boende Philister), var overmaade frugtbart. — Nu fik da ogsaa de øvrige uforsørgede halvtiende Stammer, Simeon, Juda, Dan, Naphtali, Asur, Issaschar, Sebulon, Benjamin, Ephraim, og den halve Manasses Stamme deres Arvedeel; men Levi Stamme, som formedelst deres Forretninger ikke kunde selv besørge Agerdyrkningen, fik deres Ophold af Øfringerne, og 48 adspredte Steder til at bor udi. Josva levede endnu efter Delingen i 8 Aar som Folkets Anfører, og sørgede ivrig for den sande Gudstieneste. Men da Israelitterne ei havde kunnet udrydde alle Canaans oprindelige Indbyggere, blandede de sig efterhanden med disse, hvorved Theokratiet svækkedes; Dette foranledigede at de undertiden kom under forskjellige Nabofolks (Philisternes)

Herredømme og trykkende Aag. Fra Tid til Tid befriedes de igien derfra ved overordentlige Anførere og Overhoveder, enten over enkelte Stammer eller over hele Folket (Dommere), hvis Embede dog ei var vedvarende, eller altid besat. Denne Indretning varede henved halvfierde hundrede Aar.

Det Assyriske Rige.

Imidlertid hævede det Assyriske Rige sig til en saadan Overmagt, at den største Deel af Over-Asien maatte bøie sig under dets Aag. Det skal tidlig have udmærket sig ved offentlige Anlæg, Handel og Manufacturer. Ninus's lykkelige Vaaben underkastede sig de Babylonske, Armenske, Medeske, Persiske, Bactrianske og maaskee flere Lande. Hovedstaden Ninive gav han en umaadelig Størrelse og Pragt (omtr. 2000 f. Chr.) Hans Dronning Semiramis, som fulgte ham i Regieringen, skal have anlagt Byen Babylon. Dog er begges Historie høist usikkerladelig.

Egyptens Historie er endnu mørk og uvis. Efterat de Arabiske Nomader (Hyksos) som havde nedsat sig der, vare fordrevne, skulle dets adskillige Riger tilsidst være blevne forenede under Sesostris (omtr. 1500 f. Chr.) I de første Regierings Aar tænkte han ei paa andet end Erobringer, og at indlægge sig et stort Navn. Han gjorde Æthiopien skattepligtig, med en mægtig Flode og talrig Krigshær underkuede han det lykkelige Arabien og naaede maaskee de Indiske Kyster. Kort derefter bemægtigede han sig ogsaa Sy-

rien og Lille Asien, og trængte igiennem Thracien ind i Europa. Efter 9 Aars Fraværelse kom han tilbage til sit Rige med utroelige Rigdomme og en stor Mængde Fanger. Nu inddeelte han Ægypten i 36 Provindser (Nomer), og anordnede Rettergangen. Med en utroelig Mængde Canaler igiennemskar han heele Landet, for at henlede allevegne den frugtbargiørende Nil, lette den indenlandske Handel, og giøre Tilgangen til Landet vanskelig for en Fiende. Enhver Ægypter fik sin visse Eiendoms Jord, som han skulde dyrke. Landets østlige Grændser befæstedes ved en meget lang Muur, Templer opførtes overalt, saavelsom og andre kostbare Bygninger og Obelisker. Til alle disse Værker brugte han ei sine Undersaatters, men Fangers Hænder. Efter ham nævnes en Række af Regenter, som alle skulde have giort sig berømte ved Anlæg af Obelisker, Pyramider, Templer og andre Bygninger, tildeels af en uvis Bestemmelse. Endnu vedvarede Præstearistokratiet.

Phønicerne.

Phønicerne bleve ved Handelen til et mægtigt Folk. Landet, som de beboede, skiendt af liden Omfang, laae dertil meget bequemt langs med Middelhavet op ad til Syrien. Den phøniciske Stat bestod af flere med hinanden forbundne Stæder, blandt hvilke Tyrus og Sidon vare de fornemste; især synes den første som oftest at have havt Overherredømmet. Agtsomme paa Handelens Fordeele nade de al den Lykke, som en langvarig Fred kan forskaffe et vindskibeligt Folk, indtil de tilsidst overfaldtes af Philisterne fra

Aftalor. Dog disse Fienders Overmagt varede kunskort, og Phønicerne bleve siden ligesaa mægtige som forhen. Seiladsen steeg hos dem til en for de Tider anseelig Høide. Veiledte af Stiernerne, og kiendende Farvandene, beseilede de ei allene de asiatiske Kyster, men endog heele Middelhavets. Handelen og politiske Udvandringer gav dem Anledning til at anlægge Factorier og Colonier omkring paa Kysterne, som paa de spanske (Gades, Tartessus) og nordafrikanske (Carthago), paa Sicilien og Sardinien, hvortil dog neppe deres lidet Land skulde havt Indbyggere nok, saafremt ei mange af de ved Josva uddrevne Cananiter rimeligviis vare flygtede til dem. I øvrigt strakte deres Handel sig ogsaa udenfor deres Colonier, til Britannien efter Tin, til Norden efter Bernsteen, til Ægypten, det lykkelige Arabien (Ophir) og til Indien. Foruden de Vahre, som de førte fra det ene Land til det andet, forsynede deres egne Fabriker dem med vigtige Handelsartikler, f. Ex. Glas og Purpur. I øvrigt var ikke allene Handelsinteresse, men og den spriste Herkules's Dyrkelse et Foreeningsbaand mellem de phøniciske Steder.

Folkene i Lille-Asien. Det Trojanske Rige.

I Lille-Asien, bedøet af mange forskiellige Folkestammer, udgives Phrygerne og Mæonerne, (som siden kaldtes Lyder), for at have været de første, som indrettede ordentlige Stater, da de og synes fra Begyndelsen af at have lagt sig efter Agerdyrkning, og ei ført saa omvankende et Liv, som de fleeste andre Japhets Efterkommere. Carerne, Pelas-

gerne og Telegerne, havde længe Overmagten til Søes, og bemægtigede sig de fleeste Øer i Archipelagus. Men det mærkeligste Rige i Lille-Asien var det Trojanske, som indbefatter det vestlige Mysien. Stifteren deraf var Teucer, som formodentlig fra Creta landede og anlagde der en Colonie (omtr. 1400 f. Chr.), som inden kort Tid blev til et mægtigt Rige, da baade Dardanus (fra Samothracien) overbragte en stor Deel Arcader, og adskillige Naboefolk erkiendte den Trojanske Konge for deres Overherre. Een af de ældste Konger, Ilus, overvandt ikke alleene Pelops, som regierede over en Deel af Lydien, Phrygien og Paphlagonien, men nødte ham endog til at flygte til Grækenland, hvor han siden var Aarsag til store Forandringer. Den sidste Konge var Priamus, som i mange Aar regierede med Viisdom og Lykke, men maatte tilsidst opleve Rigets Undergang. Pelops's Sønnesønner, Agamemnon og Menelaus, regierede paa samme Tid i Peloponnes, og ønskede sig formodentlig Leilighed til at hevne paa Trojanerne den Skade, disse havde tilføiet deres Farfader; de bleve saa meget desmere ophidsede hertil, da Priamus's Søn Paris vovede at bortrøve Menelaus's Gemalinde Helena, hvis Skiønhed blev almindelig beundret. Nu forenede sig næsten alle græske Fyrster og Folk, for at hevne denne Beskiemmelse. En Flode af 1200 Skibe overbragte en Krigshær af 100000 Mand under Agamemnons Anførsel. Indtil paa det tiende Aar vedvarede Krigen, da Priamus stedse blev understøttet af de omliggende asiatiske Nationer. Tilsidst lykkedes det Grækerne at indtage og ødelægge Byen, dræbe Kon-

gen og forstyrre et Rige, hvis Fald gav Anledning til vigtige indvortes Omvæltninger i Grækenland, og til nye Staters og Coloniers Stiftelse (omtr. 1190).

Øerne Rhodus, Cypern, Creta.

Foruden de Øer Folkene fra Lille-Asien havde besat, fandtes allerede paa de omkringliggende større Øer anseelige Stater. Phønicerne vare formodentlig de første, som besatte Rhodus og Cypern. Creta var alt tidlig en mægtig Stat, og havde nu Regenter, hvis Anseelse var saa stor, at de endog efter deres Død dyrkedes som Guder ei alene af Cretenserne, men endog siden af Grækerne og Romerne. Creta bliver da i de ældste Tider mærkværdig, fordi de Gamles Guder Saturnus (Κρόνος), Jupiter (Ζεύς), Neptunus (Ποσειδάων), Pluto, med fleere, her skal have levet som Mennesker. I sildigere Tider blev den bekiendt ved Minos den førstes hældige Foretagender mod Søerøverne, især Karer og Phænicer, og ved den Lovgivning, som tilskrives Sønnesønnen Minos den anden.

Grækenlands første Beboelse. Det attiske Rige.

Fra Øerne var det for Javans Efterkommere let at komme over til det faste Land i Europa, som siden kaldtes Grækenland, og hvor der oprindelig forekomme to forskiellige Folkestammer, Pelasger og Hellener, begge sandsynligviis stammende fra Asien. Pelasgerne vare den første herskende Stamme i Grækenland, og deres ældste Sæde var i Peloponnes, hvor de under Inachus's Anfør[illegible] (omtr. 1800 f. Chr.) stiftede det æld-

ste her bekiendte Rige, det Argiviske (Argos og Sicyon). Dog vare de ei Grækenlands første Indbyggere. En anden Green af Japhets Stamme Thracerne havde fra lille Asien alt forhen trængt ind og besat en vidtløftig Strækning af Landet, især den nordlige Deel. Herfra udbredte de sig inden kort Tid over en Deel af Thessalien og Epirus, ja anlagde endog meget tidlig Colonier i Italien. Hellenernes første bekiendte Sæde var i Landskabet Phocis. Under Deucalion, uden Tvivl af thracisk Herkomst, nødte en stor Oversvømmelse dem til at forlade dette Land (omtr. 1540); de undertvang alt, hvad som lage imellem Peloponnes og Thessalien, trængte derpaa ind i Thessalien selv og bemægtigede sig adskillige vidtløftige Strækninger, som Pelasgerne beboede, af hvilke nogle forbleve i Grækenland, andre droge til Italien, til Creta og andre Øer. Deukalion døde i Athenen. Tvende af hans Sønner bleve især mærkværdige: Amphictyon, som blev Konge i den sydlige Deel af Deucalions Rige, og efter sin Svigerfader Cranaus ogsaa fik det Attiske; og Hellen, som fik den nordlige Deel (Hellas) af hvem først hans Stamme og siden alle Græker fik Navnet Hellener. Ved hans næste Efterkommere deelte denne sig i 4 Hovedgrene, Æoler, Jonier, Dorer, Achæer, som i den hele følgende Tid forbleve adskilte ved Sprog, Sæder og Forfatning. Ved at overtale 12 Græske Stammer til et Forbund, lagde Amphictyon Grunden til den Anseelse og Styrke, som Grækenland siden fik, da det gav Anledning til, at alle Græker betragtede hinanden som Landsmænd, der mod en udvortes Fiende burde giøre fælleds Sag. Det derhos anordnede Amphiktyoniske Raad bestod af de forbundne Stammers Deputerte, som to Gange aarligen forsamledes, enten i Delphi eller i Thermopylæ. Dette Raad havde Magt til at dømme og bilægge alle imellem Folkene indbyrdes opkommende vigtige Stridigheder, og at afgiøre alt, hvad der angik det hele Forbund, især dets udvortes Sikkerhed; ogsaa paalaae det, Omsorg for Statsreligionen og Opsigt med de pythiske Lege. Dets Indflydelse tiltog bestandig og det udgiorde tilligemed Oraklerne og de offentlige Lege de vigtigste Foreningspunkter for det græske Folk. Romerne vedbleve at kalde Hellenerne med det Navn Græker, som endeel af Deukalion udbrevne, og til Italien ankomne Pelasger havde antaget. Efter Amphictyon blev Attica omtrent i 400 Aar regieret af Konger; blandt hvilke Erichtonius (omtr. 1480) lærte dem at kiøre med Heste, anstillede Vedde-Kiørseler, og var maaskee iblandt Grækerne den første, som myntede Penge. Under Pandions, Erichthonius's Søns Regiering bragte Erechtheus en stor Mængde Korn med sig fra Ægypten, og blev til Velønning for herved at have reddet det ved Hungersnød udtærede Land, Athenernes Konge, og ved at forbedre Agerdyrknings-Maaden, deres og Efterslægtens Velgiører. Thracernes Overfald bragte ham til at kalde Hellens Sønneson Jon til Hielp fra Peloponnes. De Tienester, som denne da med sine Joner beviiste Erechtheus og hans Søn Cecrops II, skaffede Jon Deel i den Attiske Regiering, og en stor Deel af de her i Attica boende Folk førte efter ham i lang Tid Navn af Joner. Om ingen af alle atheniensiske Konger taler Historien saa

meget, som om Theseus, Søn af Ægeus (omtr. 1320) Statens egentlige Grunder. Efter at han for Regieringens Tiltrædelse havde givaaret det Argonautiske Tog, befriede han sit Fædrenelands fra den haanlige Stat af et vist Antal Ynglinger og Piger, som aarlig maatte sendes til Creta; og som Konge befæstede han Staten, ved at forene til een Stat Cecrops's 12 Byer, af hvilke det nu saa kaldte Athen blev Regieringens Sæde. Selv afstod han det meste af sin Kongelige Magt til Folket, som han inddeelte i 3 Stænder, Agerdyrkere, Haandværkere og Adel, eller de, hvis Fædre havde været ansete og velfortjente Mænd; deraf det meget demokratiske i Athens Forfatning. Adskillige Krige førte han, men ei lige lykkelige eller lige retmæssige; han blev og tilsidst stødt fra Regieringen af Menesthens, som faldt i den trojanske Krig.

Fremmedes Nedsættelse i Grækenland.

Denne frembragte saavel nye Kultur som nye Stater. Cecrops ankom (omtr. 1550) fra Nedre-Ægypten til den Deel af Landet, som siden kaldtes Attica, og blev af de her boende Pelasger saa vel antagen, at han endog ved Giftermaal med Kongens Actæus's Datter arvede Riget. Han overtalede Indbyggerne til at slutte nærmere sammen for desbedre og hurtigere at kunne forsvare hinanden, gav hver Bye sin Øvrighed, indførte Gudsdyrkelsen og Retsforgangs-Maaden, og indførte ordentlige Ægteskaber. Endnu i Amphictyons Tid (omtr. 1550) sendte Kadmus en phanicisk Kolonie til Bœotien.

Norden for Attica. Her anlagde han en Bye Kadmea, (siden det ansete Theben) Hovedstaden for det af ham stiftede Rige. Kadmus lærte Grækerne Viin-Avlen, Metallernes Brug, og den phanicisk Bogstav-Skrift. Han indlandede i den græske Mythologie et og andet af den phanicisk Gudelære, især Bacchi og Veneris Gudsdyrkelse. Det Thebanske Rige forblev siden længe under hans Efterkommeres Regiering, stiendt fast bestandig hiemsøgt med Plager og Ulykker, ved hvilke især Ødipus blev bekiendt, som dræbte sin Fader Laius, uden at kiende ham, og antaget af Thebanerne til Konge uvidende ægtede sin kiødelige Moder, Jocaste. Da de erfarede hver store Misgierninger de uvidende havde begaaet, dræbte de sig selv. Regieringen overdroges nu Sønnerne Eteocles og Polynices, at føre afvexlende hver et Aar. Men Splid imellem dem opvakte en langvarig Krig, hvori de ei alene selv omkom, men ogsaa mange andre Græske, især peloponnesiske, Stater, indviklede. Det Argivisk af Inachus paa Halvøen Peloponnes anlagde Rige havde alt havt endeel Konger, da Danaus erholdt Thronen, som nedstammede fra den argivisk Prindsesse Jo (omtr. 1506). Efter ham kaldtes Grækerne stundum Danai. Hans Anseelse blev her stor, da det lykkedes ham at gifte sine mange Døtre til adskillige Græske Prindser, iblandt hvilke Lynceus hans Brodersøn fik Regieringen efter ham. En Sønnesøns-Søn af denne var Perseus, som ved sine Sortog erhvervede sig stor Berømmelse, men da han af Vanvare havde dræbt sin Fader Acri-

stus, forlod Argos, og stiftede et nyt Rige i Mycene. Perseus efterlod sig en talrig Afkom, og fra ham nedstammer ogsaa Hercules, den største og beremteste iblandt alle Græske Helte, hvis Historie dog Fabelen meget har vanskadt. Den Nettighed Hercules ved Fødselen havde til den Myceniske Throne, ansaae hans Fætter Eurystheus, der imidlertid havde besteget den, som farlig for sig; han paalagde ham derfor tolv meget farlige Arbeider, i Haab om at han ved et eller andet skulde sætte Livet til, men Hercules udførte dem alle lykkelig. For Resten var hans Liv en Blanding af gode og onde Gierninger. Meget ofte paatog han sig Uskyldighedens Forsvar og frelste de undertrykte: Røvere og Voldsmænd havde i ham ligesaa farlig en Fiende, som de vilde og glubende Dyr: sin Religion ærede han, og afskaffede i Italien Menneskeoffringer. Derimod udbrød hans heftige Vrede ofte til Raserie, og for at hevne sig, beliente han sig endog af skammelig Underfundighed. Hans Losagtighed skildte ham tilsidst ved Livet, da en Drik som hans Gemalinde Deianira havde indgivet ham imod hans ustadige Kierlighed, foraarsagede ham saa heftige Smerter, at han levende opbrændte sig. Strax efter hans Død begyndte man alt at dyrke ham som en Gud. Omtrent paa samme Tid, som Perseus regierede i Mycene, ankom den af Ilus, Konge i Troja, fordrevne Pelops, Tantalus's Søn, til Halv-Øen, (omtr. 1400) som efter ham blev kaldet Peloponnes. Han medbragte store Rigdomme, og ved at ægte Kong Oenomaus's Datter fik han her Kongeriget Pisa i Elis. En Datter af ham blev gift med Perseus's Søn

Sthenelus, og ved ham Moder til den nyelig nævnte Eurystheus, Konge i Mycene, efter hvis Død Mordbroderen Atreus, Pelops's Søn og Eftermand i den Pisiske Regiering, nu ogsaa bekom det Myceniske Rige. Atreus selv regierede med liden Lykke, meest bekiendt af sine Laster og det unaturlige Fiendskab, som han og hans Broder Thyestes bar til hinanden. Men hans Søn Agamemnon blev en af de mægtigste Fyrster i Grækenland.

Sparta.

Agamemnons Broder Menelaus, fik Riget Lacedæmon. Konger af Lelegisk Herkomst havde hidindtil regieret dette Rige, og Tyndareus, en af disse, havde tvende Sønner, Castor og Pollux, som foruden andre Heltegierninger ogsaa fulgte den thessaliske Prinds Jason paa Toget til Colchis, dybt inde i det sorte Hav, (omtr. 1250). Dette var vel det første Søetog, som Grækerne havde foretaget sig, og Skibet Argo, hvorpaa disse af Skibet kaldte Argonautiske Søemænds fornemste Anførere befandt sig, formodentlig det første Krigsskib. Man bemægtigede sig lykkeligen de Rigdomme man reiste efter (det gyldne Skind), men Castor og Pollux døde kort efter Tilbagekomsten, for Faderen, hvorved da Riget tilfaldt Datterens Helenas Gemal Menelaus. Hun holdtes i sin Tid for den største Skiønhed, og da Paris, Søn af den trojanske Kong Priamus, dristede sig til at bortføre hende, forenede næsten alle Græske Stater sig til at udruste en Flaade, for under Agamemnons Anfør-

sel deels at henne om Menelaus tilfviede Uret, og deels at forskaffe sig Handelsfordele. Efter 10 Aars Beleiring indtoges og ødelagdes Troja (omtr. 1190).

Thracerne.

Norden for Grækenland boede fra umindelige Tider et Folk som kaldtes Thracer, maaskee efter Japhets yngste Søn Thiras. De udbredte sig ei allene mod Sønden, og gave det øverste Grækenland sine første Indbyggere, men ogsaa imod Norden indtil Donau, og mod Vesten langs med denne Flod. Foruden Thracien, hvor Hoved-Stammen kan ansees at være forblevet, have de øvrige inden kort Tid deelt sig i adskillige mindre Folkeslag, blandt hvilke Pannonierne og Illyrierne besatte det nuværende Ungarn og hosgrændsende Servien, Slavonien, Bosnien, Croatien og Dalmatien; endeel trængte videre frem, og ei allene gave den sydlige Deel af Tydskland sine første Beboere, men endog under Navn af Celter eller Galler besatte en stor Deel af Frankerige. For Resten har i det mindste Hovedstammen havt Kundskab om Agerdyrkning og Viinavl, om Hestes og Vognes Brug, havt indlagt Arbeide af Guld og Sølv, og besiddet et Slags Færdighed i Metallers Forarbeidelse. Orpheus, en Thracer, var Grækernes Læremester i Digtekonsten og Musiken. Endeel af den Thraciske Gudsdyrkelse antog ogsaa Grækerne. Geterne, som fra de ældste Tider synes at have boet ved Donaus Udløb, have uden Trivl havt reenere Begreb end de øvrige Folk om Gud og Sielens Udødelighed, og maaskee havt deres Lovgiver Zamolxis at takke derfor.

Italiens Beboelse.

Fra Thracien synes ogsaa Italien at have faaet sine første Indbyggere. Disse nævntes her Ligurer, Umbrer, Siculer, Etrurer og Ausoner. Nogle af disse Folk synes og først at have opholdt sig i Illyrien. Til Søes kom alt meget tidlig fremmede Kolonister hertil, især fra Grækenland. De første vare Arcader fra Peloponnes, som under Oenotrii og Peucetii Anførsel landede ved Italiens sydlige Ende (omtr. 1680). De unge Oenotrer, som siden trængte sig ind i den mellemste Deel af Italien, fik det Navn Aborigines (Stamfolk). Høiere op ved et af Po-Flodens Udløb landede kort efter Deucalions Vandflod endeel Pelasger, der blandede sig med Umbrerne og Etruskerne. En tredie Kolonie var de tyrrheniske Pelasger fra lille Asien, som fortrængte Sikulerne, der nødtes af Ausonerne til at forlade det faste Land og at besætte Øen, som efter dem kaldes Sicilien (omtr. 1184) men hvor dog alt den Tid fandtes Cyclopper, Lestrigoner og Sicaner. Etrurernes tiltagende Magt undertrykte siden Pelasgerne, og Aboriginernes Rige var ved dem indskrænket til meget snævre Grændser, da Evander førte en pelasgisk-hellenisk Kolonie fra Arcadien og fik af Aboriginernes Konge Faunus Tilladelse (omtr. 1260) at bygge Pallantium paa den Grund, hvor Rom siden blev anlagt. Evander skal have indført Bogstav-Skriften, græsk Gudsdyrkelse,

græske Lege og Legemsøvelser, samt lært Italiens Folk Agerdyrkning, Musik og Haandværker.

Spaniens ældste Beboere.

Disse vare Iberer og Colter, begge Folk af Thracisk Herkomst. De første formeenes at være komne fra Italien hertil, og have nedsat sig paa den østlige Kant; de sidste fra Gallien over de Pyrenæiske Bierge. Phønicerne bleve ved deres Søreiser tidlig bekiendte med det sydlige Spanien, og hentede derfra Guld og Sølv. Iblandt de Kolonier, som de her anlagde, fortiene især Gades (Cadix), og Tarsis (Grækernes Tartessus) at mærkes.

Det nordlige Asiens og Europas Beboere.

Disse have ogsaa deres Oprindelse fra Japhet. Norden for det Caspiske Hav og Østen for Volga boede Scytherne, og Østen for samme Hav, samt imod Sønden Sacerne, Hyrcanerne, Massagetterne og andre. Imellem det sorte og Caspiske Hav boede vestlig Tibarenerne, og østlig Moscherne: Østen for Tanais eller Don-Floden Sarmaterne, Besten Budinerne og Cimmerierne. Ved Krig nødte Massageterne endeel Scyther til at gaae over Borysthenes (Dniper-Floden) og at udvælge sig i Europa imellem Donau og Pruth et nyt Fædreneland.

Anmærkninger.

Religionen.

Kun hos det jødiske Folk findes Troe paa en eeneste Gud (Monotheisme). Vi finde vel overalt hos de gamle Folk enkelte Spor af en reenere Religion; de have havt Begreb om Aander, om Sielen, om et Forsyn, om Straf og Belønning efter Døden; de tillagde Verden en Begyndelse, og troede at Guddommen paa allehaande Maader aabenbarede Menneskene det Tilkommende. Men i de øvrige religiøse Forestillinger vare de meget stridige, thi Indbildningskraften, som her raadede, er aldrig i det samme Menneske enig med sig selv, og da hvor meget mindre hos saa mange og adskilte Folk. Ansaae man fordt visse synlige Ting i Naturen, som Boeliger for de Aander man tilbad, saa standsede Mængdens Ærbødighed let ved de blot synlige Ting (Fetisch), da endog de Klogere fast aldrig havde noget sundt Begreb om den Aand de talte om. I Valget af de synlige Ting, som de saaledes enten tilbade som Guder, eller i hvilke de troede dog Guder nærværende, var da den største Uenighed. Ægypterne ansaae visse Dyr for deres Guder, og endog i livløse Stene troede andre at finde de jordiske Tings Bestyrere. Mængden af disse Guder vorte, men dog ei hos alle, eller lige stærk hos alle (Polytheisme). Visse Araber dyrkede kun Solen og Maanen: Perserne offrede allene til Solen, Maanen og Jorden, Ilden, Vandet og Vindene: Ægypter, Chaldæer og Phønicer holdte over deres egne Guder med saadan Iver, som om de havde have Sandheden selv at bevare. Overhoved kan man skiælne imellem Nationalguddomme, Stammeguddomme og Familieguddomme. Ved Omgang mellem Nationerne forplantedes religiøse Ideer fra eet til andet Land, saasom fra Ægypten og Asien til Grækenland; herfra igien til Italien. Stundum antog et Folk forn-

den sine egne ogsaa andre Folks Guder, helst naar de saae andre Folk at være lykkelige, og Overtroen indbildte sig at kunne giøre sig disses Guder ogsaa gunstige; undertiden skede det ogsaa, fordi man havde undertvunget et Land, og ikke vilde fortørne dets Guder. Gudsdyrkelsen selv var ogsaa hos de forskiellige Folk meget forskiellig; den forrettedes meest i Lunde eller Templer. Ofringer vare overalt i Brug, paa mange Steder endog Menneske Ofringer; visse Guddomme dyrkedes ved sandselig Vellyst. Hos alle gamle Folk forekomme Mysterier eller hemmelig Religionsøvelse. Præster behøvedes til en offentlig Gudsdyrkelse; alle Folk af nogen Kultur havde dem af forskielligt Kiøn, ligesom deres Guddomme. Et vist Slags Præster vare allene beskikkede til at opdage det Tilkommende, aabenbare det skiulte, og udforske Gudernes Villie. Snart foregave da saadanne Spaamænd guddommelig Indskydelse: snart fortolkede de, hvad Gudernes Hensigt kunde være med en og anden besynderlig, ofte ubetydelig Ting eller Hændelse: nu spaaede de af Fugleflugt og Skrig, af Offerdyrene og deres Indvolde: nu vare de Stiernetydere, Dagvælgere, og saadanne, som adspurgte de Døde. Alle disse agtedes for Gudernes Fortroelige, og stode derfor hos de overtroiske Mennesker i en besynderlig Anseelse. Hos Grækerne fandtes de alle, men især satte disse (saavelsom Ægypterne) dog deres Tillid til Orakler eller visse hellige Steder, som mestendeels fandtes i et Tempel eller ved Siden deraf, og hvor man meente at en Gud aabenbarede enten umiddelbart eller ved sine Præster, hvad man ønskede at vide. Et af de mærkeligste saadanne var den pythiske Apollos i Delphi.

Konsterne.

Konster og Videnskaber opfindes, forbedres, og udbredes nu alt mere og mere. Agerdærkningen, som ei var den forrige Tidsalder ubekiendt, forbedredes nu meget, især hos Ægypterne, hvor den var Grundvold for den hele politiske Kultur. Man forstod at tilberede Brød; dog synes man endnu ei at have kiendt Nugen. Viin, Øl, Miød, Olie vidste de at tillave: med det sidste oplyste de og Nattens Mørke, thi Tal[illegible]is og Vorets Brugbarhed hertil lærtes langt sildigere. Væverkonsten og Naalens Brug, endog til Brodering, var i det mindste hos de mere kultiverede Folk (Babylonerne) bragt til en temmelig stor Fuldkommenhed. Disse vidste og at sætte Priis paa Ædelstene, men Diamanten, som vi agte kostbarest, kiendte de Gamle slet ikke, da den Steen, som langt sildigere kaldtes Adamus, slet ikke er vor Diamant. Metallernes Opgravelse, Forarbeidelse og Brug kiendtes i flere Lande, men Jern brugtes kun lidet, da man til Vaaben og Værktøi forstod at give Kobberet en os ubekiendt Skarphed og Styrke. Chemie kiendte Babylonier, Ægypter og flere. Bygningskonsten maatte saameget snarere tiltage, som Teglbrænderiet alt var en af den nye Verdens første Opfindelser. Beundring søgte dog Ægypterne og endeel østerlandske Folk mere at opvække ved det kolossalske (hvortil de maae have brugt et Slags Mekanik) end det skiønne, som siden skyldtes Grækerne. Billedhuggerie var, uagtet den Opmuntring denne Konst nødvendig maatte faae ved de Gamles Gudsdyrkelse, dog endnu i sin Barndom; den dannede først af bløde Materier (Leer), dernæst af haardere (Træe, Steen), endelig af Støbte. Tegning anvendtes, for anden Skrift opfandtes, til at udtrykke Tanker og Begreber, i det Tingene selv eller deres fornemste Beskaffenhed afmaltes. Dette var Billedskrift blandet med vilkaarlige Tegn (Hieroglypher); men den støttede sig tildeels paa mundtlig Forklaring og var derfor usikker. Endelig afsandt man at udtrykke ved Characterer Lyden, hvormed man betegnede de Ting der taltes om, og ei Tingen selv. Saaledes opkom da Bogstavskriften, maaskee hos flere Folk paa eengang. Ved Phoniker synes den først at være bleven Grækerne bekiendt; dog findes den ogsaa tidlig hos Ægypter og Hebræer. De ældste Skrift-

lysninger ere de Babyloniske Killeindskrivter. Træe, visse Blade og Barker, Lærreder og Træetavler overtrukne med Voy bleve efterhaanden hos adskillige Folk brugte til at skrive mindre vigtige Ting paa, men Steen og haarde Metaller til dem, som skulde forplantes til Efterslægten. Endelig opfandtes Pergament og Papir.

Videnskaberne.

I visse Lande f. Ex. Ægypten vare Præsterne i Besiddelse af al Videnskabelighed. Af Videnskaber har Lægekonsten, især Chirurgien, været iblandt de første, som man har dyrket; men Mangel paa anatomisk Kundskab (uagtet Ægypternes Balsamering), og paa Leilighed til at kunne benytte sig af andres Erfaringer, maatte nødvendigviis gjøre disse Videnskaber længe meget ufuldkomne. Regnekonsten, trængte man strax til; og den har vel derfor aldrig været forsømt. Fingrenes Antal gave Grækerne i de ældste Tider Anledning til Femtals-Regningen, og endnu Folk til at bruge, ligesom Grækerne siden og vi nu omstunder, Titals-Regningen. Astronomien er en af de ældste Videnskaber. Visse Stjerner finde vi alt hos Job tillagte bestemte Navne. At mærke paa deres Gang, var for de paa de Babyloniske Sletter og i de Arabiske Ørkener omvankende Nomader et ofte nødvendigt Middel til at finde Vei, og dette Nomadeliv gav desuden Anledning til den stjernefulde Himmels Betragtning. Aarets Bestemmelse og Beregning bragte Ægypter og Hebræer til at mærke paa Himmelens Løb; for de første var den ogsaa vigtig med Hensyn til Agerdyrkningen. Chaldæer og Ægypter søgte i Stjernerne at forudsee Menneskenes Skjebne (Astrologie). Bedre anvendt finde vi Astronomien i sin Barndom hos Phenicerne, til Veiledning, naar de i deres Seilads, fjendt sildig, vovede at forlade Kysterne. Dette handlende Folk maatte i denne og nærfølgende Tidsalder, Asien især takke for gode Kundskab det havde om længere bortliggende Lande. Landmaaling maae i Ægypten have været nødvendig, naar efter Nilens aarlige Overstrømmelse Jordene skulde tilbeles deres Eiere. Begeistring udbred i Poesie, som tidlig ledsagedes af Musik. Ved Sange priistes alt i de ældste Tider Guderne, stræbte Taknemmelighed at vedligeholde Erindringen om fortjente Mænds Velgjerninger og gjennem dem søgte Lovgiverne og Sædelærerne at indprente, endnu før Skrift opfandtes, deres Love og Leveregler.

Næringsveie. Den borgerlige Forfatning.

Fiskerie, Jagt og Hædrift vare vel endnu Menneskenes fornemste Næringsveie, men de faa borgerlige Indretninger, som et Folk behøvede, der førte et nomadisk Liv, vilde ei forslaae, da faste Boelige bleve deres Attraae, og Agerdyrkning traadte i Stedet for Hyrdelivet. Handelen drives i de ældste Tider ved Tuskhandel og siden ved Penge. Landhandel (i Orienten ved Karavaner) var ældre end Søehandel; denne var i Begyndelsen blot Kysthandel. Folkemængden maatte hastig tiltage i den Deel af Verden, hvorfra den øvrige fik sine Beboere, da Landene vare frugtbare, Luften mild og ren, og den menneskelige Natur selv endnu i disse Lande afholder sig fra for megen Mad, stærke Drikke og overflødig Klædedragt. Den Plads, som et Folk først havde indtaget, maatte saa snart blive for liden, og at erholde mere var da, foruden mange andre, en af de sædvanligste Aarsager til Krige med Nabo-Folkene. Anførere eller Konger, som alt i forrige Tidsrum opkom, bleve nu mere og mere almindelige, men Præstes Embedet findes og tillige at have været i ældgamle Tider forenet med Kongeværdigheden. De Lande som man ved Krig bemægtigede sig, paalagdes enten en aarlig Skat, eller og Folket bortførtes til Erobrerens Land og gjordes til Trælle; disse finder man Abraham alt at have havt, og i Ægypten tilvejebragte især Sese-

krig's lykkelige Krige en Mængde saadanne, ved hvis Arbeide blinde Eroberer indførte mange vigtige Anlæg. Af Qvindekiønnets nedværdigede Tilstand, især ved Polygamie, og af Fædrenes indskrænkede Magt over deres Familier, udspring de despotiske Regieringer, der endnu den Dag i Dag finde Sted i Orienten. Kongerne, hvis Indkomster forhen bestode i frivillige Gaver og deres egne Godsers Afgifter, fandt snart paa at pantsætte deres eget Folk de Skatter, som først kunne forbrydes af de Overvundne: og i vidtstrakte Monarchier blive baade de Overvundne og Landets egne Indbyggere betroede Statholderes Regiering, som mod at svare en vis fastsat Afgift, anslaae sig efter behefligede til at regiere ligesaa uindskrænket over deres Provinds, som Monarchen over dem og sine andre Embedsmænd. Saadanne Statholdere fandtes alt i det første asiatiske Monarchie.

Mærkelige Indretninger hos Ægypterne og Grækerne.

Ægypternes gamle Forfatning indeholdt meget eiendommeligt. Monarken havde Ret til at indsætte og afsætte de høieste Embedsmænd, at gjøre hvilke Indretninger han vilde, at antage Fremmede og indkomme dem gode Egne til Bebolelse, at føre Krig, og bruge de overvundne som sine Trælle. Men Loven, hvilke de siges endog for Sesostris's Tid at have havt, kunde dem adlyde. Misbrugte han Magten kunde han ingen ærefuld Begravelse vente, thi efter Døden maatte Kongens, ligesom Undersaatternes, Lig offentlig udstilles. Hvo der vilde, kunde frit anklage den Døde, og blev han overbeviist om nogen Uretfærdighed, dømte upartiske dertil beskikkede Dommere ham saa den Ære at komme i sine Forfædres Gravsted. — Folket i Ægypten var efter deres forskjellige Bestemmelse inddelt i flere arvelige og adskilte Klasser (Kaster): Præster, Krigere, Agerdyrkere, Kiøbmænd, Haandværkere, Hyrder, Fiskere, Skibsfolk og Tolke.

Af disse var Præsteskanden den fornemste, og for dem bestemtes de vigtigste Embeder. De vare Kongens bestandige Raadgivere, Ægyptens Dommere, og i Besiddelse af den hele videnskabelige Kultur. En tredie Deel af Landets Afgiøter skal have tilhørt dem. De fritoges i Josephs Tid for den aarlige Afgift af en femte Deel, som skulde af al Afgrøde svares Kongen, og hvoraf Krigsstanden havde, sin visse Andeel. — Sjælene troede Ægypterne da først at forlade de menneskelige Legemer, naar de forraadnede, og da at søge og finde nye Væsener i andre Mennesker og Dyr. At dræbe disse Dyr, agtedes derfor for ligesaa stor en Misgierning, som at dræbe Mennesker, og da Bevarelsen efter Døden troedes bundet til Legemet, forsøgte man for dettes Bevarelse ved Balsamering (Mumier). Begravelsernes Pragt og Pragt drog man derfor ogsaa megen Omsorg for, og anslaae dem for ewige Boliger, da paa Husene derimod kuns liden anvendtes; beg fandtes i Ægypten, ligesom i Asien, Hovedstæder af en umaadelig Størrelse. De havde ingen aktiv Handel uden Landhandel, før i følgende Periode. — At bygge store Byer, og bøe indknebet, afskyede Grækerne, fordi Friheden synes at lide derved. At inddele Folket i visse Klasser, og indskrænke enhver kun til sin egen Stand, prøvede først kuns Athen paa. Konger havde især i de ældre Tider enhver af de Græske Stater, men deres Retsighedeer bestode fast alleroegne kuns i at sammenkalde Raadet og Folket, have den første Stemme, og bestyre Rettergangen. Præsternes Anførsel og Præste-Embedet var dem og her, ligesom i de fleste andre Lande, sædvanligen betroet. Regieringen var næsten alleroegne arvelig. Skatter havedes kuns ved visse Leiligheder med Raadets og Folkets Samtykke. Saa indskrænket Kongernes Magt endog da var, saa bekvemmede deg ved Stormingen af dette Tidsrum den republikanske Regieringsform meere og meere, skiønt ofte Folket, ved at antage denne, maatte prøve de mægtigere Familiers (Aristokratiets) haarde Undertrykkelse. Krigskunsten

var endnu den meest ærede, derfor og den meest dyrkede, og Legems-Øvelser de meest agtede. I de hvitidelige Fester, som under Navn af de Olympiske, Nemeiske, Isthmiske og Pythiske Lege ere bekiendte, bleve Forstands og Vittigheds Værker først i de sildigere Tider belønnede.

Zoroaster.

Fra ældgamle Tider dannede Ildtilbederne i Bactrien og Medien en egen Orden (Mager). Denne blev reformeret af Zoroaster, for det persiske Monarchies Stiftelse. Hans Lære, som indeholdes i Zendavesta, grundede sig paa Ideen om et godt og ondt Princip (Ormuzd og Ahriman) og opbevaredes af Magernes Kaste. Den var antaget i Persien, i det ringeste af de ædlere Stammer tildeels vel for dens Indflydelse paa Landets Kultur.

Tredie Tidsrum.

Fra Trojas Ødelæggelse (1190) til Cyrus's Monarchie (560 f. Chr.)

Det Israelitiske Folks Historie.

Da Samuel, den sidste af Dommerne, tillige den første Prophet, blev gammel, bragte Misfornøielse med hans to Sønners Opførsel og Udsigt til Krig Israeliterne til at forlange en Konge (omtr. 1100). Samuel maatte da give dem Saul, en Mand af ringe

Stand, men høi og anseelig af Skabning. Men da denne glemte, at han, skiønt Konge, dog burde vise Lydighed mod Jehovah, blev David, Isai Søn, salvet af Propheten Samuel til at være Sauls Eftermand. De Forfølgelser David herover maatte udstaae af den mistænkelige og stundom afsindige Saul, giorde dennes ulykkelige Død (omtr. 1055) en Ende paa, men Riget forefandt han nu og i en forvirret Tilstand. Antaget først kuns af Juda Stamme, maatte han i syv Aar overlade Sauls Søn Isboseth de øvrige Stammers Regiering, og see Folket paa adskillige Steder undertrykt af Naboerne. Dog Davids faste Tillid til Jehovah blev belønnet. Rigets Grændser udvidedes ved Syriens Erobring, og Folket blev en Skræk for Naboerne. Handel, Søefart og Kunster tiltoge. David indførte stræng Orden i Henseende til Jehovahs Dyrkelse, søgte med Iver at forskaffe Tabernakelet sin forrige Glands og de ceremonialske Love den Agt og Lydighed, som efter Lovgiverens Villie burde bevises dem. Musiken og Sangen, som han lagde til, ophøiede Gudstienestens Majestæt, og de herlige Psalmer David til den Ende og ved andre Leiligheder forfattede og foranledigede, findes i det gamle Testamente. De vist nok grove Feil han nogle Gange begik, undskyldes ei ganske ved hans Anger. Hans sidste Regieringsaar vare urolige. — Efter 40 Aars Regiering døde David (1015), og Salomo besteeg sin Faders Throne. Begyndelsen af hans Regiering var den jødiske Stats meest glimrende Periode. Hans Skatte, tildeels efterladte af David, bleve i 7 Aar anvendte paa en prægtig Tempelbygning i Jerusa-

lem, siden ogsaa paa Anlæg af skiønne Slotte; alt ved phœniciske Bygmestere. Overflødighed, som Handelens Udbredelse og en langvarig Fred tilveiebragte, frembragte Overdaad og Vellyst, og en Følge deraf blev, at Salomo, Slave af sit Harem, glemte Jehova og søgte Afguderne. De hellige Skrifter, som tillægges ham, om de ved ikke ere skrevne af ham selv, bære dog alle Præget af hans Tidsalder. — Frygt for en streng Regiering under hans Søn Rehabeam, bragte efter Faderens Død (975) de 10 Stammer til at falde fra, og vælge sig Jerobeam til Konge, da Rehabeam kun beholdt Judas og Benjamins Stamme. Fra nu af opstode her to adskilte Riger, Riget Juda (stærk ved Jerusalems Besiddelse) bestaaende af de to sidstnævnte Stammer, hvortil siden kom Simeons, og Riget Israel, bestaaende af de øvrige. Politisk og religiøst Fiendskab og ufortsigtige Forbindelser med Naboerne svækkede begge Riger meer og meer, indtil den assyriske Konge Salmanassar erobrede Riget Israel, indtog Hovedstaden Samaria, og bortførte Folket med deres Konge Hosea til Assyrien og de Mediske Grændser (omtr. 722). I deres Sted hensattes i Landet Fremmede af adskillige Folkeslag, og af disses Sammenblanding med Israeliterne opkom Samaritanerne. — Riget Juda gik nu og til Grunde, da Nebucadnezar Konge i Babylon indtog Jerusalem, opbrændte Templet og Slottet, og bortførte til Babylon Kongen Zedekias med de fornemste Indbyggere (588). I denne Periode stiftedes Prophetskolerne, hvis første Øiemed var Nationalkulturens Fremme og som siden sik megen politisk Indflydelse.

De til Palæstina grændsende Folk.

Af de til Palæstina grændsende Nationer bleve vel Moabiterne, Ammoniterne, Edomiterne og Philisterne enten undertvungne eller overvundne af David, men de fandt dog under de følgende Konger ofte Leilighed til ved Fiendtligheder at skade det jødiske Folk. Phønicerne vare bezimad fra Davids Tid af, Jødernes bestandige Venner. En af deres Konger Pygmalion dræbte sin Farbroder Sichæus, hvis Enke Dido, Pygmalions Søster skal have overtalt endeel Slægtninge og bemidlede Phønicer til at forlade Tyrus, og paa den afrikanske Kyst anlægge Kartago, den vigtigste af alle phøniciske Kolonier, (omtr. 880). Kort efter Jerusalems Indtagelse maatte Phøniterne bukke under for Nebucadnezar (omtr. 590) og kom siden under det persiske Monarchie, hvorved Handelen afløg. Syrerne, Phønicernes Naboer, udgiordte som det synes flere Stater. Under Hadad-Ezer blev Syrien af David giordt til en jødisk Provinds (omtr. 1040); men det løsrev sig snart efter og nu opstod Riget Damascus.

Det Assyriske Monarkies Opløsning.

Under Ninus's Eftermænd havde det Assyriske Rige Fred og Regenterne levede indsluttede i deres Serailer. Sardanapal gav tvende af sine Statholdere Arbaces og Belesis Leilighed til et Oprør, som skilte ham ved Kronen og Livet (750). De flee-

ste Statholdere i dette vidtloftige Rige have vel da opkastet sig til Konger i de dem anbetroede Provindser; men tre paa denne Maade omkomne Kongeriger (det babyloniske, nye assyriske og medisse) ere de mærkeligste. Beleſis maae ansees som Stifter af det Babyloniske Rige, men efter dets Erobring af Chaldæerne navnes Nabonassar som den første Konge (747). Hegen Tid var dette Rige underlagt det følgende mindre Assyriske, men befriedes ved Nabopalasar, hvis Søn Nebucadnesar lykkelig bykrigede Ægypten, underkastede sig Riget Juda, indtog Phenicernes faste Land, ødelagde og forskiønnede Hovedstaden Babylon, men var i 7 Aar berøvet Forstandens Brug. Hans Sønneson Labynet, (maaskee Daniels Belsazar) blev bekriget af den persiske Cyrus, som efter at have indtaget Hovedstaden Babylon, (538) bemægtigede sig det Babyloniske Rige, hvis Regiering han strax overdrog til sin Morbroder den medisse Darius, men antog siden selv, da denne kort efter døde. — Statholderen i Ninive vedblev at føre Navn af Assyrisk Konge, og ofte søgte snart Israels snart Judas Konger her Bestyttelse, men de første sandt og tillige i Salmanassar deres Overmagt. Hans Efterfølger Sanherib udvidede sine Erobringer endog i Ægypten og Æthiopien, men led, da han belejrede Judas Konge Hiskias i Jerusalem et saa stort Tab ved en Pest (714), at han maatte flygte tilbage til Ninive, hvor han ei længe efter blev dræbt af sine to ældste Sønner. Den yngste Asarhaddon forenede det Babyloniske Rige med det Assyriske, men hans Efterfølgere mistede det

igien, og tilsidst blev selv det Assyriske Rige af Cyaxares lagt under det Mediske, (omtr. 638). Dette Mediske Rigets Stifter var Ophavsmanden for Opstanden imod Sardanapal, Arbaces. Iblandt deres Konger var Deioces mærkværdig, fordi hans Retfærdighed, som Dommer, var Middelet hvorved han erholdt Kronen. Hans Søn Phraortes (omtr. 660) underkuede Perserne og adskillige imellem Euphrat og Halys boende Folk, men satte Livet til i Krigen imod Assyrerne. De fordele dennes krigerske Søn Cyaxares (omtr. 638) erholdt over disse sidste, maatte han give Slip paa formedelst Scythernes Indfald i Asien, og først efter 28 Aars Forløb blev han befriet fra disse Fiender, da han og kort derpaa underkuede det ved Babylonernes Frafald svækkede Assyriske Rige. Under hans Efterfølger Astyages havde Overflod og Velvære i den Grad svækket det forhen saa tappre Mediske Folk, at Cyrus Astyages's Dattersøn saae sig i Stand til at bemægtige sig Mediens Rige (560), hvilket han da, ligesom siden Babylon, betrødte sin Morbroder Darius's Regiering.

Persien.

Perserne var oprindelig et nomadisk Biergfolk, deelte i Stammer af forskiellig Kultur, blandt hvilke Pasargada var den herskende. De havde vel tidlig havt Konger, men alt længe havde disse været Vasaller først af de Assyriske, og siden af de Mediske Konger. Skiønt krigerske, lykkedes det dem dog ei at afkaste Aaget, før under Cyrus's Anførsel. Denne, hvis Erobringer forandrede hele Asiens Tilstand, var en Søn af Cam-

hyses, af den Achæmenidiske Kongeslægt, som længe havde regieret i Persien, og Astyagis Datter. Sin første Ungdom tilbragte han i sin Morfaders Tienste. Valgt af de Misfornøiede til Anfører for alle persiske Stammer søgte han at forskaffe sit Folk den Frihed, det under de Assyriske og Medíske Konger saae sig stille ved. Det lykkedes ham at styrte det medíske Rige (560) og snart efter det Lydíske og Babyloníske.

Ægypten.

Iblandt dets Konger nævnes **Boccoris**, hvis Mesterbighed og Tarvelighed berømmes (omtr. 754). Men under hans Efterfølgere kunde dette vidtløftige Rige dog ei forsvares imod fremmed Overfald. Sabaco (Skriftens So) af æthiopisk Herkomst beherskede rimeligt hele Ægypten; men Sethon overvandtes af Sanherib, (714). Efter et langt Anarkie dreves Riget imellem 12 Fyrster (Dodekarkie), blandt hvilke Psammitichus (650) mægtig ved Handelen (Grækere og Phenicer) og understøttet af Jonier og Carer, overvandt de øvrige. Med ham begynder Ægyptens tilforladelige Historie. Han optog mange Fremmede, især Grækere, i Landet, men derved blev den første Deel af Krigerkasten misfornøiet og udvandrede til Æthiopien, (†610). Hans Søn Necho søgte at forbinde Middelhavet med den arabiske Havbugt, lod ved Phenicere hele Afrika omseile, men var ulykkelig i Krigen med Mesopotamierne, (†594). Hans Søns Efterfølger, Apries var uheldig i sine Erobringsforsøg og faldt i et Oprør

af sine Undersaatter (563) i Spidsen for hvilket Amasis stod. Denne bemægtigede sig Regieringen, opførte prægtige Bygninger, forbederede ved vise Love Folkets Tilstand og lokkede ved Handels-Friheder mange Fremmede, især Grækere, til at nedsætte sig i Ægypten, som under ham naaede sin høieste Flor. Dog maatte det efter hans Død (525) bukke under for den persiske Overmagt.

Grækenland (især Peloponnes) efter Trojas Erobring.

Toget mod Troja bidrog vel til at forene de græske Stater, men ved saa mange Fyrsters tiaarige Fraværelse maatte nødvendig Grækenland selv efter Trojas Erobring findes i en meget forvirret Tilstand. For de tilbageblevne aabnedes Leilighéden til at kunne bemægtige sig et og andet af de fraværendes Lande. Mange af Fyrsterne havde sat Livet til for Troja, og af de overblevne maatte endel paa Tilbagereisen i en Tid af flere Aar søkke omkring paa Havet (Ulysses, Agamemnon); nogle fik endog aldrig deres Fødeland at see mere. Nogle maatte og prøve, hvor forskjellig det var i saa lang Tid at forlade unge Hustruer. Agamemnon, Grækernes Anfører og Konge i Argos og Mycene, fandt ved sin Tilbagekomst Klytemnestra i skjændig Bekiendtskab med sin Broderson Ægisth, som ved at dræbe Agamemnon besteg Thronen. Orest hævnede 7 Aar derefter paa Ægisth og Moderen sin Faders Mord, og udvidede siden sit Riges Grændser, især ved at bemægtige sig det Spartanske Rige. I det øvrige

Grækenland forjog det ene Folk det andet, og de stridbare Dorer, over hvilke 3 Heraklider eller Prindser af Hercules's Stamme regierede, søgte under saadanne Uroligheder at forskaffe deres Fyrster de Lande i Peloponnes, hvortil disse efter deres Stammefader tilegnede sig Ret (omtr. 1180 – 1100). Forbundne med den Ætoliske Prinds Oxylus, som havde sat sig fast i Kongeriget Elis, faldt de kort efter Orestis Død ind i Peloponnes, hvor da af Heracliderne Cresphontes fik det Messeniske, Aristodems Sønner det Spartanske (omtr. 1100) og Temenus det Argiviske Rige. De fra Argos og Laconica uddrevne Achæer uddreve nu ogsaa de i Peloponnes boende Joner, af hvilke de fleste flygtede til Attika, hvorfra endeel af dem siden kom over til Lille-Asien. Doterne angrebe herpaa Athenerne, beleirede Byen og maatte, endskiønt den attiske Konge Codrus faldt (omtr. 1068) dog trække sig tilbage. Men Megara bemægtigede de sig, hvorfra de kort derpaa gik over til Lille-Asiens sydlige Kyst. I Laconica bleve ved et Orakelsvar begge Aristodems Sønner paa eengang Konger (omtr. 1100). Sparta, saaledes kaldtes Staten efter den herskende Hovedstad, (Landets de gamle Indbyggere kaldtes Lacedæmoner) havde fra den Tid bestandig to Konger, een af hver Linie. Sin tilvoxende store Magt skyldte den sit Folks Haardforhed og Tapperhed; og efter disse læmpede Lykurg, Søn af Kong Eunomus, sin Lovgivning, der tildeels var dannet efter Mines's, som han lærte at kiende paa Kreta, (omtr. 880). Hensigten af denne Lovgivning var, ved en kraftfuld Menneskeslægt at sikkre Statens Selvstændighed; derfor søgte den at fiærne

alle Konster der tiente til Livets Behagelighed, og at vanskeliggiøre Handel med Fremmede, afskaffede Guldets og Sølvets Brug endog i Mynter, deelte Landgodserne i lige Lodder. Desuden bragte den, ved at sætte en Raadsforsamling, Ligevægt mellem Kongernes og Folkets Magt, skjønt den i øvrigt ei forandrede stort i Statsforfatningen. — Selv forlod Lycurg Sparta, efterat have ved en Eed bundet dem til at holde Lovene ubrydelig til hans Tilbagekomst, men kom aldrig meer tilbage. De holdtes i 500 Aar. — Men tappre og ved deres mange Trælle selv befriede fra Agerdyrkning og meget andet Arbeide, lode Spartanerne Sværdet ei heller hvile. Deres Peloponnesiske Naboer Argivers Arcader og flere forurolige de stedse, tildeels ogsaa undertvang, og udvidede derved deres Grændser. Med Messenierne førte de to Krige, der endtes med Messeniens Undergang. Den Messeniske Aristomenes's Heltebedrifter i den sidste (682 – 68) ere for mange til her at opregnes, men nævnes bør han som en af de ædleste Helte Verden nogensinde har havt. — Iblandt de øvrige Peloponnesiske Stater anmærkes især den Korinthiske, som i Begyndelsen havde Konger af Hercules's Stamme, siden Prytaner eller Fyrster, hvis Regiering aarlig omskiftedes, og stedse udvalgtes af visse Familier. Cypselus betiente sig af Folkets Misfornøielse til at faae Herredømmet over Staten (657), men brugte mere Varsomhed og Lemfældighed end hans Søn Periander (627), sit Folks Plager og Beddel. Under den følgende Regent Psammetichus afkastedes Aaget og en democratisk Regiering indførtes.

De Græske Stater uden for Peloponnes.

I det øvrige Grækenland findes iblandt Athens Konger Kodrus, som i Krigen med Doterne selv søgte at blive dræbt af Fienderne, fordi det Delphiske Orakel havde lovet det Folk Seier, hvis Konge faldt (omtr. 1068). Efter hans Død forandredes efter [illegible] Orakels Raad Regieringsformen, og i Steden for Konger beskikkedes Archonter af Kodrus's Stamme, som vel skulde staae til Regnskab for deres Regiering, men kunde dog beholde Værdigheden indtil deres Død (1068–752): siden indskrænkedes de til 10 Aar (752–682), og derefter blev deres Antal fastsat til 9, og nye at tiltræde hvert Aar, (682–592). Men visse fornemme Slægter havde dog eene Magten (Aristokratie), og den talrigste Deel af Folket undertrykkes og behandledes fast som Slaver. For at raade Bod herpaa udfordredes skrevne Love og en ordnet Rettergang. Archonten Draco overdroges det at udkaste Love (622), men disse vare blot Kriminallove og ubrugbare ved deres Haardhed. I Athen opstod nu et Anarchie, hvorfra det reddedes ved Archonten Solon, som havde giort sig fortient ved Erobringen af Salamis, hvem det overdroges baade at give andre Love og Staten selv en anden Forfatning, fornemmelig ved Afskaffelse af det trykkende Aristokratie (594). Det hele Folk fik nu den øverste Myndighed, men intet kunde foreslaaes Folket uden med Senatets Bevilling. Det areopagitiske Raad fik sin Anseelse igien og skulde især vaage over Religionen og Vedligeholdelsen af Statens Forfatning, der saaledes blev aristokratisk-demokratisk. Dog endnu for Solon forlod

sit Fædreneland for bestandig, maatte han see Athen skilt ved sin Frihed, uagtet Forfatningen selv blev stagende. Lykkelig var Athen, at dens Frihed faldt i Hænderne paa en Tyran som Pisistratus (561). Solons Love vedbleve, Embederne og Domstolene beholdt deres Myndighed; den Skat han krævede var kuns en tyvende Deel af Jordens Afgrøde. Han befordrede Agerdyrkning og forskiønnede Athen; denne syntes under ham fast kuns at savne saa megen Frihed, som den ikke kunde taale. — Theben fik i dette Tidsrum en republicansk Regiering, men hverken den eller Athen, og endnu mindre nogen anden græsk Stat kan endnu agtes lige i Magt med Sparta. — I Macedonien stiftede Caranus en Heraclider fra Argos et Rige (omtr. 813). Hans Efterkommere førte nogle lykkelige Krige med Thracerne og Illyrerne, men maatte dog taalt at græske Kolonier anlagdes paa Kysten og betydeligt blev ikke Riget, for under Philip og Alexander.

Græske Kolonier i Lille-Asien, Italien og paa fleere Steder.

Inden for Kysterne af Lille-Asien ere Lycierne, Karerne, Phrygerne og Lyderne de vigtigste Folk. De første forsvarede med en fast tasende Tapperhed, skiønt dog tilsidst forgieves, deres Frihed imod Cyrus. Lyderne dreve tidlig Handel, og vare de mægtigste. Deres mærkeligste Konger vare Alyattes, som fordrev Cimmerierne fra lille Asien og tappert forsvarede sig imod den Mediske Cyaxares, og Alyattis Søn, den rige Krøsus, der meget udvidede sit Riges Grændser,

og hvis Hof agtedes for det prægtigste paa den Tid. Fangen af Cyrus, (550), og skilt ved sit Rige, gav han Seiervinderen ofte gavnlige Raad. Iøvrigt maatte Trojas Fald, ved den Forbindelse hvori de slede Folk i Lille-Asien, især paa den vestlige Kyst, havde staaet med dette Rige nødvendig svække ogsaa de andre Stater. Driftigere nu end forhen til vovelige Foretagender, og tildeels tvungne dertil ved Heraklidernes og Dørernes Indfald i Peloponnes, besluttede derfor Tid efter Tid mange græske Stammer at nedsætte sig i denne frugtbare Deel af Asien, som ved det Trojanske Tog var bleven dem bedre bekiendt. Ved denne Anledning stiftedes de æoliske, joniske og doriske Kolonier. Penthilus, Orests uægte Søn, forlod Peloponnes og anlagde en Colonie i Thracien, hvorfra hans Søn og Sønneson gik over til det Landskab, hvor Troja havde staaet. De nedsatte sig her og paa de nærmeste Øer under Navn af Æoler (omtr. 1124), og oprettede, da flere fra Grækenland udvandrende Skarer tilkom, 12 betydelige Stæder (blandt hvilke Smyrna), men maatte dog udstaae meget deels ved indbyrdes Uenighed, deels ogsaa af Lyderne, som under Krøsus endog synes at have undertvunget alle deres Stater paa det faste Land. Med Perserne søgte de i Forening med Jonerne at forsvare deres Frihed, men forgieves. — Neden for Æolerne ankom fra Attica en stor Mængde Græker under Codrus's Søns Nileus og nogle af hans Brødres Anførsel (omtr. 1044). De kaldte sig Joner, forbi Joner som vare ankomne fra Peloponnes til Attica, udgiorde den største Deel af dem. Her i den Strækning Land, som

de fratog Lyderne og Carerne, og paa nogle høsliggende Øer, anlagde ogsaa de 12 Stæder (blandt hvilke Milet og Phocæa), hvis Helligdom var Panjonium, Neptuns Tempel paa Mycale, hvor de aarlig samledes for at helligholde Neptuns Fest, og raadslaae om fællede Anliggender. Folkemængden voxte i dette skiønne Land ved de idelig tilkommende Græker saa stærkt, at de anlagde herfra paa andre Steder mange og betydelige Colonier. Sildigere udbredte sig Dorer fra Peloponnes over Archipelagus sønden for Jonerne paa Kysten, og indrettede her og paa Øerne Cos og Rhodus 6 Stæder, hvis Foreeningspunkt var den triopiske Apols Tempel, hvor de aarlig kom sammen og raadsloge om fælleds Anliggender. Større Eenighed fandtes her end hos Jonerne, og manskee bedre Sæder. Krøsus og Cyrus bemægtigede sig det faste Land, men Øerne beholdte dog under Krøsus deres Frihed. Alle disse Colonier havde republikansk Forfatning. De lagde sig ivrig efter Skibsfart og Handel, og dyrkede Kunster og Videnskaber; især udmærkede sig Jonerne saavel ved Velstand som ved tidlig videnskabelig Kultur (Homer), hvori de bleve deres europæiske Landsmænds Lærere. Deres endelige Skiebne blev ogsaa den samme; de svækkedes efterhaanden ved Overdaadighed og Partiaand, bleve undertvungne af Lyderne og tilsidst indlemmede i det Persiske Monarkie. Efter Trojas Ødelæggelse og formedelst Grækenlands indbyrdes Uroligheder søgte ogsaa mange græske Skarer til Italien, især til dens nederste Deel. En mægtig Bye opstod her efter den anden. Græsk Frihed, Industrie og Handel flyttede med dem og man fandt nu her et andet Grækenland (Storgræ-

konland), ligesaa vigt, mægtigt og kultiveret som det gamle. Tarent, Crotone, Locri, Rhegium bleve Stæder, som i Henseende til Magt og Rigdom, overgik ved Handel, kunde stage i Ligning med Sparta eller Athen; men i vellystige Sæder overgik Sybaris alle. — Paa Sicilien anlagde Phønicer, Grækere og Rhodier mange Kolonier. Syracusa den ældste og mægtigste anlagdes her af Archias fra Corinth (735) og Gela, som Rhodierne anlagde, havde allerede inden dette Tidsrums Ende igien iblandt sine Colonier det anseelige Agrigent. Desuden anlagdes græske Colonier ved Hellespont og ved det sorte Hav, paa de franske og spanske Kyster, og i det nordlige Afrika. Paa det sidste Sted er især Cyrene mærkelig og den græsk-phocæiske Kolonie Massilia paa den franske Kyst blev en af den gamle Verdens vigtigste Handelsstæder.

Roms Stiftelse og første Konger.

I den mellemste og sydligste Deel af Italien vare Etrurerne det mægtigste Folk, men af den sydligste fratog dog Gallerne, som trængte ind over Alperne, dem det meeste. Antenor, en Trojansk Prinds førte Henetherne fra Lille-Asien op til de Egne, hvor nu Venedig findes, (1184). Mere bekiendt er en anden Trojansk Prinds Æneas, som landede i det mellemste Italien ved Tiberfloden, og ved sin at ægte Aboriginernes Konges Latini Datter Lavinia blev hiins Konge, og forenede sine Trojaner med Aboriginerne under det fælleds Navn Latiner, hvorfra Riget siden ogsaa af Hovedstaden Alba longa kaldtes det Albanske. Latinerne bekrigede med forskiellig Lykke andre italienske

Folkeslag. Fra denne Æneas nedstammer Numitor som blev af sin Broder Amulius stødt fra Thronen, men ved sin Datters Rhea Sylvias Børns Romulus og Remus's Hielp igien indsattes. Til Belønning fik disse Tilladelse til at anlægge en Bye og Rom anlagdes (754). Om Navnet, som Byen skulde have, eller Pladsen hvor den skulde anlægges, opkom strax imellem Brødrene en Strid, og Remus dræbtes. Gudsdyrkelsen ordnedes, og Staten grundedes ved borgerlige Indretninger. Et Senat indskrænkede den kongelige Magt; et Slags Adel (Patricier) dannedes; Folkeforsamlinger organiseredes. Til Folket overlodes at vælge Embedsmænd, beslutte Krig og give Love, dog maatte intet foreslaaes dem, uden hvad i Senatet ved de fleste Stemmer var bifaldet. Men til betydelige Foretagender kunde dog 3300 Mand (og flere havde Romulus ei at begynde med) ikke forsamle. Man indrømmede en Frihed for alle Flygtninge, og gav endog Misdædere uden Undersøgelse Plads iblandt Borgerne, i Haab om ved dette Lov at forbedre dem. Dog endnu fattedes Fruentimmer. Hellige Lege anstilles, og som Tilskuere indbødes Folket fra de nærmest omliggende Stæder, hvor da Romernes ugifte Mandskab med Vold bortrøvede de ugifte Fruentimmer. I Krigene, som herover opkom, vandt Romulus Seier, undtagen over Sabinerne, som tilsidst dog tilfredsstilledes ved de bortsnappede Sabinske Fruentimmers og nu Romerske Koners Mellemhandling, da Tatius, Sabinernes Konge, blev til sin Død, som han Aar efter paafulgte, Romulus's Medregent, og en stor Mængde Sabiner optoges iblandt det Romerske Folk. Efter endnu at have ly-

kelig sort flere Krige, blev Romulus uden Tvivl myrdet af Senatet (717), og siden dyrket under Navn af Quirinus. Hans Eftermand var den viise og dydige Sabiner Numa Pompilius. Selv fredelig søgte han ved en ordnet Statsreligion, samt ved gode Love at udbrede mildere Sæder blandt Rommerne. Tidsregningen forbedrede han ogsaa, da han i Steden for 10 Maaneder inddeelte Aaret i 12. († 679). Tullus Hostilius ødelagde det Albanske Rige, og forflyttede Albas Indbyggere til Rom. De derover opstaaende Krige med de latinske Naboefolk, som ei vilde erkiende Roms Overhærredømme, maatte hans Eftermand den fredelige Ancus Martius (640) fortsætte; som og, ved at anlægge Havnen Ostia giordte Indløbet til Tiberen sikkere for Etrurernes Streiferier. Hans Sønners Formynder Lucius Tarquinius Priscus (617) førte lykkelige Krige med Etrurerne, men Roms Vælde, allerede under ham, kiendes dog best af de beundringsværdige Bygninger (Circus, Kloakerne), han saae sig i Stand til at opføre († 578). Under Servius Tullius blev Rom Hoved for de latinske Stater, af hvilke nogle endog bleve underlvungne. Hans største Værk var den Census han indrettede, hvorved Roms Indbyggere inddeeltes efter deres Formue i 193 Centurier, da de Rigere vel maatte til Statens Forsvar bidrage mere, men deres Centurier kunde igien ved Stemmegivningen i Raadsforsamlingerne formaae mere end de Fattiges, hvilke ofte manglede fornøden Kundskab, og vel ogsaa lettere kunde bestikkes. Roms sidste Konge henhører under følgende Tidsrum. Skrivekonsten have Romerne vel strax havt, men Videnskaberne vare endnu kun lidet dyrkede hos dette krigerske Folk.

Det nordlige og vestlige Europa.

Norden for Italien og Grækenland boede endnu stedse Folk af den store Thraciske Folkestamme; og langs med den Adriatiske Bugt Illyrier, Liburner og Dalmater. Cimmerierne forlode i dette Tidsrum af Frygt for Scytherne Europa, og gik formodentlig over det krimske Sund til Lilleasien, men ødelagtes af den Lydiske Konge Alyattes. Scytherne kom for at forfølge dem ind i Over-Asien, hvor de bemægtigede sig og i 28 Aar beholdte det Mediske Rige. (omtr. 638). Spaniens Kyster besøgtes nu meere og meere af Phøniterne, som bragte Tin fra de britanniske Kyster (Tinerne) og maaskee alt i dette Tidsrum ere komne til vort Norden, af hvilket de kaldte en Deel Thule, og hvorfra de hentede Bernsteen. — Fra Frankerige brød en stor Mængde Galler under Bellovesus's Anførsel ind over Alperne i Italien, hvor de forjoge Etrurerne og Umbrerne fra den øverste Deel. En anden Trop under Sigovesus aabnede sig paa samme Tid Veien til Donau, og indtoge langs med samme vidtløftige Strækninger igiennem (det nuværende) Schwaben, Bayern, Østerrige og Bohmen.

Anmærkninger.

Konster.

Agerdyrkning var nu den almindeligste Næringsvei. At en uttoelig stor Folkemængde kunde ved samme paa

en meget liden Plads finde Livets Ophold, maatte man, foruden den tarvelige Levemaade og paa mange Steder en gunstig Himmelegn, ogsaa tilskrive den store Flid, hvormed Eierne selv dyrkede den Jord de havde, ligesom de ei heller i de vel indrettede Stater, (saasom Rom i dens ældste Tid) eiede mere Jordsmon, end hvad de ligesaa omhyggelig kunde dyrke, som vi nu vore Haver. Deres Redskaber vare for Resten rene og simple. — Andre nyttige Kunster forbedredes mere og mere. Hos Etrurerne siunes de alt for Grækernes Ankomst at have gjort en betydelig Fremgang. Men de Asiatiske Græker skylde vi dog de vigtigste Forbedringer: Hos dem opkom en Smag i visse Dele af Bygningskonsten, som udviklet og i adskillige rettet af Grækerne i den følgende Tidsalder, siden er agtet for uforbederlig (Dianas Tempel i Ephesus). — Konsten at udskiære Figurer i de haardere og ædlere Sterne, Billedhuggerie og Billedets Stydning arbeide sig nu ogsaa frem, for i de kommende følgende Tiderum at opnaae hos Grækerne og Romerne den høie Fuldkommenhed, som Eftertiden stedse har holdt der for en Lykke at kunne efterligne. Stands og Vestandighed vidste Maleren vel alt nu at give sit Arbeide, men Farvernes kloge Fordeling, Aftagelse, Overgang, Lys og Skygge forstod han hverken nu eller siden ret at anvende.

Videnskaberne.

Lægekonsten var endnu meget ufuldkommen, men man begyndte at optegne Jagttagelserne, tænkte med mere Frihed og opfandt mange nye Lægemidler. Børne Rhodos og Cos, hvil have frembragt de bedste Læger, og da den berømte Læge Æskulap dyrkedes af Grækerne som en Gud, blev i hans Templer mange Sygdoms-Historier og Lægernes Jagttagelser ved at helbrede Sygdomme omhyggeligen samlede og bevarede. — Kundskab om Astronomien tiltog hos Babylonierne, Ægypterne og Phønicerne, men hos Grækerne stedsigere, da det betydeligste de herudi vidste først maa

Slutningen af dette Tidsrum blev dem fra Ægypten tilbragt ved Milesieren Thales, (omtr. 610). Ikke desmindre beregnede de endnu meget utigtigt, men ved at bestemme visse faste Punkter for Tidsregningen, blev denne sat paa en sikkrere Fod. Grækerne betiente sig til Tidsregningens Bestemmelse af de Olympiske Lege, som ved hvert fierde Aars Udgang holdtes, og [illegible] første Olympiade begyndte med Aaret for [illegible] til Fødsel 777. Momene regnede fra Byen Roms Anlæggelse ved Romulus, for Christi Fødsel 754. Babylonierne regnede fra Nabonassars Regierings Aar, som indtraf Aar før Christi Fødsel 747. — Geometrien har nu og tiltaget hos Ægypterne og Babylonierne, og at de Asiatiske Græker ei heller have været uerfarne deri, viser især den Brug de gjorde af samme i Bygningskonsten. — Landkarter meenes Ægypterne og Phønicerne alt meget tidlig at have havt. Hos Grækerne var Thales's Discipel Anaximander den første, som indrettede saadanne geographiske Fortstillinger. — Om Naturseren og de siden saa kaldte philosophiske Videnskaber, have Grækerne faaet nogen Kundskab ved Thales fra Milelus i lille Asien, og Pythagoras, fra Øen Samos. Begge hentede deres meste Visdom fra Ægypten. Den første fordybede sig mest i physiske og metaphysiske Undersøgelser, men beskiæftigede sig tillige med Sædelæren; i sin Fødeneskad foreskrev han nyttige Embeder, og den Lære, som han her ved Samtaler meddelte sine Venner, holdtes siden den Jonisse Philosophie. Pythagoras tilbragte 22 Aar hos de ægyptiske Præster, for af dem at underviises i alle deres hemmelige Lærdomme! Han drog derpaa Chaldæernes Vise i Babylon (omtr. 540), og efter et kort Ophold paa Samos nedsatte sig i Crotone, en græsk Bye i Nedre Italien, hvoraf den Sekt han stiftede, og som længe blomstrede, blev kaldet den Italiske. Sædernes Forbedring paadrev han ikke megen Ivær; men havde herhos mange hemmelige Lærdomme, som fremsattes i et saa dunkelt Sprog, at ingen kunde uden Veiledning forstaae dem, og som

kuns betroedes hans fortrolige Disciple, efter at de havde i endeel Aar udholdet meget haarde og moisommelige Prøver. Disse iagttoge ogsaa siden visse strænge Leveregler, uden dog at afholde sig fra dorgerlige Forretninger. Philosophernes forskiellige Meninger og Digternes Fremstillinger havde nu alt megen Indflydelse paa Religions-Begreberne. De Værker som tillægges [illegible]ler (omtr. 1000) Iliaden (om Achillis Vrede og [illegible]ltenes Bedrifter ved Troja), og Odysseen (om Ulysses Reiser), have vakt den seneste Eftertids Beundring; dog anfees det nu for afgiort, at Homer blot har digtet dem for Tilhørere, og at deres nærværende Form og Omfang skyldes seenere Samlere og Bearbeidere. — I de fleste Arter af Poesie havde Grækerne, især de i Lille-Asien, alt havt fortresselige Digtere uden endnu at eie nogen Prosaist. I det mindste troes Philosophen Pherecydes (omtr. 600) at have været den første, som bristede sig til i Prosa at meddele sine Tanker om Verdens Oprindelse. De krigerske Scythers videnskabelige Kundskaber have vel været meget ringe, dog finde vi Anacharsis, Abaris og flere af dette Folk allerede nu at have i Athen viist Tilbøielighed for Videnskaber. Romerne kiendte tidlig Skrivekonsten, men Videnskaber vare endnu ei dyrkede blandt dem.

Spartas og Athens Forfatning.

I Grækenland blive disse to Stater for os de mærkeligste. Spartas to Kongers Myndighed indskrænkedes meget af Lycurg, især ved Senatet, ved de 5 Ephorer, som aarlig valgtes af Almuen, og hvis Magt (dog senere) udstrakte sig endog over Kongerne, og ved Folkeforsamlingerne. Hensigten af Lycurgs Love for Privatlivet, var at giøre Borgerne lige i Formue og Levemaade og bibringe dem Lydighed mod Staten. Derfor var Opdragelsen under offentligt Tilsyn, da de Unge inddeelte i visse Flokke og under Ældres Opsyn levede, spiste, legede og sov sammen. Selv Borgerne maatte ogsaa bequemme sig til at spise i sluttede Selskaber og offentlig, og efter Maaltidet

dagligen bivaane visse offentlige Legemsøvelser. Men Hovedsagen blev at vænne dem fra Ungdommen af til at lide Ondt, at undertrykke al Følsomhed, og vise deres Forefatte en blind Lydighed. Der er ingen Tvivl paa, at jo Spartas Borgere ved saadanne Indretninger meere fik de Egenskaber, som Feldtherren ønsket sine Soldater, end de fredelige Borger-Dyder, hvis almindelige Udøvelse udgiør Staters sande Lyksalighed. Qvindekiønnet tog hos Spartanerne Deel i de krigerske Legemsøvelser, men Bluefærdighed og Kydskhed vare just ikke jævnlig forekommende Dyder. — Statens samtlige Jorder inddeelte Lycurgus i 39000 Lodder, hvoraf Hovedstadens Spartas Borgere beholdt de 9000, og Lacedæmonerne (Landets gamle Beboere) de 30000; ingen af disse maatte deles i mindre Portioner, men arvedes hele. Ved de saa kaldede Heloter eller Livegne (af de gamle Indbyggere) dyrkedes Jorden, [illegible] disses [illegible] tilvoxende Mængde blev ofte farlig for Sparta, [illegible] Borgeres Antal ei efter Lycurgs Indretning kunde overstige 9000. — Den Forfatning Solon gav Athen [illegible] en viis Blanding af Aristokratie og Demokratie. Her kunde kuns det forsamlede Folk give Love, vælge de fornemste Embedsmænd, beslutte Krig og Fred, paalægge sig Skatter, give Borgerret og i de fleste Tilfælde være de øverste Dommere. De fleste Stemmer afgiorde da alle Ting, og hvilken Leilighed for Veltalenhed til her at øve sin fortryllende Kraft? og hvilken Fare for Staten, naar den stemvirkede overilede og for det almindelige skadelige Beslutninger? Solon strædte viselig at forekomme saadant deels ved at beskikke et Raad af 400 Personer, som aarlig valgtes og ene havde Ret til forud at undersøge og fastsætte de Ting, der skulde forelægges Folket, men især ogsaa ved at give den gamle Areopagitiske Ret, en Hovedstøtte for den heele Forfatning, (hvis Myndighed Draco meget havde formindsket) Magt til at prøve det forsamlede Folks Anordninger, og naar de ikke kunne uden Lovenes Fald blive staaende, da at tilintetgiøre dem. Enhver Borger, som ei var dømt

paa sin Ære eller ved Armod nødsaget til at gaae i anden Mands Tieneste, havde Stemme-Rettighed, men Embederne, som desuden vare uden Besoldning og havde store Byrder, forbeholdtes de mere Formuende, og for Logisternes Domstoel maatte Areopagiterne og Archonterne afsægge Regnskab for deres Embeds Forelse. For at Statens borgerlige Urolighedre hastigere skulde endes; tillode Lovene ingen i saa Tilfælde at blive neutral. En i lovlig Ægteskab avlet Søn forpligtedes til at føde sine aldrende Forældre, saafremt disse havde ladet ham lære et Haandværk, hvorved han kunde ernære sig: giorde han det ikke, blev han ærelos, og ligesaa den, som havde forødt sin Formue, eller viist sig feig i Keigen. Børnene af dem, som satte Livet til i Statens Tieneste, bleve paa dens Bekostning opdragne indtil de naarde en Alder af 20 Aar. [illegible]hver Yngling 20 Aar gammel, skulde indskrives til Soldat og sværge Staten Troeskabs E[illegible]

Fierde Tidsrum.

Fra det Persiske Monarchies Stiftelse ved Cyrus til Alexander den Stores Død.

(fra Aar 560 til 323.)

Det Persiske Monarchie.

Ved at underkaste sig de Mediske, Lydiske og Babyloniske Riger og hvad disse indbefattede, besad den Persiske Cyrus den vidtløftige Strækning fra Floden Indus til Hellespont, fra det Caspiske og sorte Hav til Middelhavet og den Persiske Havbugt. Jøderne tillod han at vende tilbage fra Babylon; de

phæniciske Steder underkastede sig frivillig. Efter Darii Medi Død (555) bestyrede han selv eene hele Monarchiet med stor Klogskab, og stræbte at vedligeholde det ved staaende Hære og voldsomme Omstyrtninger af Folkene. Nu søgte han imod Østen at udvide det Persiske Herredømme, men kunde intet udrette imod Indianerne. Derbiterne og Massagaterne overvandtes vel, men Cyrus tilsatte Livet (omtr. 529). Regieringen tilfaldt Sønnen Cambyses. Ægypten, hvor Psammenit da regierede, blev en persisk Provinds, men Folket, især ophidset ved Præsterne, med hvilke han viiste megen Strænghed, prøvede under hans Eftermænd mange Gange paa at afkaste Aaget. Nu blev [illegible] Cambyses's Attrage. Ammonierne i Lybien [illegible]herne bekrigedes, [illegible] med liden Lykke og Toget mod Cathago maatte opgives. Besmittet ved sin Broders og Søsters Mord døer han efter 8 Aars Regiering (522). Under den aflidede Broders Smerdis, eller, som andre kalde ham, Tanyoxarcis Navn besteeg herpaa en medisk Præst (Magier) Thronen, for at gienoprette det mediske Herredømme, men robedes endnu samme Aar, og dræbtes af 7 Sammensvorne, blandt hvilke Darius Hystaspis Søn, sik Regieringen. Han inddeelte Monarchiet i 20 Statholderskaber (Satrapier) og bestemte enhvers aarlige Afgift, dog saaledes at Provindsen Persis teent skulde forskaanes; han udvidede ogsaa Rigets Grændser ved at erobre en Deel af Indien. Saterne overvandt han og stillede lykkelig Oprørene i Lydien og Phrygien, i Ægypten og i Babylon; paa det sidste Sted dog ei, uden at bruge Haardhed og grusomme Midler, hvortil han ellers ei var til-

bøielig. Det store Tog mod de imellem Donau og Don-Floden boende Scyther var ulykkeligt, men Macedonien og endeel Stæder i Thracien maatte derved erkiende Darius's Herredømme og Perserne sik saaledes fast Fod i Europa (512). Vigtig ved sine Følger var den Opstand hvortil Aristagoras Statholder i Miletus bragte Grækerne paa Lille-Asiens Kyst. Athen og Eretria skikkede dem i Begyndelsen Hielpetropper (Sardes opbrændtes), men forladte af dem maatte de Asiatiske Græker efter megen Modstand, igien underkaste sig. Forbittret herover og ophidset af den fra Athen fordrevne Hippias, Pisistratus's Søn, besluttede Darius at undertvinge hele Grækenland og tugte Athen og Eretria. Datis og Artaphe[illegible] en persisk Hær over til Grækenland, men i S[illegible] ved Marathon (490) forsvarede 9000 Athenienser og 1000 Platæenser Grækenlands Frihed under Miltiadis Anførsel saa tappert, at Darius's 10 Gange større Krigshær maatte gaae tilbage til Lille-Asien. Under store Rustninger til et nyt Felttog imod Grækenland, døde Darius (486). Til hiint store Foretagendes Udførelse manglede hans Søn Xerxes ikke Dristighed men Klogskab. Han sluttede Forbund med Carthago, som skulde bekrige Grækerne i Sicilien, og efter 5 Aars fortsatte Tilberedelser bragte han den taltigste Krigshær, som, efter Grækernes Fortælling, nogensinde er blevet samlet, over Hellespont (480). En ligesaa anseelig Flode, tildeels stillet af de asiatiske Græker, maatte følge Kysterne. Thessalien indtoges, men ved det snevre Pas Thermopylæ vovede dog omtrent 6000 Græker under den Spartanske Konge Leoni-

das's Anførsel at forbyde Xerxis hundrede Tusinder Indgangen til det fydlige Grækenland, og først, efterat have anrettet et stort Blodbad iblandt Perserne, faldt den græske Anfører med sine Helte. Samme Dag leverede den Persiske Flaade et uafgiørende Slag ved Artemisium, efter at have lidt et stort Tab ved Storm. Siden slog Grækerne, under Themistocles's Anførsel, den ved Salamis (480). Kongen, som imidlertid havde ødelagt Athen, gik nu selv tilbage til Asien, og Krigens Fortsættelse overdroges Mardonius med 300000 Mand, som ved Platæa sloges af Grækerne under den Lacedæmoniske Pausanias Anførsel (479) saaledes, at han selv faldt og neppe 3000 af denne Krigshær bleve tilbage. Paa samme Dag ødelagde eller bemægtigede sig den Spartanske Konge Leotychides ved Fordierget Mycale, den hele Persiske Flode. Følgen heraf blev, at Perserne forjoges fra endeel Stæder paa Cypern og i Thracien, og at de græske Stæder i Lille-Asien faldt fra: hvorefter den Athenienske Cimon indlagde sig megen Ære ved at indtage Carien og Lycien og ved at slaae den persiske Hær og Flaade ved Eurymedon (469). Tilsidst dræbtes Xerxes ved Artabanus Forræderie (465). Under hans Søn Artaxerxes I. (den Langhaandede), rebellerede Ægypterne, understøttede af Athenienserne, som efter at have med foranderlig Lykke, men altid med Tapperhed, ført Krigen imod Perserne, tilsidst udvirkede en Fred (449), hvorved Friheden sikkredes de græske Stater i Lille-Asien og tillige bestemtes at den Persiske Hær ikke maatte gaae over Floden Halys. Under ham begyndte Monarchiet at

synke, isæ ved de begyndende Satrapoprer og ved Sædernes tiltagende Fordærvelse. Efter hans Død (424) drev Artraae efter Regieringen adskillige af hans Sønner til at dræbe hinanden. Under hans uægte Søn Darius II. (Nothus) som tilsidst beholdt Riget, giorde Ægypten sig næsten uafhængig: Han søgte i den Peloponnesiske Krig at vedligeholde Uenigheden i Grækenland ved at hielpe Sparta imod Athen, men han hialp derved hiin Stat til den Overmagt i Grækenland, som Perserne selv kort efter maatte føle, da Sparta under den følgende Konge, Artaxerxes II. (Mnemon 404) hialp hans Broder Cyrus den yngre, som begunstiget af sin Moder, tragtede efter Regieringen. Vel bragte Cyrus's Død og Nederlag (401) disse Hielpetropper den saavan Forlegenhed, at Anføreren Xenophon ved at bringe dem igien tilbagd, indlagde sig større Ære, end mange Helte ved de største Seierrindinger: men i Lille-Asien forurøeligedes Perserne længe af Spartanerne, som dog ogsaa ofte lede anseelige Tab, og tilsidst beskiemmede Grækenland ved den antalcidiske Fred (387) der afstod til Perserne det Græske Asien med Cypern. Den Persiske Monarchs Myndighed var nu næsten større i Grækenland selv end i mange af hans egne Provindser, hvor allevegne Oprer udbrød, imedens Kongerne, indslutte de i Seraiet, ofte forledtes til Grueformheder. Ægypten havde ganske afkastet Aaget, da Artaxerxes døde (362) og Tyrannen Artaxerxes III. (Ochus) besteeg Thronen. Ham lykkedes det igien at nyvertvinge Ægypten og dæmpe Oprørene i Lille-Asien og Phonicien, skiønt tildeels ved Græ-

ske Hielpetropper. Han søgte at udrydde hele den Kongelige Familie, men ved Gift skildte hans Yndling Bagoas, en Ægypter, Persien ved denne Tyran (338) og efter 2 Aars Regiering dræbte den samme Bagoas Sønnen Arses, og ophøiede Darius Codomannus paa den Persiske Throne (336), men maatte selv udbrikke den giftige Drik, som han kort efter tilberedte for den af ham indsatte Monarch. Darius besad flere Dyder end hans Formænd, men ved Provindsernes ideligt Oprør, ved Statholdernes indbyrdes Uenighed, og ved de foregaaende Kongers Svaghed og Tyrannie var Monarchiet nu aldeles svækket, og Folket modløst. Hengivet til Vellyst, følte det ikke sine Lænkers Tyngde, men tapper Modstand kunne man paa de fleste Steder ei heller vente, da den Macedoniske Alexander trængte ind, og Darius efter det sidste Slag ved Arbela ganske mistede Riget, og ved den forræderske Bessus kort efter ogsaa Livet. (330).

Grækerne i Lille-Asien.

Lille-Asien bestyredes af Persiske Statholdere, og har et og andet Land beholdt sine Konger, vare de dog, ligesom paa mange andre Steder, Persiske Vasaller. Cyrus gav de Græske her værende Stater græske Fyrster, men, da de ved Aristagoras's Tilskyndelse faldt fra (501), tilegnede Folket sig Regieringen, og da de igien maatte underkaste sig det Persiske Herredømme, beholdt de dog kuns for en kort Tid Fyrster. Xerxes maatte de imod deres Europæiske Landsmænd følge i Krigen, men ved at give Fienden hemmelige Efterretninger og ei at efterkomme hvad dem

befaledes, stadede de ofte mere end de gavnede. De græske Baabens lykkelige Fremgang bragte nu de asiatiske Græker igien til at falde fra og Athen paatog sig deres Beskyttelse imod at de bidrage til Krigs-Omkostningerne. Nu blev da disse Staters Lykke bundet til Athens, der behandlede dem tilsidst som skatskyldige. Saaledes undertrykte af dem, som de havde søgt Forsvar hos, udstode de meget i den Peloponnesiske Krig, og tilsidst maatte dog alt det faste Land i Asien afstaaes til Artaxerxes den II. og Øerne kom under Sparta (387).

Grækenland indtil Athens Overmagt

Ved Lycurgs Lovgivning, og ved at have underkuuget Messenierne og forvandlet Arcaderne med sig, var Sparta bleven den mægtigste Stat i hele Grækenland. Uden for Peloponnes viiste den sin Myndighed ved at forandre adskillige Fyrsters, som i græske Stæder havde tilkuuget sig Overherredømmet. Den Frihed, som Staterne da fik ved Spartas Hielp, giorde de strax af dem til dens Bundsforvante. Selv Athen maatte takke dens Hielp for den Frihed, som den fik ved at fordrive Pisistratus's Søn Hippias, som tilligemed sin Broder Hipparch havde faaet Regieringen efter ham; men da Spartanerne her vilde, ligesom hos dem selv, have Oligarchiet eller visse enkelte Familiers Herredømme indført, ja endog tilsidst vilde igien indsætte Hippias til Fyrste, forsvarede Athenerne Demokratiet med saadan Tapperhed, at Sparta intet kunde udrette. For at forebygge Tyranniet indførtes nu Ostracismen. Dog Fiendtlighederne ophørte imellem disse

Stater, da Persiens Magt truede Grækenland med Undergang. Den første Persiske Krigshær, som i Darius Hystaspis Tid hidsendtes, havde Athen den Ære at have overvundet uden Spartas Hielp (490), men imod Xerxes fegtede begge disse og flere Græske Stater med forenede Kræfter. Til Lands stillede Sparta den største Krigsmagt imod Perserne; men til Soes var Athens Hielp den vigtigste. Disse sidste antoge sig ogsaa med største Iver de asiatiske Grækers Forsvar, og forbittrede over den Spartanske Anførers Pausanias's Forræderie (469) gave Grækerne i Lille-Asien, paa Øerne og de Thraciske samt Macedoniske Kyster, altsaa de fleeste græske Stater udenfor Peloponnes, Overanførselen (Hegemoniet) til Athenienserne, paatoge sig aarlig at sammenskyde en betydelig Sum Penge (paa Delos), hvorover Athen fik Bestyrelse, samt at levere Skibe til Krigens Fortsættelse og fælleds Forsvar. Krigen mod Perserne førtes lykkelig i Lilleasien under den athenske Feltherres Cimons Anførsel. Den Skade Athen havde lidt i den Persiske Krig, da Byen tvende Gange var blevet i Brand og Grund ødelagt, oprettedes nu fuldkommen; Havnen Piræus anlagdes, og Athenerne erholdte ved dette Forbund en politisk Overmagt (grundet paa Søherredømmet), som snart ypvakte de Medforbundnes Misfornøielse og Spartas Misundelse; skiønt denne sidste beholdt Overmagten til Lands og Principatet over Peloponnes.

Grækenland indtil den Peloponnesiske Krigs Slutning.

I Athen hærskede en næsten uafbrudt Kamp mellem Aristokratiet og Demokratiet. En ofte overdreven Frygt for Frihedens Tab, hvis nogen ved store Bedrifter vandt for megen Yndest hos Folket, opvakte i Athen bestandige Partier, og denne Partie-Aand bragte Staten ofte til at viise sig utaknemmelig imod de Mænd, der havde grundet dens Magt. Themistocles, Aristides, Cimon og flere bleve Tid efter anden, under adskillige Paaskud drevne i Landflygtighed. Selv svækkedes Athen ogsaa, da Demagogen Pericles, støttende sig paa Talenter, Rigdom og Byrd, efter Aristides's Død og Cimons Forviisning (461) gred Statens Roer og for at give Forfatningen en mere demokratisk Form, betog den Areopagitiske Ret den Myndighed, som Solon havde givet den, hvorved Almuens Beslutninger uden videre Undersøgelse, fik Loos Kraft, og Sæderne kom til at mangle det strænge Opsyn, uden hvilken det selvraadige Folk ei længe kunde bevares for Fordærvelse. Imidlertid vedligeholdt Athen dog endnu sin Overmagt, og saae sig ei allene i Stand til at bekrige Perserne baade i Lille-Asien og Ægypten, men ogsaa med Eftertryk at kunne blande sig i Naboernes Stridigheder og Krige; imedens Heloternes Opstand eller den tredie Messeniske Krig (465-55) forurcelige de Sparta, og nødte det endog til at begiere Hielp af Athen. I Krigen, som kort efter opkom imellem begge disse Stater, var Athenen lykkeligst, og erholdt Eiendomme i Peloponnes, da

ogsaa Achaia, Megara, Phocis og Boeotien kom under Athens Beskyttelse. I en nye Krig miskede Athen igien disse Fordele, men den tilbagekaldte Cimon havde dog imidlertid tilkæmpet dem en for dem selv og de asiatiske Græker ærefuld Fred med Perserne under Artaxerxes I. (449). Imidlertid voxte saavel Misforneielsen over Athens Overmod, som de andre Staters Frygt for den Indflydelse denne fik, ved overalt at ophidse Almuen mod de Fornemme, og kun en ringe Anledning udfordredes til den peloponnesiske Krig. Epidamnus en corcyræisk Colonie søgte nemlig Hielp hos Corcyra mod et illyrisk Folk (436). Da Corcyra nægtede sin Bistand, hialp Corinth den. Corcyra opbragt herover, begyndte Krig og henvendte sig til Athen, som ved Perikles's Indflydelse sluttede et Forbund med den. Spartas Forestillinger herimod optoges som en Krigserklæring og heele Grækenland deelte sig i tvende Partier. Til det Peloponnesiske i Spidsen for hvilket Sparta stod, henhørte hele Peloponnes (de neutrale Argos og Achaia undtagne) de omkringliggende Øer, Acarnanien, Locris, Phocis, Boeotien; dette Partie stolede paa sin Landmagt. Til det Atheniensiske hørte (tildeels som skatskyldige) Øerne i Archipelagus, Sestus paa Chersones, Byzantium og alle Græske Colonier langs med Kysterne af Macedonien, Thracien og Lille-Asien; hos dette Partie var Søemagten stærkest. Athen og Sparta med begges Allierede anvendte her deres yderste Kræfter paa at ødelægge hinanden, og selv at svække den Magt, som havde giort Grækenland saa frygtet af Perserne. Krigens første Periode var 10 Aar; den førtes i Begyndelsen uheldig for

Athen, som i en Pest tabte Perikles (dennes Efterfølger Cleon), siden med forskiellig Lykke. Blodige Uroligheder fandt ogsaa Sted saavel i Athen (429) som i flere af de mindre Stater, men da Athenienserne begyndte at sætte sig fast paa Kysterne og at understøtte oprørske Bevægelser af Heloterne, sluttede Sparta en Fred paa 50 Aar (422), hvorved Athen for det meeste beholdt sin Overmagt. De 8 Aar, i hvilke Sparta havde Fred med Athen, magtte dog anvende paa Stridigheder med Argos og endeel af deres Allierede, især Corinth og Boetien, som ikke vilde give deres Samtykke til den sluttede Fred. Denne kunde derfor ikke vare længe. Alcibiades Athens Yndling stemte Folket til en nye Krig og overtalte dem til at forsøge Siciliens Erobring, under Paaskud af at antage sig Egestanerne og Leontinerne mod Syracusa, som Sparta understøttede. En atheniensisk Flaade og Hær under Alcibiades's og Nicias's Anførsel blev sendt derover (415). Efter Alcibiades's Tilbagekaldelse og Flugt til Sparta fortsattes Krigen, men Syracus befæstedes forgiæves og efter en spartansk Flaades Ankomst blev den athenienſiske Hær og Flaade tilintetgjort (413). Dette var det største Nederlag, som nogen Græsk Stat endnu havde lidt, og desto tungere blev det nu for Athen at forsvare sig imod Sparta, da denne ogsaa understøttedes af de persiske Statholdere i Lille-Asien. Athen gjorde alt, hvad Tapperhed kunde formaae. Alcibiades, som igien gik i sit Fædrelands Tieneste, bragte indvortes Ro tilbage, og havde til Sees Fordele over Sparta, men det Største Asiens Bistand maatte Republiken alt i Krigens

andet Aar savne, og dens sidste Kræfter og eneste Haabforsvandt, da den Spartanske Lysander ødelagde i Hellespont ved Ægos Potamos dens hele Flaade, saa nær som 8 Skibe (406). De øvrige af Athens Bundsforvandte maatte nu underkaste sig Sparta. Athen blev indtaget og maatte indgaae en Fred, hvorved den forpligtedes til at nedrive sine Fæstningsværker, ei at holde flere end 12 Krigsskibe, at følge, naar befaltes, under Sparta, og at modtage en oligarkisk Regiering af 30 Herrer (Tyranner). 404

Grækenland indtil Slaget ved Mantinea.

Sparta fik nu Overherredømmet (Hegemoniet) i Grækenland, men blev ved sit Overmod og sine Udpræsninger snart ligesaa forhadt af sine Allierede som Athen. Denne fandt de 30 Herrers Regiering alt for voldsom til at den ikke snart fulde prøve paa at gienvinde den nylig tabte Frihed. Det lykkedes dem alt efter et Aar, under Thrasybuls Anførsel og begunstigede af den spartanske Konge Pausanias, at fordrive disse forhadte Regenter (403), og tilkiæmpe sig igien deres gamle Forfatning igiem. Siden, medens Sparta under K. Agesilaus stræbte sig ved den Bistand, som den i Lille-Asien gjorde Cyrus den yngre imod den Persiske Monark Artaxerxes II., begyndte Athen igien at komme til Kræfter, og dets Borger Conon anførte med Held den Persisk-Athenienſiske Flaade mod Spartanerne (393). Da det nu ogsaa lykkedes Perserne at ophidse Thebanerne, Corintherne og Argiverne imod Sparta, nødtes denne til at tilbagekalde Agesilaus fra Asien, og at slutte ved Antalcidas (387) en Fred i

heele Grækenlands Navn, hvorved Perserne tilsodes Herredømmet over Lille-Asien, og alle Staterne i Grækenland fik Uafhængighed; den som ei vilde tiltræde Freden, skulde tvinges dertil. I det heele var denne Fred meere til Fordeel end til Skade for Sparta, og den stræbte derfor at vedligeholde sin forrige Myndighed over de andre Græske Stater. De overrumplede Theben og besatte dets faste Slot Cadmea (382). Athen anholdtes da om Hielp, og under Thebaneren Pelopidas's Anførsel udrevne de igien. Nu begyndte den Thebanske Krig (378), som Theben og Athen først førte med Sparta, og hvori Thebanerne erholdt Herredømmet over Boeotien; men da de i Freden, som den Persiske Monarch søgte at stifte, vilde tilsvane de mindre Boeotiske Stater den Frihed, som de efter den Antalcidiske Fred skulde have, forlod Athen Thebens Parthie, og Krigen fortsattes af Theben alene mod Sparta og Athen med saadan en Lykke, at denne Stat paa en kort Tid blev den herskende i Grækenland. Ved Leuktra blev en spartansk Hær slagen af Epaminondas (371), som endog truede Sparta selv. Men Thebens Vælde opkom, stod og sank med Pelopidas og Epaminondas; og da den første faldt i en Krig i Thessalien, og den sidste i Slaget mod Spartanerne ved Mantinea (362), forblev efter Freden, som strax derpaa sluttedes, Theben ei længer paa den Høide, hvortil disse to store Mænd havde hævet den. For øvrigt kunde efter denne Krigs Slutning ingen græsk Stat giøre Paastand paa Overherredømmet; enhver fulgte nu sin forskiellige Interesse.

Grækenland under Philip og Alexander den store.

Men denne fri og uafhængige Tilstand varede ikke længe. Phocenserne havde tilegnet sig og brugt nogle Marker, som vare helligede det Delphiske Orakel. De anklagedes for det Amphictyonske Raad, dømtes til Skadeserstatning og Thebanerne med flere Naboefolk skulde udføre Dommen. Phocenserne vilde og kunde ikke udrede den; de fremkom derfor med den Paastand, som de alt forhen adskillige Gange havde gjort, at Delphi ingen fri Stat var, men henhørte under Phocis og paa Grund heraf overfaldt de Byen, og bemægtigede sig Templets Skatte. Med disse skaffede de sig Leietropper og Understøttelse af Sparta og Athen, hvorved de bragte Thebanerne og disses Allierte saaledes i Knibe, at Amphiktyonerne maatte kalde Kong Philip af Macedonien til Hielp, som slog Phocenserne og saaledes endte den hellige Krig (346). Philip havde ved Erobringer i Thessalien, Illyrien og Thracien meget udvidet sit Riges Grændser. Selv Lærling i Krigskunsten af Epaminondas, havde han dannet sine Macedoner til Krigere (Phalanx). Nu fik han i det Amphictyonske Raad de to Stemmer, som Phocis havde haft, og blev saaledes Medlem af det hellenske Forbund. Snart fik dog Grækenland Aarsag til at fortryde den Indskydelse, det nu og siden, imod Taleren Demosthenes's Raad, lod denne forslagne, ærgierige og med store Talenter begavede Tyran faae i de græske Anliggender. Alt for ildig forenede Athen, Theben, Corinth og flere græske Stater sig imod ham,

da han opfordret af det Amphictyonske Raad til at føre den anden hellige Krig imod Locrerne, var falden ind i Grækenland; han slog de Forbundne ved Chæronea og gjorde Ende paa Grækenlands Frihed (338). Med Athen sluttede han en taalelig Fred, men Theben maatte undgielde sit Fiendskab fra Philips Parti, og imodtage macedonisk Besætning. Samtlige Græske Stater, Sparta undtagen, indbød han derpaa til at møde i Corinth, hvor en Nationalkrig mod Perserne besluttedes og den macedoniske Konge valgtes til Grækernes Overanfører. Selv oplevede han dog ei Krigens Begyndelse, men myrdedes det følgende Aar under Tilberedelserne (336). Faderens Plan at bekrige Persien arvede Sønnen Alexander i sit Aldres 20 Aar, tilligemed det macedoniske Rige. I Videnskaberne og Regieringskunsten havde han havt Philosophen Aristoteles til Lærermester, og i Krigskunsten sin egen Fader. Selv havde Alexander alt som Prinds givet Prøver paa megen Dristighed og Mod, og nu blev de oprørske Illyrier og Thracer de første han med Held bekrigede. Imidlertid reiste Grækerne, forledte af det Rygte at han skulde være omkommen, sig mod ham, men han rykkede ind i Grækenland, og ved at ødelægge Theben, afskrækkede de øvrige fra at imodsætte sig. Krigen mod Perserne blev paa nye besluttet, og Alexander valgt til Grækernes øverste Anfører. Med en Krigshær af 35000 Mand gik han over til Lille-Asien, hvor en overordentlig Lykke fulgte ham overalt. Den tappre Persiske Anfører Memnon overvandt han ved Floden Granicus (334), og Monarken Darius selv ved Issus i Cilicien (333). Derpaa

vendte han sig, for at komme i Forbindelse med Havet, mod Phønicien, hvor Tyrus og Sidon indtoges. Ægypten overgav sig gjerne, og han anlagde der den berømte Handelsstad Alexandria. Det persiske Monarchie opløstes ganske, da Darius blev slagen ved Arbela (331), flygtede, og blev dræbt af Satrapen Bessus. Endnu længere end det lidet kiendte Indien udstrakte Alexander nu sine Eroberinger, for hvilke dog Indus her var Grændsen. Men Lykken gjorde ham overmodig og stolt i høieste Grad. Persernes forfinede Sæder behagede ham; ved Laster og grusomme Handlinger gjorde han sig frygtet og forhadt, endog hos sine egne Macedonier. Umaadelig Drik bidrog til at forkorte hans Liv, som ei bragtes højere end til 33 Aar (323). Man kaldte ham den store Alexander; og skjøndt han bode for tidlig til at man kan fælde nogen bestemt Dom om ham, viiner dog den Plan han synes at ville have fulgt i at forene de mange forskiellige Folkeslag, altid om et usædvanligt Genie. Vel opløstes Monarkiet ved hans Død, men af dets Ruiner opstode mægtige, kultiverede Stater, Forbindelsen mellem Europa og Asien var fra nu af knyttet, Handel og Jordkundskab berigedes uendelig.

Jødernes Tilstand.

Strax i det første Aar af dette Tidsrum gav Cyrus Jøderne Tilladelse at vende tilbage til Palæstina (539), og opbygge Templet i Jerusalem; men da en stor Deel af dem havde i det Persiske Rige fast Eiendomme ellet saadanne Fordeele, som de ei vilde

forlade, vare der omtrent kun 42000 som under Anførsel af Zorobabel, der nedstammede fra den jødiske Kongeslægt, betiente sig af denne Tillabelse. Formedelst de Hindringer, som især Samaritanerne lagde dem i Veien, blev Templets Bygning først fuldendt under Darius Hystaspis (520). Under Xerxes reddede Esther Jøderne fra en stor Ødelæggelse, som var dem tiltænkt, og under Artaxerxes den Langhaandede kom Esdra, af den ypperste-præstelige Stamme, med mange Jøder til Jerusalem (478), hvor han og Nehemia forbedrede Gudstienestens Indretning og Folkets borgerlige Forfatning. De ypperste Præster bestyrede siden Regieringen og indsamlede de kongelige Skatter, men stode igien under Statholderne i Syrien. Ofte havde Jøderne ligesaa lidet Aarsag til at være fornøiede med de første, som med de sidste.

Schyterne og Araberne.

Schyterne havde alt i forrige Tidsrum vidtløftig udbredet sig, og nu gik de alt videre og videre frem i det nordlige Europa. — I Asien fandt Perserne hos de schytiske Folkeslag den stærkeste Modstand. Cyrus tilsatte Livet, og Darius Hystaspis var ulykkelig i Krigen imod dem. Selv Alexander den store maatte med Tab opgive Haabet om at undertvinge dem. — Araberne synes ei heller at have prøvet det Persiske Aag, og Alexanders Forsæt at undertvinge dem, hindredes ved hans tidlige Død.

Rom som Republik. Kamp mellem Patricier og Plebeier.

Af Italien havde de over Alperne indkomne Galler besat det meeste af den øverste Deel, og Etrurernes Grændser bleve baade nu ved dem og siden ved Roms tiltagende Magt meget indskrænkede. Den romerske Konge Servius Tullius blev af sin Svigersøn Lucius Tarquinius Superbus skilt ved Riget og Livet (534). Lykkelig i de Krige han førte med Naboe-Folkene, blev denne overmodige Konge dog ved sin Grusomhed meget forhadt, især af Patricierne, og da hans Søn Sextus Tarquinius voldtog en fornem Romers Tarquinius Collatinus's Ægtefælle Lucretia, og hun dræbte sig selv, kom Folket i Oprør, og efter Luc. Junius Brutus's Tilskyndelse fordrev den kongelige Familie (509). Konge-Værdigheden og Navnet afskaffedes nu ogsaa, da Rom troede sin Friehed sikkrere naar Republiken, som Staten nu kaldtes, bestyredes af tvende med lige stor Magt forsynede Øvrighedspersoner. Man kaldte dem Konsuler, og længer end et Aar varede ei deres Myndighed, da nye valgtes. Fra deres og Senatets Dom skulde der kunne appelleres til det forsamlede Folk. Roms Herredømme var, efterat Kongerne havde regieret i 244 Aar, endnu saa lidet, at det paa ingen Kant strakte sig over 4 danske Mile. Dog haves alt fra denne Tid (509) en Handelstractat sluttet med Carthago. Ophavsmanden for Kongernes Fordrivelse Brutus og Lucretias Mand Collatinus vare de første, som valgtes til Konsuler. Folkets Misfornøielse med den sidste skilte ham

for Tiden ved denne nye Værdighed, og Brutus faldt endnu for Aarets Udgang i Krigen med den fordrevne Kong Tarquinius, som hos Naboefolkene fandt Understøttelse og ved Hielp af Porsenna, Konge af Clusium, en Etrurisk Stat, endog bragte Rom i Forlegenhed. Siden da Porsenna, tildeels bevæget af de Prøver, som Horatius Cocles og Mutius Scævola viiste paa et usædvanligt Heltemod, forlod Tarquinius's Partie, antog Latinerne sig ham, skiønt Krigen dog endtes til Roms Fordeel. Imidlertid gave borgerlige Uroligheder Anledning til nye Stats-Indretninger. Den Inddeling Romulus havde giort imellem Patricier (Adel) og Plebeier (Borgerlige) med den Bestemmelse, at til de høiere Øvrigheds Betieninger skulde kuns udvælges af de første, havde alt længe opvakt de sidstes Misfornøielse og ei ugrundede Klager over mange Slags Undertrykkelser. I den latinske Krig foraarsagede Mistillid til de da værende Konsuler, Almuens Klager over Undertrykkelse og dens Uvillighed til Krigstieneste, at en nye Øvrighedsperson beskikkedes, som kaldtes Dictator (498), hvis Myndighed alle, endog Konsulerne selv, vare undergivne, da fra denne ingen Appellation kunde skee til det forsamlede Folk; mens kuns 6 Maaneder skulde hans Embede vare, og kun i overordentlige Tilfælde besættes. — Den haarde Medfart, som forgieldede Plebeier maatte udstaae af patriciske Creditorer, bragte det og siden saa vidt, at til hines Beskyttelse to Tribuni plebis udvaltes (493), som kunde forbyde og ophæve alle de Anordninger og Indretninger, som formodedes skadelige for Folket (Plebs). — Dettes Misundelse og Mistroe til Senatet og de med det beslægtede Patricier, var Aarsag til den tappre Coriolans Fordrivelse, og da denne anførte Volscerne imod sit utaknemmelige Fædreneland, blev Rom bragt i den yderste Nød, som ei kunde afvendes uden ved Coriolans Moders Veturias og hans Kones Volumnias Taarer og Forbøn. Efterat have staaet i 300 Aar manglede den romerske Stat endnu Love, som vare passende til de da værende Omstændigheder. Deels af gamle Vedlægter, deels af græske Love, især Solons Atheniensiske, forfattede ti dertil med diktatorisk Magt forsynede Øvrighedspersoner (Decemviri) nye paa tolv Kobber-Tavler indgravne Love (449), som fik offentlig Goldighed, og bleve Grunden til den følgende romerske Lovgivning; skiøndt de i det heele vare til Patriciernes Fordeel. Konsulernes Regiering ophørte under Decemvirerne, men da i det andet Aar en af disse, Appius Claudius, misbrugte sin Magt til Voldsomheder, bleve Konsuler igien indførte, og Decemvirerne afskaffede. Da Folketribunerne havde faaet Forbudet med Ægteskaber mellem Patricier og Plebeier hævet, paastode de de høieste Statsembeder for Plebeierne, hvilket Patricierne søgte at hindre, deels ved Beskikkelse af Tribuni militum consulari potestate, hvortil ogsaa Plebeier kunde vælges, og deels ved Ansættelse af Censorer (443) som skulde bestyre Folketællingen og have Opsigt med Sæderne. Dog blev Konsul-Værdigheden snart igien indført og den bestandigste. Striden mellem Partierne vedvarede og gik endog saa vidt, at i 5 Aar maatte næsten alle de høie Øvrighedsposter, hvortil Patricierne troede sig eene berettigede, staae ubesatte. Endelig blev, ved Dicta-

teren Camillus's Mellemhandling, et Forslag antaget (366), hvorved blandt andet fastsattes, at af Konsulerne den ene skulde vælges blandt Patricierne, den anden blandt Plebeierne. Herimod drev hine igjennem, at den høieste dømmende Magt skulde skilles fra Konsulembedet og overdrages en Prætor, hvis Embede (det næste efter Konsulernes) alene skulde bekleedes af Patricier; ligeledes 2 Ædiles curules, som skulde have øverste Opsigt med Politiet og Levnetsmidlerne. Og Plebeierne fik efterhaanden Adgang ogsaa til de øvrige Statsembeder, vendte Roligheden tilbage, skjønt Forfatningen dog sidst blev en Blanding af Aristokratie og Demokratie.

Roms Krige.

I hele dette Tidsrum var Rom indviklet i Krige med Naboefolkene, Sabiner, Volsker, Æquier, Veienter og andre meest etruriske og latinske Folk; Krige som havde deres Oprindelse dels af disse Folks Forsøg paa at indskrive sig, dels af Roms stedse fremskridende Udvidelsesplaner. I den, som de første imod Veienterne, gave de første Gang deres Krigsfolk Sold, efterdi de forarmede Borgere ikke kunde udholde at gjøre Feldtogene paa deres egen Bekostning. Efter 10 Aars Belejring (de første Vinterfeldtog) blev Staden Veii indtaget af Romerne under den tappre Dictators Furius Camillus's Anførsel (396), men Uenighed om Byttets Deling bragte dem til at begaae den Uretfærdighed, at forjage den af dem saa fortjente Camillus. Alt under de sidste Konger vare gallitiske Sværme indvandrede over Alperne i Italien, hvor

de nedsatte sig i den nordlige Deel. Af disse angreb Sennonerne Clusium, en etruisk Stat, og bønfaldt Hielp hos Rom. De 3 Fabier, hvilke Rom afsendte som Gesandter til Gallerne, opførte sig saa partiske, at Gallerne herover forbittrede gik under Brennus's Anførsel lige paa Rom selv, indtoge og opbrændte Byen (389). Alt stridbart Mandskab søgte til Capitolium, Byens Fæstning, hvor de under Manlii Anførsel vel tappert udholdt en 6 Maaneders Belejring, men maatte dog tilsidst bequemme sig til paa en gunstig Maade at tilkiøbe sig Fred, da den stormodige Camillus med de Tropper, som han fra Arden og andre Steder havde faaet samlede, overfaldt og slog Gallerne, og saaledes befriede sit utaknemmelige Fædreneland. Byen var aldeles [illegible] Camillus's Overtalelser igjen opbygt. Imod Volskerne, Latinerne, Etruerne og andre Fiender var Camillus's Anførsel siden ei mindre lykkelig, men Manlius tilintetgjorde den Roes, som han ved Capitoliums tappre Forsvar havde erhvervet sig, da han, for selv at blive dets mægtigere og af Misundelse over Camillus, søgte at overvinde Folket, hvorved han paadrog sig Forræderens dømmende Dødsstraf, at nedstyrtes fra den Tarpejiske Klippe. — Det øvrige af Tidsrummet anvendtes meest paa Krige med Hernicier, Volsker, Etruer, Latiner, Samniter, Campaner og flere i det nederste Italien boende Folk. De sidste Krige førtes under en Dictators Anførsel og banede Rom Veien til Italiens Underkuelse.

Sicilien.

I dette Land var iblandt de det tidlig anlagte græske Kolonier, Syracusa blevet til en mægtig Stat, og havde i Steden for en republicansk Regieringsform faaet Konger, blandt hvilke den første Gelon (484) overvandt Carthagerne, som alt dengang havde store Besiddelser i Sicilien, tragtede efter hele Øen og efter den Persiske Xerxis Tilskyndelse, overfaldt Syracusa. Gelons Eftermand Hiero (477) roses for den Yndest som han viiste imod Videnskaberne og lærde Mænd, men Broderen Thrasybulus (467) bleo ved sin Grusomhed forhadt og udjaget, og en demokratisk Regiering indførtes (46[illegible]). Syracusa steeg nu i Velstand og Magt og Kræbte [illegible]ffe sig Overherredømme over de forbundne Stæder paa Sicilien. Den Andeel som Athen tog i Syracusas Stridigheder med Leontinerne og Egestanerne, havde for hsin Stat de ulykkeligste Følger (413) og bragte Syracusas Vælde paa sin høieste Spidse. En viis Reform af dens Forfatning skyldtes Diocles (412). Hvor nødvendig det er for en vel indrettet Stat, at Lovene lige saa nøie efterleves af de Fornemmere som af de Ringere, følte denne Lovgiver saa stærkt, at da han, som han just stod og skulde anføre Armeen imod dens Fiender, fik at høre et Opløb skee af Borgerne paa det Torv, hvor Folkeforsamlingerne sædvanligt holdtes, og for at stille Uordenen løb derhen, men ved Uagtsomhed bevæbnet, som hans egne Love under Livsstraf forbøde, skal han, erindret om sin Forseelse, strax paa Stedet have dræbt sig selv. En nye Krig begyndtes med Carthagerne, og da disse

forflyttede og ødelagte i samme Krig det med Syracusa forbundne Agrigent (406), blev Skylden for denne Ulykke af Borgerne i Syracusa tilskreven deres Magistrat. Dionysius betiente sig saa listig af den herover opkomne Misfornøielse, at han efter først at være bleven valgt til Feldtherre banede sig Vei til til Kongeværdigheden (405). Hans Plan at fordrive Carthagerne fra Sicilien og underkaste sig hele Styr-Grækenland, fremkaldte en Række af frugtesløse Krige med begge disse Folk. Han besad Forstand, men lige saa megen Gierrighed og en umaadelig Ærefyge, da han endog som Digter ei vilde være nøiet med at regnes iblandt Grækernes gode Digter, som han virkelig fortiente. De Forsøg, som man gjorde paa at støde ham fra Thronen, vare ei altid uden Virkning, men dog alle ulykkelige for Syracusa, da han bidste igien at faae Regieringen, og hans Mistænkelighed, som da mere og mere tog Overhaand, bragte ham til at begaae mange Grusomheder, endskiøndt hans Rygte dog hverken for disse sidste eller andre Laster bliver saa slet, som Sønnens og Eftermandens Dionysius II. (den yngres) (368). Dionysius I. Svoger Dion befriede Syracusa for en Tid fra dennes Tyrannie, uden at derfor Syracusanerne beviiste ham tilbørlig Taknemmelighed, eller ret benyttede sig af den Frihed og Lykke, som Dion søgte at forskaffe dem. Efter hans Død kom Dionysius tilbage (346). Da Carthagerne gjordte Forsøg paa at bemægtige sig Øen, anmodedes Moderstaten Corinth om Hielp. Denne sendte en anseelig Hær, hvis kiække Anfører den ægte Republicaner Timoleon slog

Carthagerne (340) og igien tilveiebragte Sicilien Roelighed ved at fordrive de Fyrster, som allevegne havde egenmægtig tilegnet sig Herredømmet og ved at gienoprette en republikansk Forfatning, saavel i Syracus som i de øvrige Stæder. Dog, den Frihed, som Timoleon i den reneste Hensigt havde skaffet Syracusa, berøvede den sig selv kort efter.

Carthago.

Carthago som synes især at have tragtet efter Besiddelsen af Øer, havde alt ved Begyndelsen af dette Tidsrum erobret et betydeligt Stykke af Sicilien. Besiddelsen af heele denne Øe, var en Hovedgienstand for deres Politik; derfor førtes fra den Tid af næsten idelige Krige med Syracusa, under Dionyserne med foranderlig Lykke, da Pest ofte hindrede de Carthagiske Vaabens Fremgang, men i Timoleons Tid uhældig for disse. Til deres ældste Besiddelser hørte ogsaa Sardinien, Corsica, Malta og de balearisk Øer. Ogsaa paa andre Steder havde Carthago nu mægtigen udvidet sit Herredømme. I Spanien riede det en betydelig Deel af det faste Land. I Africa havde det ei allene giort sig fri fra de skatskyldige Forhold til deres Naboer, men endog ved lykkelige Krige tilvundet sig vidtløftige Landstrækninger. Deres Soehandel strakte sig uden for Middelhavet til Britannien og Guinea. Carthagos Forfatning var i Begyndelsen monarkisk, siden aristokratisk; men af denne mærkværdige Stats Historie kiendes desværre kun den Deel, som omfatter dens dalende Periode.

Det skandinaviske Norden

beboedes i de ældste Tider af Finner og Joter; men omtrent i Darius Hystaspis Tid meenes en Odin, som til Forskiel fra to andre kaldes den mellemste Odin, at have fra Don-Floden bragt Gother til Preussen, Listand og vore nordlige Lande.

Anmærkninger.

Mærkeligheder ved det persiske Rige.

Det persiske Folk var inddeelt i Stammer, af hvilke Pasargadernes var den ædleste. Forfatningen var despotisk, Regieringen førtes, uden egentligt Statsraad, fra Serailet (derfor havde Fruencimmerne megen Indflydelse), Provindserne bestyredes ved Satraper. Det egentlige Persien beholdt, frie for alle Skatter, sine gamle Indretninger; de øvrige Landes Skiebne var forskiellig, Medernes den lemfældigste, Babylonernes den haardeste. De erobrede Lande holdtes i Lydighed, deels ved staaende Hære, deels ved voldsomme Omflytninger af Folkene, stundom endog ved befalet Luxus (som Lyderne). Perserne, skiønt det hærskende Folk, antoge for det meste mediske Sæder, Religion og Politik, for hvilke Zoroasters Lære var Grundvolden (s. ovenfor S. 46), styredes af Magerne. En høist mærkelig Levning af det persiske Monarkies Storhed er det, endnu i sine Ruiner, prægtige Persepolis (Pasargada, nu Tschilminar) først anlagt af Cyrus. Som de persiske Kongers oprindelige Hiem og Begravelsessted, og som Gudernes Sæde

var det i religiøs og politisk Henseende den vigtigste Punkt i heele Monarkiet. Ved Alexanders Erobring af Persien blev det opbrændt.

Romernes Religion, Love og Sæder.

Romernes Religion har, ved Statens Stiftelse, været overeensstemmende med Etrurernes. Spaamænd og Tegns Udlæggere vare da de, hvis Udsigende i alle vigtige Statsanliggender fulgtes. Siden antoge de religiøse Begreber og Forestillinger fra andre Nationer, men især fra Grækerne saavel i Nedre-Italien som i Grækenland selv. — Deres borgerlige Love have hos mange forstiellige Folk beholdt en tilbeels endnu forbindende Kraft: ikke alene fordi mangfoldige af disse Love vare meget vise og almeennyttige, men fornemmelig fordi de ved Romernes saa vidt udbredte Herredømme vare paanødte de fleste især europæiske Nationer, og fordi de Folk, som forstyrrede det Romerske Rige, lærte Videnskaber og Politik af de overvundne. Af den første fuldstændige Samling af Romerske Love, som af Decemvirerne blev foranstaltet, er ikkun lidet blevet tilovers, men de sønes at have sortient al den Agt, som Romerne stedse dar for dem: og følgeværdigt var det, at enhver Borger kunde først giøre sine Erindringer, før dem tillagtes en almindelig forbindende Kraft. Den Ret, en Fader, efter Romernes, som efter de fleeste gamle Folks Love, havde over sine Børns Skiebne, ja endog over deres Liv og Død, indskrænkedes saaledes, at naar en Fader tre Gange havde solgt sin Søn, skulde denne ganske være frie fra Faderens Magt: den som stial om Natten kunde, naar han antraffes, ustraffet dræbes: falsk Vidnesbyrd straffedes paa Livet: for at undgaae skadelige Uddunstninger, eller, naar Liget brændtes, ogsaa Ildsvaade, var det alt dengang forbudt at begrave Egene i Byen. — Endog da Romerne endnu kunskiendte faae Love, men som bleve strængt iagttagne, sortiente deres Sæder megen Roes. Den

hos dem indførte Krigstugt var især meget skarp. Konsulen Manlius Torquatus lod sin tappre Søn T. Manlius halshugge, fordi han uden hans Tilladelse havde i Tvekamp neblagt en fiendtlig Latinsk Anfører, som udfordrede ham. I Krigen med Samniterne dømte Papirius Cursor, som Dictator, sin Næstcommanderende og Anfører for Rotteriet Fabius Maximus fra Livet, fordi han imod Befalning havde indladt sig i en Træfning og vundet en herlig Seier: og neppe kunde det forsamlede Folks Forbøn redde Fabius's Liv.

Grækernes Digtere, Talere og Konstnere.

Den grædske Literaturs Vugge var Lilleasien; derfra forplantedes den til Grækenland (især Athen) og herfra igien med grædske Udvandrende til Italien, Sicilien, Ægypten og flere Steder. Yttringerne af Grækernes som andre Folks ældste Aandsvirksomhed var Poesie. Som lyrisk Digter udmærker sig i dette Tidsrum Anacreon (532), og Forfatterne af de Oder, som haves under hans Navn. Æschylus (omtr. 494) gav Tragoedien et ædelt Sprog, Sophocles (omtr. 460) gav den Regelmæssighed og tragisk Høihed, og Euripides (omtr. 430) philosophisk Anstrøg. I den gamle Comoedie herskede den største Kaadhed, og Skade er det at Aristophanes (omtr. 422) (den erneste Græker, af hvem vi endnu have heele Værker af dette Slags tilbage) misbrugte dertil ofte sin, ellers undrommelige, Vittighed. Pindars høie Flugt beundres i hans lyriske Seiers-Sange (480). Nødvendig maatte Sproget ved disse og mange flere Digtere vinde i Styrke og Velklang; og Veltalenheden (desuden saa nær forbunden med Poesien) ogsaa nærme sig Fuldkommenhed. Grækenland havde nu sine største Talere, og disse under de frie Forfatninger, især ved Athens indvortes Uroeligheder, den dedste Leilighed og Opmuntring til at øve deres Talenter. Veltalenheds henrivende Kraft havde Pericles, Alcibiades og flere Statsmænd meget at takke for deres Magt og Anseelse. Men ved overblevne Taler ere for os især

bekiendte Athenienseren **Lysias** (458), hvis Veltalenhed i Rettergangssager vel endnu ofte skulde kunne med Nytte efterlignes: **Isocrates** (omtr. 402), ogsaa berømt som Veltalenheds Lærer; **Æschines** (324) og hans Rival (som i Veltalenheds Styrke, skiendt ei altid i Ziirlighed), overgik alle andre) **Demosthenes** († 322). Philip og Alexander den store ansaae denne sidste for deres farligste Modstander, og hans Veltalenhed for det eneste der endnu opholdt den græske Friheds Aand. **Grækerne** havde alt nu store Kunstnere. **Phidias** (i Periclis Tid) agtes for en af de ypperste Billedhuggere; **Apollodor**, **Zeuxis** og **Apelles** (under Alexander den Store) fordedrede Malerkonsten. Men ingen opmuntrede vel Konsterne ved Belønninger meere end **Pericles**.

Grækernes Philosophie.

Philosophernes Antal var nu i Grækenland overmaade stort, men Misbrugen ogsaa stor: da mangfoldige af dem anvendte Tiden til spidsfindige Fordreielser af Sandheden eller unyttige Undersøgelser. Saadant Sophisterie afskyede **Socrates** († 398) i sin Tid anseet for den viseste og dydigste Mand. Han søgte at bibringe dem bedre og rigtigere Begreb om Guddommen og Gudsdyrkelsen, at udrydde skadelige Fordomme, og ved Omsorg for Opdragelsen danne sine unge Atheniensiske Landsmænd til at blive retskafne og for Fædrenelandet nyttige Borgere. Men al sin Underviisning meddeelte han paa den sagtmodigste og meest indtrængende Maade, uden ringeste Egennytte, frie for al Stolthed, da han ofte ved selv at anstille sig uvidende om Ting, som han med sine vidt udbredte Kundskaber fuldkommen kiendte, veiledede uformærkt de Unge selv til at falde paa og ligesom opfinde de Sandheder og Lærdomme, hvis Efterlevelse skulde bestemme deres Livs Lykke. I sin Ungdom øvede han Bildhuggerkonsten; som Borger havde han adskillige Gange Leilighed til i Krigen at forsvare sit Fædreneland, og som Medlem af Athens store Statsraad ofte Leilighed til ved sit Exempel at vise, hvorledes de Mænd burde være, til hvilke Staten betroer sin Velfærd. Under de 30 Tyranners Regiering havde han alene Mod nok, til at imodsætte sig adskillige af deres voldsomme Beslutninger. Men Misundelse bragte det ved skammelige Rænker tilsidst saa vidt, at han til Skam for Athen dømtes som Religionens Fiende og Ungdommens Forfører og mistede sit Liv ved Gift. De stærkeste Følelser af hans egen Uskyldighed, en fast Overbeviisning om Sielens Udødelighed og Haab om et bedre Liv, forlode ham ei i Døden, og den beundringsværdige Standhaftighed han ved Udgangen af Livet endnu beholdt, er ligesaa lærerig, som sielden og mærkværdig. Hans Ven og Discipel **Plato** († 347) søgte i mange Skrifter, med sin levende og glimrende Inddildningskraft og poetiske Veltalenhed at udpynte sin Lærers Meninger om Guddommen og dens Hensigter med Menneskene. Om Loves og Dyders Beskaffenhed og Udøvelse har han skrevet meget skarpsindigt, men Socratis Philosophie kiendtes ei altid sikkert af Platos Skrifter, da meget af ham forandredes eller tilføiedes, især af den Pythagoriske Skoles Lærdom. Stedet i Athen, hvor Plato meddeelte Underviisning, kaldtes **Academia**, og Secten, som han stiftede, deraf den Academiske.

Græske Historieskrivere og Læger.

Nogle ypperlige Historieskrivere have vi fra Grækenland alt nu i dette Tidsrum. **Herodot** fra Halicarnas († for 484) fortiener at kaldes Historiens Fader. Det ypperlige Værk i 9 Bøger han sammenskrev, røber en stor Sandheds Kiærlighed og møisommelig anvendt Flid paa dens Efterspørelse. Hans Foredrag grændser til det Episke. Uden ham vilde vi i de ældre Tider vandre Aathundreder igiennem i et historisk Mørke. Den Peloponnesiske Krigs Historie beskrev **Thucidides** (f. 471), den største Pragmatiker blandt de græske Historieskrivere, med udmærket Konst og Upartiskhed. Hans Skrivemaade røber megen Vel-

talenhed, men den Lethed i Stilen og den behagelige Ziirlighed som udmerker den Athenienſſke Xenophon († 360), beſidder han dog ikke. Denne ſidſte fortſatte Thucydidis Hiſtorie med megen Troeværdighed indtil Slaget ved Mantinea; ſkildrede os i den ældre Cyrus's Lewnetsbeſkrivelſe et Ideal af en Fyrſte; beſkrev Cyrus den yngres Tog, hvilket han ſelv, ſom Anfører for de græſke Hielpetroppes, havde bivaanet og paa hvilket han ivrigſatte det berømte Tilbagetog; og endnu i to andre Skrifter forſvarte og lærte han os at bekiende ſin Lærer Sokrates. Lægekonſten vandt meget ved Hippocratis († 460) Underviisning og Skrifter, da han paa en ſammenhængende og tydelig Maade lærte Videnſkaben mundtlig og ſkriftlig efter de første rigtige Grundſætninger, og nyttede derhos baade egne og vidtløftig ſamlede fremmede Erfaringer. Hans Skrifter have endnu en høi Værd, ſkiønt kun faae af dem, ſom tillægges ham, virkelig ere af ham ſelv.

Sammenligning imellem den Kongelige og den friere Folke-Regiering.

Vi finde i dette og foregaaende Tidsrum, at den Romerſke og mangfoldige græſke Stater have ombyttet den kongelige eller monarchiſke Regierings-Form med en republicanſk Forfatning. De vegte herved den Fordeel, ei at være Regens egenmægtige Villie undergivne, men ikkun Love, ſom de ſelve frit Overlæg selv gave, og Øvrigheds-Perſoner, ſom paapaſſede diſſe Loves Efterlevelſe. Alle ſtulde da have fælleds Andeel i alt, hvad ſom angik det almindelige Veſe, og Staten haabede de, ſkulde hverken ved Vanvare eller Indſkrænkning hindres fra noget Foretagende, hvortil den kunde med Nytte anvende ſine Kræfter. Men ved ſlige Folkeregieringer udſattes de ſtedſe for en uvidende eller ei nokſom underretted Almues overilede Beſlutninger. Alle kunde de dog ikke have ſamme Veidſtand eller lige gode Vilkaar, thi Flid og Duelighed maatte af Mangel paa Opmuntring ganſke tabes, derſom de

ei ſkaffede den flittige og Duelige et mærkeligt Fortrin fremfor den Udueliges; dette Fortrin fov Mængden, naar det endogſaa opnaaedes ved ſande Øyne. (Hvilke andre Maader at opnaae det paa ofte vare langt ſædvanligere,) gav viſſe Familier, iblandt ogſaa viſſe Stænder, en Magt over den øvrige Almue, og da denne Magt misbrugtes baade af dem ſelv indbyrdes og af den øvrige Almue, herſkede beſtandig Uenighed, og Liſt eller voldſomme Midler brugtes da ofte af de Mægtigere for at bevare det engang erholdte Fortrin. I Rom har det yngre Folks Misundelſe og Mistanke til Senatet og Patricierne aldrig ophørt, men ihvorledes fremdrage de ſkadeligſte Uordninger og tilſidſt mærkbefordret Republikens Undergang. De allerfleſte græſke Stater finde vi og, ved at have afkaſtet den kongelige Regiering, kuns at have ſmedret ſig ſelv Tyranner, da næſten allevegne klagedes over mægtige Familiers ſelvraadige og ofte tyranniſke Opførſel.

Femte Tidsrum.

Fra Alexander den Stores Død (A. 323 f. Chr.) til Slaget ved Actium (31. f. C.)

Det Macedoniſke Monarchie, efter Alexanders Død.

Det Macedoniſke Monarchie kom ved [illegible] virkning, da Stifteren døde [illegible] Efterſlegt. Vi have endnu at betragte forſkiellige Regenters Forſøg paa at ophøie dette Rige. Hvorledes Philippus Aridæus, og den efter Alexan-

deres Død fødte Frihed Alexander, til Konger og Medregenter, (under Perdikkas's Styrelse), men de, Hensigt med dette Valg mærkedes snart kun at have været, at de under disse svage Konger kunde, som Statholdere (da Riget deeltes imellem dem) have en desto større Magt og Myndighed. Ved Deelingen fik Kraterus og Antipater Macedonien og Grækenland, Lysimachus Thracien, Antigonus Phrygien, Lycien og Pamphylien, Ptolemæus Lagi Ægypten, Eumenes Cappadocien v. s. v. Perdikkas Rytterlets Anforer stræbte at tilvende sig Overherredømmet. Men de blive snart indbyrdes uenige, bekrigede hverandre, og Perdikkas blev paa et Tog mod Ptolemæus dræbt af sine egne Soldater. Der fredte nu en nye Deeling. Antipater blev Regent og udnævnte for sin Stræb paa Krateri Død (320) med Tilsidesættelse af sin Søn Cassander, Polysperchon til sin Efterfølger. Men paa samme Tid begyndte Antigonus's ærgierrige Planer at udvikle sig. Han bekrigede Eumenes, den ædleste som blandt dem alle havde gjemt sin Troskab mod Alexanders Slægt, og de øvrige Statholdere i Asien, og da Eumenes med sine Soldaters Forræderie var bleven udleveret i hans Hænder, lod han ham og henrettet (315), tvang han de øvrige til Underkastelse. Den nu hele Alexanders Familie var udrydder, deels af Cassander (Antipaters Søn), deels af Olympias, Moder til Alexanders Søn, grusomme Olympias, deels af Cassander, tiltog Antigonus sig Titlen af Konge (307), og snart efter fulgte de øvrige Statholdere hans Exempel. Ptolemæus, Lysimachus, Seleucus og Cassander antoge Titlen af Konger, og saaledes var det Rige, som Alexander havde stiftet, allerede efter nogle faa Aar delt i fire store Riger, Macedonien, Thracien, Asien og Ægypten.

Syrien og Ægypten, flere og store Armenien, Parthien og endnu Smaariger i Lille-Asien. Men et nyt Forbund dannedes mod Antigonus, han faldt i Slaget ved Ipsus (301) og hans Stater deeltes mellem Seierherrerne. Paa disse Krige fulgte nogen indbyrdes og tilsidst blev kun 3 Riger tilbage: Macedonien med en Deel af Grækenland, Syrien med Asien og Ægypten.

Det [illegible] Macedonien, hvor Cassander efterfulgte sin Fader Antipater. Død (skiønt han havde megen Modstand, især af Olympias) [illegible] Cassander. Konge-Navn tiltog han sig dog ikke, end ikke efterat have ombragt Alexanders unge Søn og Moderen Roxane. Efter Cassanders Død [illegible] Macedonien [illegible] ter fordrev ved sin Søn [illegible] Lysimachus's Hielp, Broderen Alexander [illegible] han dog af Pyrrhus, Konge i Epirus, nødtes til [illegible] delte Riget [illegible] Antigonus Gonatas, Demetrius Poliorcetes's Søn, fordrev Gallerne, blev vel til en Tid fortrængt af den epirotiske Konge Pyrrhus, men kom [illegible] 7 Aar. — Ham fordrev den nævnte Konge Pyrrhus og denne igien Lysimachus, som dog faldt i Kri[illegible] gen mod den Syriske Seleucus (282). Dennes Mørder Ptolemæus Ceraunus, bemægtigede sig Kronen, men satte Livet til mod Gallerne (279), som overfaldt og sønderrev det ved saa store Uroligheder svækkede Rige. Antigonus Gonatas, Demetrius Poliorcetes's Søn, fordrev Gallerne, blev vel til en Tid fortrængt af den epirotiske Konge Pyrrhus, men kom

efter dennes Død dog igien paa Thronen, ligesom og hans Efterkommere længe bleve i Besiddelse deraf. Under Philip den Anden var Rigets Magt anseet saa tilvoxet, men da han havde forbundet sig med Carthago mod Romerne, opvakte disse Fiender mod ham i Asien og Grækenland (hvor han trængte efter Pleonasmet), og efter Nederlaget ved Kynoskephalæ (197) blev han nødt til paa haarde Vilkaar (Flaadens Udleverelse, de græske Staters Uafhængighed) at tilholde sig Fred af dem. Hans ældste Søn Perseus (179), som ved Ränker havde [illegible] fik og [illegible] og myrdede Arving Demetrius (der var opdraget som Gidsel i Rom) efter at Veien, anvede Faderens Had og Planer mod Rom, og søgte til den Ende at bestyrke sig ved Forbund og skaffe Macedonien den [illegible] i Pydna (168), ogsaa Stangen ved [illegible] Macedonien blev nu en Republik under romersk Overherredømme, og efter flere mislykkede Forsøg paa at afkaste Aaget, blev det endelig (148) en romersk Provinds.

Grækenland.

Det Princip, som Grækenland havde maattet tilstaae Philip og Alexander den Store, vidste disse saaledes at benytte, at de fleste græske Stater, skjønt de beholdt deres forhen høyte Regieringsform, dog maatte adlyde de Macedoniske Kongers Befalinger, som for desto lettere at holde dem i Lydighed, allevegne søgte at stifte og vedligeholde Uenighed imellem Staterne. — Efter Alexanders Død forenede de fleste græske

Stater sig, for under Athenienserne Anførsel at afkaste det Macedoniske Overherredømme. De høye Antipater og beleirede ham i Lamia (den lamiske Krig), men nødtes dog tilsidst til at slutte en meget ufordelagtig Fred (322), hvorved fornemmelig Athens Flaade [illegible] meget indskrænkedes. Siden var Athen de [illegible] Partier (under disse Uroligheder dræbte Phocion, som havde mægtet Freden,) indtil den ved Demetrius Poliorcetes Undest igien fik sin forrige Regieringsform (307). Imedens Sønnerne forsvarede Grækerne saa tappert, da [illegible] saa meget til Macedoniens Befrielse. — I Achaia havde alt for Alexanders Tid [illegible] smaae Republiker, som enkelte kunde vilde have gjort en svag Modstand, sluttet til Frihedens Forsvar et Forbund, som de macedoniske Kongers Politik afskildte og som efter Slaget ved Ipsus reent opløstes. Nu opvaagnede igien det gamle Frihedens Aand, og det Achaiske Forbund [illegible] i Peloponnes. Dette Magt [illegible] ansselig, da Sikyon, Argos, og mange andre Stater, endog uden for Peloponnes [illegible] traadte, blandt dem ogsaa Athen (229), efterat have fordrevet den Macedoniske Besætning, som den var blevet nødt til at imodtage. Hver Stat i Forbundet beholdt sin Forfatning og mellem alle herskede politisk Lighed. Sparta, hvis Konge Cleomenes III. havde gjort sig fortjent ved igien at indføre den gamle Lykurgiske Forfatning (226) vilde, ene blandt alle peloponnesiske Stater, ikke indtræde i Forbundet, uden at [illegible] holde Hegemoniet. Achæerne kaldte da den macedoniske Konge Antigonus II. til Hielp, Cleomenes blev slaaet og maatte flygte til Ægypten (222). Sparta beholdt

sin Uafhængighed, men gerodede snart i et Anarchie, som endtes med, at en vis Nabis bemægtigede sig Eneherredømmet (207). Paa samme Tid som det Achæiske Forbund stiftede et lignende Forbund mellem de ætoliske [illegible] i det mellemgræske Grækenland (284), der dog ikke [illegible] synderlig længere end hiint. Mellem begge Forbund [illegible] Mellemkrigstid, da Stedet, det makedoniske K. Philip II. tog Achæernes Parthie og forestrev Fred (217). Ætolerne søgte igien at opnette deres Tab ved i Forening med Rom, den pergamenske Konge Attalus, Sparta, Elis og flere, at krænke Philip og Achæerne, men Krigen endtes atter til de sidstes Ære (204). Philip angreb kort efter Athen, og begyndte Krig med Rhodierne og Attalus i Pergamus. Rom, som da havde endt den anden punisse Krig, anvendte nu al Magt paa at forsvare deres Allierede imod Philip, Hannibals Ven, og det med saadan Eftertryk, at Sparta og Athen [illegible] Fred, og endnu derover de haarde Freds-Vilkaar, [illegible] efter Nederlaget ved Kynoscephalæ (197) Philip og Sparta siden vendtes til at indgaae. Flamininus erklærede nu ved de ismiske Lege de græske Stater i Europa og Asien for frie (196), men Ætolernes Misfornøielse over at [illegible] opnaaet de Fordele, som de af deres Forbindelse med Rom havde ventet sig, bragte dem til at indlade sig i Forbund med Rom, med Aitolerne af Syrien, og Sparta. Det sidste angreb herpaa Achæerne, men, efterat Tyrannen Nabis af Ætolerne var [illegible] myrdet (191), blev det af den store Achæiske Anfører Philopoemen overtalt til at tiltræde det Achæiske Forbund, som det dog kort efter gav Anfag til

Misfornøielse. Da Antiochus var fordreven fra Grækenland, maatte Ætolerne paa haarde Vilkaar slutte Fred med Rom (189), som ved at vedligeholde de indbyrdes Stridigheder mellem Staterne, søgte at erholde det fuldkomne Princip over Grækenland. Efter Philopoemens Død (183) blev det let for dem at skaffe sig et Parthie i Achaia og efter Slaget ved Pydna (168) tilsidst Grækenlands Afhængighed. Tilsidst opbragte både Achæer og Ætoler ved Roms Indblanding og begyndte en Krig, [illegible] Sparta blev ødelagt, og plyndret af Mummius, Grækenland forvandlet til en romersk Provinds, under Navn af Achaia (146). Athen havde i al denne Tid [illegible] Roms Overmagt, og fuldkommen Fred, men da det siden [illegible] sig Mithridates, og flere græske Stater af Mithridates Parthie, overtog til at gribe til Vaaben mod Rom, indtoges Staden ved Storm af Sylla (86). Den forskrækkede Afgift for denne Stads [illegible] blev [illegible] det øvrige Grækenland; endnu lang Tid blev Athen Videnskabers og Kunstens Sæde, og snart bejndte Seierherrerne hyr at hente den Dannelse, de i deres eget Fædreneland ikke kunde erholde.

Det Syriske Rige.

Efter den første Deling, som Alexanders Feltherre gjorde imellem sig, fulde Antigonus [illegible] holderskabet over Pamphylien, Lycien og [illegible] gien, hvortil siden endnu lagdes Lycaonien, men intet mindre end et vindskrænket Herredømme over det hele Asien kunde tilfredsstille hans argierrige Ønsker. En-

bred af de andre Statholdere i Asien forenede sig derfor under Eumenes's Anførsel, for at tilintetgjøre disse for Alexanders Familie og dens store formaalrige Planer. I Begyndelsen af den herover opkomne Krig, syntes Lykken at være paa de forenedes Statholderes Side, men efter Eumenes's Død (315) blev de øvrige forjagede eller underkuuede. Seleucus, Statholderen i Babylon, som tidligt havde holdt Antigonus for Døren, tog nu sin Tilflugt til den ægyptiske Statholder Ptolemæus og bragte ham til at indgaae i Forbund med Kassander i Thessalien og Cassander, som havde tiltaget sig Macedoniens Bestyrelse. Seleucus bemægtigede sig Babylonien, Medien og Persien, og da Antigonus og hans Ætlinge (Sønnen Demetrius Poliorcetes havde tiltaget sig Kongetitel, var falden i Slaget ved Ipsus (301), blev Staterne dette mellem Seleucus, Ptolemæus, Lysimachus, (som af sin Konge Lykke fik Tilnavnet Ptolemæus C. C. en Skytte,) grundede det syriske Rige. Antigonus's tapre Søn Demetrius Poliorcetes, som nu ei længer kunde forsvare sig i Asien, blev Konge i Macedonien, hvilket Land han i 7 Aar beherskede; men da han ogsaa vilde prøve sin Lykke i Asien, blev han fangen af sin Svoger Seleucus og døde som Fange paa Slottet Apamea (284). Seleucus søgte at bestyrke sin Stat ved Forbindelse med andre; dens indvortes Velstand fremmedes ved Handelens Udbredelse endog til Indien, ved Stæders Anlæg og Forskjønnelse (Seleucia, Antiochia). Han blev kort efter myrdet af den ægyptiske Prinds Ptolemæus Ceraunus (281). Under hans Efterkommere (Seleuciderne) sank Riget meer og

[illegible] hjemme hos Antipater [illegible] Skytekonge [illegible] Søn [illegible] Vrede [illegible] Vred da han forenede [illegible] Forbund med Romerne, [illegible] Aars Maaned angreb dem i Italien, men [illegible] Grækenland, blev han drevet over til Asien, hvor [illegible] Vasallerne af Seleucus Antiochus (190) og tvang til [illegible] Fred, hvorved han maatte [illegible] Provinsen indtil [illegible] Taurus og maatte betale en stor Sum Penge. Kort efter blev han myrdet (187). Siden forhindrede voldsomme Regentskabsforhandlinger og indvortes Uroligheder [illegible] Seleuciderne [illegible] Kongen i Armenien, Tigranes, fik da Mesopotamien (84) og tvang Romerne det igjen, som til sidst gjorde Syrien til en Provinds (64).

Pergamus, Bithynien, Cappadocien, Pontus, Armenien og Parthien.

Fra det syriske Rige havde efterhaanden følgende Riger løsrevet sig, som tilsidst alle, Parthernes undtagen, have maattet erkjende Roms Herredømme. — Af Pergamus var Stifteren Philetærus (omtr. 280) som havde været Skatmester hos Lysimachus i Thrakien. Hans Efterfølger, blandt hvilke Attalus I. tilegnede sig Kongetitelen (239), udvidede og forsvarede Riget tapperligt, især mod Syrerne. De yndede og befordrede Videnskaberne (anlagde et Bibliothek), og disse stode bestandig Rom hengivne, hvorfor de og som Belønning fik Tilvært af Land. Paa Grund af den store

Attalus Konge Attalus den Tredie, Arvtager
(133) Pergamus Monarkie og Riger, der derved
en Provinds, som kaldes Asiapergamus. — Bithy-
nien havde sin eldgamle Titel af deres Konger, der
dog selv længe synes at have været Lydiens og Per-
gamus Vasaller. Bias af den gamle Kongestamme
tilkastede sig til Regent (378), men snart blev dog
af nogen Betydenhed, førend Nicomedes I. stiftede
imod Syrerne og Gallerne (278), som da første Gang
kom ind i Asien, hvor han for-uhyrlige Tropper ud-
kom dem det Land, som efter dem blev kaldet Gala-
ia, og, fordi endnu Grækere paa Kysten som Nicome-
dien havde formet sig med dem, ogsaa Galliet Hellas.
Den sidste Enestidigere Bithynisk Konge Prusias var
saa magtig at den Carthagiske Hannibal tog sin
Tilflugt til ham (184). Nicomedes III. testamente-
rede Riget til Romerne (93) og skjønt ved det sorte Hav blev det under August en ro-
merske Provinds. — Cappadociens Konger vare i lang
Tid Vasaller af de persiske Monarcher, og formodent-
lig ogsaa siden af Alexander den Store, efter hvis Død
et af Perdiccas og Eumenes blev stillet ved sine Konger,
men sit dem kort efter igjen af den forrige Stamme.
De fleste af dem vilde sig, som Romerne vanner.
Mithridates den Store af Pontus og Tigranes den
Armenske Konge indlage adskillige Gange Landet, som
da meget blev ødelagt. Under Keiser Tiberius blev
det gjort til en romersk Provinds. — Pontus og
Armenien ere de Riger, hvis Erobring haver kostet
Romerne mest. Kongerne i Pontus have fra Cyr-
rus's Tid af været Persiske Vasaller; siden Alexander

den Store, efter hvis Død Mithridates II. en Tid-
lang holdt Antigonus's Partie († 302). Siden var
Riget uafhængigt og dets Herrebomme udvidede Mi-
thridates VI. (121) over hele Lille-Asien, Græken-
land og en stor Del af Landene omkring det sorte Hav,
indtil han efter lange og blodige Krige af Pompeius
(63) blev nødt til at indgaae en meget usordeelagtig Fred (85)
i den anden var han feldigere, men i den sidste, foran-
lediget af den bithyniske Nicomedes III. Testament,
(hvori hans Svigerson Tigranes i Armenien ogsaa blev
indviklet) blev han af Lucullus og Pompeius overvun-
den, og da Armeen efter hans Søn Pharnacis Til-
skyndelse rebellerte, tog han sig selv af Dage (64). Den
Konger, som siden herskede i Pontus, indsatte Rom
og under Nero blev Landet en romersk Provinds. —
Armenien vides ei under det Persiske Overherredøm-
me at have havt Konger, som det først synes at have
faaet under den syriske Konge Antiochus den Store,
da hans tvende Statholdere Artaxias og Zadriades

opkastede sig her til Konger (omtr. 189) og stiftede i det af dem erobrede Lande tvende Riger, som kaldtes Store og Lille Armenien. I Store Armenien blev Avtaxias af Syrerne tilsidst fangen, og blandt hans Eftermænd var Tigranes den mægtigste (95), som undertvang en Deel af Syrien, Lille Armenien og andre Lande. Dog, hans ulykkelige Forbund med sin Svigerfader Mithridates i Pontus imod Rom, stilte ham ved alle sine Erobringer. Lille Armenien fik igien Konger, men bestikkede af Rom, indtil det af Vespasian forvandledes til en Provinds. Store Armenien, som Tigranes beholdt, havde endnu Konger, men de vare alle afhængige, snart af Romerne snart af Parthernе; tilsidst blev det en Provinds af det nye persiske Rige (412 e. Chr.). — Af alle de Stater, som opstod af det syriske Monarchie, fik det Parthiske (eller Arsacidernes) Rige eene en varig Existente. Parthernе, et scythisk Nomadefolk havde været afhængige først af Perser-Kongerne siden af Alexander den Store og hans Efterkommere, men under den syriske Konge Antiochus den Andens Regiering erklærede Arsaces, en parthisk Stammefyrste, sig for uafhængig (256). Antiochus den store maatte erkiende det nye Riges Uafhængighed (210), og ved det syriske Monarchies tiltagende Svaghed, blev det ei vanskeligt for hiint at udvide sig fra Euphrat til Indus. Det blev aldrig undertvunget af Romerne, som efter Mithridats Fald bleve dets Naboer. Disse kunde ei engang med nogen Bestandighed mod de, ved deres lette Rytterie frygtelige Parther, forsvare de Erobringer, som det nu og da lykkedes dem at giøre paa hiin Side Euphrat. Paa

samme Tid havde ogsaa det bactriske Rige løsrevet sig fra Syrien (254) men det blev, efter en kortere Varighed, indlemmet i det parthiske Rige (126).

Ptolomæernes Rige i Ægypten.

I Ægypten stiftede en af Alexanders beste Fyrsterherrer Ptolemæus I. (Lagi Søn, som ogsaa kaldes Ptolemæus Soter,) et nyt Rige, som han, uden at tragte efter noget Universalherredømme, forsvarede mod de øvrige Statholdere og [illegible] Phoenicien, Cyprus og Cyrene; Besiddelser nødvendige [illegible] at danne en Sømagt. Alexander havde ved Indløbet [illegible] Nilen anlagt en Stad, som efter ham blev kaldet Alexandria. Denne blev Residensen for de nye Konger; og da Ptolemæus trak mange Jøder og især Græker derhen, og ved gode Indretninger befordrede Handelens Fremgang, blev den baade derved og ved sin Beliggenhed i en lang Tid Sædet for Verdenshandelen. Ptolemæus lagde ogsaa her Grunden til den talrigste og meest berømte Bog-Samling, som de Gamle have kiendt. Sønnen Ptolemæus II. Philadelphus (284) og Sønnesønnen Ptolemæus III. Euergetes (246), udvidede Riget ved Erobringer (i Syrien og Abyssinien), yndede og befordrede de fredelige Kunster, især Videnskaber og Handel, og giorde Ægypten til det meest blomstrende Land i Verden paa den Tid. Men denne lykkelige Tilstand endtes og med [illegible] Ptolemæus IV. Philopator (221), (som [illegible] troedes at have ombragt sin Fader Ptolemæus Euergetes,) og næsten alle de følgende Konger vare tyranniske og udnelige Fyrster, under hvilke indbyrdes

Uroligheder forstyrrede og ødelagde Riget, og dette tabte sine fremmede Besiddelser. Rom paatog sig som Formynder at nedkomme Successions-Stridighederne i den Kongelige Familie (fra 202) og sagte derved, ifølge Sædvane, mest egen Fordeel. Den skiønne Cleopatra (Datter af Ptolemæus Auletes) fik Stridighederne med sin Broder gandske afgjorte til sin Fordeel ved Julius Cæsar (48), hvem hendes Ydigheder havde [illegible] Ptolemæus Auletes at blive Roms Veninde, men magtede, da Slaget ved Actium var vundet (31), Ægypten indtaget, og Octavius [illegible] stærk nok til at imødegaae hendes fristende Tillokkelser, undkom den Spot at bringes af ham som Fange til Rom, ved at dræbe sig selv (30). Ægypten blev herpaa en Romersk Provinds, og vedblev ligesom tilforn at være Sædet for Rigdom og Luxus.

Det Jødiske Folk.

Alexander den Store, som, efter at have underkuuget Phinicierne, selv kom til Jerusalem, behandlede Jøderne med megen Velvillighed. Efter hans Død indtog Stifteren af det Ægyptiske Rige Ptolemæus Lagi Søn, Palæstina tilligemed Coelesyrien og Phinicien, og bortførte en stor Mængde Jøder til Ægypten (312), hvor de meget stærk formerede sig, især i Alexandrien, og Tid efter anden erholdt store Friheder. — Antigonus fratog Ptolemæus Palæstina, som efter Slaget ved Ipsus igien kom [illegible] Ægypten, indtil, under en følgende Krig mellem dette Rige og Antiochus den store, Jøderne underkastede

sig denne (198). Imidlertid blev dog Palæstina endnu bestyret af jødiske Øverste-Præster, stiønt under fremmede Fyrsters Overherredømme; indtil endelig Stridigheder i den øverstepræstelige Familie og Begierlighed efter Templets Skatte i Jerusalem foranledigede Antiochus Epiphanes, Antiochus den Stores Søn, til med Magt og Grumhed at ville afpringe Jøderne deres Fædrene-Religion og indføre græsk Cultus (170), da de under den tiende Chasmonæiske Families, eller, som de og kaldes, Maccabæernes Anførsel, grebe til Vaaben imod Syrerne (167). Mattathias, og hans tre Sønner Judas, Jonathan og Simon, samt den sidstes Søn Johannes Hyrcanus, alle af denne Familie, have især som Anførere kiæmpet forsvaret Religionens og Folkets Frihed. Den sidste, Johannes Hyrcanus, benyttede sig af det spirende Riges indvortes Svaghed, til at gjøre sig aldeles [illegible] hængig, erobrede ogsaa Samaria, underkuede Idumæerne, og nødte dem til at antage den Jødiske Religion. Hans Søn Aristobulus (107) besmittede ved et skammeligt Lønnet og mange Grusomheder Fædrenes Ære, og var tillige den første iblandt dem, som antog sig Navn af Konge, da de forrige havde nøiedes med af Øverste-Præster bestyret Riget (106). — Siden blev sædvanligt den øverste-præstelige Værdighed adskilt fra den kongelige, og Uenighed tog saa stærk Overhaand i Maccabæernes Familie, især ved Pharisæernes (de Orthodoxes) og Sadducæernes (Novlegetes) religiøse og politiske Stridigheder, at man endog søgte fremmede Folks Hielp imod hinanden, (Arabers og Romeres). Pompeius fratog ved denne

Leilighed, efterat have overvundet Araberne og indtaget Jerusalem (63). Jøderne den verdslige Regieringsmagt, og førte Aristobulus fangen til Rom; dog gave Romerne ei længe efter den kongelige Værdighed og Titel igien til Herodes den Store, en Idumæer (39). Denne ærgierrige men kloge Regent søgte at befæste sit Herredømme ved Ægteskab med en Gemalinde af Mæcenæernes Huus, og tillige ved grusommie Hemmeligheder i sin egen Familie. Hans udvortes Regiering var kraftig. Politiken bestemte ham til at skiænke sig neie til Rom og derfor var det maaskee og at han bilde sig den jødenske Religion lige saa hengiven som den Jødiske, til hvis Ære han dog paa det prægtigste udvidede Jerusalems Tempel.

Carthago. De tre punniske Krige.

Carthago, hvis Agathokles gjorde begyndelse til Overherredømmet (317—289) i store Dele af Sicilien, og hvis Hannibal (221—203) satte Rom i saadan Forlegenhed, at det næsten maatte opgive Haabet om Seier, var i Begyndelsen af sin Tilværelse ikke mere end en Handelsstad; men dens Stilling, Kræfternes Udvikling og Folkets Dygtighed gjorde den snart til Herskerinde over Kysterne af Middelhavet. Dens Grundlæggere vare Fønikere fra Tyrus, som i Aaret 869 f. Chr. under Dronning Dido, ogsaa kaldet Elissa, havde anlagt Byen. Den var i Begyndelsen kun en Handelsstad; men dens Stilling, Kræfternes Udvikling og Folkets Dygtighed gjorde den snart til Herskerinde over Kysterne af Middelhavet; dens Grundlæggere vare Fønikere fra Tyrus, som i Aaret 869 f. Chr. under Dronning Dido, ogsaa kaldet Elissa, havde anlagt Byen. Den var i Begyndelsen kun en ferniandelig Ø, end ønskede at faae Fodfæste paa Fastelandet til at skaffe sig en Afsætningsplads for sine Varer. Den fik Lov til at købe saa meget Land, som den kunde omspænde med en Oxehud, og indskrænkede sig efter dette Forslag (241). Ved Freden maatte Carthago overlade Sicilien og forskjellige andre Øer, betale en Sum af 2200 Talenter, tilgive alle fangne Romere uden Betaling, og imodsat fritlade deres egne fangne Landsmænd. Carthago havde nu tabt Herredømmet i Middelhavet; dets Finantser vare ødelagte; de mange leiede Krigsfolk søgte Staten sig et stort Stand at betale, den tilgodehavende Sø Land og disse opnøde da en farlig Krig, som dog efter at Byen Carthago selv af dem blev belejret, endte med en Overgivelse, hvorefter Byen under

denne Vorgang, oplöste Politiske Partier i Staten
og Romerne havde imidlertid paa en nedrig Maade
midt i Freden frataget dem Sardinien (237).
Carthago saae sig nødt til at gaae dette, og søgte nu
ved at gjøre sig saadanne ved andre Erobringer i det selvvige Spanien, hvor Carthago
neppe anlagde, Roms Misundelse opbakkes, da de
mægtigste Celtiske Sagunt søgte Roms Bistand, blev
ved et Forbund bestemt at Carthagerne ei skulde
gaae over Ebro-Floden. Dette gjorde Anførerne saa
mere opmærksomme paa Sagunts Overmod, og da
de i deres Indbildskhed, som den unge Hannibal
mødige Sted og saa Fjendtlige Skridt skede, saa
Krigen til Magt et bedre Tidspunkt udbrede, og
han efter hines Død blev valgt til Anfører. Indta-
gelsen af Sagunt og det øvrige af Spanien paa den
anden Side af Ebro-Floden, fremkaldte den anden Punis
ke Krig (219). Hannibal besluttede at føre Krig
paa Fjendens eget Land, og efter en dristig
Marsch igjennem Gallien og over Alperne fandt
han i Italien Gallerne, som nylig havde overfaldet denne
Egn med Ild og Sværd, og Romerne, som havde
Held med sig at adskille Egnsfolkene, og han an-
vendte dem saa heldig, at Romerne bleve slagne ved
Ticinus, Trebia og Trasimenus, og lede især et stort
Nederlag ved Cannæ, en Bye i Apulien (216), hvor
efter næsten hele Middel-Italien faldt til Hannibal.
Men da han længere Underhandlinger kunde faae fra Spa-
nien og hans Plan at besejre sig ved Forbund med
Fjendtlige Folkeslag, saa mislykkedes hans for det meste
indskrænkede sig til Vedvarelsen. Imidlertid var
Krigen ogsaa kommet i Spanien, hvor Carthagerne

Herredømme af Publius Cornelius Scipio, der gjorde
sig Sicilien, hvor Syracusa var blevet Roms Bol-
Marcellus, der over til Afrika, forenede sig med den
numidiske Konge Masinissa og angreb dem saaledes
at de maatte kalde Hannibal tilbage. Slaget
ved Zama (202), hvorpaa begge Nationers
Skæbne afgjordes, hvori Scipio og Hannibal indlagde
sig forskjellige Ære, endte Krigen blev paa Roms
Side forfærdelig, idet 18 Aar derefter ødelagde Wilhelm, som Carthago
indtil Grunden, saa at det maatte tilhøre dem
at det igjen Krig maatte be-
Vegtelighed, saa at
interesse, den Punieiske
Magt i Spanien, hvorfra Carthagos Herredøm-
me indskrænkedes, og det
Planer til
Hannibal, der
Scipio, gjorde
Krig. Men det
Parti, som
Romerne, som
udleveret og han flygtede nu først til
Antiochus den Store i Syrien, som han søgte at op-
hidse mod Rom, og siden til Prusias i Bithynien,
hvor han, for ei at udleveres til Romerne, dræbte sig
selv (183). Tilsidst bragte Misundelse og Frygt for
Carthagos tiltagende Velstand, efter omtrent 50 Aars
Forløb, Rom til at beslutte dets fuldkomne Ødelæggel-
se (Cato). Leilighed dertil gav Masinissa, som ikke
tog i Betragtning uden skjellig Grund at øve Fjendt-

sidstnævnte mod Carthago, da han altid var sikker paa Roms Medhold. Carthago som intet hellere ønskede end Fred, modtog Roms Mægling. Rom paalagde de haardeste Vilkaar; Carthago indgik dem og udleverede Hannibal, men da Roms Overmod gik saa vidt, at de endnu forbrede at Byen skulde skjændes og ødelægges, udbrød den fortvivlede Kamp (149). Carthagernes Tapperhed, som kunde selv forhindre, gjorde, at endnu ikke mægtige Modstandere kunde bøie sig, thi ikke et forbitret Roms Indtagelse og Nedlæggelse ved Scipio Africanus den yngre.

Roms indtil Carthagos Nedlæggelse.

Romerne vare i Begyndelsen af dette Tidsrum ved talrige Krige blevne Herrer over et betydelig Dele af Italien, da Tarentinerne, en græsk Kolonie i Calabrien, kaldte Pyrrhus, Konge i Epirus, til Hjelp mod dem (281). Alle ældgamle Fortrin havde de imod sig: Romerne vare Tarentinernes Fjender, Hjelp herfra, fordrivende, imod forventet Hjelp fra Epirotens Konge, Alexander, Alexanders Broder, Pyrrhus's Svoger, Pyrrhus's Ansøgelse, skete forbeholdt. Han, som vanskede ikke at sætte sig fast i Nedrelitalien paa en, ved sin maadeholdne Taktik, i Begyndelsen lykkelig, men Romerne blev snart vante til hans Elephanter, som de forhen aldrig havde seet, og kunde gjøre i Forstanden saa meget for Sagen. De lærte af ham den Kunst at vinde Hære, de satte Leire; Han derimod gjorde de ofte Lejligheder til at benytte deres Standhaftighed og at den fattige Fabricius end ikke ved Løfte om den fjerde Del af

Pyrrhus's Rige, kunde lade sig overtale til at forlade Fædrenelandets Tieneste, men endog være ædelmodig nok til at advarde en fjendtlig Konge [illegible] forræderske Anslag mod hans egne Undersaatter. Smeddede imod hans Liv, maatte forekomme en Græker paa de Tider naasten [illegible]. Da Folkene i Nedreitalien vare ukrigerske og Etrurien ikke kunde yde Pyrrhus nok, modtes Pyrrhus efter 6 Aars Forløb til at forlade Italien og Sicilien, og søgte da [illegible] Herredømme i Makedonien og Grækenland, hvor han faa Aar derefter omkom (272). Tarent og det øvrige af Syditalien bragte sig De langvarige Kriger med Samniterne, og flere Folk endtes til Roms Forbeel, og Rom fandt nu snart Leilighed til ogsaa at udbrede sit Herredømme uden for det faste Land. Paa Sicilien, hvor Agathocles var død, tog Rom Mamertinernes Parti mod Carthago og Syracusa, hvilket sidste dog snart sluttede Fred med Rom og holdt samme saa længe dets Konge Hiero levede. Følgen af den første punisk[illegible] Krig [illegible] Carthagerne maatte [illegible] Sicilien, [illegible] kom under Romernes Herredømme, [illegible] ter ogsaa bemægtigede sig Sardinien og Corsica. For Resten havde Rom i denne Krig [illegible] Søemagt, og man satte sig nu for at [illegible] Pyraternes Søherredømme. Krigen med dem førtes saa [illegible] (230) at inden 3 Aar var det allermeeste af [illegible] Eiendom, dette sit Herredømme i det [illegible] Havet, og kom fra nu af i nærmere Forbindelse med de græske Stater. — Nogle Forretninger [illegible] lien og ved Rom nærmest liggende Gallier til at [illegible]

sig med Insubrerne, Bojerne og adskillige andre paa den anden Side af Alperne boende gallise Folk; de gamle bergamanierne, som drev dette troløse og paa en barbarisk Maade (226 f. C.) udvidede deres Herredømme paa hiin Side af Po-floden, hvor de anlagde de Colonier. Carthagernes Erobringer i Spanien gave Anledning til den sidste punitiske Krig, og uagtet de mange store Nederlag, som Romerne lede, blev Lykken dog tilsidst deres Side. Syracusa, hvor efter Hieros Død en republikansk Forfatning igjen var indført, havde fornyet sig med Carthago og maatte atter underkaste sig Romerne (212); disses Herredømme forøgedes da ved Riget af Sicilien og Spanien. Nu saae Rom sig i Stand til at kunne trodse Carthagos Vee den Macedoniske Konge Philip, og ved at erklære de græske Stater, over hvilke denne kloge og drabelige Konge søgte at skaffe sig Principat for frie (196), tilsige som deres Frihedens Beskytter at have Ret til Overherredømme over dem. Antiochus den Store, Konge i Syrien, fulgte efter af hans Lande (190), og Perseus i Macedonien (168), sang den sidste gamle forbitrede illyriske Konning (167), sattes tilsidste ved deres Riger. Ved en saa stærk tiltagende Magt voxte nu den Forbitrelse, som Rom havde paa andre rige og anseelige Stater, men den despotiske Myndighed, det allevegne tiltog sig, bragte især Græ-kenland til Fortvivlelse, som, da de vilde afkaste Aaget, tilsidst deres Frihed (146). — Carthagos Ødelæggelse fuldendte den tredie punitiske Krig, og, da Rom nu ei længer havde denne farlige Rival eller andre Fiender at frygte for, udøvede den Tarvelighedens Aand,

Arbeidsomhed og alle de borgerlige Dyder, hvorved Staten var blevet det mægtige Rom. Asiatisk Pragt og Dovenhed lærtes efter Krigene med Antiochus den Store; Siciliens og Grækenlands Erobring befordrede Konsters og Videnskabers Fremgang, men de vise og kultiverede Romere kunde derimod langt fra ikke give Staten den indvortes Styrke, som deres raae og mandige Forfædre.

Rom fra Carthagos Ødelæggelse til den første borgerlige Krig.

I Spanien mødte Romerne en meer haardnakket Modstand end i noget andet Land. Lusitanerne søgte kort efter at sætte sig i fuldkommen Frihed, men Rom sik ved Snigmord deres tapre Anfører Viriathus dræbt (140). — Omtrent paa samme Tid greb Numantia, en Stad i Gallicien, til Vaaben, og ved adskillige Seirvindinger over de langt talrigere Romere, indlagde dens tapre Beboere sig længt større Ære, end Rom tilsidst ved at erobre Byen, som Borgerne selv opbrændte (133). — Paa Grund af Attalus den Tredies Testament fik Romerne det pergamenske Rige, og foruden andre Rigdomme her et meget stort og kostbart Bibliothek. — Med Gallerne paa hiin Side Alperne førte de en Krig, hvorved de erobrede en betydelig Deel af det nuværende sydlige Frankerige (122). — Dalmatierne bleve ogsaa underkuede, men imod Thracerne kunde intet udrettes. Paa denne Tid opstod en heftig Gjæring i Republiken ved Tribunernes Tib. Sempron. Gracchus's og hans Broders Cajus Gracchus's Forslag om Romainernes (agri publici)

ligelige Fordeling (egentlig en Fornyelse af den gamle Jus Latinii) og Borgerret for de italienske Folkeslag. Begge blive tydede af Veien, men Spiren til Borgerkrigen var nu dog lagt. Hvor stor ogsaa Sagternes Forbitrelse alt var, og hvor meget de fornemme Romere vanskægtede fra deres Forfædre, viiste Jugurtha. Denne var af sin Farbroder den numidiske Konge Micipsa, tilligemed dennes Sønner indsat til Rigets Arving, men dræbte og fordrev disse; da han derfor blev bekriget af Romerne og ikke kunde ved sin ringe Krigsmagt udrette noget, bestak han adskillige Gange efter hinanden Consuler, Senat, Tribuner, indtil endelig den ubestikkelige Cæcilius Metellus (Numidiens egentlige Erobrer) og Cajus Marius (som tilegnede sig Æren derfor) overvandt ham og førte ham fangen til Rom (106). — Denne Krig var endnu ikke endt, da Cimbrer og Teutoner, germaniske Folk, til hvilke flere Sværme sluttede sig, gjorde Indfald i det sydlige Gallien, og gjentagne Gange sloge de romerske Hære. Endelig bleve Teutonerne ved Aquæ Sextiæ slagne af Marius (102) og Cimbrerne, blève, da de vilde trænge ind i Italien selv, efter en fortvivlet Modstand aldeles slagne af Marius og Catulus ved Vercellæ (101). Denne Krig grundede Marius's Anseelse; en Mand af plebeiisk Herkomst og ringe Stader, men klæk og sødren Feltherre. De store Egenskaber, hans hjælpelose Parti opvakte, bleve vel standsede, men nye Farer, indvortes og udvortes, begyndte at true Republiken. — Endeel af de italienske Folkeslag (Marser, Sammiter ɔc.), som havde hjulpet Romerne i deres Krige, forlangte nu med Villighed ro-

mersk Borgerret til Belønning. Da denne nægtedes dem, udbrød den treaarige Haardnakkede Bundsforvandtkrig (bellum sociale el. marsicum) (91–88) hvori Marius og især L. Cornelius Sylla indlagde sig megen Ære, men ved hvis Slutning Rom dog maatte tilstaae først de Latinske, dernæst alle de øvrige Folk Borgerret, skiønt dette skrebe paa en saadan Maade, at de nye Borgere fik kun liden Indflydelse paa de offentlige Anliggender. Imidlertid fik Rom en nye Krig med Mithridates Konge i Pontus, der vel førtes lykkelig af Sylla, men dog gav Anledning til en anden langt frygteligere.

Roms Borgerkrige.

Anførselen i den Mithridatiske Krig blev nemlig betroet til Consulen Sylla (af patricisk Herkomst). Dette forstrev Marius, som forbandt sig med Tribunen Sulpicius og de nye Borgere og udvirkede at Commandoen blev Sylla fratagen og sig given. Forbittret herover gik Sylla løs paa Rom, indtog det, fordrev Marius's Parti, nødte ham selv til at flygte over til Afrika, og beskikkede Octavius og Cinna til Consuler. Imedens Sylla nu siden førte Krigen i Grækenland imod Mithridat, opvakte Cinna en Opstand, hvorover han blev affat og forvist. For at hævne sig, samlede han en Armee i Nedre-Italien, og, efterat Marius havde forenet sig med ham, indtoge de Rom, udnævnte sig selv til Consuler, erklærede Sylla fredløs og sendte en Hær mod ham. Sylla' sluttede da hastig Fred med Mithridat og ilede til Italien. Marius (85) og Cinna (84) døde endnu før hans Ankomst.

Efterat have slaaet Modpartiets Hære og indtaget Rom, hævnede Sylla sig ved grusomme Henrettelser og Proscriptioner (82). Han lod sig nu og udnævne til Dictator, og havde under dette Navn en indskrænket Myndighed over Republiken, som han benyttede til adskillige gavnlige Forandringer i Statsforfatningen for at forebygge borgerlige Uroeligheder. Men 2 Aar efter nedlagde han denne Værdighed, og døde det følgende Aar (78). Consulen Lepidus søgte at omstyrte Syllas Reformer, men hindredes deri af hans Collega Catulus og af Pompejus. — Dog vedvarede endnu Borgerkrigen, som Sertorius, en udmærket Feltherre af Cinnas og Marius's Parti, fortsatte i 6 Aar i Spanien. Han stræbte at give dette Land romersk Dannelse, oprettede et Senat og underhandlede med Mithridat; endelig blev han dræbt af Perperna (72), som igjen blev slaaet af den unge Cnejus Pompejus, hvorved Krigen endtes og den største Deel af Spanien blev romersk. Pompejus tilskrev sig ogsaa Æren af at have gjort Ende paa Gladiator- eller Slavekrigen, udbrudt i det sydlige Italien, som dog egentlig tilkom Crassus, der først i et afgjørende Slag havde slaaet Anføreren Spartacus (71). Mere fortjent Berømmelse erhvervede hans Klogskab og Tapperhed ved det Isaurviske Søetog, da han i en Tid af 14 Dage (67) gandske rensede Havet for de ciliciske og isauriske Søerøvere, som allevegne ødelagde og plyndrede Kysterne, og stode i Forbund med Roms Fiender. Da Lucull, ved en Opstand af Armeen, havde været uheldig i Krigen mod Mithridat og Tigranes, fik Hin ogsaa som øverste Feltherre for alle Romerske Hære Anførselen

mod disse, slog dem og andre Asiatiske Fyrster, erobrede deres Lande og udvidede Roms Herredømme mere end nogen anden Feltherre. Derefter vendte han tilbage til Rom og afskedigede sin Hær. — Paa denne Tid truedes Republiken med en Sammensværgelse af en Patricier Catilina, som Cicero opdagede og tilintetgjorde (63). Pompejus's unægtelige Fortjenester maatte nødvendig tilvejebringe ham stor Anseelse og mange Tilhængere: kuns Skade, at Kjærlighed til Fædrenelandet, som ellers formaaede meget over ham, ikke var stærk nok hos ham, naar Leilighed viste sig til at erholde udvidet Magt og Ære, skjønt det var imod Statens Frihed og sande Fordeel. Da derfor Senatet ei ubetinget vilde bekræfte hans Foranstaltninger i Asien, gik han over til det demokratiske Parti og sluttede med den tapre Julius Cæsar og den rige Licinius Crassus en Forening om at hindre alle de Stats-Indretninger, som kunde være imod deres Fordeel (Triumvirat). Cæsar, som alt havde udmærket sig ved Statsembeder og nylig var kommen fra sin Provinds Lusitanien, blev nu ved Pompejus's og Crassus's Understøttelse Consul, fik Gallien til Provinds paa 5 Aar medens hans 2 Kolleger styrede de indvortes Anliggender. Cæsar gjorde sig fortjent ved Gallernes Underkuelse i det nuværende Frankrige, Schweitz og Nederlanderne, og ved at gjøre Britannien skattepligtig, skjønt ingen fast Besiddelse der kunde vindes; ligesom heller intet imod Germanerne paa den anden Side kunde udrettes. Siden forlængedes Triumviratet (56); Cæsars Kommando i Gallien blev forlænget paa 5 Aar. Provindserne Spanien og Afrika bleve givne Pom-

pejus, Syrien Crassus, og begge disse bleve Consuler. Den sidste faldt paa et ulykkeligt Tog imod Partherne (53), og kort efter hans Død ophørte al Enighed imellem de to overblevne. Pompejus blev, da Senatet ei ville see ham som Dictator, paa en hidtil uhørt Maade eene Consul, og fik sin Commando i Spanien bekræftet. Cæsar befaltes derimod nu at neblægge det Galliske Statholderskab og aftakke Armeen, og da han ei uden Grund paastod, at dette ogsaa burde gielde om Pompejus, paalagde Senatet hiin at afskedige Hæren, under Straf af at anses for Republikens Fiende. Men i dets Sted gik Cæsar over Rubikon (49), faldt ind i Italien og nødte Pompejus med Consulerne, Senatet og sine Tilhængere at gaae over til Grækenland. Efterat have underkastet sig Italien og slaget Pompeji Tropper i Spanien, blev Cæsar Consul og gik derpaa over til Grækenland, hvor efter adskillige andre Uheld, Pompejus's Armee tilsidst blev aldeles slagen i det ulykkelige Slag ved Pharsalus i Thessalien (48). Pompejus flygtede derpaa til Ægypten, hvor han paa en forræderst Maade ombragtes af Kongen. Cæsar kom selv herhid, afgiørde Successions-Stridighederne til Cleopatras Fordeel, og slog Pompeji overblevne Partie, først ved Thapsus (46), hvorefter Cato bræbte sig selv og Numidien blev en romersk Provinds, dernæst ved Munda i Spanien (45). Derpaa blev han i Rom, under Titel af bestandig Dictator og Imperator, Herre over Republiken. Han brugte sin uindskrænkede Magt uden Haardhed, til at gienbringe Orden og læge Borgerkrigenes Saar, og da de forbærvede Romere ikke længer fortiente Friheden, kunde de neppe have faalt

en kraftfuldere Herskor. Dog, da Ærgierrighed maaskee bragte ham til at eftertragte Konge-Navn, og hverken Senat eller Folk kunde finde sig i at see ham som Enehersker, sammenrottede sig endeel Romere, som under Cajus Cassius's og Marcus Brutus's Anførsel overfaldt og myrdede ham i Senatets Forsamling (44). Saadant Endeligt fik Julius Cæsar, hvis store Egenskaber, Lærdom og Veltalenhed Eftertiden stedse vil beundre. Han var en af Oldtidens største Statsmænd og lykkeligste Feltherrer, som selv i endnu tilværende Skrifter har beskrevet de vigtigste af ham førte Krige. Tidsregningen har han forbedret ved Calenderens nøiere og rigtigere Beregning. Cæsars Mord fandt ei saa almindeligt Bifald, som de Sammensvorne havde ventet sig; ikke engang Frihedens Gienoprettelse kunde derved tilveiebringes, og Rom bragtes derimod i en langt ulykkeligere Tilstand. Thi da Senatet for den offentlige Roligheds Skyld vilde, at alt det skeete skulde forglemmes, paastod Marcus Antonius, som edelig havde forbundet sig med Æmilius Lepidus til at hevne Cæsars Død, at begge Brutusserne, som Høveder for Sammenrottelsen, skulde skilles ved deres Stadtholderskaber, og disse betroes ham og hans Broder. Da Senatet ikke vilde tilstaae dette, søgte han med Magt at fordrive den ene af Brutusserne, som kastede sig ind i Mutina (bellum Mutinense), hvorover han af Senatet erklærtes for Fædrenelandets Fiende, blev slagen af en Hær som sendtes imod ham, og nødt til at flygte til Lepidus i Gallien. Men strax efter tiltvang Octavian, Cæsars Søsters Datterson og adopterede Søn, sig Consulatet. Han udvirkede

at Cæsars Mordere bleve fredløse, og indkaldte Antonius og Lepidus, hvilke tillige med ham erklærede sig for Republikens Overherrer i fem Aar, og paatoge sig at bringe Orden og Roelighed tilbage (43). Disse tre saakaldte Triumviri Reipublicæ constituendæ udøvede nu de største Grusomheder; alle deres Uvenner, eller de hvis Magt kunde blive dem hinderlig, blev proscriberede, og mange tusinde henrettede. Iblandt de sidste var Marcus Tullius Cicero, der som Consul havde opdaget og standset den catilinariske Sammensværgelse. Voldsomme Foretagender havde denne dygtige Mand, men Mod og Ivver manglede han dog ikke, naar han ved adskillige Leilighoder anvendte sin store Veltalenhed til Fædrenelandets Veste eller Undertrykkes Forsvar; skiønt han ogsaa iblandt har gjort sig mistænkt, for just ei altid at have forsvaret den retfærdigste Sag. — Proscriptionerne og Henrettelserne tiltoge siden endnu mere, da Penge maatte tilveiebringes for at føre den forestaaende Krig i Grækenland, Syrien og andre østlige Provindser, hvor Cassius og Brutus i Spidsen for det republikanske Partie havde en stor Hær paa Benene; ligesom Triumvirerne og det oligarkiske Partie vare i Besiddelse af Italien og de vestlige Provindser. Antonius og Octavian erholdt her en dobbelt Seier ved Philippi i Macedonien, og da Cassius og Brutus dræbte sig selv, faldt Frihedens sidste Støtter (42). Octavian gik til Italien, hvor han med Klogskab søgte at befæste og udvide sin Magt. En Uenighed, som truede at udbryde mellem ham og Antonius, blev forebygget ved et nyt Forbund, efter hvilket Octavian fik de vestlige Provindser,

Antonius de østlige og Lepidus Afrika; Italien skulde være fælleds for dem alle. De Forsøg den unge Pompejus gjorde med sin Flaade mod Triumvirerne, mislykkedes (36) og Lepidus blev nødt til at træde ud af Triumviratet. Antonius hengav sig i Ægypten aldeles til Cleopatra. Herved og ved at skjænke hendes Lande som han erobrede, gjorde han sig tilsidst forhadt i Rom, og imellem ham og Octavian steg Fiendskabet til det høieste, da han forstiød sin Hustrue Octavia, Octavians Søster. Krigen brød altsaa ud, Antonius tabte Søeslaget ved Actium, hvorefter han flygtede til Ægypten (31), forlod sin Hær og dræbte sig selv.

Anmærkninger.

Handelens Fremgang hos forskjellige Folk.

I de foregaaende Tidsrum vare Phønicerne det Folk, som vidt den meest udbredte Handel. Nu da Tyrus var ødelagt af Alexander, og det nye Alexandria var blevet Hovedstad for et nyt og anseeligt Rige, blev denne Sædet for Verdens-Handelen indtil omtrent 600 Aar efter Christi Fødsel. Grækerne havde i dette Tidsrums Begyndelse den største Handel; siden fik Romerne den, især efter Carthagos og Corinths Fald.

Carthagos Forfatning, Religion ꝛc.

Den Carthagiske Stat havde det sældne Fortrin, at være paa engang en krigersk, handlende og ægerdyrkende Stat, men lignede deri flere gamle Stater, at een Stad var den herskende. Dens Religion var tildeels af phønicisk (Stamfolkets), tildeels af græsk Oprindelse, og Menneske-Ofringer der brugelige. Fol-

fatningen var maaske ligesom Phœniciens, først monarchisk siden aristokratisk-demokratisk. Staten bestyredes af to Sufferer (Konger? Consuler?) som valgtes af Folkeforsamlingen og et Senat af nogle hundrede Personer, hvis Beslutninger, naar de vare enstemmige, havde Lovs Kraft; hvis ikke, maatte de af det forsamlede Folk bekræftes. Et Hundredemands Collegium (Statstribunal) sørgede for Forfatningens Vedligeholdelse. Carthagos Sø-Handel drives især paa Middelhavet, hvorover de søgte at skaffe sig Herredømme; dog ogsaa, ligesom deres Stamfædre Phœnicierne, udenfor det. De anlagde mange Kolonier; saaledanne gave siden Anledning til Hannos berømte Opdagelsesreise langs med den afrikanske Kyst. Deres Landhandel naaede til det indre Afrika. Deres Krigshær bestod mest af Lejetropper. Statens Indkomster hidrørte fornemmelig fra Skatter, Told og Bergværker. Videnskaberne blomstrede ikke meget blandt Carthagerne.

Grækenlands Philosopher.

Lærdom og Kundskab blev nu almindelig agtet over den største Deel af den bekiendte Verden, og hos Grækerne og Romerne blev ogsaa den hedenske Religion meget forbedret ved Philosopherne. Havde disse end ikke saa rene og rigtige Begreber om Gud og den menneskelige Siel, saa anførte endeel af dem dog Mennesket til Dydens Øvelse, og oplyste Forstanden over det sandselige i deres Gudsdyrkelse. Beklageligt var det, at mange af Philosophernes rigtige Forestillinger ei ere blevne almindelig bekiendte blandt Folket, eller have kunnet giøre tilstrækkeligt Indtryk paa dem. — Hos Grækerne levede endnu i Begyndelsen af dette Tidsrum Aristoteles († 320) en Discipel af Plato, Alexanders Læremester og Stifter af den peripatetiske Secte. Denne den lærdeste og skarpsindigste af alle Oldtidens Vise har i sine mange Skrifter, hvoraf endeel endnu ere tilovers, omfattet paa en systematisk

Maade, samtlige philosophiske Videnskaber, og disse hans Læresætninger havde i mange Aarhundreder et almindeligt Bifald, men bleve og tillige af utallige Fortolkere saa vanskabt fremsatte og saa urimelig forklarede, at man ei bør bedømme hans Fortienester efter de Lærebygninger, som foregives støtte paa hans Grunde. Hans Politik, Poetik og Rhetorik kunne endnu anses for Mesterstykker, men hans physiske Skrifter og hvad han har skrevet over Naturhistorien kun i Betragtning af hans Tidsalder for gode. Hans Discipel Theophrast († 284) har efterladt os nogle vigtige Skrifter om Planterne og Stenene, og hans moralske Skilderinger vise at han har kiendt Mennesket. Zeno († 261) stiftede den stoiske Sect, som paa en streng Maade søgte at udøve Dyden, men ogsaa derved ofte dæmpede mange blidere menneskelige Følelser. — De velgiørende Følelser, hvormed Dydens Udøvelse tilfredsstiller og glæder Sindet, vilde den vise Epicur († 270) skulde agtes for Menneskets høieste Gode; hans Tilhængere paastode vel og, at denne Menneskets høieste Lyksalighed bestod i Glædens Følelser, men disse søgte de at finde i sandselig Nydelse. Pyrrho (omtr. 336) stiftede den skeptiske Skole; men ingen af disse har efterladt os egne Skrifter. Diogenes (omtr. 330) og de saa kaldte cyniske Philosopher angrebe Menneskenes Laster og Feil, vel for at forbedre dem, men dog tillige med alt for stor Bitterhed, og i deres Sæder og Opførsel tilsidesatte de paa en meget uformustig Maade al Velanstændighed.

Grækernes Fremgang i andre Videnskaber og i de skiønne Kunster.

I andre Videnskaber havde Grækenland endnu stedse store Mænd at fremvise. Som Historieskriver har Polybius († 122) indlagt sig Ære ved sin Skarpsindighed, Upartiskhed og den lærerige Maade, paa hvilken han ved at udrede Tildragelserne af sine sande

Alfange, og skrive vilde dette rigtigst Sammenhold. Den var en Aandens, og Aandens Kunst, som i Rom først i Tiden for Augustus blev dyrket med Begeistring, havde tilvejebragt udsøgte Forbilleder og gjort videnskabelige Studier og Klogskab og Lærdom nødvendige Dyder for Verdensmænd. Af lignende Grunde blev Historien den anden vigtige Gren af Videnskaberne til det Mærkværdiges Magt. Undervejsgelse, et kunstigt Ideal. Det blev begyndt af ældre Digtere. Over Rhetorikken havde Cornificius (omk. 318) skrevet et yderst Skrift, men den fuldkommere Videnskab for Alvor gav i Begyndelsen anvendte den ved Siden af Literatur-Aldersrige og navnlige for Videnskabernes Lære nyttige Undersøgelser. I Mathematikken undervise Euclides (omkring 288) i Alexandrien (omk. 268) med stort Held, og med samme Nøjagtighed og Klarhed end han, der kaldtes Geometrikkens Sammenfatter. Archimedes (født i Syrakus 287, dræbt ved Erobringen af denne By 212) var ligeledes en Mathematiker af første Rang, og hans Opdagelser i Mechanikken, Hydrostatikken og Astronomien vidne om en sjelden Forening af Aandens Skarphed og Fantasiens Rigdom. Apollonius fra Perga (omk. 247) gjorde sig fortjent af Geometrien ved sine Undersøgelser over Keglesnittene. Som Digter optraadte han i Alexandria, hvor han levede til henimod 200. Hipparch (omkring 160) anvendte Mathematikken paa Astronomien, og hans Navn vil altid staa som Grundlæggeren af denne Videnskab. Eratosthenes fra Cyrene (født 276) var Digter, Geograf, Mathematiker og Astronom, og hans Skrifter, hvoraf Stykker ere bevarede, vidne om en sjelden Alsidighed. Af Callimachus, som ligeledes levede i Egypten, have vi Hymner og enkelte Digte af Epigrammer. I Digtekunsten nærmest Materie, men ikke som Digter, er Nicander fra Colophon (omk. 150) at nævne. — Athen blev for Resten endnu længe i Videnskabernes Sæde. I Forbindelse med de Peripatetiske Filosofer dyrkede Theophrast (født 372 i Eresos paa Lesbos, død 287) Botanikken og Naturhistorien, hvorved han blev Oldtidens største Autoritet. Demetrius Phalereus (født 345 i Phaleron, død 283 i Alexandria) var en fortræffelig Statsmand og Skribent, og Menander (født 342 i Athen, død 291 i Piræus) er den ældre Attiske Komedies sidste Digter, og skildrer i den Nyattiske Komedie Livsforholdene og Livsvilkaarene, som de vare i hans Tid. Af Philosophen Epicurus (født 342 i Athen, død 270 i Athen) er kun lidet bevaret, men hans Lære, som i Rom fandt Tilslutning hos Lucretius, var i Oldtiden meget udbredt. Af Epicurus' Elever er Metrodorus (født 331 i Lampsacus, død 277) at nævne som Forfatter af Skrifter om Naturvidenskaberne, og Hermarchus (født i Mytilene, død 270) som Efterfølger af Epicurus i Skolen i Athen. Af Stoikerne, som ligeledes have Athen til Hjemsted, er Zeno (født 340 i Citium paa Cypern, død 268 i Athen) Grundlæggeren af Skolen, og Cleanthes (født 300 i Assos i Troas, død 220 i Athen) Efterfølger af Zeno i Skolen i Athen. Chrysippus (født 280 i Soli i Cilicien, død 207 i Athen) var en Digter, Filosof og Videnskabsmand, som i Oldtiden var anset for en af de største Aander, og Skolen i Athen naaede under ham sin Høidepunkt. Af Academikerne, som ligeledes have Athen til Hjemsted, er Arcesilaus (født 316 i Pitane i Æolis, død 241 i Athen) Grundlæggeren af Skolen, og Carneades (født 214 i Cyrene, død 129 i Athen) Efterfølger af Arcesilaus i Skolen i Athen. Af Epikureeren Philodemus fra Gadara (omk. 60) have vi Digte og Epigrammer. Af Skeptikeren Sextus Empiricus (omk. 200) have vi Skrifter, hvori Skeptikernes Lære er fremstillet. Af Peripatetikeren Aristocles fra Messene (omk. 177) have vi Skrifter om Musik og Poesie. Af Peripatetikeren Aristo fra Ceos (omk. 250) have vi Digte, hvoraf Stykker ere bevarede. Af Callimachus, som ligeledes levede i Egypten, have vi Hymner og enkelte

Love og disses strænge Jagttagelse var alt, hvad de havde forud for endeel af de øvrige Italienske Folk. Først ved Bekiendtskab med Grækerne (Tarents og Cumaes Indtagelse) fik de Smag paa Videnskaber og Kunster. Livius Andronicus, en Græker, var den første, som hos Romerne gjorde sig som latinsk Digter bekiendt ved dramatiske Arbeider og en Historie i Vers († 221). Fabius Pictor skrev kort efter (omtr. 220) historiske Aarbøger, hvoraf, ligesom af Livii Andronici Arbeider, vi kun have nogle Fragmenter tilovers. Noget mere, skiønt intet heelt, have vi af Ennii Værker, som foruden Aarbøger og Tragoedier ogsaa forsøgte sine Kræfter i den episke Poesie († 170). Af ham lærte Cato den ældre, en stor Statsmand, og, som Censor, Sædernes meget strænge Bevogter, det græske Sprog; han efterlod adskillige historiske Skrifter og et Værk, som endnu haves, om Agerdyrkningen († omtr. 150). Plautus's († 184) fandt ved sine Comoedier, hvori han tog Grækr Digtere til Mønster, stort Bifald, og neppe har nogen overgaaet ham i komisk Vittighed, skiønt han i Vittighed og Udtrykkets Renhed overgaaes af Terents, en Afrikaner († 161) som især var hiit anstreven hos L. Corn. Scipio, der tilligemed C. Lælius var paa den Tid Videnskabernes største Beskytter. — I de borgerlige Stridigheder udmærkede sig Marcus Tullius Cicero, som Statsmand, paa en meget fordelagtig Maade, og med den mest udbredte Lærdom forbandt han den første Skarpsindighed. Ingen Romer har, som Forfatter, indlagt sig større Berømmelse; hans mange philosophiske Skrifter have blandt alle Oldtidsmindets Værker ingen Lige uden Platos: hans Taler ere Veltalenheds Mesterstykker, og Grundsætninger for Veltalenhed har han i adskillige Skrifter ypperligt fremsat; hans Breve oplyse meget de Tiders Historie, og mange af dem ere Mønstere paa den bedste Brevstilk († 44). Julius Cæsar har selv meget vel beskrevet nogle af sine egne Krige; Sallust († 36) har i sine Beskrivelser over de Catilinariske og Jugurthinske Krige ofte lykkelig efterlignet Thucydid; Corn. Nepos († omtr. 30) har levnet endeel korte men vel udførte Levnets-Beskrivelser, og hans Skrivemaade er overmaade god; Livius (fød 60) forfattede en vidtløftig romersk Historie fra Æneas's Ankomst til Drusi Død: kun en liden Deel er blevet tilbage af dette Værk, og Tabet er saa meget betydeligere, som man i det, der haves, maae beundre Valget af Begivenheder, disses skarpsindige Vedkommelse og den behagelige og overalt passende Stiil. — Men iblandt de Fordele, som Augusts Regiering skiænkede Rom, var ogsaa Videnskabernes store og hurtige Fremgang. Den Agt og Venskab August og hans fornemste Ministre bevidnede Videnskabsdyrkere, Hoffets fine Sæder og den Rolighed og Fred, som Staten nu havde, bragte mangt Geni ved ikkeblot Efterligneise af Grækerne, til Modenhed. Især blev nu den latinske Poesie bragt til sin høieste Fuldkommenhed. Endnu i Julius Cæsars Tid havde Lucrets († 53) fremsat de epicuriske Lærdomme om Tingenes almindelige Natur i et Læredigt, hvor de skiønneste, mest henrykkende og stærkeste poetiske Udtryk ofte skiule vildledende Meningers Farlighed — Virgils († 19), Augusts Yndlings, og een af Roms største Digteres, Idyller, have nærsom alle de nyere Digtere heller villet udvalge sig til Mønster, end Theocrits; i sit Læredigt om Agerdyrkningen overgaaer han langt Hesiodus og hans episke Digt om Æneas var en Gienklang af Homer. — Horatius († 20) hans Ven, har som lyrisk Digter i sine Oder af den Art, der fremhuser hos Pindar, men derhos mere Behagelighed: i sine Satyrer belærer og straffer han Menneskenes Daarligheder og Laster: i hans poetiske Breve anstiller han mange ypperlige Betragtninger, saavel over moralske Materier, som til Smagens Forbedring i Videnskaber, især er det til Pisonerne for Digtere særegt. — Ovids (f. 44) forunderlige Lethed i at udtrykke sig og underholdende Vittighed skal ingen saa let opnaae. Hans Forvandlinger ere til Kundskab om den Græske og Romerske Mythologie en umaadelig Vei, og formedelst den Overflodighed paa Skildringer og Udtryk-

kenes Forandring meget nyttige til at forskaffe sig Kundskab i Sproget; i hans Heroider kiender man endnu Forfatteren af Forvandlingerne. Skade at endeel andre Digte af ham hære Vidnesbyrd om hans moralske Svagheder; i hans sildigere Værker mærkes nogen Mathed. — Catull († 48), Tibull († 19) og Properts († 8 e. Chr.) foretoge dem at besynge de blidere, især Elskovs Følelser, i elegiske Digte, meest græske Efterlignelser.

Konsternes Fremgang hos Romerne.

Billedhuggerie, Malerie og de øvrige skiønne Kunster havde kun giort lidet Indtryk paa Romerne, saalænge krigerst Tapperhed ganske opfyldte enhvers Siel. Men da det med Carthago efter Hieros Død forbundne Syracusa i den anden puniske Krig var indtaget, og denne prægtige Stads Kunstsager vare bragte til Rom, begyndte man her at beundre de fortreffelige Billedhugger-Arbeider, Malerier og andre Mindesmærker af græsk Konst, og snart tiltog Lysten til, endog med store Bekostninger, at samle saadanne Værker, ligesom hos Kunstnerne Stræben efter at efterligne dem. Til det første gave deres Krige i Grækenland, især Corinths Erobring og Athens Indtagelse ved Sylla god Leilighed, men græsk Fuldkommenhed kunde ikke opnaaes, da politiske Storme nægtede Kunsterne den Rolighed, som de endnu kunde have paa adskillige Steder i Grækenland, især i Athenen; da Himmel-Egnen, Tænkemaaden og mange offentlige Indretninger vare her langt forderlagtigere for Kunsterne end i Rom, og endelig da Romerne næsten udelukkende beundrede kun hvad det var fremmed.

Siette Tidsrum.

Fra Slaget ved Actium til det vestlige romerske Riges Fald.

(fra Aar 31 f. Chr. til 476 e. Chr.)

Det Romerske Rige under Keiser August.

Efter Slaget ved Actium, da Ægypten var bleven en romersk Provinds og hele Orienten var rolig, gik Octavian tilbage til Rom, hvor han med Titel af Imperator fik Overbefaling over Hæren og Flaaden. Hans Maal var nu et uindskrænket Herredømme over Staten. Krigshæren giorde han sig ganske hengiven og lønnede den paa Italiens Borgeres Bekostning. Hos Folket giorde han sig elsket ved Mildhed, Gavmildhed og Omsorg for tilstrækkelig Overflødighed af Levnetsmidler, ved offentlige Anlæg og Hovedstadens Forskiønnelse. Alle Stats-Embeder og høie Værdigheder lod han vedblive, men indskrænkede dem især ved at betage dem Magt og Myndighed i alt, hvad der angik Krigsvæsenet og efterhaanden forrenedes alle borgerlige Værdigheder (Consulatus, tribunicia potestas, magistratus morum etc.) i hans Person. — Udvalgt til Censor tillige med sin fortrøelige Agrippa, fiernede han af Senatet alle uduelige eller farlige Medlemmer; og da deres Pladser bleve besatte med Personer der vare ham hengivne, kunde han uden Fare anstille sig som om han efter Syllas Exempel nu vilde nedlægge og overlevere al sin Magt og Myndighed i

Senatets og Folkets Hænder. Men det var saa langt fra, at Senatet vilde imodtage dette heitidelige Tilbud, at de meget mere paanødte og stadfæstede ham at den Myndighed, han hidindtil havde havt, og som han (dog med bestandig Fornyelse), skulde beholde under et nyt Hæders Navn Augustus. Han deelte nu de romerske Provindser med Senatet: de rolige tildeeltes det, men de urolige, som vare udsatte for fiendtligt Overfald, forbeholdt han sig selv, for ene at være udsat for Fare. Saa ædelmodigt syntes han at handle, men da det derved kuns blev i hans Provindser, at Tropper underholdtes, var den største Magt ene hos ham. Overhoved vedligeholdtes de republikanske Former, uagtet Republiken selv gik til Grunde, og Grændsen imellem Keiserens og Senatets Myndighed blev aldrig bestemt. Det Romerske Monarchie erholdt under August vigtige Udvidelser ved Erobring af det nordlige Spanien, vestlige Gallien og Landene sønden for Donau. I Tydskland trængte Romerne vel frem til Elben, men kunde dog ei ret sætte sig fast, og Feltherren Varus led et stort Nederlag, hvorved de mistede i Tydskland meget af hvad de paa hin Side af Rhinen havde erobret. For Resten besad August Forstand og Klogskab nok til ved gode Raadgiveres (Agrippas og Mæcens) Hielp at sætte Riget i en god Forfatning. Visse Grusomheder som han i Begyndelsen begik for at sætte sig fast paa Thronen, en ofte meget vidt dreven Forstillelse og Hengivenhed til Vellyst lastes vel hos ham, men ved hans milde Regiering vandt han siden Undersaatternes Kierlighed. For hans sildigere Regierings-Aar berømmes han dog af alle mere end for de

første. — Videnskaber havde under ham en blomstrende Tidspunct (§ 14).

Den christelige Religions Stiftelse og Udbredelse.

Under Augusts Regiering fremtraadte vor Religions guddommelige Stifter, Jesus Christus paa en overnaturlig Maade her paa Jorden. Den Lære han i Palæstina forkyndte, vandt der mange Tilhængere og disses Antal blev efter hans Død meget formeret, saavel ved de 12 Apostler, som han her paa Jorden havde valgt til sine Fortrolige, som og ved hans øvrige Disciple. Udrustede med overordentlige Evner, ogsaa ved andre Egenskaber dueligе til Lære-Embedet, forklarede de overalt i Asien, Grækenland og Italien for Jøder og Hedninger, Jesu Lærdomme med megen Fremgang. Allevegne opstod nu Selskaber eller Menigheder, som i Forening dyrkede Gud og kaldte sig Christne. Ved Daaben optoges de i saadanne Selskaber, og forpligtedes til at hellige deres Liv til den treenige Gud: og ved den hellige Nadveres Sacramente erindrede de sig hans Død, og styrkedes i Troen paa ham. Ved de guddommelige Sandheders indvortes Kraft og ved sagtmodig Undervisning, vandt den christelige Religion i dette Tidsrum, skiøndt under Trykt og Forfølgelse, en utallig Mængde Tilhængere; og ved Begyndelsen af det 4de Aarh. var næsten Halvparten af det romerske Riges Indbyggere Christne. Den Indflydelse, som denne Religion især i de 3 første Aarhundreder frembragte paa dens Bekienderes Lærdom og Sæ-

der, gjorde den end mere ærværdig, paa en Tid da Raahed og Laster vare herskende. Menneskevenner viiste de sig efter deres guddommelige Lærers Exempel, som endog elskte selv deres Fiender; Regentens troeste Undersaatter, endog naar han paa de grusomste Maader forfulgte dem; fredelige Borgere i de mest oprørske Stæder. Religios Enthusiasmus gav dem Mod til, med en beundringsværdig Sindighed at udholde de største Lidelser og Pinsler og Martyrerne bleve en Gjenstand for Tilbedelse. Den Afbræk, som den christelige Religions Fremgang nødvendig maatte forarsage den jødiske og hedenske, opvakte først Præsternes, siden Almuens Had; falske Beskyldninger opspandtes i Anledning af deres hemmelige Sammenkomster; uroelige Bevægelser spordes og stundom mellem dem selv og alt dette brægte endeel af de første Romerske Keisere fra Nero af til grusom at forfølge de første Christne. Ved Constantin den store befriedes Christendommen fra denne Undertrykkelse; men nu kom den tillige under den verdslige Magts Indflydelse og fik en politisk Tendens. Længe varede det heller ikke, før en opstaaende Forskjellighed i Læresætninger frembragte en Modsætning mellem den Katholske Dogmatik og de derfra afvigende Systemer (Kjættere, Hæresis), som opvakte saavel i Staten som Kirken mange Uroeligheder. Sammenblanding af christelige og jødiske Anordninger forunreenigede Kirken alt i Apostlernes Tid, og Anvendelse af græsk Philosophie, især den Platoniske og pythagoræiske (Gnostiske Secter) og de persiske Philosophers Lærdomme (Manichæismen) forøgede siden Forvirringen. Den betydeligste af alle Kjættere var en

Alexandrinsk Lærer Arius, som i Begyndelsen af det 4de Aarhundrede nægtede Christi sande og evige Guddom. Ved blev hans Lære fordømt paa Synoden i Nicæa (325), men udbredtes dedagtet dog vide, da den fandt stor Yndest hos adskillige Keisere, endog med Forfølgelse af den rette Lærdom, og desuden blev antaget af de fleeste barbariske Folk, som overskyllede det romerske Monarchie. For i stille Beskuelse at kunne dyrke det høieste Væsen, for at undgaae Verdens Fristelser og de Forfølgelser den ældste Kirke maatte lide, forlod alt tidlig Eremiter (Anachoreter) menneskelig Selskab og trøde hen til Ørkener og øde Stæder. Saadanne asketiske Secter opstod egentlig i Ægypten, hvorfra de forplantedes til Occidenten. Samme Oprindelse havde tildeels ogsaa Munkene, der tidlig bleve inddelte i Ordener; flere af disse boede fædvanligt sammen, og i deres Klostre er det man længer hen i Tiden saa ofte maae søge Videnskabernes ernøste Sæde. Efterhaanden begyndte det kirkelige Selskab at udvikle sig; den geistlige Stand opstod og afskildte sig mere og mere fra den verdslige, hvortil og Cælibatet bidrog. Visse og bestandige Lærere og Opsynsmænd med Sæderne beskikkedes for Menighederne; af disse kaldtes nogle Presbyteri (Ældste) andre Episcopi (Opsynsmænd.) Efter Constantin den Store dannedes flere Slags geistlige Embeder. Uagtet nu alle Christne vare lige og alle Menigheder betragtede sig som Lemmer af et Legeme, maatte dog nødvendig et underordnet Forhold opstaae saavel imellem de geistlige Embeder, som imellem Menighederne selv. Af Biskopperne fik den romerske, formedelst sin Residens og betragtet som

Efterfølget af den første Apostel, tidlig udnævnet Anførelse; dog fik han snart en Rival i Patriarken i Constantinopel. Synoderne havde den høieste Lovgivning i geistlige Anliggender; de sammenkaldtes stundom af Keiserne selv.

Roms Keisere indtil Commodus's Død.

Tiberius, Augusts Stifsøn med hans anden Gemahlinde Livia, og ved hendes Ränker udnævnte Eftermand, besteg efter ham Thronen. Som Anfører i Krigene imod Pannonierne, Dalmatierne og Dacierne havde han for sin Regierings Tiltrædelse fortient Berømmelse, men slet opfyldte han som Keiser det Haab man gjorde sig om ham, da hans Mistænkelighed og onde Raadgivere (Sejan) bragte ham til at bortrydde endog sine nær Beslægtede (hans Broderson Drusus Germanicus og dennes Enke Agrippina). Regieringen forsømte han, og tilbragte sine sidste 11 Regieringsaar paa Øen Capreæ i de skammeligste Udsvævelser, frygtet og forhadt af alle († 37). Endnu mere fordærvet var hans Eftermand Cajus Caligula, en Sønnesøn af Tiberii ædle Broder Drusus Nero, og en Søn af den tappre Drusus Germanicus. Det Haab han opvakte i Begyndelsen af sin Regiering, skuffedes snart. Dog var hans Grusomhed og afskyelige Laster tildeels en Virkning af Afsindighed. Efter 4 Aars Forløb blev han dræbt (41). Claudius Caligulas Farbroder og Eftermand var den første Keiser, som blev sat paa Thronen af Garden (Prætorianerne). Svag og fogtagtig lod han sig forlede til Grusomhed, deels af sine Hovlinger, deels af sine onde Gemalinder Messalina og Agrippina. Ved Erobringen i Britannien og paa de Orcadiske Øer udvidedes dog under ham det Romerske Herredomme. — Med Gift ombragte Agrippina Claudius (54), da han vilde have sin Søn Britannicus til Efterfølger, og Nero hendes Søn af første Ægteskab, fik Regieringen. De første Aar tilbragte han med Berømmelse, men blev siden den grusomste Tyran, sin egen Moders, sine Gemalinders, sin Halvbroders Britannicus's, sine Læremesteres Seneca og Burrhus's, og de mest fortiente Romeres Morder. Byen Rom mistænktes han, (og vi uden Grund) for selv at have ladet antænde, men Skylden skiød han paa de uskyldige Christne, som han paa det grusomste forfulgte. Provindserne lod han udplyndre; selv optraadte han offentlig paa Skuepladsen. Da Ingens Liv mere var sikkert, rebelleredes allevegne: Senatet erklærede ham for Fædrenelandets Fiende, og for at undgaae den fortiente Død, man havde bestemt ham, lod han sig dræbe (68). Med ham udøde Cæsars Huus. Under de Uroligheder Riget nu var kommet i, troede Armeerne sig berettigede til at give Rom Keisere. Armeen i Spanien havde alt for Neros Død valgt Sergius Galba, men han blev snar, ret af Otho, hvem Prætorianerne overdrøge Regieringen (69). Da Vitellius, som Legionerne i Tydskland valgte, vandt et Slag med Otho, dræbte denne sig selv (69). Vitellius blev af Senatet erklæret for Keiser, men forhadt ved sin Ødselhed og Grusomhed blev han Offer for et nyt Oprør af Legionerne i Syrien og ved Donau, som valgte Vespasian til Keiser. Han bragte Orden tilbage i Finanserne, forbedrede

Retspleien og Disciplinen og stillede de Uroeligheder, som under saa mange slette Formænd havde taget Overhaand, og truede Riget med Undergang. Imidlertid fortsatte hans Søn Titus Krigen med Jøderne, indtog og ødelagde Jerusalem (70). Commagene, Thracien, Cilicien, Achaia og flere Lande bleve under Vespasian forandrede til Romerske Provindser; og Bataverne nødte til et Forlig. Hans Regiering var god og lemfældig. Vel beskyldes han for alt for meget at have søgt sine Indkomsters Forøgelse; men baade behøvede han det heiligen, da Skatkammeret ganske var udtømmet, og heller ikke lod han fortiente Mænd savne store og opmuntrende Belønninger, eller nyttige Indretninger s. Ex. offentlige Bygninger mangle Understøttelse. Hans Eftermand Titus (79), bedre som Keiser end han havde været for han blev det, lod ei den mindste Leilighed til at giøre vel, gaae ubrugt fordi, og den Dag kaldte han reent tabt, hvor ingen Leilighed dertil viiste sig for ham. Man kaldte ham Menneske-Slægtens Lyst og Glæde; og kuns at have ham i 2 Aar smertede Rom saa meget stærkere, som det i hans Broder Domitian (81) fik den meest fuldendte Despot. Sin Regiering begyndte han roesværdig, ligesom Nero, men endte den lige saa slet som han. Philosopherne udjog han fra Rom: og de Christne udstode under ham en haard Forfølgelse. Han oplevede de første heldige Angreb af Barbarerne paa den romerske Stat og maatte endog tilkiøbe sig Fred af Dacerne. Hadet af alle formedelst sin Grusomhed og Mistænkelighed dræbtes han efter 15 Aars Regiering (96). Nu fik Riget en Række af gode Fyrster. Den tebelige

og menneskekierlige Nerva kiendte sine Pligter, og hans Regiering, skiønt kuns vedvarende 16 Maaneder, anvendtes til at afskaffe de hemmelige Angivelser, som under Domitian vare blevne almindelige, og til at lette Folkets Byrder og udfinde Midler, hvorved de Forarmede kunde ophielpes. At han bestemte Spanieren Ulpius Trajanus til sin Eftermand (98), ansaae Romerne for en af Nervas største Velgierninger, thi Trajan blev Folkets Afgud. Han viiste sine Undersaatter Tillid og ærede Senatet. Som Kriger var han lykkelig; han udvidede Rigets Grændser ved at erobre Dacien og en Deel af Arabien, og sikkrede Roms Overherredømme i Orienten ved at fratage Armenerne og Parthernе den heele Strækning mellem Euphrat og Tigris. Inket Under, at Romerne gave ham Navn af den bedste Fyrste, og at Senatet siden ønskede sine Keisere, at de maatte blive lykkeligere end August og bedre end Trajan. Hans vidtløftige Erobringer i Orienten lod Eftermanden Elius Hadrian (117) for største Delen fare, og Euphrat blev her Rigets Grændse. For desbedre at kunde anstille en Reform i det Indre, søgte han at lære at kiende sine vidtløftige Stater og sine Undersaatters Tilstand; derfor anvendtes næsten hele hans Regierings Tid paa Reiser omkring i Riget, og allevegne efterlod han sig Prøver paa Godgiørenhed og stolte Mindesmærker af sin Vælde. De mangfoldige Templer og prægtige Bygninger han allevegne lod opføre, forskaffede Konstnerne Arbeide og Opmuntring, og den gode Smag oplivedes, som herskede i Augusts Tidsalder, men under de følgende Keiseres urolige Regiering stod Fare for ganske at tabes. Selv lærd,

udstrakte han sin Omhue ogsaa til Videnskabernes Dyrkere, og for at forbedre den romerske Civilovgivning lod han af lærde Jurister forfatte Edictum perpetuum. Men en besynderlig Iver for den hedenske Religion forledte ham dog til at forfølge de Christne og Hengivenhed til Vellyst fordunklede meget den Roes, han for andre gode Gierninger kunde have fortient. Til sin Eftermand udnævnte han sin Beslægtede Antonin den Fromme (Pius 138), der ved sine ypperlige Egenskaber alt forhen havde erhvervet store Rigdomme, da mange vidtløftig Beslægtede og Rige havde indsadt ham til deres Arving. Som Keiser anvendte han sine egne Midler til Fattiges Bedste, og alle hans Undersaatter behandledes af ham, som Børn af en øm Fader. Retfærdigheden og sin Religion ærede og dyrkede han; men den sidste kunde derfor dog ikke bringe ham til at tilstæde de Forfølgelser, som i Lille-Asien opvaktes imod de Christne. Krig førte han ikke og Staten nød indvoxtes Roe under ham; derfor har Historien kun lidet om ham at fortælle. Til sin Eftermand bestemte han Marcus Aurelius (161), som efter sin Formand kaldte sig Antonin, og formedelst sin Hengivenhed til Philosophien, især den stoiske, ogsaa fik Tilnavn af Philosoph. Den ypperlige Anvendelse han i sit Liv giorde af sine philosophiske Kundskaber, forskaffede Rom i ham een af sine beste Keisere, og de Betragtninger over sig selv, som han paa Græsk har opsat og vi endnu have, henhøre blandt de bedste Skrifter, som hedensk Philosophie nogensinde har frembragt. Til Medregent havde han i de første 7 Aar Lucius Verus, en Herre, som ansaae Vellyst for sin vigtigste

Beskæftigelse, og tilbragte den meeste Tid i Krig, især mod Parthernе († 169). Aurelius's Regiering var ikke saa roelig som hans Formands. Hungersnød og Pest indtraf; Marcomannerne, et stridbart tydsk Folk, trængte i Forening med Sarmater, Svever, Qvader, Jazyger, Vandaler og andre barbariske Folk ind i Italien og bleve vel efter en syvaarig Krig nødte til at trække sig tilbage over Donau, men giordte siden et nyt Angreb, under hvilket Keiseren døde (180). Paa samme Tid anfaldt Bastarner og Alaner Dacien. Dette var det første Spor til Folkevandringen. Aurels Søn Commodus, som blev Keiser efter ham, kiøbte Fred af de tydske Folk; forhadt ved sin Liderlighed og Grusomhed faldt han tilsidst i en Opstand (192) og med ham uddøde Antoninernes Huus.

Rom indtil Constantin den store.

Endnu stod Rom næsten i sin fulde Styrke; men nu begyndte Rigets Tilstand at forværres, da mange slette Keisere kom paa Throuen, da Prætorianernes Overmod, som selv Antoninerne ikke havde kunnet bøie, stedse tiltog, da de store Hære, som Barbarernes Angreb overalt giorde nødvendige, tiltoge sig Magt til at udnævne Keisere, og Anførerne igien tillode Soldaterne, deels af Frygt, deels i Haab om Fordeele, alle mulige Friheder. Efter Commodus's Død kom den redelige Helvius Pertinax til Regieringen, og blev erkiendt først af Prætorianerne, derpaa af Senatet; men da han vilde indføre en bedre Disciplin blandt hine, myrdede de ham efter tre Maaneders Regiering (193). Garden stillede nu Keiser-Værdigheden (saa

fordærvet var alt Rigets Tilstand) til offentlig Auction. Didius Julianus blev den høistbydende, men efter to Maaneders Forløb ogsaa myrdet. Armeerne i Illyrien, Syrien og Britannien valgte nu forskiellige Keisere, men efter flere Borgerkrige beholdt den i Illyrien valgte Septimius Severus (193) Overhaand, indførte en militærisk Regiering, var lykkelig i Krigen mod Partherne, og ved at opføre en lang Bold tvers igiennem Landet søgte at dække Britannien imod Kaledonernes Overfald († 211). Hans Sønner Caracalla og Geta skulde regiere tilsammen, men denne myrdedes af sin umenneskelige Broder i Moderens Arme. Caracalla udpræssede de haardeste Skatter af Provindserne, for at kunne lønne Soldaterne og kiøbe sig Fred af Grændsefolkene. Paa et Tog mod Partherne blev han dræbt af Obersten for Garden (Præfectus Prætorio) Macrinus (217). Denne blev Keiser, tilkiøbte sig Fred af Partherne, men faldt efter et Aars Regiering (218). Heliogabalus, der udgaves for en Søn af Caracalla, og forhen havde været Solens Præst i Emesa nær ved Antiochien, blev Keiser (218) og antog Navnet Aurelius Antoninus. Hans Liderlighed og Grumhed nærmede sig næsten Afsindighed, men myrdet af Soldaterne (222) fik han en ypperlig Eftermand. Alexander Severus, der lykkelig forsvarede Riget imod Artaxerxes, som ved at overvinde Partherne havde stiftet et nyt Persisk Rige, der truede Rams asiatiske Provindser. Severus yndede de Christne; men misfornøiede over den Strenghed, som den reent forfaldne Krigstugt giorde fornøden, rebellerte Soldaterne under Maximins, en Thraters Anførsel og

dræbte Keiseren (235). Maximin blev Keiser, var ikke uheldig i Krigen mod de Tydske, men blev dog dræbt af sine Soldater (238). Nu blev Tilstanden bestandig skettere. Barbarerne giordte idelige Angreb; Franker, Alemanner, Vandaler, Gother i Vesten, og Perser i Østen anrettede store Ødelægyelser. Hertil kom, at flere af Armeerne og Senatet til een Tid valgte Keisere og Medregenter strede om Herredømmet (de 30 Tyranners Periode). Af disse blev Keiser Valerian den Persiske Konge Sapors Fange og døde i Fængslet (259); hans Søn Gallien endte Livet ved en Sammenrottelse (268). Endelig bestreg Aurelian, en Dacier, Thronen (270) og dragte Riget igien i Orden (Restitutor Orbis). De mange øbrige Medkeisere overvandt han lykkelig og trængte de tydske Folk tilbage. Palmyra i Syrien, som Odenathus og hans Gemahlinde Zenobia havde giort til Sæde for et Rige, der indbefattede Syrien, Ægypten og en Deel af Thrasien blev indtaget og ødelagt (273). Derimod opgav han Dacien og Donau blev igien Rigets Grændse. Forhadt ved sin Strenghed blev han dræbt af nogle Sammensvorne (275). Efter ham kom Senatet for sidste Gang igien til at vælge en Keiser, Tacitus, men efter denne valgte Armeen igien og Urolighederne vedbleve. Probus (276) udmærkede sig ved heldige Tog mod Tydskerne og Perserne, men blev dræbt af de med Disciplinens Forbedring misfornøiede Soldater, som valgte Carus († 283). Med Diocletian (284) begyndte Delingssystemet. Der opkom paa mange Steder Oprør, fremmede Fiender trængte ind, saa han til Rigets desbedre Forsvar troede det nødvendigt at

antage til Medregent (Augustus) den tappre, men raae Maximian. Da Faren syntes at vore, antog enhver af dem sig endnu en Cæsar til Hielp: Diocletian valgte sig Galerius, og Maximian, Constantius Chlorus. Riget deeltes da imellem disse fire (292), og denne Orling syntes, med Henson til Statens Forsvar imod udvortes Fiender, at være gavnlig, men Undersaatterne bleve ved flere Hofholdninger desmere trykkede. Efter at den indvortes og udvortes Roe var sikkret, udlagde Diocletian Regieringen og nødte derved sin Medregent til det samme (305). Riget deeltes da imellem de tvende Cæsarer, af hvilke Constantius beholdt Gallien, Spanien, Britannien og hvad Romerne eiede i Tydskland, og Galerius fik det øvrige. Hiin var ligesaa elsket som denne forhadt. Galerius valgte Maximin og Sever til Cæsarer. Efter Constantius's Død (306) blev hans Søn Constantin i Faderens Andeel udraabt til Augustus, men ikke erkiendt af Galer: Han udnævnte Sever til Augustus; men Maximians og hans Søns Maxentius's Forsøg paa igien at faae Regieringen, foraarsagede en borgerlig Krig, og Rom havde paa engang ser Regenter. Efter Severs Død (307) valgte Galerius Licin til August. Siden lykkedes det for Constantin at rydde Maximian af Veien og at skille Maxentius ved Regieringen i Italien og ved Livet; Galerius og Maximin døde og saaledes kom endelig heele det Romerske Rige under ham og Licinius. Mellem begge disse herskesyge Keisere udbrød nu en Krig, som tilsidst endtes til Constantins Fordeel (324).

Fra Constantin den store indtil Theodos den stores Død.

Constantin beherskede nu eene det hele Monarchie. Han var den første Keiser, som bekiendte sig til den christelige Religion, dog som det synes meest af Politik. Denne Religionsforandring tilligemed Grændsernes Betryggelse mod Gother og Perser var Aarsag til Residensens Forflyttelse fra Rom til Byzanz, efter ham kaldet Constantinopel (330). Riget blev inddeelt i 4 Præfecturer; Præf. Orientis (som indbefattede alle asiatiske Lande, Ægypten med Lybien, og Thracien); Præf. Illyrici (Moesien, Macedonien, Grækenland og Creta); Præf. Italiæ (Italien med Øerne, Sydonaulandene indtil Moesien og Afrika); Præf. Galliarum (Spanien, Gallien, Helvetien og Britannien). Hoffet, Skattevæsenet og hele den indvortes Forfatning undergik en fuldkommen Forandring. Constantin lagde Grund til Hoffets og Geistlighedens Despotisme. Dog har hans seierrige og lykkelige Regiering, det adspredte Riges Gienforeening og den Iver han viiste for Christendommens Udbredelse, forskaffet ham Navn af stor († 337). Efter Constantin den stores Død deeltes Riget imellem hans tre Sønner: Constantin fik Galliernes Præfectur; Constans Italiens og Illyricums; Constantius Orientens. Uenighed imellem Constantin og Constans foraarsagede en Krig, hvori den første tilsatte Livet (340); imedens Constantius derefter førte en ulykkelig Krig med Perserne, dræbtes Constans af Feltherren Magnentius (350), som dog tilsidst ei kunde forsvare sig imod Con-

stanting, der nu blev hele Rigets Beherskere (353). Men da han altfor tydelig ytrede Mistanke mod sin Frænde Julian, (af ham selv ubyrdet til Cæsar) som med Held forsvarede Gallien mod Germanerne og vilde endog trække hans Tropper til sig, blev denne udraabt til Kejser og rykkede mod ham, men han døde i Foreveien (361). Constantius var arianskfindet, hans Efstermand Julian har formedelst sin Hengivenhed for den hedenske Religion og Bestræbelser for igien at indføre denne, hos de christne Skribenter faaet Navnet Apostat. Disse laste ham ligo saa overdrevent, som hedenske Historieskrivere rose ham, thi man kan ikke nægte ham mange yppertige Egenskaber, som giorde hans Regjering gavnlig for Riget, endskiønt Krigen mod Perserne førtes under hans tapper Anførsel med liden Lykke, og da han i samme sidstatte Livet (363), nødtes hans af Armeen valgte Efterman Jovian, til at slutte en uforderagtig Fred, som han kun overlevede kort († 365). Imod Qvader, Alemanner og andre tydske Folk, var den af Armeen ligeledes valgte Valentinian I. ei i Stand til at beskytte de vestlige Lande († 375), og i Orienten maatte paa samme Tid hans Broder og Medregent Valens kiempe med Perser og Gother. Paa denne Tid faldt Hunnerne, et mongolisk Folk fra Asien, ind i Europa. De fordrevne Ostgotherne, disse fortrængte igien Vestgotherne, hvilke Valens tillod at gaae over Donau og nedsætte sig i Thracien; men her blev de ved de romerske Statholderes Trods fristede til Oprør, og da Keiseren rykkede imod dem, led han ved Adrianopel et stort Nederlag og faldt selv (378). Valentinians Sønner Gratian

og Valentinian II. saae sig nu ei i Stand til at kunne forsvare Orienten, da deres vestlige Lande tillige bleve haardt angrebne. Gratian afstod da Orientens og Illyricums Præfecturer til den tapper Spanier Theodosius (379). Denne store Keiser tilbagerobrede igien endeel af de tabte Lande, gav mange gode Love, beskyttede de katholske Christne men forfulgte Arianerne og Hedningerne, og efter at have feiret over de Rivaler som reiste sig efter Gratians og Valentinians den Aldres Død, samlede han igien under sin Regiering det hele romerske Rige.

Fra Theodoses Død til det vestlige romerske Riges Fald.

Theodos delte for sin Død (395) ved Testament det romerske Rige imellem sine tvende Sønner, da Arcadius den ældste Søn fik den østlige Del og Honorius den vestlige; men begges Riger skulde dog efter Faderens Hensigt danne et Rige. Begge vare meget unge, da Faderen døde, og udueligе til Regjering, og det Valg, som Theodos gjorde af Formyndere for dem, var ogsaa meget uheldigt. Arcadius, hvis Residents Constantinopel blev, fik Rufinus, en Gallier, i hvis Sted, da han endnu inden det første Aars Udgang myrdedes, den unge Keiser-valgte til sin Fortrolige Gildingen, den onde Eutropius. Honorius, som kun var 11 Aar gammel, fik Vandaleren Stilico, en ved sin Tapperhed berømt Feltherre, til Formynder. Imellem disse Formynders, som formedelst Keisernes Udueligхed vare de virkelige Regenter, herskede den største Uenighed, da de aldeles ønskede paa at styr-

te hinanden, forgjæve ikkun for deres egen Hvihed og Anseelse, stiftede selv ofte Oprør, og indgik forvandte Forbindelser med de barbariske Fyrster, hvorved de lukde disse Veien til det Indre af Riget. Disse udbrøde, stedse frygteligere Folkebevægelser, mest blandt de germaniske Folk, der nylig emsyrtede det romerske Rige, vare alt længe forberedte. Julius Cæsar holde fra Gallien af endnu anseelige Landstrækninger af Germanien indtil Rhinen. Under August blev det romerske Herredomme udvidet indtil Donau: hans Stifsøn Drusus trængte over Weserfloden indtil Elben. Arminius gjorde dog Tydskerne tapper Modstand, og tilsidst lykkedes det Cheruskerne i et Fællestog at ødelægge Varus's hele Armee; derved mistede Romerne de Erobringer, som vare gjorte paa den anden Side af Rhinen. Da Domitian sluttede mellem Quaderne og Marcomannerne, blev han saaledes indstagen, at han endog maatte forpligte sig til at betale dem aarlig en vis Sum, som dog siden i Trajans Tid ophørte. I Antonins Philosopho Tid overfaldt disse, i Forbund med flere tilgrændsende Nationer, Riget, og Romerne maatte da udholde en meget blodig Krig (første Spor til Folkevandringen). Siden efter blevne de germaniske Folks Indfald i Riget mere og mere hyppige. Fra Rhinen af bredte Franker (Cimbrernes Afkom) og Alemanner ind i Gallien; Sajer som først forekomme i det nordvestlige Tydskland, angrebe Sødyskerne; Gother som sges at være udvandrede fra den skandinaviske Halvø, forenede sig med de Gother, som boede i Preussen og Liefland og nedsatte sig ved det første Hav fra Don-Floden til Donau. Disse bevæge sig igjen i Øste-

og Vestgother. De sidstes Overgang over Donau, efter K. Valens's Tilladelse (376), da de trængtes af Hunnerne, var Begyndelsen til den egentlige store Folkevandring. I Nærheden af Gotherne nedsatte sig Heruler og Vandaler, ligeledes Folk af germanisk Oprindelse. Alle disse Folk fornyrsigede uden Ophør det romerske Rige. Ofte blege de Nagne, men ofte maatte Kæmerne tilkøbe sig Fred af dem ved at tilsage dem en aarlig Penge-Sum; ogsaa overtalte man mange af disse krigerske Folk til at tage romersk Krigstieneste. Derved blev nu Gother og Franker, Heruler og Vandaler efterhaanden fordeelte rundt omkring, især i det vestlige Rige; ofte betroedes dem de vigtigste Stillinger, og derved blev det under den forgjævede Tilstand efter Theodosius Død, til vanskeligt for dette Landemynd ved Donau og Rhin at overbevinde Riget fra alle Kanter. Vest-Gotherne drage under deres Konge Alarichs Anførsel igjennem Pannonien til Italien, hvor de anrettede en Ødelæggelse (402), som kort tilforn i Macedonien, Grækenland og andre nærliggende Provindser. Vandt disse en tvist Sar (der sagtede for Hunnerne), under Radegaisus's Anførsel blev slagne af Stilico, som da dette ne, formedelst grundet Befolkning om Fædrelandet var blevet henrettet, kunde intet mere standse den fremvældende Strøm af Barbarer. Alarich indtog tilsidst Rom to Gange og plyndrede det engang; indsatte en Keiser Attalus og afsatte ham igjen, men døde da han vilde gaae over til Sicilien (410). Honorius havde imidlertid indskrænket sig i Ravenna. Alarichs Efterfølger Adolph forlod Italien med Hono-

rius's Søster Placidia, som han agtede; gik til det sydlige Gallien, og derfra til Spanien, hvor han lagde Grund til det vestgothiske Rige. Rom fik nu ingen Keiser mere, der fortiente at nævne ved. Under Honors Søstersøn Valentinian III. (425) tabte det vestlige Rige næsten alle Provindser uden for Italien og et nyt frygteligt Angreb af Barbarer fremskyndte Undergangen. Fra Asien indtil Pannonien og herimod Donau udstrakte sig Hunnernes Herredømme ogsaa over mange tydske og sarmatiske Folk. Den krigerske Attila, som alle de hunniske Horder erkiendte for deres Overhoved (444), søgte ogsaa at udvide sine Erobringer mod Søndag. Da det østromerske Rige tilkiøbte sig Fred af ham, vendte han sig med det vestlige Rige og brød i Forening med adskillige andre, mest tydske Folk, ind i Gallien, men blev der af Romerne og Vestgothernes under den tappre Romerske Anfører Aetius slagen paa de Catalauniske Marker (ved det nuværende Chalons sur Marne) (451) og nødt til at trække sig med store Tab igien tilbage til Pannonien, hvorfra han dog Aaret derefter overfaldt og hærjede Italien (453). En Deel af Indbyggerne tog da deres Tilflugt til de i langt fra det faste Land i det adriatiske Hav liggende Øer, hvor de forbandt sig med hinanden til fælleds Forsvar, og saaledes opstod Staden og Republiken Venedig. — Efter Attilas Død (454) opløstes hans Rige ved Sønnernes Uenighed, og Hunnerne bleve af Romerne og Gotherne igien trængte tilbage til Asien; tydske Folk nedsatte sig nu i de af dem forladte Egne. Keiseren erhvervede Riget sin sidste Stette, da han af Misundelighed lod Aetius

henrette. Kort efter blev han selv myrdet af Maximus der blev udraabt til Keiser (455). For at hævne sig paa denne kaldte Keiserinden Eudoxia den vandalske Konge Genserich ind i Italien; han indtog og plyndrede Rom, hvorved Maximus døde (455). — Siden handlede den tappre Feltherre over de fremmede Tropper, Ricimer, af Fødsel en Suever; efter Godtbefindende med Riget, indsatte og afsatte Keisere. I 20 Aar fulgte saaledes 8 Regenter paa hinanden, af hvilke kun Majoranus (457—61) fortiener at nævnes. — Tilsidst forlangte Odoacer, som af Herulerne og andre fremmede Folk i romersk Krigstieneste var udvalgt til Anfører, faste Vaaninger i Italien. Da dette blev afslaaet, indtog han Rom og fangede den dengværende unge Keiser Romulus Augustulus, som frasagde sig Regieringen. Saaledes gik det vestlige romerske Rige til Grunde (476) og Odoacer beherskede Italien under Titel af Konge.

Riger som opstod uden for Italien.

Længe før det vestlige Riges endelige Fald, havde adskillige germaniske Folk stiftet egne Stater i de erobrede Provindser. Det Burgundiske Rige (see 456) indbefattede det sydøstlige Gallien indtil Rhone og Saone, den sydlige og vestlige Deel af Schweitz og Savoyen; alt Hungerns havde tilstaaet Burgunderne Vaaninger i Gallien. Siidigere sluttedes det Frankerne, et tydsk Folkeforbund, omtrendt de boede nær ved Rhinen, at sætte sig fast i det nordlige Gallien, hvor de siden bleve det mægtigste Folk. Det vestgothiske Rige, for hvilket Toulouse en Tidlang

var Residens, udvidede sig i Gallien og Spanien. Vandaler, Alaner og Svever, som alt forhen over Rhinen havde brudt ind i Gallien, gik nu ind i Spanien, hvor de stødte paa Vestgotherne. Alanerne bleve her ganske ødelagte eller tabte sig blandt Vandalerne (af disse Andalusien). Derimod vedvarede det Sveviske Rige endnu længe efterat Vandalerne under Kong Genserich vare gaaede over til Afrika (439) hvor de deels erobrede, deels aftvang Romerne betydelige Strækninger og stiftede et nyt Rige, som især blev stærk ved sin Søemagt. Britannien, Rigets længst fraliggende Provinds, var og den første, som blev frivillig forladt af Romerne (alt under Honorius 408). Britterne som nu ei længer kunde forsvare sig imod dets nordlige Naboer Pitterne (rimeligviis et indvandret germanisk Folk) og Scoterne (Caledoner), indkaldte til Hielp de ved deres Søefart alt længe bekiendte Jyder, Angler og Saxer (Beboere af nuværende Jylland, Slesvig og Holsteen). Disse kom og under Hengests og Horses Anførsel (449), hialp Britterne, men nedsatte sig derpaa med Magt i Landet, som af Anglerne fik Navnet Engelland. Britterne flygtede til det nuværende Wallis og til den lige over for liggende Deel af Gallien, som efter dem siden kaldtes Bretagne.

Det Parthiske Rige og deraf fremkomne nyere Persiske.

I Asien vare Partherne endnu stedse Romernes mægtigste Naboer, endskiønt Successionsstridigheder i den herskende Familie, hvori Rom blandede sig, giorde dem en Tid lang mindre farlige. Trajan fratog dem Mesopotamien, Chaldæa og Assyrien, og gierde

dem skatskyldige, men under Hadrian tabtes igien de erholdte Fordele; og hvad Romerne siden vandt tilbage under Antoninus Philosophus, kunde de dog ei længe forsvare. Tilsidst blev Artabanus IV. stødt fra Thronen (226) af Perserne under Artaxerxes Sassans Søns Anførsel, som nu oprettede det Nyepersiske eller Sassanidiske Rige, men var imod Romerne ei saa lykkelig, som Eftermanden Sapor, der udstrakte sine Erobringer lige til Euphrat og tog Keiser Valerian selv til Fange (258). Hvad Diocletian ved Krigen med Narses igien fratog Perserne, mistedes ved Julians ulykkelige Feldtog imod Sapor den Anden (363).

Jødernes Tilstand.

Den Jødiske Stat gik i dette Tidsrum reent til Grunde. Herodes den Store døde kort efter Christi Fødsel. I Følge hans Testament deelte Keiser August Riget mellem hans tre Sønner. Archelaus fik (som Ethnarch) Landskaberne Judæa, Idumæa og Samaria; Philippus fik en Deel af Galilæa og Trachonitis, Antipas (begge som Tetrarcher) den anden Deel af Galilæa, Peræa og Ituræa. Men Archelai slette Opførsel bevægede Keiseren til at forvise ham, og at lade hans Lande regiere ved romerske Landshøvdinger (Procuratores). Pontius Pilatus havde denne Betiening, da Christus korsfæstedes. Philippus's Lande bleve efter hans Død (34) henlagte under det syriske Statholderskab, men af Keiser Caligula siden skienket Herodes den Stores Sønnesøn, og Aristobuls Søn Agrippa (37), som og, da Antipas joges i Landflygtighed, fik hans Lande, og af Keiser

Claudius næsten alt, hvad Archelaus havde havt. Efter denne Konges Død (44) blev hele Landet igien bestyret af romerske Procuratorer; men Agrippas Broder Herodes, som af Keiseren havde faaet Kongeriget Chalcis og efter ham Agrippas Søn, Agrippa den yngre sik Opsigt over Templet og dens Skatte, samt Magt til at beskikke Ypperstepræster. — Den romerske Landshøvdings Florus's Voldsomheder bragte siden Jøderne til Opstand, og den Krig, som Vespasian her førte under Neros Regiering, maatte han, da Keiserværdigheden overdroges ham, overlade sin Søn Titus at fuldføre. Jøderne giorde den tappreste Modstand og med en fortvivlet Haardnakkenhed forsvarede Jerusalem, som dog tilsidst erobredes ved Storm, da Templet opbrændtes, og Staden gandske ødelagtes (70). En utallig Mængde af Jøder havde i denne Krig tilsat Livet, og en Mængde solgtes nu som Slaver. Forførte af Bedragere, som udgave sig for Messias, prøvede Jøderne siden igien i Trajans og Hadrians Tid forgieves at sætte sig i Frihed, og deres Elendighed blev kun derved større.

Det østromerske Rige.

Dette leed ikke saa meget af de barbariske Folks Angreb, som det vestlige Rige, da Keiserne stundum tilkiøbte sig Fred af dem for en aarlig Tribut, stundum sik dem overtalte til at vende sig mod det vestlige Riges Lande. Perserne vare derimod for det østlige Rige ofte farlige og næsten bestandige Fiender. Desuden fandtes her samme Kilde til Statens Svaghed som i det vestlige: indvortes Uenighed og idelige Oprør; de fleste Keisere udnelige og ganske overladende Regieringen til deres Statsbetiente, og ofte Geistlighedens alt for store Indflydelse paa Statsbestyrelsen. Efter Arcadius († 408) kom Sønnen Theodosius den Anden paa Thronen, en lige saa udnelig Regent, som Faderen. Under ham styredes Riget især ved Rigsforstanderen Anthemii og Keiserens Søster Pulcherias kloge Foranstaltninger. Den sidste (Augusta) giftede sig efter Theodoses Død (450) med Senatoren Marcian, som derved blev Keiser, og roses især for sit gode Valg af Embedsmænd († 456). Endeel berømme ogsaa hans Eftermand Leo den Store, (som og kaldes den Thraciske,) for Klogskab, Upartiskhed, Hengivenhed til den rettroende Kirkes Lærdom, og (som hos denne Tids Historieskrivere ofte har-skaffet Regentere mere Roes end alle større Dyder,) Gavmildhed mod Geistligheden († 474).

Det skandinaviske Norden

kiendes i denne Periode kun svagt, giennem Mythet og usikre Sagn. Det Rige, som Odin havde i Skaane tildeelt Heimdal (omtr. 50 f. Chr.) udvidedes da Rig uddrev Herulerne fra Halland, og blev derefter den første, som her i Norden tiltog sig Konge-Navn. Hans Sønnesøn Dan Mykillati blev endnu mægtigere, da han, ved at ægte den Siellandske Konge Oluss Datter, forenede Sielland og Øerne (omtr. 250 e. Chr.), og siden ogsaa det Jotiske Rige i Jylland med sit Skaanske. Det saaledes samlede Rige kaldtes derefter stedse Danmark, endskiønt ei alle Dans Lande længe forbleve

under een Regent. Hugleik, en Broder af Dans Dronning, anlagde et nyt Rige hos Anglerne i det Slesvigske. Af hans Afkom fik ogsaa Saxerne i Holsteen og Jyderne Regenter, og disse tre Folks Overgang til Engelland (449) er det sikreste ui i denne Periode vide om vort Fædrelands ældste Beboere. — Nor, en Jotisk Anfører fra Finland, anlagde (omtr. A. 100 e. Chr.) i det Trondhiemske et nyt Rige, og fra den Tid af fik Norge sin senere Udstrækning. — I Sverrig vare Konger af Yngves Afkom (Ynglingeslægten) Overkonger i Upsala.

Anmærkninger.

Christendommen.

Paa den Tid da Christendommen begyndte at udbrede sig i den romerske Stat, var Folkereligionen tilligemed Sæderne begyndt at gruade i Forfald; derfor vandt den nye Lære mere Indgang hos Hedningerne end hos Jøderne. Tidlig antaget af de barbariske Folk, som omstyrtede det romerske Monarchie, bidrog den til at formilde disses Raahed. Dog vedligeholdt dens Bekiendere den ikke længe i sin første Renhed. Da Kirken efter 300 Aars Forløb blev ikke allene fri for Forfølgelser, men endog tilstodes betydelige Friheder og Fortrin, fulgte de Christne ei længer de ældre Bekienderes Exempel. Pragt og utallige Ceremonier indførtes ved Gudstienesten, og Forfængelighed fremkaldte der ofte mere af i den, end sand Gudsdyrkelse. Overtro tiltog, og christelig Fromhed og Dyd troedes ofte at bestaae i en Mængde smaae og Christendommen uværdige Andagts-Øvelser, hvormed Begreb forbandtes, som slet ikke vare Religionens Hoihed anstændige. Christne forfulgte Hedningerne, Jøder, Kietter og sig selv indbyrdes. Med Hidsighed og Forbitrelse strede de om Ord og Sætninger, som for Religionen vare uvæsentlige. Religions-Lærerne bleve herskesyge, og Biskopperne, hvis Embede agtedes høiere end Presbyterets, strede imellem sig selv om Rangen. Saadanne Uordener begyndte nu, ogtiltoge siden mere og mere.

Aarsager til Roms Fald.

Efter Erobringerne i Asien og Grækenland tog Pragt og Ødselhed Overhaand i Staten; derved saavelsom ved de følgende Borgerkrige forsvandt efterhaanden de offentlige Dyder og Sædelighedem forfaldt. Krigstiggens Forfald nødte dem af Keiserne, som havde søkt sig ved Folkets Kierlighed, til at søge deres Sikkerhed og Magt ved talrige Krigshære, hvis Ypperst de tilvendte sig ved at tillade dem en ofte teilelos Frihed. Mange af de bedre Keisere anfaae vel i Fredstider saa talrige Armeer for ufornødne, men fandt det dog umueligt eller farligt at afskaffe dem: ja endog blot at bringe dem tilbage til mere Orden, kostede Keisere Livet. Rigets Deeling bidrog meget til det vestlige Riges Fald, men dog ikke mere end Barbarernes Optagelse i romerst Krigstieneste.

Videnskabernes Tilstand hos Romerne.

De bestandige borgerlige Uroligheder og Sædernes Forfald maatte nødvendig fornarsage at Videnskaber og Kunster ogsaa efterhaanden tabte sig. Dog vedblev Græsk Sprog og Litteratur at udbrede sig i Italien, ligesom og Videnskaberne en Tidlang opmuntredes af adskillige Keisere. De har da især i de første 200 Aar af dette Tiberium mange gode Skribenter at fremvise. Iblandt de Digtere, hvis Skrifter ere endnu tilovers, roses Lucan († 65 e. Chr.) for mange høie Tanker, som forekomme i det Helteðigt, hvortil den borgerlige Krig imel-

ten Pompejus og Cæsar gav ham Stof; Phædrus († omtr. 31) for sine behagelige og lærerige Fabler; Persius († 62) for sine med philosophisk Aand skrevne Satyrer over den Tids herskende Laster. Juvenal (100) efterlod sig ligeledes Satyrer, men mere muntre og vittige; Martial (omtr. 100) er Mester i bidende Epigrammer; Statius († 96), Claudian (398) og flere ere et heller uden Skjønhed, men Digterne og de fleste andre Lærde tabe sig, ligesom de komme længer fra Augusts Tider og Rutilius, Prudentius og Sedulius (alle af det 5te Aarh.) fortjene kun med Hensyn til deres Tidsalder nogen Roes. Over Veltalenheden skrev Quinctilian (fød 42) et uforligneligt Værk, som ogsaa tillige indeholder mange yppetlige Regler om Opdragelsen og Maaden at studere paa; Veltalenheden selv var død med Republiken. — Den skarpsindige Statsmand og stoiske Philosoph Seneca (Neros Læremester † 65) har skrevet over Sædelæren paa en meget indtagende Maade, og ofte meget grundigt; men hans Vittighed er alt for spillende, og det Sindrige ofte sagt med alt for stor Kunst. — Een af Roms største og mest arbeidsomme Lærde, Plinius den Ældre († 79), har i sin Naturhistorie opbevaret os en uskattelig Samling af Jagttagelser, henhørende til Jordbeskrivelsen, Kundskab om Dyr, Planter, Lægemidler, Stene og Metaller, og tillige mange for Kunsthistorien vigtige Efterretninger. Hans Søstersøn, den yngre Plinius (f. 62), er Forfatter af en herlig Lovtale over Trajan, og af endnu lærerige Breve. Historieskriverne mangle Romerne ei heller. Vellejus Paterculus († 31) skrev med pragmatisk Aand, men tillige med megen Partiskhed, sin Tids Historie. Curtius Rufus (omtr. 47) beskrev Alexander den Stores Historie, hans Stil er kunstlet og hans Efterretninger ofte lidet troværdige. Statsmanden Tacitus (f. 61) philosophiske Aand og frugtbare Kortfed bevandres i hans historiske Skrifter: Det Skrift, som vi have af ham om Nydlands Beliggenhed, Sæder og adskillige

Folk, indeholder mange ogsaa for os Nordboer vigtige Efterretninger, som ellers vilde være os ganske ubekiendte. Svetonius (100) beskrev de 12 første Kejseres Levnet med stor Nøiagtighed og Sandhedskjærlighed, men uden synderlig historisk Kunst. Justinus (omtr. 160) forfattede et Uddrag af Trogi Pompeji Verdens Historie, og Florus (før 117) et Uddrag af den romerske Historie. Ammianus Marcellinus (omtr. 390) har med megen Nøiagtighed og dybe Indsigter i Begivenhederne, beskrevet den romerske Historie fra Nerva indtil Valentes Død, skjønt Stilen og Skrivemaaden er slet. Ogsaa fortjene at nævnes Orosius (417) og Sidonius Apollinaris (fød 430), som iblandt mange os med en og anden historisk Efterretning; den sidste var og for sin Tid en ei uheldig Digter. Pomponius Mela (41) skrev et nyttigt Værk over Geographien, og Celsus (omtr. 14) et over Medicinen. Symmachi (omtr. 380) Breve vise megen paa Stilen anvendt Flid; Macrobii (422) Skrifter meddele os mange gode Oplysninger i Philologien og de Gamles Philosophie. Derimod havde Romerne ingen synderlig Fortrinlighed af de mathematiske eller physiske Videnskaber; kun Vitruvius (omtr. 29) er brugbar over Bygningskonsten.

Videnskabernes Tilstand hos Grækerne.

Grækerne ophørte endnu ikke under romersk Herredømme at være Roms og Verdens Lærere ved Skrifter; men Philosophie blev den Videnskab, som mest dyrkedes. Den ædle Stoiker Epictetus (omtr. 90) Sædelære kiendes af den Haandbog, som haves under hans Navn, og af hans Disciples Arriano Afhandlinger. Fortræffelige ere ogsaa de Betragtninger over sig selv, som den stoiske Philosoph og yppetlige Kejser Antonin har efterladt os. Plutarch († omtr. 130) var Philosoph, dog uden at henhøre til nogen vis Sect: hans mangfoldige og mange Slags Skrifter indeholde

en stor Skat af nyttig Lærdom; hans berømte Mænds Levnets-Beskrivelser agtes heit, og foruden meget andet vises os i dem ved lærerige Exempler, hvor meget en eneste Mand ofte er i Stand til at udrette, naar han redelig anvender sine Kræfter til Verdens eller Fædrenelandets Beste. Af de platoniske og pythagoræiske Skoler opstod den nye platoniske, som i lang Tid ansaaes for Christendommens hemmelige Fiende; af den er Plotin († 270) den mærkeligste. Galen († 200) behandlede det medicinske Studium med Philosophie og Kritik; hans anatomiske Skrifter og hans Commentar over Hippocrates have endnu klassisk Anseelse; ligesom og næsten den heele medicinske Theorie skylder ham en Forbedring. Dioscorides (omtr. 64) var Oldtidens største Botaniker. Lucians (omtr. 180) skalkagtige Vittighed spotter baade over Menneskernes Laster og Afguderiets Daarlighed. Af Historieskrivere udarbeidede Diodor fra Sicilien (omtr. 20 f. Chr.) en Universal-Historie, hvoraf det meste er forgaaet. Dionysius fra Halicarnas (f. 79—55 f. Chr.) beskrev med usigelig Flid den romerske Stats Tilstand og Historie indtil den første puniske Krig; Appian fra Alexandrien (omtr. 147 e. Chr.) udarbeidede ogsaa, efter andre Skribenteres Fortælling, den romerske Historie indtil August. Arrian (omtr. 137) er Hovedkilden for Alexanders Historie og gav os desuden de første tilforladelige Efterretninger om Indien. Pausanias (omtr. 174) har i sin Beskrivelse over Grækenland meddeelt os fortreffelige Efterretninger om dets Statsforfatning, Gudstieneste og de berømteste Konstneres bedste Arbeider og Værker. Dio Cassius († efter 229) har i sin romerske Historie ofte gode Materialier, men det meeste af den er tabt; Herodians (omtr. 238) Historie om Keiserne fra Caracalla til Gordian den yngre, med hvilke han var samtidig, giver os ofte bedre Efterretninger, end dem vi om samme Keisere have fra latinske Historieskrivere. Diogenis Laertii (omtr. 250) Værk om græske Philosopher er uundværligt formedelst Mangel paa bedre Efterretninger. Geographien har Strabo (omtr. 19 e. Chr.) og Ptolemæus fra Alexandrien († efter 160 f. Chr.) ypperlig oplyst; den sidste har og i Henseende til Chronologien, Astronomien og de mathematiske Videnskaber, store Fortienester.

Lærde Mænd iblandt de Christne.

De orthodoxe Kirkelærere fra de første ser Aarhundreder kaldes almindelig Kirkefædre. De begyndte nu meget at anvende Philosophien, især den platoniske, paa theologiske Gienstande. Justinus (før 160), som blev Martyr, og Athenagoras (før 169) forfattede paa Græsk, og Tertullian (omtr. 220) paa Latin nogle lærde men dunkle Forsvarsskrifter for de Christnes Troe og Sæder. Clemens (omtr. 120), en Alexandrinsk Lærer, udgav lærde Skrifter til Christendommens Beste, men hedensk Lærdom og Philosophie anbragte han ei altid paa den bedste Maade. Origenes († 253), var nok den lærdeste Mand, som den christne Kirke i dette Tidsrum har havt iblant Grækerne, og har store Fortienester i Henseende til den hellige Skrifts Fortolkning. Lactantses (omtr. 325) Betragtninger over den christelige Troes Lærdomme, blive for den rene og zirlige-latinske Stiils Skyld et følgeværdigt Monster. Eusebius Biskop i Cæsarea († 340), var den første, som beskrev paa en udførlig Maade den christelige Religions og Kirkes Historie; han har og desuden giort sig fortient ved et Par meget gode Skrifter til Religionens Forsvar, og ved en ofte meget brugbar Chronologie, (alt paa Græsk). Basilius den Store († 379), den Nazianzenske Gregorius († 391), og frem for alle andre Johannes Chrysostomus fremsatte Religionens Lærdomme i hellige Taler, fulde af Veltalenhed. — Mod Udgangen af dette Tidsrum vare Hieronymus († 420) og Augustinus († 439) de to berømteste Lærere, som

den latinske Kirke havde. Den første, (den lærdeste af de latinske Kirkefædre) yndede og befordrede Munkevæsnet og har givet os meget lærde og vigtige Forklaringer over den hellige Skrift. Den sidste har lagt Grunden til den i Theologien siden indførte systematiske Læremaade, og i visse Lærdomme har han bestemt Begreberne nøiere end forhen. I det østlige Rige har en syrisk Biskop Theodoretus (for 457) skrevet de bedste Forklaringer over den hellige Skrift; Sokrates Scholasticus (f. 380), Hermias Sozomenus og fl. have givet os brugbare Efterretninger om Kirkens Tilstand. Ulphilas, en gothisk Biskop, indførte i Slutningen af det fierde Aarh. en nye Bogstavskrift hos sit Folk og gav en Bibeloversættelse i deres Sprog, hvoraf der endnu skal haves Levninger.

Jødiske Lærde.

Den jødiske Kirke manglede endnu ei heller Lærde og ved Skrifter bekiendte Mænd. Den Alexandrinske Philo (f. 20 f. Chr.) var ingen ulærd Mand, skiønt en som oftest uhældig Skriftforklarer. Josephus (f. 37 e. Chr.), (hvem Tapperhed udmærkede i den jødiske Krig, og som fangen beværedes med Vespasians Venskab) har i et større Værk beskrevet det jødiske Folks hele Historie, og i et mindre den første Krig med Romerne. Begge ere de med megen Flid udarbeidede i en langt skiønnere og renere Stiil end Philos Arbeider, og det første tiener et ypperligt Hielpemiddel til den hellige Skrifts Forklaring. — Efter Jerusalems Ødelæggelse og imod Slutningen af det tredie Aarhundrede, forfattede en af Jødernes berømteste Rabbiner, Juda, som kaldtes den Hellige, en Samling af Anordninger og Forklaringer over Guds Lov, som foregaves at skulle være mundtlig forplantede fra de ældste Lærere af, og som endnu under Navn af Mischnah (den anden Lov) ansees af Jøderne for deres helligste Rabbinske Bog. — Omendskiønt nu den jødiske Stat

rent ophørte, omendskiønt Religions-Øvelsen efter Templets Forstyrring ikke kunde i mange af sine vigtigste Dele fortsættes efter den Mosaiske Lovs Bydende, omendskiønt Folket fordrevet fra Fædrenelandet, og adspredt i forskiellige Lande, vedblev dog Jøderne med en forunderlig og usædvanlig Standhaftighed at vedligeholde deres Religion og besynderlig udmærkede Sæder.

De tydske Folks Sæder og Levemaade.

Denne Tids Historie giver os Prøve paa Tydskernes Tapperhed og store Frihedskiærlighed, skiønt de ofte vare indbyrdes uenige. Efter Taciti Beretning vare de et Folk, hvis Sæder slet ikke vare dannede ved sin Levemaade, som manglede Konster og Videnskaber, men øvrede dog ofte langt større Høigtelse for Dyden, og Følelse for sømme end mange andre Folk, hvis skiønne Sæder alt nu saa meget berømtes. Virkelige Laster ansaaes alt for betydelige til at kunne lee over dem, og at lade sig forføre af dem blev aldrig nogen herskende Mode. De viiste stor Ærbødighed imod Guderne; dog havde de hverken udhugne Billeder eller Templer, men Lunde og Skove, som vare Guderne hellignede. Uden ordentlig byggede Huse, boede de adspredte i enkelte og uhensømmelige Boliger omkring i Landet, vel ogsaa om Vinteren i underjordiske Huler. Dyrehuder vare deres sædvanlige Klædet; deres Spise overmaade simpel; deres Drik tillavet af Byg eller Hvede. Fyrsternes Magt var indskrænket, og i vigtige Ting bleve alle Mændene spurgte til Raads: ved saadanne Leiligheder pleiede man da og at giøre sig til gode med Mad og stærke Drikke, til hvilket sidste de vare meget hengivne. De giftede sig sildt, men Ægtestanden var dem meget hellig, og Kydskhed en almindelig Dyd. De bevaartede andre gierne, og med den bedste Villie. Krigen var deres kiereste Sysfel: I Felt-

slagene fægtede hele Familier samlede, og deres krigerske Hustruer vare gierne med Børnene ei langt fra Valpladsen. Hvo der kom tilbage fra Striden uden Skiold, var ærelos. Havde Fædrenelandet Fred, begav det anseligste unge Mandskab sig ofte i fremmed Krigstieneste; Mændene beskæftigede sig enten hiemme med Jagten, eller gik ledige, thi al Huus- og Mark-Arbeide overlodes Konerne og de Gamle eller Svagere i Familien. - Et saa stærkt, tappert og talrigt Folk maatte med deres medfødte Afskye for fremmed Herredømme nødvendig være høist farlige for Romerne, som aldrig gaaske kunde undertvinge dem.

Middelalderens Historie.

Fra det vestlige romerske Riges Fald indtil Reformationen.

Første Tidsrum.

Fra det vestlige romerske Riges Fald indtil Carl den Stores Død.

(Fra A. 476—814 e. Chr.)

Øst-Gothernes og Longobardernes Riger i Italien.

Odoacers Herredømme i Italien blev efter sytten Aars Forløb omstyrtet af Øst-Gotherne (493). Disse, som for største Delen havde maattet erkiende Hunnerne for Overherrer, (da Vest-Gotherne tilstodes af Keiser Valens Bolig i Thracien,) satte sig efter Attilas Død i Frihed. Keiseren i Constantinopel indrømmede dem Pannonien (455), hvorfra de dog siden meget foruroligede det østlige Rige ved ibelige Indfald i Illy-

rien og hosgrændsende Lande, naar den aarlige, dem tilstaaede, Penge-Foræring ei rigtig indkom. Deres Konge Theodorich, der som Prinds var opdraget og en Tid lang havde opholdt sig ved Hoffet i Constantinopel, førte efter Keiser Zenos Tilskyndelse Øst-Götherne til Italien, erobrede dette hele Land, Sicilien og Dalmatien, og da han tillige beholdt Pannonien, Illyricum, Rhætien, endeel af Svevien og det sydlige Gallien, saa blev Theodorich den mægtigste Konge i Occidenten og løsrev sig snart fra det græske Keiserdømme. Han valgte Ravenna til sin Residents og fremmede meget Italiens Cultur og Velstand. Ved sine Foranstaltninger betiente han sig især af to lærde Romeres Bistand og Raad, hvilke begge ogsaa ere bekiendte af Skrifter, som henhøre iblandt de allerbedste Latinske fra dette Tidsrum. Den ene af disse, Cassiodorus, var hans Canzler; den anden Boetius, blev han ved Beskyldninger, som formodentlig vare falske, forledet til at lade henrette tilligemed Symmachus. — Det Øst-Gothiske Rige forfaldt snart efter Theodorichs Død (525). Italienerne, der hadede Øst-Gotherne som Arianere, henvendte sig til Constantinopel og den græske Keiser Justinians Feltherrer, først Belisar, siden Narses, giordte Ende paa det (554). Italien kom da tilligemed nogle andre vestlige Provindser under den græske Keisers Regiering, og maatte snart efter udholde et Anfald af Longobarderne, et germanisk Folk, som, efterat have opholdt sig paa adskillige Steder i Tydskland, Polen og Ungarn, bleve af den misfornøiede Narses indkaldte til Italien, hvor de under deres Konges Alboins Anførsel erobrede den nordlige Deel,

efter dem kaldet Lombardiet, og noget af den sydlige Deel. Deres Kongers Residents var Pavia. Italien selv leed meget saavel ved disse Erobreres Raahed, som ved de idelige Krige mellem dem og de græske Keisere, hvis Besiddelser i Italien bestyredes af en Statholder (Exarch), der boede i Ravenna. Endelig havde den longobardiske Konge Aistulf bemægtiget sig det meste af de græske Keiseres Andeel, og truede Rom selv med en Beleiring. Men da den romerske Biskop havde hiulpet den franskiske Konge Pipin til Kongeværdigheden, kom denne igien hiin til Hielp imod Longobarderne. Pipin fratog Longobarderne Exarchatet (755), og skienkte en Deel af det til de romerske Biskoper, som herved bleve Herrer over et anseeligt Stykke Land, der strakte sig fra Ferrara og Ravenna langs med Kysten af det adriatiske Hav indtil henimod det nuværende Neapolitanske. Carl den store giordte Ende paa det longobardiske Rige (774) hvis sidste Konge var Desiderius.

Det frankiske Monarchie.

Sildigere end for de andre tydske Folk lykkedes det for Frankerne, et tydsk Folkeforbund, omendskiønt de boede nær ved Rhinen, at sætte sig fast i Gallien; men tilsidst bleve de dog her det mægtigste Folk, da deres Konge Chlodovig, af Merovingernes Slægt, slog den sidste romerske Statholder Syagrius ved Soissons (486), udvidede sit Herredømme indtil Loires Udløb og de Aquitaniske Kyster, og indskrænkede meget Vest-Gotherne. Efter Seieren over Alemannerne, ikke langt fra Coln (496), antog Chlodovig den christelige Religion. Efter hans Død (511) blev [illegible]

get delt imellem hans fire Sønner, som udvidede deres Grændser ved at erobre det hele Burgundiske Rige og det Thyringiske, samt Noricum og Rhætien i Tydskland. Omtrent i et Aarhundrede var Riget som oftest delt i 3 Hoveddele, Austrasien (den nordlige Deel indtil Maasfloden), Neustrien (den sydlige Deel indtil Loire) og Burgund (den østlige Deel med erobrede Stykker af Tydskland og Italien); tilsidst blot i de to første. Under disse Delinger var Riget en Skuepplads for Broderkrige og Oprør. Clotar den Anden havde i sine sidste Regierings Aar († 638) ganske betvunget Rigets Beskyttelse til sin Husforvalter (Major Domus), der snart blev regierende Minister. Disse høie Statsbetjenters Magt tiltog saa stærkt under de følgende svage Konger, at Pipin af Heristal (den Ældre, den Lykke,) endog tiltog sig, efterat Dagobert den Anden var myrdet, som Hertug Regieringen over Austrasien, og som Major Domus overførte tillige Neustrien næsten uden at levne Kongen Magt. Pipins uægte Søn, den tapre Carl Martel, fordrev Pipins retmæssige Søn fra Austrasien, satte den Frankiske Konge Hilperik II., som Neustrierne og Burgunderne have udvalgt, ved Regieringen (717), gav derpaa de samtlige frankiske Lande i Gallien efter eget Behag Konget, som dog kun havde Navnet, og besteede tilsidst ene Riget som Major Domus. Ogsaa udvidede de og stærkede han Riget, og slog Araberne, der fra Spanien af faldt ind med en stor Krigshær, ved Tours (732). Friserne bragte han under Frankernes Herredømme, og Sachserne tvang han til at betale en aarlig

Skat. I de sidste Aar af hans Liv (fra 737) lod han Thronen staae ubesat og delte Riget mellem sine Sønner. Hans Søn og Efterfølger, († 741), (da Major Domus Embedet var blevet arveligt,) Pipin den yngre satte tilsidst sin Konge, Childerich den Tredie, ganske ved Regieringen, og blev efter Pavens Kiendelse valgt til Konge (752) og siden salvet. Saaledes forhvervede han sin Familie, som siden blev kaldet den Carolingiske, Besiddelsen af det frankiske Rige. Efterat Pipins Søn Carl, ved sin Broders Død var bleven Herre over det hele frankiske Monarchie, fortsatte han sin Faders Erobringer med endnu større Lykke. Han underkuede sig det Langobardiske Rige (774). Sin Fader havde til de romerske Biskoper, stadfæstede han og forøgede dem endnu med nogle Stæder; men forbeholdt sig selv det høieste Overherredømme over deres Land, hvilket han nu som Konge i Italien ogsaa paastod over Byen Rom selv. Han drog derpaa over de pyrenæiske Bierge, bortdrog fra Araberne et Stykke af Spanien indtil Ebro (Marca Hispanica) og erobrede Majorca og Minorca (777-99). Han førte over tredive Aar (772-803) Krig med Sachserne, som boede i det nuværende Nedersachsen og Westphalen, og som hidtil havde levet i bestandig Fiendskab med Frankerne, til hvis Land de grændsede. Sachserne gjorde, forsaavidt mueligt, under deres tapre Anfører Wittekind, en haardnakket Modstand, men maatte dog tilsidst bukke under for Carl, som, for at tilveiebringe Roelighed, forflyttede en stor Mængde af dem omkring i de frankiske Lande, men lod dem for Resten beholde deres egne Love, og gav dem lige Rettigheder med Frankerne. Imide-

vortid eroberede han Bayern (794), og angreb Avarerne, et slavisk Folk (791-99), som havde, da Longobarderne vare dragne til Italien, indtaget Pannonien, og boede nu imellem Ens og Save; ogsaa disse bleve overvundne og drevne tilbage over Donau og Theis. Carl reiste til Rom, og lod sig af Leo den Tredie krone som Keiser over det vestlige romerske Rige (800). Han døde i Aachen (814). Hans Monarchie begrændsedes, da det stod i sin fulde Flor, af Ebro, Tiber, Raab og Eider.

Den christelige Religions Udbredelse, og Beskaffenhed.

Carl den store lod ethvert af de Lande, der udgjorde hans Monarchie, beholde sin stendommelige Forfatning, og bestyrede dem tildeels ved Stadholdere. Opsynet over disse vedligeholdtes ved aarlige Gesandter (missi dominici). Fæstninger anlagdes for at beskytte Kysterne mod Normannernes Anfald. Men især søgte han at indføre Christendommen hos de overvundne Folk, skiønt som oftest ved Ild og Sværd. Dette var især Tilfældet med Sachserne, og for saa meget mere at befæste Religionen hos dem, stiftede han i deres Lande Bispedømmerne Osnabrück, Minden, Bremen, Paderborn og andre flere. — Allerede ved det 7de Aarhundredes Begyndelse, var der begyndt at arbeides med lykkelig Fremgang paa Angel-Sachsernes Omvendelse; Skrivekunsten indførtes hos dem og siden efter gik mange af dette Folks Geistlige og Munke, som Religionslærere til hedenske Lande. Winfrid eller, som han af

den romerske Biskop siden blev kaldet, Bonifacius, en engelsk Munk, har især giort sig berømt (fra 715) ved at omvende mange Hesser, Thøringer, Bayrer og Friser til Christendommen, som alt da var blevet indført hos de i Tydskland boende Franker, og siden ogsaa hos Schwaberne. Med Christendommen indkom tillige mildere Sæder, og Bonifacius († 755) (de Tydskes Apostel) tragtede ivrig efter tillige at lægge de ved ham optrædte nye christne Kirker under den Romerske Biskops Lydighed, som til Belønning ubnævnte ham til den første Erkebiskop i Maynz. — De Religionsbegreber, som Bonifacius og de allerførste Christne og deres Lærere paa den Tid havde, vare dog ikke længer den rene Christendom uden menneskelige Tilsætninger og Forfalskninger. De Geistlige, til hvilke ogsaa Munkene henregnedes, vare for største Delen høist uvidende og ganske uskikkede til gavnlig Religionsunderviisning. Dog stiftede en engelsk Munk, Beda den Ærværdige, († omtrent 735), ligesom et nyt Lys i Videnskaberne, i hvilke han havde selv havde forskaffet sig gode Indsigter; og tillige med megen Iver underviiste andre. En anden Engelsmand, Bedas værdige Discipel, Alcuin († 804), blev af Carl den Store kaldet til Frankerige, hvor han ved Raad, Indretninger, mundtlig Undervisning og Skrifter bidrog til at udbrede den videnskabelige Dannelse, som var Carls Hiemed. Thi det var fornemmelig denne Monark, som i de vestlige Lande søgte at bringe Videnskab og Kunst igien i Opkomst. Han anlagde Skoler og Bogsamlinger, opmuntrede Munkene i Klosterne til Studeringer, ærede og belønnede de Lærde, var selv ei ukyndig, lod adskillige nyttige

Skrifter forfatte, besørgede Hielpemidler og Indretninger, hvorved Arbeidet med at prædike lettedes for Lærerne, ligesom han og i Almindelighed søgte at fremme Religions-Videnskaben. De nyeomvendte Tydske lærte ogsaa at skrive, og Carl, skiøndt han selv foretrak det Latinske Sprog, sørgede derhos tillige for det tydske Sprogs (den frankiske Dialects) Opkomst. Til alle disse Reformer behøvede Carl Geistligheden; derfor ærede og berigede han denne Stand; men vidste dog tillige at holde den i Afhængighed af Kongemagten, som han stræbte at hæve.

Slavernes Nedsættelse.

Imedens germaniske Folk ved Folkevandringen indtoge og nedsatte sig i det sydligere Europa, blev igien en anseelig Deel af de Lande, som de forlode, besat af Slaviske Folk, som først bleve bekiendte i det 4de Aarhundrede, og forhen havde havt deres Bopæl i Sarmatien paa hiin Side Weixel-Floden lige indtil det sorte Hav, hvor de formodentlig nedstammede fra de Scyther, som i de ældre Tider boede her. Alle Landene fra Weixel og Oder indtil Elben og Saalsloden, ligeledes Bøhmen, Mæhren, Steyermark, Kærnthen og Krain (overhoved alle Landene fra Østersøen til det adriatiske Hav) opfyldtes, især fra det 6te Aarhundrede, med slaviske Folk under forskiellige Benævnelser (Vender, Obotriter, Wilzer o. s. v.). Dog bleve endnu i den vestligere Deel af Tydskland endeel af de gamle Inddyggere tilbage: Thyringer, Franker, Sachser, Friser, Svever og deres sydligere Naboer Alemanner og Bayrer. Vender besatte ogsaa endeel af Holsteen.

Det skandinaviske Norden.

De danske Konger Helge og hans Søn Rolf Krake indtoge (omtrent 500) den Deel af Sønderjylland, som Anglerne i Midten af det femte Aarhundrede havde forladt. Norden havde (omtrent 650) en mægtig Konge i Ivar Vidfadme. I Begyndelsen herskede han kun over de Danske i Skaane, men indtog i kort Tid næsten hele Sverrig, Danmark og endeel af Preussen og Pommern. Hans Eftermænd Harald Hildetand (som faldt i Bravallaslaget), Sigurd Ring og Regner Lodbrok udvidede endnu denne Magt ved Erobringen af endeel af Northumberland, og den hele søndenfieldske Søekyst af Norge. Fra det siette Aarhundrede begyndte nordiske Søerøvere, under det almindelige Navn af Danske og siden Normanner at forurolige det vestlige Europas Kyster. Mod Tidsrummets Slutning bleve de jydske Underkonger (Sivard, Godefrid) bekiendte ved deres Stridigheder og Forhandlinger med Carl den store.

Det østromerske eller græske Rige.

Under Leo den stores to følgende Eftermænd, de udvelige Keiseres Zenos og Anastases Regiering (474—518) blev Riget plaget af ideelige Oprør og fiendtlige Anfald. Under den sidste begyndte Stridighederne mellem de to forskiellige religiøs-politiske Partier i Constantinopel. Justinus en Keiser af ringe Herkomst stræbte at standse disse Uroligheder, men bedre lykkedes det dog for hans Eftermand Justinian (527—565), som ved sine tappre Generaler Belisar og Narses

giordte Ende paa det Vandalske Rige i Africa, saa vel som det Øst-Gothiske i Italien. Han lod tillige ved Tribonian og andre Lovkyndige forfatte den berømte Lovbog (534) (Codex repetitæ prælectionis), som tilligemed en Samling af Lovforklaringer (Pandectæ) og en Lærebog (Institutiones) begge af ham besørgede, endnu ere i fuldt Brug i de fleste Lande af det vestlige Europa. Han lod, foruden mange andre gode og nyttige Indretninger, ogsaa opføre prægtige Bygninger, og yndede overhoved Videnskaber og Kunster. Hans Gemalinde Theodora havde megen Indflydelse, men man troer dog, at de Indretninger og Foretagender hvorfor han roses, maae meest tilskrives hans Embedsmænd og Feltherrer. Justinians Søsterson, den svage Justin II. valgte Tiberius til Medregent; som efter Justins Dyd (578) blev Keiser. Perserne vare endnu en Tid lang Rigets farligste Fiender; dog blev det i Tibers († 582) Tid temmelig vel forsvaret, især under den tappre Mauritii Anførsel, der ogsaa som Keiser lykkelig fortsatte Krigen mod dem, og var tillige i Begyndelsen lykkelig mod Avarerne ved Donau, men blev dræbt i et Oprør (602) foranstaltet af Phocas, under hvis tyranniske Regiering Perserne igien overskyllede Riget. Heraclius, Phocas's Eftermand, (610—641), tilbagevandt de erobrede Lande, men efter at have bragt Perserne i saadan Knibe, at de siden intet betydeligt kunde foretage sig imod det østromerske Rige, henfaldt han i sine sidste Aar til Uvirksomhed, blandede sig i Kirkestridigheder, der foranledigede skadelige Udvanbringer af Riget, og forsømte i Tide at

standse Muhameds og hans sværmeriske Tilhængeres Fremskridt. Disse krigerske Fiender beleirede endog Constantinopel syv Somre efter hinanden (668-75). Bulgarerne, et tartarisk Folk, der allerede i Tidsrummets Begyndelse havde trukket sig fra Wolga og Don henimod Donau og angreber det østlige Rige, ængstede det nu stærkere, beleirede Constantinopel, og indsatte igien forbrevne Keisere. Alt dette var en naturlig Følge af Rigets forvirrede Tilstand, da de fleste Keisere bestege Thronen ved Mytterier og Mord, regierede med Grusomhed, og bleve snart igien styrtede. Sielden fandtes der Keisere, der som den isguriske Leo († 741) eller Constantin Copronymus († 775) med Kraft og Held beskyttede Riget imod de omtalte Folks uophørlige Anfald, eller vidste at benytte sig af Arabernes indbyrdes Uenighed. Denne det græske Riges sørgelige Tilstand blev endnu mere forværret ved de langvarige Stridigheder om Billeders Dyrkelse. Billeder, som forestilte Gud, eller Tildragelser af Jesu Levnet, eller hellige og ærværdige Mænd, vare omtrent siden Constantin den Stores Tid opstilte i Kirkerne, og alt i det slette Aarhundrede havde man begyndt at ansee den hellige Ærbødighed, som man paastod burde bevises slige Billeder, for en vigtig Deel af Gudstienesten. Keiser Leo (Isaurieren) forordnede derfor (725), at Billederne skulde bortskaffes af alle Kirker i hans Rige. Denne Befaling blev i Rom og de keiserlige Besiddelser der omkring saa lidet iagttaget, at der endog skeede en Opstand af hans Undersaatter imod ham, som om han var en Fiende af Religionen. De romerske

Biskopper gjorde dem al Umage for at vedligeholde denne Misformelse, og ved denne Leilighed undrog Rom sig lidt efter lidt fra de græske Keiseres Lydighed, begav sig ogsaa siden under de Frankiske Kongers Skjøts, da Longobarderne trængte nærmere ind mod Staden og fratoge Keiserne Exarchatets Lande. Endog i de mere østlige Lande af det græske Keiserdømme opstod over det Forbud mod Billederne, hvilket adskillige af de følgende Keisere stadfæstede, (f. Ex. paa Concilier i Constantinopel 754, hvor Billedtyrkerne bleve erklærede for Kjettere), mange heftige Uroligheder, især naar Munkene og Folket, som vare ilde tilfreds med dette Forbud, ofte bleve straffede for deres optørske Modstand. En saadan Munk og ivrig Forfægter af Billedtyrkelsen var Johannes fra Damascus († 750), som først har bragt den christelige Troeslære i et sammenhængende System, med hosfort philosophisk Forklaring. Ogsaa Keiserinde Irene var en ivrig Forfægterske af Billedtyrkelsen, og Kirkeforsamlingen i Nicæa (787) fordømte den foromtalte Constantinopelske Forsamlings Beslutninger; ligesom og Billedtyrkelsen siden har vedligeholdt sig i den græske Kirke. I det vestlige Rige blev Striden om Billedtyrkelsen drevet og behandlet med mindre Heftighed. Carl den Store foranstaltede i Frankfurt ved Mayn en stor Sammenkomst af hans Riges Biskopper (794), hvori blev afgjort, at Billedtyrkelse ved hurde taales i Kirkerne, men ei tilbedes.

Muhamed og hans Lære.

Araberne levede før Muhamed som nomadiske Stammer uden Kultur, kun forbundne ved et fælles

Sprog. En af dette Folk, Muhamed, var født i Mecca af fornem Familie (omtr. 570), og af Naturen begavet med store Evner, nemlig Klogskab, Veltalenhed, Gaver til Poesie, et indtagende Væsen, tappert Mod og Driftighed til vanskelige Foretagender, men tillige med en sværmerisk og utæmmet Indbildningskraft. Ved Handel havde han alt erhvervet sig store Rigdomme, da han henfaldt til Spekulationer og Grublen over Religionen. Han indbildte sig, at Gud havde sendt ham til at forbedre sine afgudiske Landsmænds Religion, og derandte sig, da han hos dem havde vundet noget Bifald, paa gudbommelige Aabenbaringer og Samtaler med Engelen Gabriel, som skulde bevise, at det var efter Guds Befaling han talede og handlede. I Mekka fandt han i Begyndelsen saa heftig Modstand, at han endog maatte redde sig ved Flugten til Medina, og fra denne hans Flugt hahe hans Religions Tilhængere siden begyndt deres Tidsregning, hvilken de kalde Hedschira (den 16 Juli 622). Dog kort Tid efter blev hans Tilhængeres Antal meget formeret; han erobrede herpaa Mekka, og udbredte hastig sin Religion og sit verdslige Herredømme, ved Underviisning, List og Magt. I Begyndelsen forgav Muhamed, at han alene vilde igien indføre den gamle Religion, som Abraham og de andre Patriarcher havde antaget og fulgt: Af hans Lærdomme vare følgende iblandt de fornemste. Der er ikkun een Gud, og Muhamed er denne Guds Prophet og Sendebud; man maae hver Dag fem gange forrette sin Bøn til Gud; flittig give de Fattige Almisser; hvert Aar i den niende Maaned holde en hellig

Faste og engang i sit Liv giøre en Pillegrims-Reise til Mecca. Hertil føiede han endnu endeel andre Sætninger om Gud; om en uundgaaelig Nødvendighed, som bestemmer det hele menneskelige Liv, alle menneskelige Handlinger og deres Udfald; om Omskiærelsen, hvis Brug han foreskrev sine Tilhængere; om det Paradis, hvori de rettroende Muhamedaner skulde belønnes ved sandselige Forlystelser; Forbud mod Viindrikken; Tilladelse at have mange Koner, og mere saadant. Hans Religion var deels dannet af hans egen Phantasie, deels grundet paa jødiske og christne Lærdomme. Den kaldes i det arabiske Sprog Islam, og dens Bekiendere Moslemim (Troende), hvilket Ord man har fordreiet til Muselmænner. Hvad han offentlig havde lært og foregivet at være ham af Gud indgivet, blev efter hans Død opskrevet, og bragt i en Samling under Navn af Koran, der tillige ansees for at have bestemt det arabiske Skriftsprog. At denne Lære saa hastig og vidtløftig udbredede sig og endnu indtil denne Dag har vedligeholdt sig blandt mange Millioner, dertil kunde følgende Aarsager nævnes som de vigtigste: Dens Overeensstemmelse med Orientalernes Karakter; Arabernes Stridbarhed, hvem baade Religionspligt og Fanatisme drev til at giøre Proselyter; de tilgrændsende Christnes Religionsstridigheder og Udartelse baade i Lærdom og Sæder; og endelig den Omstændighed, at de Overvundne bleve lige med Seierherrerne ved Antagelsen af Islam.

Kalifatets Stiftelse.

Da Muhamed ved hans Læres Udbredelse fandt større Lykke end han havde kunnet formode, bragte

Herskelyst ham til at stifte et med hans Religion nøie forbundet Rige. Hans Religion var alt ved hans Død (632) den herskende i hele Arabien, og denne Halvøe underkastet hans Herredømme. Abubekr, hans Svigerfader, fik efter ham Religionens og Rigets Bestyrelse. Han og de følgende Fyrster fik Navn af Kalifer eller Efterfølgere af Muhamed, og vare baade geistlige og verdslige Overhoveder. Foruden Abubekr vare ogsaa de fire følgende Kalifer (indtil 660) Muhameds Paarørende. Efter dem fulgte Ommiadernes Dynastie, af hvilket storten Kalifer regierede. Men da Abassidernes Dynastie fortrængte Ommiadernes (750), forflyttede den abassidiske Kalif Almansor († 775), en af Arabernes bedste Fyrster og Videnskabeligheds store Beskytter, Residentsen til Bagdad. Blandt hans Efterkommere er især Harun al Raschid († 809) berømt af sin Klogskab, Iver for Videnskaberne, Tapperhed og heldige Krige mod de græske Keisere. Kaliferne bøiede altsaa ved Tidsrummets Slutning til de mægtigste Fyrster i den da bekiendte Verden, og vare ikke mindre agtværdige for deres Regentklogskab. Da Araberne (som i Historien ogsaa ofte kaldes Saracener), ved Islam og især ved Lærdommen om en uundgaaelig Skiæbne vare opflammede til at foragte alle Farer, og derved skikkede til krigerske Foretagender, da desuden baade Pligt og Fanatisme drev dem til at giøre Proselyter, foretoge de sig snart Erobringer uden for deres Fædreneland. Alt under Omars Regiering (634—43) fratoge de det afmægtige Græske Keiserdømme Syrien, Palæstina og Ægypten, hvor de opbrændte mange Bøger (det Alexandrinske Bibliothek var dengang

ei mere til). Kort efter (652) underkastede de sig også det nyt-persiske Rige, som ved indvortes Uroligheder var meget svækket. Siden trængte de frem indtil Indien, og paa den anden Side udvidede de deres Erobringer i Africa fra Ægypten af langs den hele Sydkyst, byggede Flaader og seilede over til den pyrenæiske Halvøe, hvilken de næsten hele erobrede (Slaget ved Xeres de la Frontera 711). Dog reddede Pelagius, en Paarørende af Roderich, den sidste Vest-Gothiske Konge i Spanien, sig med et Antal Gother iblandt Bjergene i Gallicien og Asturien, hvor han oprettede et nyt Vest-Gothisk Rige, som siden af hans Efterkommere udvidedes ved Erobringen af Leon og et Stykke af Lusitanien. Da Kalifatet var kommet til Abassidernes Huus, lykkedes det for en af Ommaiaderne Abderrhaman at sætte sig i Partie i Spanien og der stifte et, af de abassidiske Kalifer uafhængigt, Rige Cordova (756), som dog fornyelsesvis ved indvortes Uroer af Statholderne. Da Araberne vilde gaae over Pyrenæerne, bleve de ved Tours standsede af Karl Martel (732).

Anmærkninger.

Videnskabernes Tilstand i Occidenten.

Videnskaberne vare alt begyndte at synke inden det vestlige Riges Fald, da de germaniske Folk især ødelagde Skoler og Bøger. Udsigterne bleve ikke synderlig bedre, uagtet de fleste af dem inden kort Tid antoge den christelige Religion. De Ulykker, som overgik

de Slaver, der bleve et Rov for Barbarerne, eller ideelig forvoldtes af dem, efterlode kun lidet Mod, og ringe Anstalter og Hielpemidler til Videnskabernes Dyrkelse. Da de Keiserlige Skoler efterhaanden gik ind, reddedes vel den sidste Gnist af Videnskabelighed i Klosterne især i Frankerig og Irland, og de Geistlige vare saaledes næsten de eneste, som lagde sig efter Videnskaberne, skiønt deres Kundskaber herti vare saa ringe og indskrænkede, at de næsten kun strakte sig til Gudstienestens Vedligeholdelse; den klassiske Literatur afskyedes som hedensk, og mange Afskrifter af de Gamles Bøger vare desuden tilintetgiorte i Folkevandringen. Imidlertid bleve de Geistlige dog (især i det occidentalske Rige) som de eneste der besad nogen videnskabelig Dannelse, idelig brugte i Statsforretninger og i andre vigtige Tilfælde. Herved voxte deres Magt og politiske Indflydelse, da de desuden havde forskaffet sig store Rigdomme, hvilke de Christnes Gavmildhed vedblev at forøge. Fornemmelig stræbte Biskopperne eller (som man nu kaldte nogle af de ansseligste iblandt dem) Patriarcherne i Rom at udvide deres Magt over alle det vestlige Riges Kirker. De bleve og virkelig, ved Keiserdømmets Afmagt og ved Regenternes Fraværelse fra Rom, stedse mægtigere. Især har iblandt dem Leo I. (den Store) († 455) en klog og veltalende Mand, og Gregor I. (den Store † 604) jævnlig viist og fremmet store Herskerplaner. Den sidste var ogsaa en ivrig Befordrer af Munkevæsenet, og af den nye opfundne Lærdom om Skiærsilden eller Sielenes Renselse efter Døden, og sendte Missionairer til Engelland og Tydskland. Men ingen af dem gjorde noget for Videnskaberne; derfor forsvandt selv i Italien ethvert Spor af videnskabelig Dannelse fra det 6te til det 8de Aarhundrede. Med Patriarcherne i Constantinopel havde de Romerske Biskopper især mange Stridigheder, da hine stet ikke vilde bequemme sig til at tilstaae de Romerske den første Rang iblandt alle Biskopper og den største Magt, som de paastode. — Med dette Tidsrum begynder da i den

vestlige Deel af Europa, den Religionens og Litteraturens beklagelige Tilstand, som med Rette kaldes Middelalderens Barbarie. Gode Skribenter vare nu sieldne. Dog fortiene at nævnes Boethius (525), Cassiodor (534) hvis Samling af Breve ere vigtige til Tidens Historie; hiin og Isidor af Sevilla († 636) vare desuden hele Middelalderens Lærere i de syv frie Kunster. Det manglede heller ikke Occidenten paa Historieskrivere i dette Tidsrum; skiøndt de fleste havde et slet Foredrag, og næsten alle ansaae Kirkens Historie for Hovedsagen. Jordanus (i Midten af 6te Aarhund.) har givet os ypperlige Efterretninger om Gotherne i sin gothiske Historie (et Udtog af Cassiodors store Værk). Den første frankiske Historieskriver var Gregorius af Tours († 595). Vigtigst er Paul Varnefrids († omtr. 799) longobardiske Historie; klassisk for sin Tid er Bedas († 735) engelske Kirkehistorie.

Videnskabernes Tilstand i Orienten.

I det østlige Rige blev vel under Keiserne mere Videnskabelighed tilbage end i Occidenten, da de barbariske Folkes Indfald her ikke vare saa ødelæggende, da Læreanstalterne vedbleve og de herskesyge Biskopper bedre bleve holdte i Ave af Keiserne. Men Persers og Arabers Angreb, de idelige Kirkestridigheder, enkelte Sekters Forfølgelse, hvorved mange Lærde (Nyeplatonikerne) forjagedes, og endelig Sædernes tiltagende Fordærvelse havde dog efterhaanden ogsaa her en skadelig Indflydelse paa Videnskaberne. Theologien kunde ei hæve sig, da Hofset foreskrev den Grændser. Poesien og Rhetoriken bestod i matte Efterlignelser af de Gamle. Ingen udmærkede sig i Philosophie og Mathematik; meere blomstrede derimod Medicinen; og Stephanus Byzantinus (for 500) har efterladt os en vigtig geographisk Ordbog. Dog udgiør Historien den vigtigste Deel af den græske Literatur i dette Tidsrum, som næsten giennem hele Middelalderen. Nu begynder nemlig

Rækken af de saa kaldte Byzantinske Historieskrivere, som mange Aarhundrede igiennem have optegnet Rigets Historie. Vel ere disse Historieskrivere næsten alle Geistlige og for den største Deel overtroiske, lettroende og partiske Samlere (de fleste i et slet Foredrag) af de Efterretninger, som behagede dem. De have sort afskildret de Forster, som ei vilste sig gavmilde mod Kirker og Klostere, ikke vare Geistligheden lydige, eller vare Fiender af Billedyrkelsen; derimod med desto større Lovtaler ophøiet de andre. Dog vilde Middelalderens Historie uden dem for en stor Deel være saare fattig. I dette Tidsrum fortiener blandt dem især at nævnes Procopius (omtr. 560), som efterlod sig adskillige vigtige Skrifter over sin Tids-Historie, dog ei altid forfattede med lige Upartiskhed.

De germaniske Folks Forfatning og Love.

Lehnsvæsenet.

De germaniske Folk, som kuldkastede det vestrommerske Rige, pleie sædvanligt at kaldes Barbarer. Vel stode de i Henseende til Sæder og Love, Konster og Videnskaber, langt tilbage for Grækerne og Romerne, men vare dog ei alle ganske uden Kultur eller manglede gode borgerlige Indretninger; ligesom de gamle Indbyggeres Tilstand i de Lande de indtage, heller ikke altid blev værre. Af Gothernes, Frankernes, Longobardernes, Burgundernes o. fl. endnu overblevne Love og Forfatninger see vi, at de i adskillige Henseender have endog overgaaet de overvundne Romere, af hvilke de ellers lærte det meste. Germanernes Forfatning for Folkevandringen gik over i de Lande de besatte. Kongerne uddeelte Land til deres Anførere, disse igien til deres Underhavende; der blev en halv patriarchalsk, halv monarkisk Forfatning. Lehnsvæsenet maatte altsaa nødvendig opstaae ved de germaniske Folks (Frankers, Longobarders, Vestgothers) Nedsættelse i fremmede Lande, i det Kongerne

uddeelte Land til deres Vasaller enten paa Livs- eller paa anden Maade bestemt Tid, imod at disse lovede Lydigheb, svarede aarlig Afgift, men især, naar paafordtedes, med et fastsat Antal Folk holdt sig færdige til Krigstienesten, hvortil alle ansaaes forpligtede. De germaniske Staters Forfatning var indskrænket monarkisk. Den lovgivende Magt var hos de frie Grundeiere som egentlig udgiorde Folkeforsamlingerne. Kongerne valgtes, men for det meste af een Familie. Lovene vare i lang Tid uskrevne eller bestode i Vedtægter som bevaredes ved Tradition. Efterhaanden som større Stater dannedes, kom den romerske Ret i Brug; dog varede Tvekampe, Jernbyrd og de øvrige Ordalier endnu længe.

Nye Sprog opkomme.

Ved Romernes Sammenblanding med de germaniske Folk, blev Grunden lagt til endeel af de nyere Sprog, skiønt samme først i de følgende Tidsrum bleve rel uddannede. Romersproget som havde været herskende i alle de erobrede Lande, ophørte (f. Ex. i det 9de Aarh. i Italien), lidt efter lidt at bruges i almindelig Omgang, men vedligeholdtes i Skrifter, der dog stedse meer og meer afveeg fra den klassiske Latinitet. Derimod opstode: det Italienske Sprog, som mindst afvigende fra det Latinske; det Franske, som ved Gallerne og Frankerne endnu mere forandredes; men allermeest afveeg dog det Spanske, da endog Grundene i Sproget meget forandredes først ved Vestgotherne, og siden ved Araberne. Blandt de tydske Dialekter var den frankiske meest udbredt. Længe varede det dog, før disse Talesprog tillige bleve Bogsprog. I det skandinaviske Norden herskede det gamle skandinaviske Sprog (dansk Tunge), som siden i sin ældste Form blev opbevaret paa Island.

Den christelige Tidsregning.

Hidindtil havde man i det Romerske Rige bestemt Aarene efter Keisernes Regiering og Consulerne. Nu

lærte en Romersk Geistlig, Dionysius den Lille († 536), de Christne at regne deres Aar fra Christi Fødsel; dog er denne Tidsregning ikke førend 200 Aar derefter blevet almindelig i de vestlige Lande, og endnu sildigere hos de græske Christne, ligesom man og siden har udfundet, at den christelige Tidsregning falder 4 Aar forsildig.

Andet Tidsrum.

Fra Carl den stores indtil Gregor den syvendes Død.

(Fra Aar 814 til 1085.)

Det frankiske Monarchie.

Ved Carl den stores Død tabte Monarchiet sin meeste Anseelse. Hans udvelige Søn Ludvig, kaldet den fromme, fordi han var Geistligheden gunstig, paadrog Riget mange Uroligheder ved at deele det imellem sine Sønner, saaledes at den ældste skulde have Keiserværdigheden med Overherredømmet, og blev selv af dem endog to Gange stødt fra Thronen († 840). Imellem de tre af hans Sønner, som overlevede ham, Lothar, Ludvig og Carl opstod en Krig. Den første tabte Slagen ved Fontenai (841) og ved Forliget til Verdun (843), blev tilsidst Riget saaledes deelt: at den ældste, Lothar, fik tilligemed Keiser-Værdigheden Italien, det

sydlige Schweiz, et stort Stykke af Frankerige og Nederlandene indtil Rhinen; den anden, Ludvig den Tydske, fik Mainz, Worms, Speyer, og alt det øvrige af Tydskland og Schweiz paa den anden Side af Rhinen; den tredie, Carl den Skaldede, fik Resten af det Frankiske Rige imod Vesten eller det egentlige Frankerige. Saaledes opstode de tre forskjellige Kongeriger: Italien, Tydskland og Frankerige. Lothars Rige deeltes mellem hans tre Sønner, af hvilke Ludvig II. blev Keiser, med hvem Lothars Stamme uddøde (875). Den Franske Konge Carl den Skaldede († 877) tiltog sig da Keiserværdien og Herredømmet over Italien, som dog gjordes ham stridigt af Broderen Ludvig den Tydskes Børn, blandt hvilke Carl den Tykke ogsaa erholdt ved Udskjæld, forenede de tydske Lande, Keiser-Værdigheden og Herredømmet over Italien, samt det meste af Frankerige (884), saaledes at næsten hele Carl den Stores Rige for en kort Tid blev samlet under ham, men han manglede aldeles Egenskaber til at vedligeholde det († 888). Til Ulykke for alle disse Lande vare de fleste af Carl den Stores Afkom slette og ubrugelige Regenter, under hvilke Landene forfaldt, og som formedelst deres indbyrdes Krige sjeldent vare i Stand til vedborlig at forsvare deres Lande mod fjendtlige Angreb af Nordmænd, Vender og Arabere. Derfor opløstes nu det frankiske Rige i sex Stater, blandt hvilke Frankerige og det tydske Rige vare de fornemste. Italien fik sin egen Beherster. Kongeriget Burgund (nu en Deel af Schweiz og Savoien) stiftedes, ligeledes Kongeriget Navarra.

Frankerige.

Endelig besteeg, efter nogen Mellemstand, Carl den Skaldedes Sønnesøn, Carl den Enfoldige, den Franske Throne. Han († 929) og hans Efterkommere vare unge og svage Regenter, som maatte kiæmpe med Nordmændene (Hertugdømmet Normandie stiftedes 912), og med overmægtige Vasaller, indtil Carolingernes Stamme uddøde med Ludvig den Dovne (Fainéant, 987). Nu blev en af de mægtigste Vasaller, Hugo Capet, Hertug til Isle de France og Greve af Paris og Orleans, valgt til Konge († 996). Vasallerne beholdt i lang Tid endnu deres Overmagt. Dog vorte den kongelige Magt under den ældre Capetingiske Linie da Regjeringerne vare længe og ingen Stridigheder om Thronfølgen fandt Sted. Philip den Første regjerede (fra 1060), da Hertugen i Normandiet, Wilhelm, erobrede Engelland (1066).

Det Tydske Rige.

Det Tydske Rige forblev hos Ludvig den Tydskes Afkom, indtil denne uddøde. Lothringen, (saa kaldet af Lothar II, Lothar I Søn) som da indbefattede alt, hvad der ligger imellem Flyderne Rhin, Maas, Schelde, indtil der hvor Rhone og Saone løbe sammen, kom efter Carl den Skaldedes Død under det Tydske Rige, som dog nu ogsaa meget forurolig edes, baade ved indvortes Uroligheder og ved Angreb af Normænd og Slaver. Den sidste af denne Stamme, Ludvig den Fierdes Faber, Keiser Arnulf kaldte Ungarerne (893) til Hielp imod Mæhrerne, som havde be-

mægtiget sig det meeste af Pannonien. De erobrede Pannonien, som efter dem blev kaldet Ungarn, og hialp vel til at fordrive Mæhrerne, men anrettede siden uhindrede i Tydskland de [illegible] Ødelæggelser. De Romerske Paver vilde slet ikke begremme sig til at erkiende de Tydske Konger for Keisere, fra Arnulf af indtil Otto den Store. Med Ludvig IV. Barn uddøde det Carolingiske Huus (91[illegible]) og en frankisk Greve Conrad I. valgtes til Konge. Efter hans Død (918) fik Tydskland Konger og Keisere af det Sachsiske Huus. Til Tydsklands Sikkerhed søgde Keiser Henrich I. (Fuglefænger), Hertug til Sachsen, at føie de bedste Anstalter. Han anlagde og befæstede endeel Stæder, oprettede Markgrevskaber til Grændsernes Beskyttelse mod Normanner (i Slesvig) og Vender, og overvandt og fordrev Ungarerne (934). Disse brøde dog siden ind igien, men bleve af hans Søn og Eftermand, Otto den Store (fra 936) saaledes imodtagne (955), at Tydskland ei siden mere blev fornroliget af dem. Otto førte mange andre Krige, og næsten med alle til Tydskland grændsende Folk, blandt andre med Danmark; forsvarede ogsaa lykkelig sine Rettigheder og Anseelse imod adskillige tydske Hertuger. Tilsidst forlangde man ogsaa hans Bistand i Italien; der havde det overmaade meget ved Arabernes og Ungarernes Overfald, og ved Fyrsternes Uenighed, som efter Carl den tykkes Død (888) ødelagte Landet ved deres indbyrdes Krige og Stridigheder om Herredømmet over Italien og Keiser-Værdigheden. Otto forskaffede sig og det Tydske Rige Herredømmet over Italien og den romerske Keiser-Værdighed, og viiste i at forsvare

samme meget Mod, Standhaftighed og Klogskab. Han stiftede mange Bispedømmer († 973). Hans Søn Otto II. († 983) og Sønnesøn Otto III. efterfulgte temmelig vel hans Exempel. Begge krigede mod Danmark og i Italien; den første var uheldig i det sidste Land; som overhoved Tydskland intet baadede ved dets Keiseres Bestræbelser for at vedligeholde Overherredømmet over Italien. Da Otto III. døde uden Arvinger (1002), fik Henrich II. Hertug til Bayern, som nedstammede fra Henrich Fuglefænger, Keiserkronen, og giorde ligeledes Tog til Italien; men efter hans Død (1024) kom den til Keisere af det frankiske Huus. Conrad II. (1024) forenede det Burgundiske Rige med Tydskland. Hans Søn og Eftermand Henrich III. (1039) viiste sin Myndighed ved at beskikke Paver og at afsætte dem, som uden hans Samtykke valgtes (deels for at befæste den Keiserlige Magt i Italien, deels for at bevirke en Kirkereform), og ved i Tydskland at tage og bortgive Hertugdømmer († 1056). Misfornøielse herover udbrød under hans Søn Henrich IV., da Sachsernes Oprør og mange tydske Fyrsters Misfornøielse med Keiseren, gav Pave Gregor VII. Leilighed til at tiltage sig Magt over ham selv. Han fordrede nemlig at Keiseren skulde give Slip paa Investituren, og da han havde afsat Paven, satte denne ham igien i Band, og Henrich blev, forladt af sine Undersaatter, nødt til at gaae til Italien, og i Canossa paa en ydmygende Maade erholde Absolution af Paven (1077). Uagtet Henrik IV. siden fik Gregor afsat og fordreven (1084), saa forfulgde Krig og Ulykker ham dog indtil hans Død, og blandt de mange Fiender, som Paverne og hans

egne Misgreb skaffede ham, vare ogsaa to af hans Sønner, af hvilke Henrich V. stødte ham fra Thronen.

Slaverne i og uden for Tydskland. Polen. Rusland.

Dersom disse Uroligheder og ibelige Krige imellem de Tydske Stænder indbyrdes vi havde været til Hinder, kunde Tydskland's Velstand paa denne Tid neppet have været fremmet, da de hedenske Naboerfolk næsten alle vare blevne Christne, og deres ødelæggende Indfald nu havde ophørt. Slaverne især, som i Begyndelsen af dette Tidsrum endnu strakte sig gjennem det østlige Tydskland fra Elbens Udløb til det adriatiske Hav, bleve efterhaanden for største Deel overvundne. Deres store Makriske Rige, som strakte sig over Bøhmen, Mæhren og andre nærliggende Provindser indtil Oder og Raab, var stiftet af Svantepolk, men svækkedes ved Delingen mellem hans tre Sønner (994); det ødelagdes af Tydske, Polakker og Ungarer, og blev tilsidst forenet med Bøhmen. Henrik Fuglefanger og hans Søn Otto den Store, overvandt Wenderne, et slavisk Folk, som boede i det nuværende Meissen, Lausitz og det Brandenborgske indtil henimod Østersøen. Otto den Store stiftede ogsaa her Bispedømmer; men hans Efterfølgere kunde endnu et fuldkommen holde de Wender i Lydighed, som boede mellem Elben og Østersøen. Et andet slavisk Folk, Tschecherne, besatte Bøhmen, saaledes kaldet af Landets ældste Indbyggere Boierne. Først i Slutningen af det 10de Aarhundrede antoge de Christendommen. De maatte ligeledes erkiende den Tydske Keiser for Overherre; og

Henrich den Fierde tilstod deres Hertug Bratislaus (1084 dog kun for hans Person) Titel af Konge. Uden for Tydskland var derimod Slavernes Magt langt større; deels i deres gamle Lande, fra Oder og Weichsel indtil Grændserne af Asien; deels længere med mod Sønden, til Donau og Sau, hvor de allerede i det forrige Tidsrum havde stiftet Rigerne Slavonien, Croatien, Servien, Bosnien og Dalmatien. — Nu oprettede de en anseelig Stat i Polen, hvormed, fra den ældste Tid af, Slesien var forenet. Dog bliver Navnet Polen ikke bekiendt før med Slutningen af det 10de Aarhundrede. Efter Sagnet skal den første Hertug her have været Piast (omtr. 840), og blandt hans Efterkommere er især et mærke Mieszko (964) som antog den christelige Religion, og dennes Søn Boleslav, som først tilkom sig Konge-Titelen (omtr. 1025), der dog endnu ei blev nedvarende, men under bestandige Uroligheder afvexlede med den Hertugelige, da de tydske Keisere bestandig tilegnede sig et Slags Overherredømme over disse Fyrster. — Slaver, som boede omkring Kiev og Novgorod, ingav Grunden til det Russiske Rige. Kiede af deres indbyrdes Stridigheder, indkaldte de til at regiere over sig tre Fyrster af det Varegiske Folk, d. e. Beboerne af det Kandinaviske Norden, i Særdeleshed Sverrig (862). Den ældste af disse Brødre, Rurik, overlevede begge de andre. Den ene varegiske Stat til Novgorod, den anden Kiev til Hovedstad. Begge forenedes under Oleg (879) til een Stat, som tiltog under enhver af de følgende Beherskere, og blev

snart ved sine Angreb både til Lands og Vands frygtelig for Constantinopel. Dog antoge Varegerne det kristne Sprog og Sæder. Wladimir den Store (980) var især en ivrig Kristen. Han antog den christne Religion efter den græske Kirke, og indførte den tillige med et Slags Kultur hos sit Folk; men tilfoiede Riget en uhodelig Skade ved at dele det mellem sine tolv Sønner, hvoraf borgerlige Krige og andre Uordener opstod († 1015).

Det ungarske Rige.

Ungarerne (Magyarerne) et Nomadefolk, som, stammende fra det nordlige Asien, i steer end 50 Aar (893—955) havde herjet Tydskland og strøifet lige til Konstantinopel, begyndte nu snart i det Rige, som de oprettede i endeel af Pannonien og Thracien, at elske Roligheb, og erhalde et Slags Kultur. Gotherne, Vandalerne, Hunnerne, Gepiderne, Longobarderne, Avarerne og Slaverne havde alt fra det fierde Aarhundrede efter Christi Fødsel indtaget Romernes disse Lande og nu undertvang Ungarerne gandske de herværende Slaver. Først stode Ungarerne under Overhoveder eller Fyrster, blandt hvilke Geysa antog den christelige Religion (973) og hentede Missionærer fra det sydostlige Tydskland. Geysas Søn og Ungarernes første Konge Stephan (997—1038) udbredte ivrig den christelige Religion i sine Lande, og fik derved Navn af den Hellige, og Titel af apostolisk Konge. Dog stode Ungarerne endnu længe efter paa et lavt Trin af Kultur. Under hans Efterfølgere herskede mange Successionsstridigheder, og det tydske Rige fik derved i nogen Tid et Slags Lehnsherredømme over Ungarerne. Men de Ungarske Konger gjorde sig snart igien uafhængige, og Ladislaus forøgede Riget med Dalmatien, Croatien og Slavonien, ligesom alt det, som Siebenbyrgen var forenet dermed († 1095).

Danmark, Norge og Sverrig.

I Danmark blev, ved Keiser Ludvig den Frommes Bestræbelser, Christendommen indført før, end i noget andet af de nordiske Lande. En jydsk Underkonge Harald Klak var den første vanske Konge som blev døbt (ved Keiserens Hof 826); derved begyndte Kristendommen at blive indført i Holsten og Sønderjylland og derfra i det øvrige Danmark. Anscharius, en tydsk Munk fra Corvey, havde det meste Arbeide og Fortieneste herved, og beholdt som Erkebiskop i Hamborg (hvorfra Sædet kort efter blev forflyttet til Bremen) Overopsyn over alle Kirker i de nordlige Lande. De mange Smaastater hvori Riget fra de ældste Tider havde været delt, forenedes til et Monarchie under Gorm den Gamle († 941). Gorms Søn Harald Blaatand blev af Keiser Otto den Store (med hvem han, saavelsom med Otto II. og III. førte Krig) nødt til at antage Christendommen, gjorde sig fortient ved adskillige Love, og forflyttede Residentsen fra Leire til Roskilde († 991). Haralds Søn Svend Tveskieg erholdt ved Olaf Tryggvesons Fald en Deel af Norge og bekrigede længe England († 1014). Dette Lands Erobring fuldendtes af Sønnen Knud den store, som ogsaa indtog Norge efter Olaf den

Helliges Fald, men tabte det endnu inden sin Død (1035). Harde-Knud hans Søn fik efter ham Danmark, og efter sin Broder Harald Harefods Død (1040) ogsaa England. Den norske Konge Magnus, Olaf den helliges Søn, fik ifølge Arvepagt, efter Harde-Knuds Død (1042) Regieringen over Danmark, men havde idelige Stridigheder derom med Svend Estrithsøn, Knud den Stores Søstersøn. Denne fik ogsaa Riget ved Magnus's Død (1047). Han førte i sine første Regierings Aar Krig med Norge og var for øvrigt en god og videnskabelig Regent († 1076). Hans fem Sønner regierede efter hinanden; blandt disse Harald Hein fortient som Lovgiver († 1080) og Knud den hellige, som meget ynded Geistligheden, blev dræbt i et Oprør af sine Undersaatter (1086) og derefter canoniseret. — I Norge var Harald Haarfager, paa samme Tid som Gorm den gamle i Danmark, ligesaa lykkelig i at underkuinge de mange smaa norske Konger. Disse Haralds Erobringer gave Anledning til Islands og Færøernes Bebyggelse, og da Videnskaberne fandt i Island mere Roligged end i de andre Nordiske Lande, blev Islænderne de paalideligste og talrigste Opbevarere af hele Nordens, især Norges, Historie. Fra Island af blev ei længe efter Grønland opdaget og besat med Folk. Der menes og, at det af dem fundne Vinland har været en Deel af Kysten af Nord-Amerika. Harald Haarfagers Eftermand var hans Søn Erik Blodøxe (934), som blev fordreven af sin Broder Hakon Adelsteen (935), der gjorde sig elsket som god Konge og Lovgiver, men faldt i et Slag

mod sine Brødersønner (963). Disse fik nu Regieringen, men blev fortrængte tildeels ved Harald Blaatands og Hakon Jarls List. Hiin tilegnede sig et Slags Overherredomme over Norge, men denne var den egentlige Regent, indtil han fortrængtes (995) af een af Harald Haarfagers Afkom, Olaf Trygveson. Under ham begyndte Christendommen at indføres i Norge; han faldt i et Slag mod Svend Tveskæg, Olaf Skotkonung og Hakon Jarls Sønner, og hans Rige blev delt mellem disse (1000). Dog mistede de det snart igjen og Olaf den hellige kom paa den Norske Throne; han bestræbte sig for at indføre Christendommen i Norge og faldt i et Slag med sine oprørske Undersaatter, der understøttedes af Knud den store (1030). Dennes Søn Svend blev derpaa Konge i Norge, men hans Regiering varede kun kort, og endnu i Knuds levende Live, besteg Magnus den gode Olaf den hell. Søn, Thronen (1035). Han maatte dele Regieringen med sin Farbroder Harald Haardraade, som efter Magnus's Død (1047) blev Konge. Denne førte en langvarig Krig med Danmark og faldt paa et Tog i England (1066). Under hans Søn Olaf Kyrre († 1093) tiltog Norges Kultur. — Efter Regnar Lodbroks Død (794) kom det egentlige Sverrig til hans Søn Biørn Jernside. Ved Ansghar begyndte Christendommen at blive bekiendt i Sverrig (829). Erich Emundsøn skal have udvidet sit Herredomme over Esthland, Lifland, Curland og Finland († 883). Erik Segersæl førte en heldig Krig med Danmark († 993). Hans Søn Olaf Skjødkonning var den første christne Konge i Sverrig; hans

førte Krig med de norske Konger Olaf Trygvesøn og Olaf den hellige († 1024). Med hans Søn Emund uddøde den Lodbrokske Stamme og en nye Slægt kom paa Thronen med Stenkil som fremmede Christendommen († 1066). Dog opstode endnu under hans Sønner Stridigheder mellem de Christne og Hedningerne.

Normanner i Frankerige, Italien og flere Lande.

Under den almindelige Benævnelse af Normanner indbefattedes Krigere og Æventyrere fra det nordlige Europa. Danske og Norske udgiorde vel det største Antal af dem, dog vare der og mange Svenske, Nordalbinger eller Sachser fra Holsteen, maaskee ogsaa Friser iblandt dem. Deres Søetog havde alt begyndt i det siette Aarhundrede, men i det niende naaede de deres største Udstrækning. Med stor Dristighed anfaldt disse søerfarne Folk Kysterne af det vestlige Europa, og havde saa meget lettere Fremgang, som man nu ei længer (saaledes som i Carl den Stores Tid), ved bevæbnede Skibe sørgede vedbørlig for Kysternes Sikkerhed. Omendskiønt de i Begyndelsen ikkun gik i Land for at røve, saa bemægtigede de sig dog lidt efter lidt, da de ikke fandt megen Modstand, hele Riger og Provindser. I Frankerige fik de meget let Indgang, og trængte endog lige ind til Paris som de beleirede (886). Kong Carl den Eenfoldige maatte overlade dem endeel af Provindsen Neustrien (som efter dem blev kaldet Normandie), og ligeledes Bretagne (912). Deres Hertug Rollo (Rolf) hyldede derfor Kongen, fik i Daaben det Navn Robert og giorde mange kloge Indretninger blandt sine Undersaatter, som ligeledes antoge Christendommen. Normannerne sammenblandedes snart med de franske, men havde det megen Indflydelse paa det franske Sprog og Literatur. De normanniske Hertuger bleve Kongernes farligste Vasaller, og efterat Wilhelm Erobreren var bleven Konge i Engelland. — I Nederlandene indtoge Normannerne en stor Strækning af det Land, som nu kaldes Nordholland; ogsaa gik de ind i Middelhavet og hiemsøgte Spaniens og Italiens Kyster. Af de i Frankerige boende Normanner, droge adskillige som Pilegrime til Jerusalem giennem den nederste Deel af Italien (1016). Denne stod endnu under de Græske Keiseres Overherredømme, men var deelt imellem Hertuger eller Fyrster, som ofte vitste sig uvillige til at erkiende saadant Overherredømme, bekrigede hinanden indbyrdes og ei heller fik af de Græske Keisere Bistand nok til at kunne hindre Arabernes Fremgang, der havde erobret Sicilien og derfra giordte hyppige Indfald i det Neapolitanske. Normannerne fik, ved at hielpe Indvaanerne af Apulien til at fordrive Grækerne, fast Fod i Landet, og fandt siden Leilighed til, under Tancreds og Sønners Anførsel, at bemægtige sig Apulien, og det øvrige af det nederste Italien (1041). Den Understøttelse Robert Guiscard (den listige) en af hans Sønner, fik af Paven, bragte ham til som Hertug at tage Apulien og Calabrien, ja endog Sicilien som dog endnu var i Arabernes Vold, til Lehn af Paven (1060). Fra

det faste Land gik Normannerne over til Sicilien, udbreve ogsaa det Araberne (1068), og Roberts Broder Roger I. forenede, under Navn af Greve, alle Normannernes Erobringer i Italien (1098). Robert døde 1085.

Engelland.

Egbert, Konge af Wessex, havde det underlænget de øvrige Sachsiske Kongeriger (827) og oprettet et Monarchie, som Alfred den Store (871) en Fyrste af overordentlige Egenskaber, bragte i en blomstrende Tilstand. Han indheelte Landet, gav Love, dyrkede og befordrede Videnskaber. Han anlagde en Flaade for at sikkre Landet mod Normannerne, der alt havde grundet tvende Riger i Øst-Angeln og Northumberland, men blev dog nødt til at indrømme dem Ophold paa det første Sted, for at have Hjelp af dem mod deres Landsmænd. Deels ved disses fortsatte Angreb, deels ved indvortes Uroeligheder forfaldt Engelland efter Alfreds Død (901) meer og meer. Det Blodbad paa de Danske som Ethelred foranstaltede (1002), paadrog Riget et Angreb af den danske Konge Svend Tvestiæg og hans Søn Knud den Store. Denne fuldendte Erobringen af hele Engelland (1017), indtog ogsaa en Deel af Skotland, hvis vestlige Ret med de saa kaldte Ørkenøer, og tillige en Deel af det nærmestliggende faste Land alt forhen vare besatte af Norske, som under Navn af Østmænner ligeledes havde i Irland stiftet tre forskiellige Riger. De Danske mistede efter Harde Knuds Død (1042)

Engelland, som faldt til Edvard Confessor en Søn af Kong Ethelred, der havde, imedens de Danske beherskede Engelland, opholdt sig hos Hertugerne i Normandiet. Efter hans Død (1066) giordte Harald Godvinsen og Hertug Wilhelm af Normandiet Paastand paa Riget. Den første faldt i Slaget ved Hastings og Wilhelm, med Tilnavn Erobreren, indtog det hele Engelske Rige, som i ham fik en strænge og despotisk Konge, under hvis Regiering idelige Oprør fandt Sted. Han udvidede den kongelige Magt, indførte den normanniske Lehnsforfatning og selv det normanniske Sprog i Rettergangen († 1087).

Pavernes tiltagende Myndighed.

Ligesom de græske Keisers Magt aftog i Italien, tiltog de romerske Biskoppers, og da disse ved Pipins og Carl den Stores Gavnuldhed vare bleune til verdslige Fyrster, voxte i dette Tidsrum deres Magt og Myndighed til en utrolig Høide. De tilegnede sig nu allene Navn af Papæ (d. e. Fædre) hvilket Navn hidindtil alle Biskoper havde brugt; og heraf opstod Benævnelsen Pave. Hos Carl den Stores svage og indbyrdes uenige Efterfølgere fik de saa stor Indflydelse, at de næsten deelte den keiserlige Myndighed med dem, og slet ikke vilde ansee sig forbundne til at adlyde deres Befalinger; ligesom og efterhaanden den Forestilling opstod, at Keisermagten var afhængig af dem. De utallige Munkeordener og de fleste andre Geistlige understøttede troelig deres Bestræbelser, og, hvor Christendommen udbredtes, blev det de nye [illegible]

vendte Folk allevegne indskiærpet at erkiende de Romerske Pavers Overherredømme. Disse bortgave Lande, som ei tilhørte dem, paatage sig selv endog i Krigstider Armeers Anførsel, og blandede sig i Kongernes private Forhold. Ved opdigtede Fortællinger og falske Skrifter (Pseudo-Isidors Dekretaler sammensatte i det 9de Aarh.) søgte de at bibringe de Christne den Overbeviisning, at den geistlige Magt var over den verdslige, at Christus selv havde givet dem et almindeligt Herredømme over hele Christenheden, og at de allerede fra Kirkens Begyndelse af, havde været i fuld Besiddelse og Brug af disse Rettigheder. De tre tydske Keisere af Navnet Otto, søgte vel at indskrænke Pavernes Magt. Men, endskiønt deres Bestræbelser ei vare aldeles uden Virkning, vedbleve dog allerevel de Christne i Europa, som et vare Undersaatter af de græske Keisere, eller henhørte til den Græske Kirke, at vise en blind Ærbødighed og fuldkommen Lydighed imod Paverne; eftersom den Hengivenhed, hvormed de allerede saa længe vare vante til at underkaste sig de Geistliges Domme og Befalinger, forestillede dem alt hvad der kom fra Paverne, som Religionens egne Befalinger. Tillige bidrog den Indflydelse, som de følgende Keisere selv tilstode Paverne paa Kirkens Reformation, f. Ex. ved Afskaffelse af Simonie (geistlige Embeders Kiøb og Salg) m. m. ogsaa til at give deres Herredømme et Slags Retmæssighed. — Endelig bleve Pavevalgene, der hidtil havde været styrede af Keiserne og det romerske Folk, overdragne til Cardinalerne allene (1059) og Cardinal Hildebrand der havde bevirket denne vigtige Forandring og desuden alt

længe havde styret Pavevalgene og den pavelige Stols Foretagender, blev under Navn af Gregor den syvende, ophøiet paa den pavelige Stol (1073). Denne dristige, standhaftige og med de største Naturaaver udrustede Mand lagde den egentlige Grund til Pavemagten, hvorpaa hans Eftersolgere videre byggede. Hans Hensigt gik ud paa at skaffe den pavelige Stol et uindskrænket Herredømme over Kirken, at giøre denne uafhængig af den verdslige Magt, at giøre alle christne Fyrster i Europa til Vasaller af den pavelige Stol, og alle Christne til dens Undersaatter. Det mislykkedes ham ei heller, i det Hele betragtet. Fyrsterne indkaldte han for sin Domstoel, satte dem i Band, (d. e. berøvede de ulydige al Andeel i den christne Kirkes Rettigheder og Religionens Øvelse, f. Ex. Keis. Henrik IV. Philip I. af Frankerige), assatte dem fra Regieringen, befalte at vælge andre i deres Sted, og nødte dem stundom til paa den haanligste Maade at bøde for deres Modstand. Paa det at den geistlige Stand skulde desto mere være Kirken og Paven hengiven, jo mindre den ved borgerlige eller huuslige Selskabs Baand var bunden til Staten, fornyede han Lovene om Cælibatet, (at de Geistlige skulde være ugifte), som dog først efter lang Modstand bleve antagne. For at forebygge Misbrug ved geistlige Embeders Besættelse, fratog han de Verdslige (Lægfolk) Investituren eller Ret til at bortgive geistlige Embeder, ligesom han og forbød de Geistlige at modtage saadanne af dem eller i anden Henseende at erkiende den verdslige Øvrighed (1075). Den Indretning ved Gudstienesten, som brugtes i hans egne Romerske Lande, vilde

han have indført i alle andre Menigheder. Pavernes Ufeilbarhed i alle deres Domme og Udsagn, samt uindskrænkede lovgivende Magt, forfægtede han med største Iver. Sine Italienske Eiendomme forøgede han anseeligt, da han overtalede den italienske Markgrevinde Mathilde til at skienke den romerske Kirke alle hendes Arvegodser. — Efter langvarige Stridigheder med Keiser Henrik IV. blev han tilsidst fordreven fra Rom og døde i Landflygtighed (1085). — Det Græske Rige vilde ei erkiende dette Pavernes Overherredomme. De havde nu endog ophævet al indbyrdes kirkelig Forening med de vestlige eller Latinske Christne. Ubetydelige Religions-Stridigheder, endnu hyppigere Trætter om Kirkeskikke, men allermeest de langvarige Tvistigheder mellem Biskoppen af Rom og den af Constantinopel, af hvilke hiin vilde herske over alle, denne i det mindste ikke lade sig beherske af en anden Biskop, havde lidt efter lidt bragt denne ulykkelige Adskillelse tilveie, som de følgende Paver forgiæves søgte at hæve.

Det Arabiske Kalifat.

Ved Tidsrummets Begyndelse var Kalifatet endnu i sin fulde Anseelse. Harun al Raschids Son Al Mamun (813—33) lignede ham i de fleeste af hans gode Egenskaber, ja overgik ham endog i Videnskabeligheds Befordring blandt Araberne, hvis Religions-Fordomme han tillige søgte at udrydde. I det niende Aarhundrede nedsatte Araberne sig i Italien og indtoge Sicilien (830) og Sardinien. Men nu

begyndte religiøse Stridigheder, Regenternes Udueligheed og indvortes Uroligheder efterhaanden at svække Kalifatets Anseelse. Kaliferne bleve tilsidst kun Overhoveder for den Muhamedanske Religion, og indskrænkede til Bagdad allene; i det Fyrster af Buidernes (en tyrkisk) Slægt, under Navn af Emir al Omra (Fyrsternes Fyrste) ligesom de frankiske Majordomer tiltoge sig den verdslige Regiering (fra 935). Tyrkerne, som nu bleve et historisk mærkværdigt Folk, bidrage især til Kalifatets Opløsning. De vare oprindelig fra det nordlige Asien, mellem det sorte og kaspiske Hav og østen for det sidste, og henhørte til den store Folkestamme, som de gamle have kaldt den scythiske, de nyere den tartariske. I det siette Aarhundrede efter Christi Fødsel bleve de først egentlig bekiendte ved at hielpe Grækerne imod Perserne. Derefter toge mange af dem Krigstieneste som Leietropper hos de abassidiske Kaliser, hvis Religion de og antoge. Ved Statholdernes (for det meeste tyrkiske Feltherrers) Frafald opstode nu efterhaanden adskillige Dynastier i Asien og Afrika, som dog sielden vare af lang Varighed. Blandt disse fortiener at nævnes: Sammanidernes i Persien og Transoxiana (874—999); Gaznavidernes, stiftet af Sultan Mahmud (en tyrkisk Anfører omtr. 1002), som satte sig fast i Persien, erobrede Indien og residerede i Ghazna; og endelig det mægtigste af dem alle, Seldschukernes, et tyrkisk Nomadefolk som havde nedsat sig i Korasan. Ders Stifter var Togrulbeg (1037); det fordrev ei allene Gaznaviderne fra Regieringen i Bagdad (1055) og fortrængte Buiderne (Togrulbeg blev Emir al Om,

ra 1063) men angrebe og udplyndrede endog de Asiatiske Lande, som laae under det Græske Keiserdømme. I Lille-Asien eiede det betydelige Provinzer, og stiftede Iconium (Rum), et nyt Rige (efter 1071), hvis Sæde blev Nicæa, en Stad i Bithynien, og som siden fik megen Vigtighed under Korstogene. Blandt Dynastierne i Afrika er Fatemidernes Kalifat i Ægypten mærkeligt (969—1171); fra det udgik Drusernes Sekt.

De Arabiske og Christne Riger i Spanien.

Araberne havde en fordeelagtig Indflydelse paa Spaniens Kultur og Velstand, men skadede sig selv ved indbyrdes Uenighed, som igien foranledigede Deeling i flere adskilte og derved svagere Stater. Det alt i forrige Tidsrum stiftede Kalifat i Cordova (hvor et Universitet anlagdes og Videnskaberne blomstrede) gik tilligemed Ommiadernes Dynastie tilgrunde (1038). Mindre Riger opstode nu i Saragossa, Sevilla og Granada. Jo mere de derved svækkede sig, desto mere vidste de christne Fyrster, hvis Rigers ringe Begyndelse Araberne saa lidet havde agtet, at benytte sig af denne Leilighed. De oprettede efterhaanden Kongerigerne Leon, Castilien, Arragonien og Navarra paa begge Sider af Pyrenæerne og vel ogsaa andre, mindre mægtige og for den største Deel fra hinanden adskilte, Stater. Kongerne af Leon og Castilien, hvilke to Riger ved Enden af dette Tidsrum forenedes under Ferdinand den første, erobrede ogsaa den nordlige Deel af Lusitanien, som nu begyndte at kaldes Portugal

(1037). Henrik, en Prinz af Burgund, som nedstammede fra den franske Konge Hugo Capet, giorde derved saa vigtig en Tieneste, at Alphons VI. Konge i Leon og Castilien, gav ham sin Datter til Ægte, og udnævnte ham til Greve af Portugal, hvilket han som Statholder havde bestyret (1094).

Det græske eller østlige Keiserdømme.

Af de indvortes Uroligheder, Delinget og Krige, hvorved Kalifatet i Asien saa meget svækkedes, droge ogsaa de Græske Keisere store Fordele. Dog deres eget Rige var endnu stedse, ligesom i det foregaaende Tidsrum, en Skueplads for Sammenrottelser, Keisermord, Hofrevolutioner, langvarige og farlige Religions-Stridigheder (Billedstriden), en herskesyg og overtroisk Geistligheds Deeltagelse i Regierings-Forretningerne, og Arabers, Bulgarers, Russers og Tyrkers farlige Indfald. Kom der endskiønt ofte roesværdige Keisere paa Thronen, (f. Ex. Basilius I., Leo Philosoph, Johan Zimisces og fl.), saa kunde disse dog ei raade Bod paa de mange Uordener og Ulykker, som plagede Riget, og bleve desuden snart rydde af Veien. Den herskesyge og lastefulde Keiserinde Irene, som, efterat hun havde ladet Øinene stikke ud paa sin Søn Keiser Constantin IV. (Porphyrogenitus), søgte forgieves ved Giftermaal med Carl den Store at forene det østlige og vestlige Monarkie, blev af hendes Efterfølger Nicephorus stødt fra Thronen (802). Denne blev paa et Tog mod Bulgarerne forraadt af Sine, og faldt (811). Leo ind-

forte Orden i Statsbestyrelsen, var heldig mod Bulgarer og Arabere, men mistede Livet ved en Sammensværgelse (820). Med Basilius I. kom det macedoniske Dynastie paa Thronen (867), under hvilket betydelige Besiddelser i Asien vindtoges de Bagdadske Kalifer, men Italien og Sicilien tabtes. Nicephorus Phocas, som var lykkelig med Araberne, blev ved en Sammensværgelse, hvori hans Gemalinde havde Deel, ombragt (969). Hans Efterfølger, en berømt Feltherre og en af de fortræffeligste Keisere, Johannes Zimisces, gjordede Bulgarien til en Provinds, men dræbtes med Gift af en af hans egne Statsbetjente (976). Keiserinde Zoe der ind- og afsatte flere Keisere, er ligebekiendt ved sine Udsvævelser og sin Statsklogskab († 1052). Med Isaac Comnenus kom det Commeniske Dynastie paa Thronen (1056); han regierede kun i to Aar. Ved Forræderi blev Keiser Romanus Diogenes fangen af de Selbschukiske Tyrker (1071), og disse udbredte sig nu i hele Lille-Asien, og indtoge allerede Dele i Archipelagus. Flere Keisere valgtes nu paa rengang og Alexius Commenus maatte, for at komme i Besiddelse af Riget, med stormende Hand indtage Constantinopel (1081). Saa tapper denne udmærkede Regent beskyttede Riget, ved han dog meget af Normannerne, som under Hertug Robert Guiscard faldt ind i Epirus, og allerede da havde frataget de Græske Keisere de sidste Besiddelser af Exarchatet i Italien. Ved Tidsrummets Slutning var Grækenland, Thracien og Macedonien Keiserdommets Hovedlande.

Anmærkninger.

Videnskabernes og de skiønne Konsters Tilstand i det Græske Keiserdomme.

Uagtet den Afmagt, hvori det Græske Rige stedse befandt sig, bleve Videnskaber og Lærdom dog endnu agtede og derfor ei heller ganske forsømte. Sproget vedligeholdtes, de gamle Klassikere samledes og benyttedes. Adskillige Keisere, især de 3 første af det macedoniske Dynastie, befordrede meget Literaturens Fremgang, ja vare endog selv lærde og tildeels Forfattere, saasom Leo, med Tilnavn Philosophen og hans Søn Constantinus Porphyrogennetes. Den første har, foruden ved andre Skrifter, ogsaa gjort sig fortjent ved at fuldføre den af hans Fader Basilius begyndte Samling af Kilderne til det Græske Keiserdommes Lovkyndighed, som pleier at kaldes *Basilica*. Den sidste har ei alene strevet nyttige Bøger om hans Riges Regierings Forfatning, men søgte ogsaa at afværge Lærdommens Aftagelse, ved at lade forfatte Udtog af de bedste gamle Skribenters. Men derved skede det, at de gamle Forfatteres Værker selv langt mindre læstes, og endeel af dem vrent tabtes. — Photius en Constantinopolitansk Patriarch († omtr. 891), var ellers den hos Eftersløgten ved sine Skrifter meest fortiente Mand blandt de Tiders Græske Lærde, især ved sit Udtog af flere end 300 gamle Skrifter (Myriobiblon). Suidas (10de Aarh.) er bekiendt ved sit Lexicon, som rober megen Læsning i Klassikerne. Deres øvrige Skribenter efterlode meest historiske Bøger og af ulige Værd. Deres Malere, Billedhuggere og andre Konstnere fortiene vel ikke at sættes i Ligning med de gamle Mestre, men overgik dog paa den Tid alle i andre Lande værende.

Videnskabernes, Kunsternes og Handelens Tilstand hos Araberne.

Under Abassidernes Dynasti, især ved Kaliferne Almansors, Harun al Raschids og Almamuns Beskyttelse og anseelige Skoler i Bagdad, Damascus og flere Steder i Kalifatet, befordredes den videnskabelige Kultur hos Araberne, hvor end man skulde have ventet hos saa krigersk et Folk. Poesien var alt for Muhamed med Held dyrket af Araberne. Dog, med Kalifatets Forfald i Asien, forfaldt ogsaa Videnskaberne; i Spanien derimod vedligeholdt de sig længer, og her var Universiteter i Cordova Hovedsæde for den arabiske Litteratur. Af Grækerne havde Araberne lært meget ved Oversættelser af disses Skrifter. De vestlige Landes Christne reiste til Spanien, for at finde Lærere i de Videnskaber, som mangledes hos dem. De Videnskaber som Araberne fortrinligen dyrkede, vare Philosophie, Mathematik, Medicin, Historie; dog i de tre første udrettede de ikke saameget ved egen Grundtning, som ved Oversættelser af græske Klassikere, hvormed de meget bidrage til at gjøre disse bekjendte i det øvrige Europa. Brugen af vore nuværende Tal, som ogsaa Opfindelsen af Algebra, skyldes allerførst Araberne. Astronomien var hos dem næsten altid forbunden med Astrologien, og Alchymien blev meget dyrket hos dem. Rahzes (Al Kasi † 940) og Avicenna (Ibn Sina † 1036) vare to af Araberne mest berømte Philosopher og Læger. Deres Erobringer og udbredte Handel, ogsaa Sørhandel, skyldes vigtige geographiske Værker og Reisebeskrivelser. Araberne besad i dette Tidsrum den vigtigste Handel, nemlig den Indiske, som de drev igjennem Ægypten, Syrien og nærliggende Lande over det Middellandske Hav, paa hvis Kyster de ogsaa handlede. Af Kunsterne blomstrede hos dem kun Bygningskunsten.

Videnskabernes og Kunsternes Tilstand i det vestlige Europa.

Hos de Christne i det vestlige Europa spores man en Tidlang velgjørende Følger af den Opmuntring, som Carl den Store havde givet Videnskaberne. Dog var det især Tydskland og Frankerige som nød Frugten af hans Bestræbelser i denne Henseende; skjøndt Videnskaberne i hint Land forsaldt ved Normannernes, Slavernes og Ungarernes Indfald. For Italien gjordes han intet; her stode Videnskaberne, især de verdslige, formedelst indvortes og udvortes Uroeligheder, i det 9de og 10de Aarhundrede, langt tilbage; først i det 11te begyndte de at reise sig. Kong Alfred († 901) befordrede dem i Engeland med den priisværdigste Iver, beholdt selv Opsigt over de af ham, ved Klostere og Bispestole, anlagde Skoler, besatte Embederne i sit Rige med lærde Mænd, og oversatte endog adskillige skriftlige Arbeider især Oversættelser (Boethius, Orosius), af hvilke hans Lærdom kjendes. Blandt de Lærere, som han beskikkede ved en stor Skole (som gjættes) i Oxford, var Johannes Scotus Erigena (maaske fra Irland) den berømteste, og tillige den skarpsindigste, lærdeste og mest speculative Philosoph, som de vestlige Lande i dette Tidsrum have havt; han blev siden af Carl den Skaldede kaldet til Frankerige. Under de Danskes Herredømme forfaldt Videnskaberne i Engeland; siden reiste de sig igjen. Med Normannerne udbredte Litteraturen sig fra Frankerige til Engelland, Sicilien og Neapel. Det Latinske Sprog, skjønt som ofrest forvorpet, var dog endnu i Bøger det mest brugte. I Tydskland begyndte en mere klassisk Latinitet først i det 11te Aarhundrede. I dette Sprog beskrev Eginhard († 839) med skjøn Jevnhed Carl den Stores Levnet; det samme valgte ogsaa mange andre Tydske, Franske og Italienske Forfattere. Mange Geistlige forfattede Krøniker og samlede chronologiske Optegnel-

ser saavel om hele Riger og Lande, som om enkelte Steder og Klostere, alle historisk vigtige, skiondt de fleeste i Henseende til Valg, Foredrag og historisk Nøiagtighed have store Mangler. Udmærkede er den italienske Historieskriver Luitprand († efter 968) og den tydske Ditmar af Merseburg († 1018). Munkene afskreve for Klosterbibliothekerne jevnlig Kirkefædrenes og de gamle Romeres Skrifter; men, som de fleeste af dem vare ulærde, bleve ofte deres Afskrifter meget urigtige, og fulde af Feil. Græsk Sprogkundskab var meget sielden. Derimod begyndte man nu at skrive i de nyere Sprog. Angelsaxiske Skrifter haves alt fra det 8de Aarhundrede. Det tydske Sprogs Uddannelse skyldtes Geistligheden. Otfried (omtr. 850) en Munk fra Weisenburg i Elsas forfattede en poetisk Paraphras over de fire Evangelister; kort efter skreves flere udmærkede tydske Digte. Mod Slutningen af Tidsrummet begyndte at skrives paa fransk. Af de philosophiske, mathematiske og medicinske Videnskaber, havde ingen i dette Tidsrum større Fortienester især i Frankrige end Gerbert, som siden under Navn af Sylvester den Anden blev romersk Pave († 1003). Han giorde til den Ende selv Reiser til Araberne i Spanien, men blev formedelst hans sieldne Kundskaber og mekaniske Opfindelser holdt for en Troldmand. Lægekunsten var næsten udelukkende i Geistlighedens Hænder; med Slutningen af Tidsrummet, dannedes den, i Medicinens Historie saa vigtige, Salernitanske Skole i Italien. Blandt de skionne Kunster stod Musiken overst, som Pave Gregor den store (i 7de Aarh.) havde giordt til en væsentlig Deel af Gudstienesten og som blomstrede især i Rom; A. 1028 bleve musikalske Noder opfundne.

Religionens Tilstand sammesteds.

Den christne Lære havde i dette Tidsrum ei meere sin oprindelige Renhed. Den samme Mangel paa

Frihed i Sandhedens Undersøgelse, hvorved Videnskabeligheden i Europa saa meget blev sat tilbage, tilføiede ogsaa Religionen den største Skade. Den blev nu ei øst af den hellige Skrifts Kilder, thi faae forstode Græsk, ingen Hebraisk, men af en latinsk Oversættelse, Kirkefædrenes Skrifter og af de Anordninger, som bleve giorte i Kirkeforsamlingerne (det er Sammenkomster af Biskopperne, paa hvilke disse efter indbyrdes Overlæg gave Love i den christne Menigheds Navn), især i Concilierne, eller saa kaldte almindelige Kirkeforsamlinger. Gudsfrygt bestod nu ei i andet end i Jagttagelse af en stor Mængde Ceremonier, som Mennesterne selv havde opfundet, og hvis Antal daglig vorte, saasom Pilegrims Reiser til hellige Steder, Helgenes Paakalbelse, legemlige Bodsøvelser til at forsøne Synder med m. m. Hvo der satte sig imod saadanne Lærdomme og Indretninger, maatte udstaae heftige Forfølgelser, saasom blandt andre Berengarius, en skarpsindig Geistlig i Frankrige, som søgte at indrette Lærdommen om den hellige Nadvere mere overeensstemmende med dens Stifters Hensigt og Anordninger.

Forskiellige Virkninger af Hierarkiet.

Uagtet Hierarkiet eller den romersk-katholske Kirkeforfatning, hvis Grundvold var den geistlige Magts Uafhængighed af Staten og et Paven tillagt Overherredømme i alle kirkelige Anliggender, ikke havde sit Udspring fra den reene Christendom og foraarsagede mange Urøligheder, Krige og Forfølgelser, saa havde det dog ogsaa mange velgiørende Følger. Det har, ved at foreene alle Europas Folk under een høieste Myndighed, allerførst bragt dem i et Slags indbyrdes Forbindelse, og ofte vedligeholdt Fred imellem dem. Kirkens Uafhængighed af den verdslige Magt var, ved Staternes daværende Tilstand og Regenternes og de Stores Karakter, i Almindelighed ikke at

dette Øiemed bidrog ikke saa lidet Adelens og ogsaa Præsternes Valgret ved disse Grundsk. Den gejstlige Stand, den ene af de tvende overmægtige Dannelse, bragte Orden i Stats-Beskatningen og Forretningerne; den offentlige Undervisning, Kirkens Ret, i lang Tid vare Klosterne de eneste Steder for Læredom. Den store Del Dannelsesmænd eller Lovgivere Kirken havde (Lovgivere) til Vejledelse ved Lovgivningen, Domsmyndighed og til Kirkens Forbedring. Gav end denne Forfatning sin ypperlige Dannelse, skandede Anledning til Uretfærdigheder, saa var dog den almindelige Nedstergang i det Hele taget større end Fremskridtene og dannede Mod til at forbedre dårlige Forhold. Den lille Adelsforfatning og den store Kirkeforfatning, Ret til at afsætte Geistlige og Konger, Ret til at forøge Skatter og andre for Folket skadelige Indretninger, ved de store Gange er den Aar af Forbedringsmænd, hvoraf den Ende paa mange Steder begyndte ved at søge Skatte- og Tiendefrihed, blev Grund til Adelens Magt, Rigdom og gavnlige Indflydelse. Den Stiftelse, der skjøde Adelen Ret til Landets Administration, Krigsanførsel, Stedet anlangende. I det Hele taget var de nyttige Virkninger af Hierarkiet at tage Hensyn til de Adelige.

Den borgerlige Forfatning.

Næsten overalt, men fornemmelig i Tydskland og Frankrige, havde den indførte Lensforfatning den Adelige Følge for Kongerne, at de Riger, hvilke de havde erhvervet ved saadanne Besiddelser, efterhaanden blev til Adelens Eiendom. Skjøndt de stræbte at give deres Forretninger arvelige, forøgede dem, paa hvilken Maaden lagde at afvinde deres Lensherrer adskillige Rettigheder. Skjønt de store Herrer, som i Begyndelsen ikkun vare Kejserens Stedfortrædere og Feltherrer, havde Anledning til Herredømmet, saa lykkedes det dog endelig at bøie Keiserlige Myndighed, som i Forstningen

ei mere andet end Formelen Dommerens Sejod for den første Dreb ved Gaden af dette Tidsrum. Keiserinder anvendte deres mandige Kejsermøde Magt i Adelstand forskjellige ogsaa ved deres Stridigheder med Paverne og derved at Keiserstridighederne saa ofte udbrød. I Tydskland var nemlig et Valgrige. Dets Overhoveder, Keiserne, blev valgte af Hertugerne og andre Store, blandt hvilke ogsaa Erkebiskopperne henhørte, hvis Indflydelse ved de gyldne Valg nødvendig maatte tiltage; men der vare da ogsaa tilfælde ved Valget en Mængde fjie Mænd af ethvert Stof, af Sadelmagere, Kræmmere og andre slags.

Adelstandens Oprindelse. Private Fejder.

Kun toppet Krige, Bekrigelse og Nedstammelse har forskjellige Dele gjort i dette Tidsrum, Adgang til Adelige Rettigheder. Man krævede nemlig hos de Tydske og andre Folk ingen høiere og ældre Dyder, end Tapperhed, ingen større og ældre gjennemgaaende Fortjenester i Henseende til Staten, end at have ved sit Mod forsvaret dem. Herredømmet og Gejstligheden udgjorde saa at sige de eneste Stænder i Staten. Imellem disse Mellemstand havde man Vasaller som i Ærlighed vante underordnede og forgjæves, dog fortjenstlige Klasser. Den af de største Hindringer for flere europæiske Landes Velstand og Kultur var de uophørlige Privatkrige eller Fejder; thi hvor den Stærkeres Ret var den eneherske, maatte Fred og Eiendom nødvendig være usikker og Sæderne forvildede. Enhver savnet af den høiere som ringere Adel, Biskopperne og Abbederne et undtagen, tilegnede sig selv Ret til indbyrdes at afgjøre deres Trætter ved Krige. De udøvede ofte i Forbund med andre langvarige Fjendtligheder imod hinanden. Oprindelsen til disse Privatfejder var egentlig den mangelagtige retslige Magtpleie (Voldsomhed og Jernbyrd i Steder for rette Dom-

ser) og at alle Fornærmelser ansaas for private eller saadanne, for hvilke den Fornærmede selv maatte tage sig til Rette. De høiere Lands-Herrer, som havde tabt deres Anseelse ved det at deres Vasaller vare efterhaanden blevne saa mægtige, kunde nu ei længer standse dette Onde, uagtet enkelte, f. Ex. Keiser Conrad II. prøvede derpaa. De Lande i hvilke slige, Privatfeider især fandt Sted, vare Tydskland, Frankerige, Italien og Spanien.

Handelen.

Handelens Beskaffenhed forblev i det hele uforandret, indtil de vigtige Opdagelser i Slutningen af det 15de Aarhundrede. Den var egentlig mere Landhandel end Søehandel. I Europa hindrede vel de store Bjergstrækninger al ret Communication mellem den nordlige og sydlige Deel, men dog fandt alt tidlig Handelsforbindelse, endog Søehandel, Sted mellem denne Verdensdeel og Orienten. Asiatiske, især indiske, Produkter førtes ved Karevaner til Europa og Afrika. Constantinopel var Oplagsstedet for alle orientalske Producter; herfra forsendtes de dels til de italienske Steder, især Venedig, som tidlig havde Forbindelse med Constantinopel, dels langs med Donau til Tydskland.

Tredie Tidsrum.

Fra Gregor den syvendes Død til Reformationen.

(Fra Aar 1085 til 1517.)

Pavernes Myndighed.

Gregor VII Eftermand vedbleve at gaae frem efter hans Plan til Pavemagtens Udvidelse, som under Innocentius III. naaede sin høieste Spidse, paa hvilken den holdt sig indtil den under Bonifaz VIII. begyndte at synke. Investiturstriden afsluttedes i det hele til Pavernes Fordeel. Fra den Tid af at disse havde opkastet sig til Herrer over Europa, vare de i denne Verdensdeel de sædvanlige Dommere i alle vigtige Sager. Med større og større Dristighed gave de Love, hvilke i det christne Europa af alle, som ei vare de Græske Keiseres eller de Russiske Fyrsters Undersaatter, maatte iagttages. De afsjørde ved deres Legater og tilsendte Befalinger Fyrsternes Tvistigheder, bekræftede Keisere i deres Værdighed; udnævnte nye Konger og tvang nogle til at tage deres Riger til Len af sig; tvang Konger til at ophæve deres Ægteskab, erklærede Regenter for at have forbrudt deres Riger, naar de havde foretaget sig noget, som kunde være dem mishageligt, gave Regieringen til andre, og fritoge Undersaatterne fra deres Troskabs Ed, da intet troedes at kunne løse Fyrsterne fra Pavernes Bandsættelse, uden alene ydmyg Underkastelse. De paabød Appellation til den pavelige Stol selv eller til de pavelige Legater; de tilegn-

mede sig Ret til at besætte geistlige Embeder. De vedblev ogsaa at forestrive de Christne, hvad de skulde tro og lære, hvorledes de skulde tænke og leve; og at forfølge enhver, som satte sig imod dem. Ingen Mennesk har nogensinde været i den Grad frygtet og adlydt; thi Paverne regierede ved Tvangsmidler, som Religionen maatte forskaffe dem, og som troedes at virke baade i dette og det tilkommende Liv. Det var et sandt Universalmonarkie, som udvidedes og befæstedes især ved Korstogene, den pavelige eller kanoniske Ret og nye Munkeordener.

Korstogene

vare tillige en af de vigtigste Begivenheder i Verdenshistorien. Pillegrims-Reiserne til de hellige Steder, hvor Jesus havde tilbragt sit Liv blandt Menneskene, og hvor han var død og begraven, som havde taget deres Begyndelse kort efter Constantin den Stores Tid, vare blevne alt mere og mere besværlige, kostbare, og de der boende Christne bleve haarde behandlede, især efterat Palæstina og de tilgrændsende Lande vare komne under Tyrkernes Herredømme, og Pillegrimmenes Antal tiltog saameget. Alt Gregor VII. havde tænkt paa et Korstog. Men de Europæiske Christnes Begeistring blev dog især opvakt af den Franske Eremit Peter fra Amiens, og denne Begeistring nyttede Pave Urban den Anden, som paa Kirkeforsamlingen i Clermont (1095) overtalede mangle hundrede tusinde Mennesker, for den største Deel fra Frankerige og Lotheringen, til at drage imod de Vantroende, for at fratage dem det forjættede Land. De-

res Hensigt var, at redde Christi Korsets Ære, de forsynede derfor deres Klæder med Kors af allehaande Farver; og deraf fik de Navnet Korsfarere, ligesom Tegene selv kaldtes Korstog. De første Forsøg (under Anførsel af Peter af Amiens og den pengelose Walther) af en stor, men sammensvoren uordentlig Hob Mennesker, for den største Deel Vanvittige og urolige Folk, uden nogen ordentlig Krigstugt og tapert Mod, ofte end ikke forsynede med fornødne Levnetsmidler. Den formeentlige Hensigt, hvorfor mange af dem foretog sig denne saa lange Reise, var ikkun at berige sig paa en let Maade, det egentlige Tog skedte under Anførsel af [illegible] of Bouillon, Hertug af Nedre-Lotheringen, mod Tyrkerne og Araberne fra en [illegible] af Lille-Asien, Syrien og Palæstina, og [illegible] Jerusalem, hvor han da blev [illegible] (1099). Den Fare der snart truede [illegible] fremkaldte det andet Korstog (1147—[illegible] hellige Bernhard viste sig virksom, og [illegible] Ludvig VII. af Frankerig og Keiser Con[illegible] deltog. Dette mislykkedes ligeledes. Da Jerusalem [illegible] (1187) satte Kræfterne [illegible] Philip August af Frankerige og [illegible] af England sig i Spidsen for et nyt Korstog, som dog mislykkedes ved Fiendskabet mellem den tapre og ridderlige Konge. Keiser Frederich II. bevægede Paven tilsidst til et Korstog og satte Kongeriget Jerusalems Krone paa sit Hoved (1228). Efterat al Iveren for Korstog alt mærkeligt var kiølnet, gjorde Ludvig IX. (den hellige) af Frankerige

et Tog til Ægypten (1248) paa hvilket han blev fangen; paa et følgende Tog mod Tunis døde han selv (1270). Endelig mistede de Christne deres sidste Besiddelse i Asien, Ptolemais (1291). At disse med saa store Anstrængelser og Forventninger begyndte og Udførte Foretagender ingen varig Fremgang havde, dertil gaves flere Aarsager. Bleve endog, efter det første mislykkede Forsøg, stærke og ordnede Krigshære bragte over til Asien, faldt det dog vanskeligt af forsvare saa fjærne Erobringer. Anførernes Uenighed og Mangel af egentlig Overbefaling vare ved Korstogene en ligesaa vigtig Hindring, som Korsfarernes Mangel paa al Disciplin, og de Græske Keisere, som med Grund vare misfornøiede over disses Plundringer og mistænkelige over deres Fremskridt, søgte snarere at skade end at hielpe dem. Endelig forantsagede ogsaa Pavens og Geistlighedens slette Opsigt med disse Tog, at de ofte mislykkedes. Desuagtet havde Korstogene baade for Europa og Asien de vigtigste, meest omfattende Følger. Ved dem stiftedes Christne Riger i Jerusalem, Antiochien og Cypern; det sidste varede længst og kom mod Slutningen af det femtende Aarh. under Venedig. Længer varede derimod nogle af de ved Korstogene stiftede geistlige Ridderordener, den egentlige Stylte for de Christnes Magt i Orienten. Disse vare: Hospitaliter- eller Johanniter-Ordenen, som erobrede Rhodus (1310) og da denne var indtaget af Tyrkerne, fik Maltha (1530) hvoraf de bleve kaldte Malthesser-Riddere; Tempelherreordenen, stiftet A. 1118 og ophævet 1312 da den franske K. Philip havde den mistænkt og ønskede at tilvende

sig dens Skatte; og den tydske Orden, stiftet 1190, som siden (1283) erobrede Preusen. Europa havde ved disse Tog, der stundom lignede Folkevandringer, tabt mange Millioner Mennesker, og store Penge-Summer. Mange af de anseeligste og meest formuende Familier bleve derved ødelagte, og Fyrsternes Fraværelse fra deres Riger foraarsagede de største Uordener. Tydskland, Engeland, og Frankerige lede allermeest herved. Paverne høstede derimod de vigtigste Fordele af dem. Ved disse Tog tiltog nemlig deres Magt saavel over Kongerne som Geistligheden, hvis Gods de fik Anledning til at beskatte. De Hære, som forenede Fyrster med store Omkostninger bragte sammen, vare at ansee som Pavernes Hære, da de paa deres Befaling droge til Palæstina, og af dem lønnedes med deres Synders Forladelse. Ved saaledes at faae de mægtigste Fyrster til at forlade Europa og tilsætte deres Kræfter i en anden Verdensdeel, kunde de imidlertid desto bedre efter eget Godtbefindende regiere i denne. Ogsaa Kirken berigedes meget ved Korstogene, efterdi mange, for at kunne bivaane dem, solgte eller pantsatte, ja vel og bortskienkte til den sine Godser, i Haab om at faae ved disse hellige Krige langt anseeligere. I samme Forhold, som Vasallerne derved svækkedes, forøgedes igien Kongernes Magt f. Ex. i Frankerige. Men disse Tog have tillige bragt Europa væsentlige Fordele. De gave den første Anledning til politiske Forbindelser mellem de europæiske Stater indbyrdes. De giorde Europæerne bekiendte med Orienten, de bragte græsk Cultur og asiatiske Producter til Europa; ogsaa Videnskabe-

ligheden udvidedes ved dem. De gave Anledning til Kiøbstædernes og Borgerstandens, maaskee ogsaa, til Bondestandens Opkomst; de havde en vigtig Indflydelse paa Ridderskabets Uddannelse. Venedig, Genua og flere italienske Søestæder tiltoge ved den Hielp de ydede Korsfarerne, kom i Forbindelse med Constantinopel og aabnede sig nye Handelsveie. Jødernes Fordrivelse af Frankerig under Philip August skal have givet Anledning til Opfindelsen af Vexler, hvorved de trak deres Formue ud af Landet. Endelig blev maaskee ogsaa det græske Keiserdømmes Undergang, ved Korstogene forhalet nogle Aarhundreder.

Den pavelige eller kanoniske Ret. Nye Munkeordener.

Andre Midler, hvorved Paverne søgte at bestyrke deres Magt, vare ikke mindre kraftige. De indførte, især fra Gregor IX. (1230) iblandt de Europæiske Christne deres Lovbog, under Navn af den Pavelige eller Geistlige Ret (Jus Canonicum); deri bleve alle deres formeentlige Rettigheder og Geistlighedens Fortrin for alle andre Stænder forklarede, udvidede, og ved Pavernes Befalinger stadfæstede. Dog havde denne Ret tillige den Fortieneste at den indførte en hedre Orden i Rettergangen. Paverne søgte ogsaa paa forskiellige Maader at berige den romerske Stol, skiøndt de til Slutningen skadede sig selv derved. Ikke nøiede med den aarlige Skat, Peterspengen kaldet, som de havde paalagt de fleste Riger i Europa, fordrede de stundom i forskiellige Anledninger Tiende af

Kirkens Gods. Snart loge de Betaling for at bortgive visse Embeder, Rettigheder, eller Tilladelser (f. Ex. til Ægteskaber i forbudne Leed); snart for at fritage Syndere for de af Geistligheden og ved Kirke-Lovene paalagte Straffe, hvilket kaldtes Aflad, og især var indbringende for dem. Tiggermunkene bleve tillige en nye Støtte for Pavernes Magt, og det en af de allerstærkeste. Det vare i Begyndelsen af denne Tidsalder Munke-Ordener nok; men de vare næsten alle ikkuns forskiellige Greene af Benedictiner-Ordenen, som i det siette Aarhundrede var bleven oprettet af den Italienske Munk Benedict. Nu stiftede Spanieren Dominicus (1215), og Italieneren Franciscus af Assisi (1210) deres Tiggerordener, som skulde leve allene af de Christnes Almisser, og lade sig bruge til Religionens og Kirkens Tieneste. Fra begge disse Ordener til Pavemagten sine ivrigste Forsægtere; de vidste at trække alle vigtige Forretninger f. Ex. Ungdommens Underviisning og Skriftestolen, til sig; fra dem udgik ogsaa utallige Missionairer, som, ved at omvende hedenske Folk til Christendommen, søgde tillige at udvide Pavens Herredømme. — Dominicus var ogsaa en af de første Geistlige, af hvilke Paverne betiente sig til at lade Kiettere opsøge, anklage, forhøre og dømme. Deraf opkom siden Inquisitions-Retten (1233), hvis Bestyrelse overdroges Dominicanerne, og som straffede Kiettere med de haardeste Livs- og Legemsstraffe. Vel bidrøge disse Forsølgelser til at opvække Had og Tvedragt mellem de Christne indbyrdes, men Inquisitionen selv

blev dog i mange Lande saa forhadt, at den ingen Fremgang kunde faae.

Religionens Tilstand. Friere Religionsmeeninger. Forsøg paa at forbedre Kirkens Tilstand.

Den christelige Religion tabte stedse mere og mere af sin Reenhed. Nye falske Læresætninger indtrængte sig, saasom de om de syv Sacramenter, om Brødets og Vinens Forvandling i Alterens Sakrament (Transsubstantiation), om Vinen i samme Sacrament ei at maatte brikkes af Lægmand og andre flere. Overtroen steg til det høieste. Antallet af Helgene, som dyrkedes, og af nye Fester og Ceremonier, forøgedes bestandig. Med den ny opfundne Rosenkrands forbandtes en ufornuftig Brug af Bønnen; daglig opdigtedes Underværker, guddommelige Aabenbaringer, Syner og deslige, hvortil den uvidende Mængde let overtaltes til at fæste Troe. Kuns de faa saa kaldte Mystiker, som uden at udmærke sig ved Lærdom og Skarpsindighed, hengave sig til stille Betragtninger over Religionen og agtede Hiertets gudelige Følelser langt høiere end de mange udvortes Andagts-Øvelser; kuns disse nærmede sig derved til Christendommens sande Hensigt, skiøndt de derhos indrømmede Indbildningskraften og den ved samme ofte bedragne indvortes Følelse, alt for meget. Dog fik den sande Christendom efterhaanden en Deel behiertede Tilhængere som søgte at bringe dens Lærdomme og

Kirkens Forfatning i den Stand, hvori de havde været i de ældre Christnes Tider, og tillige ivrede mod den geistlige Stands fordærvede Sæder. Saaledes lærte Arnold af Brescia (omtr. 1137), at Geistligheden ikke maatte have Eiendomme eller verdslige Rettigheder. Lignende Lærdomme udbredtes af Albigenserne (af Albigeois i Languedoc) og af Valdenserne, saa kaldte af deres Stifter Petrus Valdus, (Pierre de Vaux), en Fransk Kiøbmand i Lyon (omtr. 1180). Disse udbredte sig i det sydlige Frankerige og den øverste Deel af Italien, søgde at kuldkaste Pavens og Geistlighedens Herredømme, at berøve dem de Rettigheder, som de i nyere Tider egenmægtig havde tilegnet sig, at skaffe den christne Kirke sin oprindelige Form og Frihed igien, og ene at bygge Religionen paa den hellige Skrifts Udsigende. Men de bleve derfor og heftig forfulgte, paa Kirkeforsamlinger erklærede i Band, ja endog Korstog prædiket imod dem især fra A. 1440, saa at de overblevne af dem maatte skiule sig imellem de Piemontesiske og Savoyiske Bierge, hvor de i lang Tid kummerlig nærede sig, uden dog selv her at kunne undgaae de blodigste Forfølgelser. Mod disse Sekter var det, at Inquisitionen blev oprettet; dog vedligeholdt de sig paa visse Steder i Frankerige indtil Midten af det 16de Aarhundrede. Endnu opstode skrei lignende Sekter mod Paven. Udrustet med større Indsigter og Duelighed, angreb Johan Wiclef, en engelsk Theolog paa Academiet i Oxford (fra 1260), endeel af de betydeligste Vildfarelser, som Geistligheden havde faaet indførte i Religionen, og tillige deres ublue Maader at berige sig paa. For at

befordre en rigtig Kundskab om Religionen oversatte han den hellige Skrift i sit Fædrenelands Sprog, og udarbeidede adskillige Skrifter. Selv undgik han vel sine Fienders strækkelige Vrede, men hans Tilhængere bleve stærkt forfulgte, og hans Lærdomme kunde ingen Fremgang saae. — Ei længe efter skrev og prædikede Johan Hus, en Pragisk Theolog, tildeels efter Wiklefs Lære, imod Paven og Geistlighedens Gierrighed og Usædelighed. Han formante især alle til den hellige Skrifts slittige Brug, som Paverne gandske og aldeles havde forbudet Lægfolk, viiste hvad Ærbødighed og Lydighed Paverne og Geistligheden skyldte Fyrsterne, og at i Alterens Sakramente Vinen lige saavel som Brødet burde uddeles. Han fandt i sit Fædreneland megen Bifald, men blev, da han tillige som Rektor ved Universitetet i Prag havde skaffet sig mange Fiender, indstævnet for Kirkeforsamlingen i Cystnitz, og da han i Tillid til det ham af Keiseren givne Sikkerhedsbrev indfandt sig der for at forsvare sine Lærdomme, blev han paa en troløs Maade fængslet og levende brændt (1415), hvilken Dødsmaade ogsaa i det følgende Aar hans troe og med ham ligetænkende Ven Hieronymus fra Prag udstod. Deres Tilhængere Hussiterne søgde ved blodige Krige at forsvare sig, og efter mange Forfølgelser ere Levninger af denne Sekt endnu tilovers under Navn af Böhmiske og Mæhriske Brødre.

Pave-Magtens Aftagelse.

Dog disse Forsøg kunde ligesaa lidet som Stridigheder med Keiserne eller Uenigheder i Anledning af Pavevalg

svække Pavernes Anseelse i det heele; men vel giorde den bestandige Lykke hvormed de undertrykte deres Modstandere, dem desto ubesindigere og uforsigtigere. Man kunde jo længer jo tydeligere mærke, at det ei var dem saa meget om Religionen at giøre, paa hvilken de dog grundede deres Magt, som meget mere om et uindskrænket Herredømme, fyrstelige Rettigheder, Mængde af Undersaatter, og store Rigdomme. Tillid til deres saa almindelig frygtede Magt bragte dem til at begaae Statsfeil, som nødvendig maatte opbringe mange imod dem. Penge-Paalæg anordnedes ofte under urimelige Paaskud; mange af de bedste og vigtigste geistlige Embeder bortgaves allevegne af Paverne til deres Yndlinger, uden at disse nogensinde kom til det Land, hvor de med disse Embeder forbundne Forretninger skulde besørges. Slige Uordener opvakte hos mange en friere Eftertanke over den retmæssige Grund til Pavernes Myndighed, ligesom og de forhen nævnte Lærdomme, skiøndt undertrykte, altid efterlode mange for Paverne uforbeelagtige Indtryk. Adskillige tydske Keisere og franske Konger, (Keiser Friderik II., Philip August, Ludvig IX., Philip den smukke) viiste ved deres Exempel andre Fyrster, hvorledes de kunde modstaae Paverne; og opmuntrede ved Fyrsternes Exempel vovede endog Munke (især et Partie af Franciscanerne) offentlig at paastaae, at verdslige Fyrsters Befalinger burde adlydes af Paverne. Endelig da Bonifacius VIII. vilde drive sine Anmasselser mod den franske Konge Philip den smukke alt forvidt, fik denne ham med sit Folks og sin Geistligheds Hielp afsat og fangen († 1303). Nu naaede Pavemagten aldrig meere sin forrige Hoi-

de, især da Paverne fra Clemens den femte af, i sidet end 72 Aar (1305—78) tage deres Sæde uden for Rom i Avignon i Frankerige, thi disse Franske Paver bleve, formedelst den Foielighed som de nodsagedes at bevise imod Kongerne af Frankerige, i det øvrige Europa og Rom selv, agtede ringere end deres Formænd. Vel bleve de siden nødte til at vende tilbage til Rom, men nu opstod en forargelig Uenighed imellem dem selv indbyrdes, da to Paver (ja tilsidst endog tre) vilde paa eengang regiere Kirken (1378—1417). Af disse opholdt sig den ene sædvanligt i Rom, den anden som oftest i Avignon; men begge søgte de at giøre hinanden al muelig Afbræk og Skade, og Kirken bragtes herved i den største Forvirring. Kirkeforsamlingen i Pisa (1409) afsatte 2 Paver og valgde en tredie. Men da de to vægrede sig ved at nedlægge deres Værdighed, havde Christenheden tre Paver paa eengang, indtil den Kostnitzske Kirkeforsamling (1414), ved at afsætte dem og vælge en eeneste retmæssig Pave, giorde Ende paa dette Schisma i Kirken. Det var altsaa naturligt at der i den sidste halve Deel af dette Tidsrum opstod en almindelig Længsel efter en Kirke-Reformation, saavel i Henseende til Kirkens Overhoved som til dens Lemmer. Men disse almindelige Ønsker gik endnu dog kuns ud paa en Indskrænkning af Pavens Magt over Staten og en Forbedring af Kirketugten og den geistlige Stand; derimod tænkte ingen paa at angribe det herskende Troessystem eller Pavemagten i det heele. Imidlertid begyndte nu endog de almindelige Kirkeforsamlinger, (som hidindtil havde staaet ganske under Pavernes Befalinger, men

nu beskyttedes af adskillige Fyrster), at hiemle Kirken den gamle christne Kirkes Friheder. Paa Forsamlingen i Pisa (1409) blev en Kirke-Reformation allerførst bragt paa Bane. Den Costnitzske Forsamling (1414) erklærede offentlig, at saadanne almindelige Kirkeforsamlinger, der skulde holdes paa visse bestemte Tider, havde at byde og befale over Paverne og til Beviis derpaa afsatte de tre daværende Paver, og udnævnte en nye. Den Baselske Kirkeforsamling (1431—49) fulgte samme Grundsætninger, der for største Deel bleve antagne i Tydskland og Frankerige, men hvis Udbredelse Paverne af al Magt søgte at standse. I det heele udrettede begge disse Kirke-Forsamlinger næsten intet til Religionens, og lidet til Kirke-Forfatningens bedre Indretning. Man frygtede for at Pavemagtens alt for store Svækkelse skulde forvolde et Schisma i Kirken, det frygteligste man kiendte, og Geistligheden befandt sig i det heele vel ved et mægtigt Overhoved. Derfor sluttede adskillige Nationer Concordater, som ei vare uforderlagtige for Paven og efter det Baselske Concilium bleve de pavelige Anmaffelser meere trykkende end tilforn; ligesom og den lateranensiske Kirkeforsamling (1511) hævede de paa den Baselske tagne Beslutninger. Endnu stedse vant til en slavisk Lydighed manglede Europa Fyrster med standhaftigt Mod, Lærde med omsattende og gavnlige Kundskaber, og endelig en Reformator med det uforfærdede Mod, den Tænke-Frihed, de sieldne Indsigter, der siden satte Luther i Stand til, med Guds Bistand, at iværksætte sin store Religions- og Kirke-Forbedring.

Tydskland under frankiske og svabiske Keisere.

Tydskland maatte erfare, hvor svage mange af deres Keisere vare til at imodstaae Roms mægtige Biskop. Keiser Henrich V. nødtes ved Oprør til at afstaae til Paverne den Rettighed at beskikke Biskopper og Abbeder (Investituren), som hans Formænd havde forsægtet, og af disse anseelige Geistlige og i deres Lande bleve desaarsag Pavernes Befalinger ofte langt mere agtede, end Keisernes. Med ham uddøde den frankiske Stamme (1125). — Hans Eftermand Lothar II afstod, da han blev Keiser, det Sachsiske Hertugdomme til sin Svigersøn den Bayerske Hertug Henrich den Høimodige. Denne, ogsaa ved sine lykkelige Krige med Slaverne berømte Fyrste, var nu den mægtigste i Tydskland, og derfor frygtelig for den efter Lothars Død (1137) til Keiser udvalgte Conrad III. Hertug til Svaben af den Hohenstaufiske Linie. Ved langvarige Krige formaaede denne dog ei at adskille Sachsen fra Bayern, da han endnu efter Henrich den Høimodiges Død (1139) stedse fandt den tappreste Modstand af hans unge Søn Henrich, som for sit Heltemod fik Navn af Løve, og dennes Farbroder Welf. Under Conrads Eftermand og Brodersøn Keiser Friderich I. Barbarossa (1152), steeg Henrichs Magt ved Erobringer fra Venderne; men da han skaffede sig mange Fiender og tilsidst lagde sig ud med Keiseren selv, mistede han reent Bayern og sine øvrige Stater paa de Brunsvigske og Lyneborgske Lande nær, (som da ikkuns udgiorde en liden Deel af det Sachsiske Hertugdomme) og maatte paa nogle Aar forlade Tydskland. Ved disse skadelige Uenigheder var Tydskland nu deelt i to Partier, hvoraf de, som holdte med det Bayerske Huus, kaldtes efter Welf, Henrich den Høimodiges Farbroder, Gvelfer; de derimod som holdte med de Svabiske Keisere, af Waiblingen, Keiser Conrad den Tredies Fødested, Gibelliner. Da [illegible] Gvelfernes Partie viiste sig Paverne mere hengivent, og af dem igien understøttedes, brugte man samme Navn til dermed at betegne og adskille Pavernes og Keisernes Tilhængere; derfor vedvarede og denne Benævnelse i Italien længe efter at den havde ophørt i Tydskland. For Resten var Friderich I. en krigersk og statsklog Keiser, som i lang Tid tappert og lykkeligt forsvarede Keisernes Magt og Myndighed imod Paverne, og ligeledes strædte efter at gienoprette den Keiserlige Magt i Italien, hvorfor han giorde i alt sem Tog derhen, men blev dog tilsidst nødt til at give efter (1182). Ved at erklære Lybek og Regensborg for Rigsstæder, (det er Stæder, som ei skulde være andre Fyrster, men kuns umiddelbar Keiseren og det tydske Rige, undergivne), stiftede han en nye Art af Rigsstænder, og ved samme haade forøgede Keisernes Magt og tillige hævede Borgerstanden, som i Rigsstæderne selv fik Regieringen i Hænderne († 1190). Gvelfernes og Gibellinernes Stridigheder opfyldte i det tolvte og trettende Aarhundrede Tydskland og Italien med idelige Krige, hvorved den keiserlige Myndighed meget svækkedes, da Paverne tillige sogte at ophidse det Hohenstaufiske Huses Fiender, saasom de misundte dette Befiddelsen af det

Neapolitanske og Sicilianske Rige, som Friderich den forstes Søn Henrich VI. ved Giftermaal erhvervede sig. Efter hans Død (1197) valgte Halvparten af Standerne, den afdøde Keisers Broder Philip af Svaben, og den anden Halvpart ved Paverns Indflydelse Henrich Løves Søn, Otto IV. til Keiser. Men da Philip døde (1208) og Otto viiste sig utaknemmelig mod Paven, lod denne Henrik den 6tes Søn Friderich II. af Sicilien vælge til Medkeiser (1212). Denne kiække, landhaftige Keiser forsvarede med et uovervindeligt Mod sin Værdighed imod Paverne som paa det uforsonligste forfulgte ham; satte ham adskillige Gange i Band, standsede ham paa et Korstog, forøgtedigede maaske hans egen Søns Oprør imod ham, erklærede ham uværdig til Regieringen, og sik, uagtet han tilsidst selv ønskede Fred, andre Fyrster (Landgreve Henrich Raspe af Thyringen, Greve Wilhelm af Holland) til at opkaste sig til Keisere imod ham. Men Friderich beholdt dog Regieringen til sin Død (1250), og uagtet de Uroligheder han havde at kiæmpe imod, befordrede han Tydskalands Sikkerhed ved gode Love, og, selv lærd, søgte han ved sindige Indretninger at fremme Videnskabers og Lærdoms Udbredelse baade i Tydskland og Italien. Han endte sit Huses Stridigheder med Guelferne og opkiøbte de Brunsvig-Lyneborgske Lande til et Hertugdømme under sin Lehnshøihed. I hans Tid indgik endeel Rigsstæder til deres Handels Beskyttelse og Fremgang et Forbund, som kaldtes Hansen og Stæderne selv Hansestæder. Lybek var den fornemste Stad i dette Forbund, hvilket Hamborg, Bremen, Coln, Brunsvig, Danzig, og efterhaanden omtrent 70 anselige Stæder tiltraadte. Det havde Conteirer eller Hovedfactorier i Bergen, Novgorod, London og Brygge. Indtil Begyndelsen af det fortende Aarhundrede vare disse Hansestæder i Besiddelse af al betydelig Handel over den største Deel af Europa og deres Sømagt blev ofte frygtelig, især for de nordlige Riger; men de svækkedes ved Opdagelsen af Amerika og Søveien til Ostindien og ved Nederlandenes voxende Magt.

Tydskland under det store Interregnum og under Keisere af det habsburgske og forskiellige andre Huse.

Efter Friderich den Anden's Død (1250) kom Tydskland i en stor Forvirring, som Paverne søgte at vedligeholde. De Keisere, som hist og her valgtes, døde enten for tidlig, som Friderichs Søn Conrad IV. (1254), eller vare uden Kraft, som Greve Wilhelm af Holland (1256), eller fraværende og aldeles uden Indflydelse som Richard af Cornwallis og Alphons af Castilien. Man har derfor anset Tydskland, som uden Keisere, og kaldet disse deres, dog uden korte Regieringer, det store Interregnum. De vidtstaftige Eiendomme, som de Svabiske Keisere havde besiddet, bleve mest ved Pavernes Intriguer ganske adsplittede. I Italien fandt ved Hohenstaufernes Fald endeel anselige Stæder en gunstig Leilighed til at undbrage sig fra Keiserlig Lydighed: og i Tydskland opstode mange fri Rigsstæder, der ei stænger, som til-

forn, betalte Skat til Keiserne. Af kortere Varighed var et paa samme Tid dannet Rhinforbund af 70 Stæder, hvis Hensigt var at opretholde Landefreden. Ved samme Leilighed opkom ogsaa Rigs-Ridderskabet, som allene var afhængigt af Keiseren og det hele tydske Rige. Tydskland fik nu 7 Kurfyrster, som ene bleve berettigede til at vælge Keisere. Disse, hvis Antal siden blev forøget, vare Erkebiskopperne af Mainz, Trier og Cöln, Kongen af Bøhmen, Hertugen af Sachsen, Markgreven af Brandenborg, og den Rhinske Pfalzgreve; alle saa mægtige Fyrster, at, allerede i lang Tid, Keiser-Valgene havde for størstedelen beroet paa deres Stemmer. Endelig tilegnede ogsaa nu ved denne Tid de tydske Fyrster sig en, ei længere ved Keiserne saa meget som forhen, indskrænket Magt og Jurisdiction, og blev da alle fyrstelige Rettigheders Udøvelse ei bundet uden ved det hele tydske Riges Grundløve, og hvad der af enhver Stat selv kunde være fastsat at skulde iagttages. Efter at dette Interregnum saaledes havde vedvaret i 22 Aar (1250—72), blev Rudolph, Greve af Habsburg i Schweitz, udvalgt til tydsk Keiser. Han sørgede for at bringe Tydskland igien i Nolighed, fik sine Døttre gifte med tydske Fyrster, tilveiebragte det Habsburgske Huus Besiddelsen af Hertugdømmerne Østerrige, Steyermark og Krain, men bekymrede sig ikke stort om det tydske Riges Eiendomme og Rettigheder i Italien († 1291). Hans Eftermand Greve Adolf af Nassau var uhældig paa sine Tog mod Thyringen og blev stødt fra Thronen af Keiser Rudolphs Søn Albert I. (1298). Dennes Udvidelsesplaner i Holland, Bøhmen, Thyringen og Schweitz mislykkedes alle for ham; han blev dræbt af en Slægtning (1308). Imidlertid tiltoge de tydske Rigsstænder sig større og større Rettigheder og Friheder. Keiserne af forskiellige Huse, som endnu i nogen Tid valgtes, søgte blot at befordre deres egne Huses Fordele og svækkede derved den Keiserlige Magt, og i Italien blev ogsaa denne mindre og mindre agtet. — Henrich VII. af det grevelige Luxemborgske Huus, som efter Albert udvalgtes til Keiser, tvang Guelferne til Underkastelse, bekrigede Kongen af Neapel, blev kronet i Rom, men døde der (maaskee) af Forgift (1313). Nu styrtede et dobbelt Keiservalg Tydskland i megen Forvirring. Den af nogle Fyrster valgte Ludvig af Bayern besad mange yppetlige Egenskaber. Han tog den af de øvrige valgte Friderich af Østerrig til Fange, men forligede sig siden med ham, og satte ham i Frihed. Uagtet de mange Banskeligheder som giordes Ludvig ved Regieringens Tiltrædelse, vidste han dog at udvide sit Huses Besiddelser og at giøre sig frygtet i Italien, skiøndt han tilsidst maatte ydmyge sig for Paven († 1347). Vel blev ved en Forening imellem Kurfyrsterne (Kurverein 1338) det tydske Keiservalg erklæret uafhængigt af Paven, men dog blev, alt inden Ludvigs Død, ved Pavens Indslydelse Carl IV. Konge i Bøhmen, en Sønneson af Henrich VII. valgt til hans Eftermand, som dog først efter den af nogle Fyrster valgte Greve Gynther af Schwartzburgs Død (1349) blev almindelig erklendt. Carl IV. opgav næsten ganske det tydske Riges Overherredømme over Italien, bortfølgte Rigets Rettigheder

til mange Italienske Stæder, ligesom ogsaa mange tydske Stæder tilkiøbte sig hos ham frie Rigsstæders Herligheder. Tydskland fik af ham sin gyldne Bulle, (1356, saaledes kaldet af det vedhængende store Guld-Segl), som siden agtedes for Rigets fornemste Grundlov, hvori de syv Kurfyrsters Rettigheder, og Maaden, hvorpaa Keiservalget burde føretages, med videre, nøie bestemtes, samt adskilligt anordnedes for at hemme de indvortes Krige i Tydskland, som dog endnu vedbleve, da Keisernes Magt bestandig aftog, og Tydskland allevegne færuroligedes ved de mange Forbund, som Fyrsterne, (hvis Antal nu især tiltog), Adelen og Stæderne indgik imod hinanden indbyrdes. Carl giorde ogsaa mere for sit Arverige Bøhmen, hvor han residerede i Prag, end for Tydskland, hvilket han næsten ganske forsømte († 1378). Carl den Fierdes Søn Venceslaus bekymrede sig kun lidet om Herredømmet i Italien, yndede Johan Hus, (som paa den Tid begyndte i Bøhmen at prædike imod Paverne), men blev forhadt ved sine Laster og Foretagender imod Geistligheden. Han havde Strid med sine bøhmiske Landstænder, og blev tilsidst efter Pavens Befaling afsat af endeel Kurfyrster, som valgte Pfalzgreve Ruprecht (1400), der var uhældig i Italien. Efter dennes Død (1410) udvalgtes Venceslai († 1419) egen Broder Sigismund, Konge af Ungarn, som ogsaa af ham selv blev erkiendt. Sigismund giorde sig megen, skiønt mestendeels forgiæves, Umage for at forbedre Kirkens Tilstand ved den til Costnitz sammenkaldte Kirke-Forsamling, hvis troløse Omgang med Hus (1415) opvakte en langvarig og overmaade

blodig Krig, hvori Johan Ziska var Hussiternes fornemste og lykkeligste Anfører. Forgieves prædikede Paven Korstog imod dem, og kuns indbyrdes Urnighed imellem Bøhmerne selv var det, som tilsidst bragte Forlig tilveie og hialp Sigismund til Besiddelsen af det Bøhmiske Rige.

Tydskland under Keisere af det Habsburg-Østerrigske Huus.

Efter Sigismunds Død (1437) kom Keiser-Værdigheden til det Østerrigske fra de Habsburgiske Grever nedstammende Huus. Den første til Keiser valgte Østerrigske Hertug var Albert II., som formedelst sit Giftermaal med Sigismunds eneste Datter Elisabeth blev ogsaa udvalgt til Konge i Ungarn og Bøhmen, men efter en kort Regiering hindrede Døden (1439) ham fra at virke til Rigets Bedste, især ved at frie den tydske Keiser fra Pavernes Herredømme. Den meget længere, men kraftløs og uvirksom [illegible] førte den følgende Keiser Friderich III. ([illegible]markske Linie) en gierrig, raadvild, og til betydelige Foretagender udygtig Fyrste. Han benyttede ikke de Fordele som det Baseler Synodes Stridigheder med Paven tilbød ham, men indrømmede Paverne mange for Tydskland skadelige Rettigheder. Han tragtede forgieves efter den bøhmiske og ungarske Krone, men var dog saa lykkelig at bringe samtlige Nederlande under det Østerrigske Huus. Disse ved Handel og Manufakturer blomstrende Lande tilhørte, saavel som et Stykke af Frankerige, de Bur-

gundiske Hertuger, og det tydske Rige tilegnede sig Overhetredommet over samme. Carl den dristige, forutoligede med sine ærgierrige Planer Tydskland, Frankerige, og Schweitzerne, mod hvilke han falbt (1477), da det egentlige Grevskab Burgund kom igien under Frankerige, men Nederlandene fik Keiser Friderichs Søn og (fra 1486) Medregent Erkehertug Maximilian, ved at ægte Carls Datter Marie. Efter Faderens Død (1493), skaffede Maximilian I. som Keiser, det svækkede tydske Rige en lykkelig Rolighed og en ordentligere Forfatning. De ulykkelige private Feider bleve ved den saakaldede evige Landefreds Slutning (1495) hemmede, og Kammer-Retten anordnedes til, efter Lovene, at paadomme og bilægge Rigsstændernes indbyrdes Stridigheder. I sine egne Arvelande beskikkede Maximilian en Hof-Ret, hvis Anstelse og Magt efterhaanden næsten blev ligesaa stor som Kammer-Rettens, og siden kaldtes den Keiserlige Rigs-Hof-Ret. Paa det at de aarlige Skatter, som til Keisernes og Rigets Fornødenheder betaltes, desto bequemmere kunde hæves, [illegible]ige andre Indretninger lettes, inddelte h[illegible]nd i 10 Kredse (1512), iblandt hvilke den Burgundiske indbefattede Nederlandene. Postvæsenet som allerede omtrent 50 Aar for var indført i Frankerige, blev ogsaa her indført. Han tog ivrig Andeel i sin Tids politiske Anliggender, men uden Held, da han, uagtet sin Tapperhed, manglede Udholdenhed og havde med statskloge og mindre indskrænkede Regenter at bestille. I øvrigt fik det tydske Krigsvæsen under hans Regiering en forbetagtigere Indretning, da endeel Regimenter

oprettedes af velovede og med Lanzer bevæbnede Fodfolk. Disse af Lanzerne saakaldte Lanzknægte, og det Schweitzerske Fodfolk, (som nu først havde lært de europæiske Magter ei at bestemme en Armees Styrke efter Rytteriets Beskaffenhed allene), vare den Tids bedste Fodfolk. Maximilian elskede og ophialp Lærdom og Videnskaber. Tillige med dem forfremmedes tillige kiendeligen gode Sæder, Konster og Handel, og Tydskland begyndte at høste lykkelige Frugter af en ved vise og hensigtsmæssige Love befæstet Rolighed. Han erkiendte Kirkens Underttykkelse af Paverne og Nødvendigheden af en Reformation, som ogsaa begyndtes under hans Regiering af Luther. Hans Søn Philip oplevede ikke Faderens Død (1519), men Sønnesønnen Carl den femte fik efter Maximilian den Keiserlige Værdighed, da han alt forhen formedelst sin Moders Johannes, Ferdinand den Catholskes Datters, Arveret var bleven Konge i Spanien.

Det helvetiske Forbund.

De helvetiske Lande udgiordte i ældre Tider tildeels det Burgundiske Kongerige, som i A. 1032 blev forenet med Tydskland. Keiser Albert I. besluttede endelig at forene det Habsburgiske Huses betydelige Besiddelser i Schweitz, med de efter hans Fader Rudolph arvede Østerrigske Arvelande, og saaledes skille Schweitz aldeles fra det tydske Rige. Dem, som da satte sig imod hans ofte voldsomme Indretninger, lod han ved sine Landfogeder mishandle, hvorved især de tre Cantoner, Schweitz, Uri og Underwalden

maatte udstaae meget. Da nu Wilhelm Tell, en kiek Borger fra Canton Uri, dræbte een af disse Keiserlige Landfogeder Gesler (1308), gav dette Anledning til at de tre nævnte Cantoner til Frihedens Forsvar sluttede et Forbund (1308, dog uden endnu at skille sig fra det tydske Rige) som de efter Seieren ved Morgarten over Hertug Leopold af Østerrige (1315) besluttede at skulle blive stedsevarende. Fem andre Cantoner Lucern, Zürich, Glaris, Zug og Bern tiltraadte efterhaanden dette Forbund (1332—53), og Hertugerne, eller, som de siden bleve, Erkehertugerne i Østerrige, søgte forgieves at tvinge de saaledes forbundne otte gamle Stæder igien til Lydighed, (Nederlag ved Sempach 1386, ved Næfels 1389), ja mistede endog ved disse frugtesløse Forsøg alle deres Schweizerske Arvegodser. Ogsaa mod Hertug Karl den dristige af Burgund, (som efter to Nederlag faldt imod dem ved Nancy 1477) forsvarede Schweizerne, tildeels ophidsede af den franske K. Ludvig XI., sig med Tapperhed; men indbyrdes Stridigheder begyndte dog alt nu imellem dem. Endelig tiltraadte ogsaa Freiburg, Solothurn, Basel, Schafhausen og Appenzel Forbundet (1481—1513). Saaledes opstod da her et edeligt Forbund af tretten Cantoner eller Provindser, som efter den eene af dem, hvor Opstanden først begyndte, kaldtes det Schweitzerske. Det Churiske Forbund (Graubündten) blev foreenet dermed (1499). Endnu ved Enden af dette Tidsrum var det ikke fuldkommen adskilt fra det tydske Rige, men fulgte dog næsten ei mere det tydske Riges Love. I at forfægte deres Frihed imod det Østerrigske Huus og i adskillige andre

Krige viiste Schweitzerne en i visse Maader uovervindelig Tapperhed; deres Sæder vare raae, men reene, og deres Kierlighed til Fædrenelandet ædel, som Grækernes i Grækenlands bedste Dage. Men den reene Frihedsaand forsvandt efterhaanden, da enkelte Cantoner begyndte at giøre Erobringer, ja endog at føre indbyrdes Krige, og da fremmede Fyrster, især de Franske Konger (fra 1480) begyndte at tage Schweitzerne i deres Sold. Det første betydelige Nederlag lede de ved Marignano mod de Franske (1515).

Spanien.

Her havde de Christne Konger saa lykkelig benyttet dem af Arabernes eller Maurernes Uenighed, at disse sidste efter Nederlaget 1212 aldrig reiste sig mere og endnu før Midten af dette Tidsrum, ei havde uden Kongeriget Granada tilbage. Efterhaanden opvoxte ved de mindre Rigers Foreening to anseelige og mægtige Kongeriger, Arragonien (fra Midten af det 12te Aarh. foreenet med Catalonien) og Castilien; hvorhos dog tillige det Navarriske Rige stod ved Magt, som en Tidlang var forenet med Arragonien og siden med Frankerige. Til det Arragoniske Rige henhørte foruden Arragonien, Catalonien og Valencia ogsaa de Balearisk Øer, Sardinien og Sicilien. Castiliens Foreening med Leon og Gallicien og dets Udelelighed bestemtes af Ferdinand III. († 1252), som tillige udvidede sit Riges Grændser ved Erobringer fra Araberne. Hans Søn Alphons X. havde Fortienester af de astronomiske og historiske Videnska-

ber. Foreningen ledd dette Rige fra Alphons XI. Død 1356 indtil Castiliens og Arragoniens Forening meget af Successionsstridigheder, og af Kongernes Strid mod Adelen, hvorved den Kongelige Magt indskrænkedes. Endelig forenedes Castilien og Arragonien, da Ferdinand den Catholske af Arragonien ægtede den Castiliske Kron-Arving Isabella (1479); skiønt hver af dem regierede sine Stater særskilt. Han fratog Araberne Granada (1492), bemægtigede sig Neapel (1503) og det meeste af Navarra (1512). Han udvidede den Kongelige Magt og sikkrede Landefreden; men var listig og ränkefuld og skadede sit Land ved Maurernes og Jødernes Forfølgelse. Til sine Foranstaltninger betiente han sig især af Cardinal og Erkebiskop af Toledo Franciscus Ximenes som giorde Spanien vigtige Tieneſter ved sin store Statsklogskab og Videnskabernes Befordring, skiønt han ei var frie for Overtroe og Lyst til med Magt og grusomme Tvangsmidler at udbrede Christendommen, til hvilken Ende ogsaa Inquisitionsretten anordnedes (1484). Ferdinands († 1516) Datter blev gift med Erkehertug Philip, Konge af Castilien, som døde før ham og efterlod en Søn, den navnkundte Karl, i Spanien den Den første af det Navn.

Portugal.

Til dette Kongerige blev Grunden lagt, da, Alphons VI. Konge af Castilien og Leon skienkede (1095) hvad han eiede af Portugal, som et Stadholderskab til sin Svigerson den tappre Prinds Henrich af Burgund († 1112). Henrichs Søn Alphons I. antog Konge-Titelen; han og hans Efterkommere udvidede Rigets Grændser, især ved Erobringer fra Araberne, men havde langvarige Stridigheder med Kastilien og Paven. Længe havde dette lille Kongerige kuns liden Indflydelse paa det øvrige Europa, men fik siden en desto vigtigere ved dets mange Opdagelser til Søes. Den ægte Burgundiske Konge-Linie udøde, og den ægte som begyndte med Peter I. naturlige Søn Johan I. (1383) gav Portugal værdige og lykkelige Regenter. Johan I. var lykkelig mod Kastilien, regierede da Madera (1418) og de Azoriske Øer opdagedes, og Ceuta erobredes († 1433). Portugal maae takke Prinds Henrich (Navigator) en af Johan den Førstes Sønner († 1460), for disse første Opdagelser, og ved at foretage sig efter hans Exempel vidtløftige Seilads, og især ved Compassets Opfindelse fandt man endnu inden Udgangen af det femtende Aarhundrede de Capo-Verdiske Øer, den Guineiske Guldkyst, Kongeriget Congo, det gode Håbs Forbierg, og tilsidst forbi samme Veien til Ostindien. Vasco de Gama var den første, som under Emanuel den Stores Regiering (fra 1495) landede i Calecut (1498), hvorfra Portugiserne i det følgende Aarhundrede udbredte sig indtil China og de Molukkiske Øer. Allevegne giordes betydelige Erobringer, hvorved især de første Vicekonger i Indien Almeida og Albuquerque udmærkede sig; Goa blev Hovedsædet for det portugiſiske Rige i Indien. Den Ostindiske Handel, hvorved Portugiserne nu kom i Besiddelse, forskaffede dem store Rigdomme, men svækkede tillige Hanseſtæderne

og Venetianernes store og over hele Europa udbredte Handel. — Endnu i Emanuels Tid erobredes Brasilien (1500), og hans Regiering ansees med Rette for Portugals meest glimrende Periode.

De Italienske Stater.

I Italiens øverste Deel opstode, da den Keiserlige Magt aftog (efter Friderich II. Død 1250), adskillige Stater, blandt hvilke Savoyen fra A. 1416 var et Hertugdømme. — Særdeles mægtige bleve de Lombardiske Stæder, som under Anførsel af Mailand dannede mod Keiser Friderich I. et Forbund hvis Magt, Handel og Velstand især tiltog efter Constanzerfreden (1183). Dog plagedes de tillige af indbyrdes Uroligheder, ligesom og Stridighederne imellem de to Partier Guelferne (som modsatte sig det Keiserlige Herredømme) og Ghibellinerne (som frygtede Stæbernes Overmagt) vedligeholdt den svage Levning af Keisernes Magt i Italien. Keiser Wenzeslaus ophøiede Johan Galeazzo af Huset Visconti til første Hertug af Lombardiet eller Mailand (1395). — Toskana tiltog bestandig i Magt og Velstand; de mægtigste Stæder vare her Pisa og Florents; den første blev tilsidst afhængig af den sidste (1407). I Florents sik Medicæernes Familie, oprindeligen Kiøbmænd, fra det 15de Aarh. Begyndelse en mægtig og gavnlig Indflydelse, som ogsaa yttrede sig paa Videnskaber og Kunster. — Venedigs Statsforfatning blev arvelig aristokratisk. Republikens Handel og med den tillige dens Magt voxte ved Korstogene; af den

østindiske Handel var den næsten eene i Besiddelse. Dens Herredømme udbredtes over en Deel af Lombardiet, Dalmatien, og Morea. I det Græske Archipelagus og Middelhavske Hav besad den mange betydelige Øer, iblandt dem Candia og Cypern. Da Genua havde fået den ved dens Handelsfriheder i det Græske Keiserdømme, sluttede den Handelsforbindelser med Ægypten. Ved Portugisernes Fart paa Ostindien og Osmannernes Erobringer tabte Republiken vel meere end ved den Krig, som den cambraysse Ligue (1508) opvakte mod den. Dog blandede den sig efter denne Tid ikke mere i de store Magters Stridigheder. — Ogsaa Genuas Magt tiltog ved Korstogene; den fortrængte Venetianerne fra Eenehandelen paa det sorte Hav og med Constantinopel og nedsatte sig paa Krim. En Krig med Pisa endtes for denne Stad med Tabet af Corsika og Sardinien (1290). Men svækket ved en langvarig Krig med Venedig (1253—1381) om Herredømmet i Middelhavet, ved indvortes Uroligheder og ved Osmannernes Erobringer, kom Republiken tilsidst stundom under Frankreiges, stundom under Mailands Overherredømme. — Kirkestaten kunde ved Pavernes korte Regieringer, som vare uden al Familieinteresse, ikke opnaae nogen betydelig politisk Magt eller indvortes god Forfatning. Hyppige Factioner fandt Sted, især efter at Residencen var forlagt til Avignon, da Cola Renzi endog vilde indføre en republikansk Forfatning (1347—54). — Roger den Forstes Søn, Roger II. forenede Neapolis med Sicilien, og sik af Paven Titel af Konge til begge Sicilierne (1130). Hans Datter ægtede Keiser Henrich VI., og

da den normanniske Stamme var uddød (1189) bemægtigede Keiseren, paa Grund af dette Giftermaal, uagtet Pavens Modstand, sig begge Rigerne, som forbleve hos det Svabiske Huus, af hvilket især Friderich II. havde store Fortienester af Rigerne. Endelig maatte dette Huus give Plads for den Franske Konge Ludvig den Ottendes Søn Carl, Hertug af Anjou, hvem Paven tilbød Kronen, og den sidste Kaiser, Friderich den Andens Sønneson, Conradin [illegible], maaskee efter Pavens Tilskyndelse, henrettet (1269). Huset Anjou mistede kort efter Sicilien, da alle Franske, som befandt sig paa Øen, anden Paaskedags Aften (1282) dræbtes ved en Conspiration, almindelig kaldet den Sicilianske Vesper, hvorpaa K. Peter III. af Arragonien, som var gift med en Sønnedatter af Keiser Friderich II. fik Siciliens [illegible]ne. I Neapolis fandt hyppige Thronforandringer Sted; to Gange var endog Ungarns og Neapels Kroner forenede. Regenterne søgte forgiæves at vinde Sicilien tilbage, men tilsidst fik den Arragoniske Konge Alphons den Femte af Sicilien ved Adoption ogsaa Neapel (1435), som han dog igien efterlød til sin naturlige Søn Ferdinand I. (1458). Endelig forenede Ferdinand den Catholske af Arragonien og Sicilien, Neapolis med det sidstnævnte Rige og begge Rigerne forbleve nu i 200 Aar under de Spanske Kongers Regiering.

Frankerige.

Frankerige havde i Begyndelsen af dette Tidsrum tilfælleds med Tydskland, at Rigsstændernes Magt

stærkt tiltog, og Kongernes derimod mere og mere aftog. Vel søgte Ludvig VI. († 1137) at svække Vasallernes Magt, tildeels ved at ophielpe Stæderne; men hans Søn Ludvig VII. († 1186) gav selv Anledning til at Hertugerne af Normandiet, Rigets mægtigste Vasaller, da de tillige vare Konger i Engelland, bleve endnu mægtigere ved at faae Guienne og Poitou i Frankerige, hvorved Grunden lagdes til langvarige Krige og Uenigheder imellem Engelland og Frankerige. Under Philip August (118[illegible]—1223), en klog og til sit Riges Fordeel aarvaagen Konge, men som til sine Hensigters Opnaaelse ofte betiente sig af lastværdige Midler, begyndte endelig store Lehne at inddrages under Kronen og et Corps dannedes af de saakaldte Pairs af Frankerige. Han deeltog i Korstogene og fratog Engellænderne deres vigtigste Besiddelser i Frankerige. Mere ædelsindet var hans virksomme og kiekke Sønneson Ludvig IX. (den hellige, 1226) som ogsaa inddrog mange Lehne under Kronen og forbedrede Loogivningen og Retspleien. Han skulde være bleven regnet iblandt de meest statskloge Konger, dersom ei Tidens Aand havde forledet ham til at understøtte Kietter-Forfølgelse og Inquisitionen. Han foretog sig ogsaa to ulykkelige Korstog, paa det sidste af hvilke han døde (1270). Hans Søn Philip III. (den dristige) fortsatte de af Faderen begyndte Indretninger. Hans Søn Philip den Smukke (1285—1314) udvidede den Kongelige Magt, gav Borgerstanden Sæde paa Rigsdagene, men undertrykte tillige sine Undersaatter. Mærkværdig paa den Tid var hans kiekke Opforsel imod Pa-

verne, især Bonifacius VIII, hvorved hans egne Undersaatter, endog Geistligheden hialp ham, og den Snildhed, hvormed han bragte dem til at tage deres Sæde i Frankerige. For at berige sig fik han ogsaa Paven til at ophæve Tempelherreordenen, som han ogsaa anfaar for særlig for sine Planer. Med hans tre Sønner, under hvilke det bestemtes (1317) at et Fruentimmer aldrig kunde komme paa den franske Throne, udøde den Capetingiske Hovedstamme. Derefter kom Huset Valois til Regieringen med hans Brodersøn Philip VI. (1328). Edvard III. af Engelland, gjorde som en Dattersøn af Philip den smukke, Paastand paa den franske Krone og erobrede, efter Slaget ved Crecy (1346), Calais. Philips Efterfølger den den svage Johan blev i et Slag fangen af de Engelske (1356) og døde i Fangenskab († 1364), hvorefter Frankerig maatte afstaae endnu vigtigere Besiddelser til Engelland. Hans Søn Carl V. († 1380) stiftede Engellænderne igien ved de fleeste af deres Erobringer. Under Carl den Siettes Mindreaarighed, og siden endnu mere, da han blev affindig, opkom hæftige Stridigheder imellem Hertugerne af Orleans og Burgund, hvori ogsaa hans Dronning og hele Riget tog Deel. Af disse benyttede Engelland, som tog Burgunds Partie, sig saaledes, at dets Konge Henrich V. blev erklæret for Arving til Frankeriges Throne (1420), men døde kort før Carl (1422). Den engelske Konges Søn Henrich VI. blev erkiendt for Konge af den største Deel af Folket, men ved Uenighed mellem hans Farbroder Johan af Bedford som førte Regentskabet i Frankerige, og Hertugen af Burgund, og ved Carl den Syvendes tappre Generaler befriedes Riget igien fra Engellændernes Herredømme (1444), som her nu beholdt intet uden Calais. De havde hertil megen Hielp af den saa kaldte Orleanske Piges (Jeanne d'Arc) overmenniske Tapperhed. Hun var et ungt Fruentimmer, som indbildte sig, at hun var sendt af Gud til at forbrive Englænderne, og som ved heri at blive troet, bragte de Franske til at foragte al Fare, og efter hendes Exempel at fegte med en utrolig Tapperhed. Hun blev tilsidst fangen af Engellænderne og brændt som Hex (1431). Carl den Syvendes Søn, Ludvig XI. (1461), arbeidede med Held paa at knæge den Kongelige Magt ved at ydmyge de Store og ligeledes de Kongelige Indkomster ved nye og egenmægtige Paalæg; men Falskhed, Forstillelse, Grusomhed og nedrige Konstgreb tilintetgjorde dette Roes, som hans Klogskab, vel anvendt, ellers kunde have fortient. Ved Carl den Dristiges Død (1477), som han forarsagede, slog han Grevskabet Burgund og adskillige andre af de Burgundiske Hertugers Lande, ligesom han og ved Dødsfald forenede nogle af de betydeligste Lehne med Kronen. Ham blev for saadanne indkomne tillagt Titel af den Allerchristeligste Konge, der før den Tid kun havde været brugt som Personers Navn († 1483). Hans Søn og Efterfølger Carl VIII. ægtede Anna af Bretagne (forlovet med Keiser Maximilian, med hvis Datter han selv havde været forlovet) og forøgede derved Frankerige med dette Hertugdømme, men indviklede derover ogsaa i Krig med Keiseren, til hvis Søn den Østerrigske Erkehertug Philip han maatte afstaae næsten alle de Burgundiske

Lande. Hans Tog til Italien for at udføre det Anjouske Huses Paastand paa Neapel (1494—95) mislykkedes ved det Forbund Paven tilveiebragte mellem Keiseren, Spanien og flere Magter, det første store Forbund mellem de europæiske Stater. Dennes Søn og Eftermand Ludvig XII. (1498), havde ingen Nytte af sine Italienske Erobringer (Mailand og Neapel), hvilke han ikke kunde forsvare mod den af Paven stiftede hellige Ligue (1510), men desto større og sandere Ære af det Tilnavn af Folkets Fader, som hans Bestræbelser for Rigets Vel forskaffede ham († 1515).

Engelland.

Da Wilhelm Eroverens mandlige Linie uddøde med Sønnen Henrich I. (1135), udbrød Strid om Thronfølgen mellem Wilhelms Dattersøn Stephan af Blois, og Henrich den førstes Datter gift med Gotfried Plantagenet Grev af Anjou. Stephan blev Konge, men efter hans Død (1154) kom Regieringen i Gotfrieds Søn Henrich II., som dertil efter [illegible] arvede, dels ved Giftermaal med Ludvig [illegible] Dronning bekom, mange Lande i Frankerige, og eroverede Wales og Irland. Han søgte at stifte sin Kongelige Magt mod Geistligheden (de Clarendonske Artikler 1164); Erkebiskop af Canterburys Modstand i denne Anledning kostede ham Livet, men Kongen maatte siden ogsaa give noget efter. Ogsaa med sine Sønner havde han Stridigheder († 1189). Hans Søn Richard den Første (Løve-

hierte) besad megen Tapperhed, men blev af sine hæftige Lidenskaber forledet til mange Feil. Han bivaanede i Selskab med Philip August et Korstog, kom paa samme i Uenighed med den franske Konge, blev paa Tilbagereisen fangen af den eventyrgiske Hertug Leopold, og maatte løskiøbe sig med en stor Sum Penge († 1199). Herpaa begyndte en Krig med Frankerige, som fortsattes under hans Broder og Eftermand Johan uden Land. Denne svage og grusomme Konge led sin Broderson, hvis Paastand paa Kronen understøttedes af Frankerige, myrde, og mistede derved sine Forlehninger i dette Rige. Ved haarde Paalæg ophidsede han den Engelske Geistlighed mod sig, men blev derfor sat i Band af Paven, som skjenkede hans Rige til Kongen af Frankerige, hvilket nødte ham til at ydmyge sig paa en haanlig Maade for Paven, og tage sit Rige til Lehn af ham. Derover udbrød et Oprør, som nødte ham til at give Nationen det store Friheds-Brev (Magna Charta 1215), hvorved den geistlige Stand især begunstigedes og som Engelænderne endnu anse for deres Friheds Grundvold († 1216). Misfornøielse over hans Søns og Eftermands Henrich III. Ophøielse og Afstaaelse af de bigtigste Provindser i Frankerige til denne Krone foranledigede et Oprør (1264), hvori Kongen blev fangen af Rigets Baroner, under Anførsel af hans egen Svoger Greven af Leicester. Ret blev han ved sin Søn Edward igien befriet, men under disse Uroeligheder var dog de Stores Magt betydelig steget; ved denne Leilighed fik ogsaa Grevskabernes og Stædernes Deputerede allerførst Sæde i Parlamentet (1265), hvilket

var en stern Begyndelse til Underhuset. Sønnen Edvard I. (1272) forenede Provindsen Wales med Engelland, og da det regierende Huus i Skotland var uddød (1285), beskikkede han der en Konge, som maatte erkiende Engellands Overherredømme, men gav derved Anledning til langvarige Krige med Skotterne. Han udvidede Parlamentets Magt († 1307). Hans Søn den svage Edvard II. var uheldig mod Skotterne, blev indskrænket af Parlamentet, lod sig derhos styre af slette Raadgivere, og mistede tilsidst ved sin egen Gemalindes Isabellas Anstiftelse paa en sørgelig Maade Regieringen og Livet (1327). Desto lykkeligere og seierrigere især i Frankerige, var Edvard III., som fortiener at regnes iblandt Engellands bedste Konger, skiøndt de fleeste Erobringer tabtes igien inden hans Død. Under ham dannedes Underhuset saavel som Overhuset, der bestaaer af de fornemste af Adel og Geistlighed. Hans tappre Søn Edvard (den sorte Prinds) var en lige saa stor Menneskeven, som Helt, men overlevede ikke Faderen. Sønnesønnen Richard II. (1377) havde at kiæmpe med Oprør og Giæring i Riget og berøvedes tilsidst Kronen og Livet (1399) af sin Slægtning Hertugen af Lancaster, en Sønnesøn af Edvard den Tredie. Denne, Henrich IV. bemægtigede sig herpaa Regieringen, og hans Søn Henrik V. (1413) drev sine Erobringer i Frankerige saa vidt, at han endog blev udnævnt til dette Riges Thronfølger († 1421). Dog hans Søn Henrik VI. som ei var Aar gammel da Faderen døde, mistede igien under sin Mindreaarighed alle disse Fordele (paa Calais og Titel af Konge af Frankerige nær) og, efter-

at have selv tiltraadt Regieringen, giorde han sig meget forhadt, ved Indgreb i Nationens Rettigheder. Hertug Richard af York, som i en nærmere Grad nedstammede fra Edvard III. giorde Paastand paa Kronen og derved udbrød den langvarige Krig mellem det Yorkske og det Lancasterske Huus, eller, som det af deres Vaabener kaldes, imellem den hvide og røde Rose (fra 1453). Richards († 1460) Søn Edvard IV. blev derpaa Konge, fordrev og fangede Henrik VI. (1471), og skilte tilsidst ham og Søn ved Livet, men efter hans Død (1483) bleve hans unge Sønner Edvard V. og Richard dræbte af deres Farbroder og Formynder Richard III. Engelland har neppe havt nogen større Tyran, end denne Richard var, som faldt i et Slag mod Henrich Tudor Greve af Richmond (1485), og med ham udøde Huset Anjous mandlige Stamme. Med Henrik VII. kom nu den med Huset Lancaster beslægtede Tudorske Familie paa Thronen. Han ægtede de af Richard III. myrdede Prindsers eneste Søster Elisabeth, og giorde derved Ende paa de Yorkske og Lancasterske Stridigheder, som over 30 Aar havde forurolliget Riget, i hvilke 60 Personer af Kongehuset og Halvdelen af den engelske Adel var falden, og som havde havt saa skadelig en Indflydelse paa Nationalkarakteren og Sæderne. Han dæmpede hældig adskillige Oprør og udvidede den Kongelige Magt († 1509). Hans Søn og Efterfølger var Henrik VIII.

Danmark.

Endnu fulgte tre af Svend Estrithsøns Sønner hinanden paa Thronen. Efter Oluf, som af en Hungersnød under hans Regiering fik Tilnavnet Hunger († 1095), kom Erik Eiegod paa Thronen, en videnskabelig Fyrste og den bedste af Svends Sønner, som forskaffede Danmark sin egen Erkebiskop, hvis Sæde blev i Lund, og døde paa en Reise til det hellige Land (1103). Dennes Efterfølger var hans Broder Niels, hvis Søn Magnus dræbte Erik Eiegods Søn Hertug Knud Lavard, hvilket gav Anledning til et Oprør, hvori Magnus faldt og Niels selv blev dræbt af sine egne Undersaatter (1134). Knud Lavards Broder Erik Emun regierede kun kort († 1137), og siden blev Rigets Tilstand meget forvirret, da tre af Svend Estrithsøns Efterkommere (Svend Grathe, Knud den femte og Waldemar) stredes om Regieringen, og de vendiske Søerøvere forurolige Kysterne og de Søfarende. Endelig gjorde den tredie af de nævnte Prindser Waldemar I. (den Store) Knud Lavards Søn, Ende paa disse Uroligheder, og dæmpede Vendernes Søeroverier ved at indtage Rygen, og ødelægge endeel af Vendernes faste Stæder paa de pommerske og meklenborgske Kyster. Hiemme anlagde han Fæstninger, gav Love og satte Krigsmagten baade til Lands og Vands i en god Stand († 1182). Til alt dette betiente han og Sønnen Knud VI. som fulgte Faderens Fodspor og erobrede Estland og Nordalbingien eller Holsten, sig især af den Roskildske Biskop og siden tillige Erkebiskop i

Lund Absalon, en af de Tiders største Feltherrer og Statsmænd. Alle vigtige Embeder betroedes nu enten til Geistlige eller til den høiere Adel, og ved disses tiltagende Magt kom Agerdyrkningen, Handelen og adskillige andre borgerlige Næringsveie i mindre Agt, og blev derfor efterhaanden mere og mere forsømte. Knud den Sjette († 1202) Broder og Efterfølger Waldemar II. (Seier) udvidede meget Danmarks Herredømme ved at underkaste det den hele sydlige Kyst af Østersøen indtil Estland; men fangen paa en underfundig Maade af en af sine Vasaller, Grev en af Schwerin (1223), mistede han næsten alle disse Erobringer, og beholdt ikke stort mere end Rygen og en Deel af Estland. Efter Nederlaget ved Bornhøvede (1227) søgte han ikke mere at gienvinde de tabte Besiddelser, men anvendte sin øvrige Levetid paa at forbedre Landets indvortes Tilstand, ogsaa ved gode Love (Jydske Lov, † 1241). Ved at dele Riget imellem sine Sønner, hvoraf de yngre skulde have deres Lande som Lehne af den ældste Broder der var Konge, gav han Anledning til langvarige Uroligheder. Erik Plovpenning, saa kaldet af en Skat han paalagde, havde saaledes Stridigheder med sin Broder Abel, Hertug i Sønderjylland, der var bevogtet med Rigets Fiender de holstenske Grever. Abel lod Erik tilsidst dræbe (1250) og blev selv derved for en kort Tid Konge († 1252). Efter ham fulgte den tredie Broder Christopher I. som havde Stridigheder med Erkebispen af Lund og blev forgivet efter Geistlighedens Anstiftelse (1259). Danmark gerathede nu efterhaanden i en sørgelig Tilstand, dels ved uskikkelige

Krige, dels ved slette Konger, dels ved Stridigheder med de sønderjydske Hertuger af Abels Stamme og de med dem beslægtede holstenske Grevers Indflydelse, men især ved Geistlighedens og Adelens alt for store Magt, som gandske undertrykte Almuen og betog Kongerne næsten al Myndighed. Christophers Søn Erik Glipping var uheldig i Krigen med den slesvigske Hertug og blev tilsidst dræbt af nogle sammensvorne Adelige (1286), hvilke fandt Beskyttelse i Norge. Derved tildeels fik hans Søn Erik Menved en lang og ødelæggende Krig med dette Rige, og havde tillige Strid med Erkebispen af Lund. Han var fortient som Lovgiver, men under ham begyndte Riget at sønderlemmes ved Pantsættelser († 1319). Hans Broder, Christopher II., maatte ved sin Regieringstiltrædelse underskrive en Haandfæstning, havde at kæmpe med idelige Oprør, under hvilke den slesvigske Hertug Waldemar endog for en Tid (1326—30) valgtes til Konge, og besad, da han døde (1334), ikkun et Stykke af Lolland. Nu fulgte et Mellemrige af fem Aar i hvilket især den holstenske Greve Gerhard raadte for Riget. Ved hennes Død (1340) blev Christophers Søn Waldemar Atterdag Konge. Ham lykkedes det ved Klogskab og List igien at faae Riget samlet, skjønt han havde at kæmpe baade med idelige Oprør og med fremmede Fiender, især Hanseaterne. Ved at gifte sin Datter Margrethe med den Norske Konge Hakon-VI. lagde han Grund til Foreningen imellem Danmark og Norge, og efter hans Død (1375) bestreg hans Dattersøn Olaf Thronen.

Norge.

Dette Rige havde meget tiltaget under Olaf Kyrre og dennes Søn Magnus Barfod, der ogsaa befordrede Landets indvortes Kultur, erobrede de skotske Øer og døde paa et Tog i Irland (1103). Hans fulgte paa engang hans tre Sønner Sigurd Jorsalafar (saa kaldet af et Korstog), som indførte Kirkeret i Norge († 1130), Eystein og Muf. Efter disse fulgte Magnus kaldet den blinde, fordi Harald Gille som udgav sig for en Søn af Magnus Barfod, stødte ham fra Thronen, lod Øinene stikke ud paa ham og satte ham i Fængsel (1134), men blev snart efter selv dræbt af en Oprører, som udgav sig for hans Broder (1136). Fra den Tid led Norge i et heelt Aarhundrede meget ved indbyrdes Krige mellem forstielige berettigede og uberettigede Kronprætendenter og ved Kongernes Stridigheder med Geistligheden. Harald Gilles Sønner Sigurd, Inge og Eystein som paa engang bleve Konger, og under hvilke Norge fik sin egen Erkebiskop i Throndhiem (1152), bekrigede hinanden indbyrdes. Inge skiftede sine to Brødre af Dage, men faldt selv i et Slag mod sin Brodersøn Hakon Herdebred (1161). Denne blev igien overvunden og slagen (1162) af Sigurd Jorsalafars Svigersøn Erling Skakke, som ved Geistlighedens Bistand fik sin Søn Magnus valgt til Konge og, først af alle norske Konger, kronet (1177). Mod ham opstod Birkebeenernes Parti, hvis Anfører Sverre, som udgav sig for en Søn af Harald Gilles Søn Sigurd, blev valgt til Konge og, efter-

Magnus Erlingsen var falden i et Slag (1184), med Pave bekæmpede adskillige Partier blandt hvilke Baglernes vare det fornemste. Ogsaa modsatte han sig med Kraft Geistlighedens Anmasselser, og havde selv videnskabelig Dannelse († 1202). Borgerkrigene fortsattes af disse og flere Partier, som tildeels understøttedes af de danske Konger, under Sverres talrige Efterfølgere, indtil hans Sønnesøn Haakon Haakonsen (1217), som lod sin Ret til Tronen ufortrødent undersøge, gjorde Ende paa dem. Ham underkastede sig ogsaa frivilligen Islænderne, hos hvilke med Friheden Tab Lærdom og Videnskabers Dyrkelse meget aftog. Han bragte Norges Magt og Anseelse til den høieste Spidse og døde paa et Tog i Skotland (1263). Under hans Søn **Magnus**, gift med en Datter af Erik Plovpenning, som af den Jord han viiste sig Landet Forbedring fik Tilnavn af **Lagabøter**, forfaldt Søemagten og Handelen, især ved Afhændelsen af Rettigheden over de vestlige Øer af Skotland; derimod voxte Adelens, men især Geistlighedens Magt, hvilken sidste hans Søn **Erik Præstehader** (1280) igjen søgte at formindske. Denne førte en langvarig Krig med Danmark, dels i Anledning af den Bebrejdelse Erik Glippings Mordere nøde i Norge, dels i Anledning af sin Moderne Arv († 1299). Med **Magnus Lagabøters** anden Søn **Haakon V** uddøde den mandlige Linie af det gamle Norske Kongehuus (1319), og Riget tilfaldt nu Haakons Datters Søn den Svenske Konge **Magnus Smek**, som siden nødtes til at afstaae Norge til sin Søn **Haakon VI** (1343). Denne Haakon førte Krig med de Svenske

og ægtede Waldemar Atterdags Datter Margrethe. Deres Søn Olaf, Konge i Danmark, blev efter Haakons Død (1380) Konge i Norge.

Danmark og Norge forenede.

Under Olaf forenedes saaledes Danmark og Norge. Han forlehnede de Holsteenske Grever arvelig med Hertugdømmet Slesvig. Med den svenske Konge Albert, hvis Fremfærd gjordte Paastand paa den danske og norske Krone, førte Rigerne siden jevnlige Krige indtil efter Olafs Død (1387), da **Margrethe** valgt til begge Rigers Dronning, overvandt og fangede Albert i Slaget ved Falkiøbing (1388). Paa en Rigsdag i Calmar (1397) afgjordtes nu, at de tre Nordiske Riger skulde have fælles Regenter og evig være forenede, og paa samme Rigsdag udvirkede tillige **Margrethe** at hendes Søsterdatter-Søn Erik, Hertug af Pommern, som alt var valgt til hendes Thronfølger i Danmark og Norge, blev udvalgt og kronet til Konge over alle tre Riger. Saa megen Aarsag nu især Danmark og Norge havde til at være fornøiede med **Margrethes** vise og kloge Regiering († 1412), saalidet havde alle tre Riger til at være det med den vankelmodige, gjerrige og af sine pommerske Slægtninge alt for meget indtagne Erik. En Krig med de slesvig-holsteenske Fyrster, der understøttedes af Hanseforbundet, som var begyndt under **Margrethe** og i alt varede 26 Aar, endtes uforbeelagtig for Danmark (1435). Søemagten og Handelen forfaldt ganske. De Svenske, trykkede af fremmede Lehnsmænd søgte

sig først op imod ham, under Engelbrekt Engelbrektsens Anførsel, og udvalgte sig Karl Knudsen til Rigsforstander. Det danske Rigsraad satte ham da ogsaa af, og udvalgte hans Søstersen Christopher af Baiern (1440), som de Svenske (1441) og Norske (1442) tilsidst ogsaa antoge. Erik opholdt sig siden meest paa Gulland og døde i Pommern (1459). Christopher bragte ogsaa mange Tydske ind i Landet, og valgte Kiøbenhavn til sin Residens. I øvrigt var hans korte Regiering rolig. Efter hans Død (1448) brød alle tre Riget den Calmarske Forening, i det de Danske udvalgte den paa Møbrene-Side fra Kong Erik Glipping nedstammende Oldenborgske Greve Christian, Søn af Didrik den lykkelige, som ogsaa tilsidst blev Konge i Norge (1450) hvor et Partie i Begyndelsen havde valgt den svenske Konge Karl Knudsen. Imellem denne og Christian førtes Krigen med foranderlig Lykke, dog blev Christians Regiering i Sverrig af ingen Varighed. Danmark og Norge befandt sig kun i en svag Tilstand; dog var Christian saa lykkelig da den sidste slesvigske Hertug og holsteenske Greve Adolph døde uden Livsarvinger (1459) at faae ved Stændernes Valg Slesvig og Holsteen, hvilke tilligemed Ditmarsken (som dog ikke vilde underkaste sig) bleve ophøiede til et Hertugdom (1474). Han stiftede Kiøbenhavns Universitet (1479). Efter Christian den førstes Død (1481) maatte hans Sø[illegible] Eftermand Kong Hans dele Hertugdommerne Sl[illegible] og Holsteen med sin yngre Broder Friderich. Sverrig vilde ikke vide af ham at sige og skiønt Kongen tilsidst, efter adskillige der erholdne

Seiervindinger blev krønet (1497), faldt dog de Svenske, da Kongen og hans Broder i Ditmarsken, som de vilde tvinge til Underkastelse, havde lidt et stort Nederlag (1500), igien fra, og han blev formedelst besværlige Krige med Hansestæderne og Oprør i Norge, ei istand til at bringe dem til Lydighed († 1513). Hans Søn Christian II., som havde bæmpet det nydnævnte Oprør i Norge, var af en heftig og virksom Karakter, og stræbte efter at udvide sin Kongelige Magt; derfor stræbte han at ydmyge Geistligheden og Adelen og giøre sig Almuen hengiven, ved at forsvare den imod hines Undertrykkelser. Da han derfor tillige udvalgte til sine Raadgivere Folk af ringe Stand og iblandt dem traf paa adskillige ukyndige og af en slet Karakter (Sigbrit, Didrik Slaghæk), blev han forledet til at begaae mange uretfærdige og despotiske Handlinger.

Sverrige.

Dette Rige nod i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Tidsrum, en lykkelig Rolighed under det Stenkilske Huses Regiering. Men da de Svenske og Gotherne adskilte sig (omtr. 1135) og disse valgte sig Konger af Sverker den 1stes, hine derimod af Erik den 9des eller Helliges Familie, blev Riget idelig plaget af ødelæggende Uroligheder og Stridigheder, under hvilke Geistlighedens Magt tiltog, og Sverrige tillige blev forøget med Finland og Tawastland. Den Folkungiske Familie, som nedstammede fra en berømt Jarl Folke, fik tilsidst Regierin-

gen (fra 1250). Den første af dette Huus var Valdemar, hvis Fader Birger Jarl havde meest Andel i Regieringen og store Fortienester af Riget. Ham skyldes og Stokholms første Anlæggelse. Med hans Død (1266) var Roligheden forbi. Waldemar blev forbreven af sin Broder Magnus Ladelaas (1275). Denne regierede priselig, gjorde mange gavnlige Indretninger og sørgede ved gode Love for at betrygge Landefreden og sikker sine Undersaatter Besiddelsen af deres Eiendomme († 1290). Hans Søn Birger fik Strid med sine Brødre og blev engang tagen tilfange af dem; da han siden lod dem tage af Dage, blev han afsat (1319), og hans Broderson Magnus valgt til Konge. Denne, med Tilnavn Smek, tilligt Konge i Norge, blev, formedelst sin Feiglighed med at afstaae Skaane og Blekinge til den Danske Konge Waldemar Atterdag, forhadt af sine Undersaatter og af det mægtige Rigsraad nødt til at vælge sine Sønner til Medregenter i Sverrig og Norge. Tilsidst blev baade han og hans Søn Hakon afsatte (1363), og hans Søstersøn Hertug Albert af Meklenborg valgt til Konge. Denne blev siden stødt fra Thronen og Dronning Margrethe indkaldt (1388). Forenet med Danmark og Norge troede Sverrig sig ofte at have Aarsag til Misfornøielse, især ved Kongernes Fraværelse og fremmede Lehnsmænds Undertrykkelse og udvalgte sig da sædvanligt Rigsforstandere, blandt hvilke efter Christopher af Bayerns Død (1448) Karl Knudsen ogsaa udnævntes til Konge. Denne blev ved Oprør, som den Upsalske Erkebiskop foranledigede, 10 Gange nødt til at forlade

sit Rige og Christian I. af Dannmark valgtes til Konge (1457); men heller ikke dennes Regiering blev varig og efter Nederlaget paa Brunkeberg (1471) gjorde han intet videre Forsøg paa Sverrige. Efter Karl Knudsens Død (1470) valgtes Sten Sture den ældre til Rigsforstander. Han stiftede Universitetet i Upsala. Det lykkedes ham i mange Aar at holde K. Hans fra den svenske Throne; og, ungtet denne endelig blev krønet (1497), at stille ham snart igien ved Riget. Da Lybækkerne næsten bestandig understøttede det oprørske Sverrige, kunde Hans intet udrette mod Sten Sture eller hans Eftermand Svante Sture (1503—12).

Det Russiske Rige.

Det Russiske Rige følte endnu meget længe skadelige Virkninger af dets Deling imellem Wlodomir den Stores Sønner. Storfyrsterne i Kiev tilegnede sig vel et Slags Overherredømme over de øvrige Fyrster, men vare dog ei i Stand til at kunne tvinge dem, eller forskaffe sig selv en rolig Regiering. Novgorod hævede sig, fra den første Halvpart af det 12te Aarhundrede, til en anseelig Handelsrepublik. Georg Dolgorucki († 1158) stiftede, da hans Forsøg paa at blive Storfyrste i Kiev mislykkedes, et nyt Storfyrstendømme i Hvide Rusland og lagde Grunden til Moskwa. Disse i Wladimir residerende Storfyrster bleve siden efter de mægtigste, indtil Tatarerne eller egentlig Mongolerne overfalde det imellem mange Fyrster delte og derved svækkede Rusland (1237), hvis

Storfyrster Chanerne da efter Behag beskikkede, afsatte, og vel ogsaa lod henrette. Et Angreb af Sværdridderne i Lisland slog Alexander Newski tilbage (1241) og blev derfor af Chanen udnævnt til Storfyrste. Men efter hans Død (1261) forblev Rusland i en undertrykt og skatskyldig Tilstand over i 200 Aar, og imidlertid bemægtigede Naboerne, især Ungarerne, Polakkerne og Lithauerne, sig anseelige Landstrækninger. Men da den mongoliske Magt var frækket ved indvortes Uroeligheder, lykkedes det Iwan Wasilsewitsch I. (1462) at befrie Riget fra Mongolernes Overherredømme. Han tvang tillige det mægtige Novgorod til Underkastelse (1478), samlede under sin Regiering næsten alle det Russiske Riges Provindser, og var lykkelig mod Naboerne; men hans Planer mod Lisland standsedes af Sværdordenens tapre Hærmester Walther Plettenberg. Han forsøgte ogsaa at indføre et Slags Kultur i Rusland († 1505). Under hans Søn Wasilei Iwanowitsch bleve Mongolerne igien en kort Tid Overherrer, men maatte siden vige for Russerne.

Polen. Preussen.

I Polen deelte Boleslaus den Tredie Riget i Storpolen, Lillepolen, Slesien og Masovien, imellem hans fire Sønner (1138), af hvilke den ældste, som belad Krakau, skulde have Overherredømmet; men derved foraarsagedes mange Stridigheder og Ulykker. Een af hans Descendenter Conrad, Hertug til Masovien, kaldte de Tydske Ordens-Riddere eller

Korsherrer til Hielp imod de hedenske Preusser (af lettisk Oprindelse). De kom ogsaa, angrebe Preusserne, bemægtigede sig efter mange Aars Modstand Landet (1230—83), udryddede de fleste Indbyggere og nødte de øvrige til at antage den Christne Religion; dog beholdt disse deres Land og Frihed. Riddernes Anfører, den tydske Ordensmester, tog sit Sæde i Marienburg. — Ogsaa Polen blev i lang Tid herjet af Mongolerne; Hertug Henrik af Slesien faldt i et Slag mod dem (1241). Premislaus antog igien Kongetitelen i Polen (1295), og siden beholdt de følgende Regenter den. Iblandt hans Eftermænd forenede Ladislaus I. Stor- og Lille-Polen, og lod sig krone i Krakau (1320). Hans Søn Casimir den Store (1333), indførte mange gode Indretninger og Love, indkaldte Tydske, forøgede Riget med røde Rusland og (paa nye) med Masovien; men maatte aftræde noget Land til den tydske Orden og afstaae Slesien til de Bohmiske Konger. Med ham uddøde Piasternes Mandsstamme (1370). Hans Eftermand blev hans Søstersøn Ludvig den Store, Konge af Ungarn, som maatte udstæde en Haandfæstning († 1382). Hans Datter Hedevig giftede sig med Jagello, Storhertug i Lithauen, som i Daaben antog det Navn Ladislaus (1386), og ved hende blev Konge i Polen, men maatte tilstaae Stænderne, især Adelen, langt større Friheder og Rettigheder, end dem, de under de ældre Konger havde havt. Forenet med Lithauen kunde Polen nu have blevet en mægtig Stat, men hiint Land beholdt i lang Tid sine egne Fyrster, som vel stode under de Polske Kongers

Souverainitet, uden dog ofte søgte at gjøre sig uafhængige af denne. Jagello var heldig mod den tydske Orden, og tvang Wallachiet og Moldau til at erkiende Polens Overherredomme († 1434). Ved at meddele Nationen nye Privilegier fik han sin ældste Søn Ladislaus III. valgt til sin Efterfølger; denne blev tillige Konge i Ungarn, men faldt i Slaget ved Warna mod Tyrkerne (1444). Under hans Broder og Efterfølger i Regieringen Casimir IV. gjorde Preusserne Oprør mod den tydske Orden og underkastede sig Polen (1454). Ved Freden i Thorn (1466) maatte Ordenen afstaae til Polen den Deel af Landet, som siden kaldtes Polsk-Preussen; den øvrige Deel beholdt Ordenen som et Len af Polen. Efter Casimirs Død (1492) fulgte tre af hans Sønner efter hinanden paa Thronen. Polen blev nu stedse mere og mere et Valgrige og Aristokratiet befæstedes. Tillige truedes Riget af Russernes og Tyrkernes voxende Magt.

Bøhmen.

I Bøhmen blev den Kongelige Titel fra Premisl Ottokar I. (1198) af, bestandig i Brug; dog betragtedes Riget stedse som et tydsk Len. Premisl Ottokar II. († 1273) bemægtigede sig Østerrig, Steyermark, Kærnthen og Krain, men maatte igien afstaae dem til Keiser Rudolph af Habsburg. Med hans Sønnesøn Wenceslaus III. uddøde den mandlige Linie af den gamle Konge-Stamme (1306), og herpaa fulgte Konger af udenlandske Fyrste-Huse,

hvoraf nogle foruden Bøhmen ogsaa beherskede Ungarn, nogle Polen. Johan af det Luxemburgske Huus, Keiser Henrich den Syvendes Søn, en tapper Fyrste, bemægtigede sig Øver-Lausitz, og bragte de Slesiske Fyrster til at antage ham til Overherre († 1346). Hans Søn Keiser Carl IV. lagde hele Øver-Lausitz under den Bøhmiske Krone, og forenede ogsaa Slesien endnu nøiere med Bøhmen († 1378). Under hans Søn Keiser Wenceslaus som ved sin Forkierlighed for de Tydske pakte megen Misfornøielse, forfaldt mange af Faderens vise Indretninger og de Husstiske Uroligheder begyndte. Disse bleve især frygtelige efter Wenceslai Død (1419) da den tappre Johan Ziska satte sig i Spidsen for Husiterne. Vel svækkedes Husiterne sig selv, ved at deele sig i flere Secter og Partier, som bekrigede hinanden indbyrdes, men dog hindrede disse Uroligheder Keiser Sigismund i lang Tid fra at faae Bøhmens Krone. Efter hans Død (1437) valgte et Parti Keiser Albert II., et andet Prinds Casimir af Polen. Den første satte, og efter hans Død (1439) bestyrede, i den efter Faderens Død fødte Prindses Ladislai Mindreaarighed, den kloge og kiekke Georg Podiebrad, en indfødt Bøhmer, Regieringen, og efter Ladislai Død beskyttede han som Konge, Husiterne, skiønt han derfor af Paven blev sat i Band († 1471). Efter ham havde Bøhmen igien tvende udenlandske Konger Wladislav IV. den Polske Konge Casimir den Tredies Søn, og Keiser Carl den Fierdes Dattersøn († 1514), og denne Wladislavs Søn Ludvig. Begge regierede tillige i Ungarn, og, da de næsten bestandig

opholdt sig der, afseg i Bøhmen den kongelige Magt og Myndighed. Siden kom dette Rige (fra 1526) til det Østerrigske Huus, hos hvilket det stedse er forblevet.

Ungarn.

I Ungarn regierede endnu længe Stephan den Forstes Familie eller det Arpadske Huus, under hvilket Rigets Grændser udvidedes (ved Croatien, Dalmatien m. m.) og fremmede, især tydske, Kolonister kom ind. Andreas II. udstedte (1222) et Privilegium, hvorved Nationens, især Adelens, Rettigheder bestemtes. Efterat den mandlige Linie af samme var uddød med Andreas III. (1301), kom efterhaanden Bøhmiske, Bayerske og Neapolitanske Prindser paa Thronen, men kun een af de sidste, Carl Robert af Neapel, en Søsterssønsson af Andreas III., holdt sig der længe († 1342). Ludvig I. eller den Store kunde vel ei forsvare sine italienske Erobringer, men dog forøgede han Riget med Dalmatien, som Venetianerne maatte afstaae til ham, med Rødе-Rusland og flere Lande fra det sorte til det adriatiske Hav. Han udrettede meget for Ungarns Forfatning, Kultur og Videnskabelighed. Efter Casimir den Stores Død blev han ogsaa Konge i Polen († 1382). Ved at ægte hans Datter Maria blev Keiser Sigismund tillige Konge i Ungarn. Han havde Oprør at kiæmpe imod, var ulykkelig mod Tyrkerne (1396), tabte Dalmatien til Venedig, og Rode-Rusland og Podolien til Polen, til hvilken Krone

ogsaa Zipser-Stæderne blevе pantsatte. Efter ham († 1437) fulgte hans Svigersøn Keiser Albert II. († 1439). Dennes Enke, ægtede den polske Konge Wladislav III. som af et Parti valgtes til Konge og faldt i Slaget ved Varna mod Tyrkerne (1444). Nu fulgte Alberts Søn Wladislav VI., under hvis Mindreaarighed Johan Hunyades, Wojvoden af Siebenbürgen, førestod Regieringen med stor Bekommelse, og forsvarede Riget tappert imod Tyrkerne. Men da Kongen selv havde tiltraadt Regieringen, begyndte han at forfølge den Hunyadiske Familie, hvorover et Oprør udbrød, under hvilket Kongen døde (1457). Ungarn fik nu i Johan Hunyades's Søn Mathias Corvinus en indfødt og fortræffelig Konge, som forbedrede Rigets indvortes Tilstand og Sæderne ved gode Love og den Lyst at dyrke Videnskaber og Kunster, som han bibragte sine Undersaatter. Han holdt en staaende Hær af Leietropper. Bøhmen, Slesien og Mæhren og et Expectance paa den Bøhmiske Krone. Keiser Frederik III., som selv gav ham Anledning til Krig, maatte afstaae ham Stiermark, Kærnthen, Krain og selv Wien. Ogsaa mod Polen var han lykkelig, og Tyrkerne, som han slog i Bosnien († 1490). Men de fleste af disse Erobringer tabtes under hans Eftermand den Bøhmiske Konge Wladislav IV., under hvem der ogsaa herskede megen Forvirring i Riget, som tiltog, da han udnævnte den kiække Johan Zapolya til Wojvode af Siebenbürgen og Rigets Generalcapitain. Forfatningen blev ikke bedre under hans Søn og Eftermand Ludvig II. (1514).

Det Arabiske Kalifats Fald. Et nyt Persisk Riges Stiftelse.

Asiens forhum mægtigste Fyrsters, de i Bagdad residerende Kalifers, Regiering gik nu gandske under. Alt i forrige Tidsrum vare de ved Uenighed og ved de Tyrkiske Livvagtsoldater bragte saaledes i Knibe, at de af Araberne ei ansaaes uden for Religionens Overhoveder, og ei agtedes uden nærmest omkring Bagdad. Vel lykkedes det engang igien for dem at komme, som verdslige Fyrster, nogenlunde i Anseelse (1136), men saadant vedvarede dog ei meget over hundrede Aar, da Mongolerne tilsidst indtoge Bagdad med stormende Hand (1258), og dræbte den sidste Kalife Mostasem. Religionen led under Mongolernes og Tyrkernes Regiering megen Forandring, og imod Slutningen af dette Tidsrum (1500) stiftedes her et nyt Rige af Ismael Sofi (eller Safi), som nedstammede fra Ali Mahamedes Svigerson.

De af Araberne i Afrika stiftede Riger.

Erobringerne i Afrika losrev sig allerforst fra Kalifernes Herredomme. Egypten, som omtrent i 200 Aar havde havt sine egne Kalifer, af Fatimidernes Slægt, blev imod Slutningen af det tolvte Aarhundrede (1171), undervunget af Saladin, en af sin Tids største Feltherrer, hvis Klogskab, Heimodighed og Gavmildhed af Orientalerne meget beromtes. Han underkastede sig tillige Syrien og Palestina, og tilføiede de europæiske Christne paa deres

Korstog stor Skade. Dog lagde han selv Grund til sit Riges Opkomst ved at dele det imellem sine Sønner († 1193). Siden (1254) oprettede Mamelukkerne (eller de af Mongolerne kiøbte Slaver, som udgiorde den egyptiske Sultaners Livvagt), her et Rige, hvis Sultaner medstode Mongolerne, giorde sig frygtede af Sørøverne og eroblede Syrien og en Deel af Arabien. Men efter halvtredie hundrede Aars Forløb blev dette Rige en tyrkisk Provinds (1517) og Egypten kom derved i en sørgelig Tilstand. I de øvrige Lande, som Araberne besad i Africa, opkom Rigerne Fes, Marocco, og Staterne Algier, Tunis og Tripoli.

Mongolerne.

Mongolerne, som giorde Ende paa Kalifatet, førte endnu desuden saa mange andre ykkelige Krige, at de med Rette kunne regnes iblandt de mægtigste Folk, som nogensinde have giordt sig frygtelige ved Erobringer. De havde deres Oprindelse fra det store eller asiatiske Tartarie, hvor Mungaliet var deres Fædreneland. Der opholdte de sig først, indbeelte i mange forskiellige Stammer, der havde ingen fast Bopæl, men som Nomader flyttede med deres Telte og Qvægkiorde fra et Sted til andet. En af deres Chaner eller Fyrster havde en Søn ved Navn Temudschin, som meget ung gav store Prøver paa Tapperhed, underkuede mange Folke-Stammer, blev tilsidst hele Mungaliets Beherster, og antog da Navn af Dschingis-Chan, eller den store Fyrste (1206). Herpaa udvidede han

end mere sit Herredømme ved at erobre det Tangutiske Rige, en stor Deel af China, det mægtige Chowaresmiske Rige, (som af de Seldschukiske Tyrker var oprettet i en Deel af Persien og Indien), og en anseelig Landstrækning af Rusland lige indtil Dnieper. Hos sine Mongoler indførte han den lamaiske Religion, Handelen, Skrivekonsten, adskillige andre nyttige Konster, og tillige megen Pragt; de have ham og hans Efterkommere at takke for mange gode Love († 1227). Hans Efterfølgere i Regieringen, fadlige hele China og Rusland, giorde Ende paa Kalifatet, trængte ind i Polen, Ungarn, Mæhren og Slesien (Slag ved Liegnitz 1241), og indtil Lille-Asien kunde intet standse deres Vaabens lykkelige Fremgang. Dog dette uhyre Rige, som indbefattede den største Deel af Asien, og indjog Europa Skræk, deelte sig inden kort Tid i mange mindre Stater, og disse bleve, een efter anden, igien undertvungne af Russer, Tyrker og Chineser. Men i en af disse Stater, Bukariet, opstod endnu engang en mongolisk Erobrer, da Timur, eller Tamerlan, søgte igien at oprette Dschingis-Chans Monarchie. Han opkastede sig først til Chan over Bukariet; erobrede derpaa (fra 1370) Persien, Armenien, Georgien, det allermeste af Rusland og Indien, og overvandt og fangede den Tyrkiske Sultan Bajazet i Lille-Asien (1402). Han viiste en stor Iver for den muhamedanske Religion og søgte at forfremme Videnskaber og Kunster; tillige besad han mange af de Egenskaber, der udmærke den store og lykkelige Erobrer, men, som man kunde vente det af en Barbar,

hans Grufomhed imod de Overvundne var uden Lige, og hans Erobringer selv, uden noget egentligt Maal eller Plan. Det mægtige Rige, som han stiftede, blev efter hans Død (1405) efterhaanden adsplittet; dog kan den store Mogols Rige som en af hans Slægt stiftede, ansees som en Levning deraf.

Det Osmanniske Rige.

Ved Mongolerne blev i dette Tidsrum det Seldschukiske og adskillige andre af Tyrkerne stiftede Riger forstyrrede. Men da Mongolerne igien forlode Lille-Asien, oprettede de der værende Tyrkiske Emirer eller Fyrster paa nye smaae Regieringer. Osman stiftede et saadant lidet Rige i Bithynien, og lagde derved Grunden til det Osmanniske eller saa kaldte Tyrkiske Rige († 1326). Han og især hans Søn og Eftermand Orchan udvidede deres Herredømme ved List og ved lykkelige Erobringer, især mod Grækerne. Den sidste satte sig fast i Europa ved at indtage Gallipoli, gav Staten og Hæren en fast Indretning, og antog allerførst Titel af Sultan († 1359). Hans Søn Murad I. bemægtigede sig Adrianopel og en stor Deel af Thracien, Macedonien og Albanien, og forlagte sin Regierings Sæde til Europa. Han oprettede et staaende Corps (Jenitscheri o: nye Tropper, Janitscharer), som stedse er blevet agtet for Tyrkernes bedste Fodfolk, og som ved dets Lethed og Disciplin i lang Tid var dets Fienders Skræk. Hans Søn og Eftermand Bajazet (1389) udvidede det Osmanniske Herredømme ved Erobring af hele Lille-Asien,

Servien, Bulgariet, Moldau og Wallakiet, slog Ungarerne ved Nikopolis (1396) og tvang den Græske Keiser i Constantinopel til at betale sig Skat; men selvsidst blev han af den Mongoliske Tamerlan, hvem de undertrykte Emirer i Lille-Asien kaldte til Hielp, overvunden og fangen (1402 † 1403). Efter ti Aars Angrebe og Krige mellem hans Sønner, lykkedes det for den yngste, Muhamed I. (1413), igien at bringe Riget i Orden og at vinde nogle af de tabte Erobringer tilbage (1421). Murad II. angreb Ungarerne, og blev vel overvundet af Johannes Hunyades, men, da Ungarerne og deres Allierede brøde den herpaa slutte Fred, lebe de Christne et stort Nederlag ved Varna (1444). Murads Fremgang hindrede siden endnu længe Fyrsten i Epirus Georg Castriota, eller, som han af Tyrkerne kaldtes, Scanderbeg, der med utrolig Tapperhed og Lykke i mange Aar forsvarede sit Fædreneland († 1466). To Gange vilde Murad nedlægge Regieringen, men maatte til Rigets Bedste igien paatage sig den. Hans Søn og Eftermand Muhamed II. giorde ved at indtage Constantinopel (1453 Ende paa det græske Keiserdømme. Ogsaa Morea (som tildeels tilhørte Venetianerne), det Krimske Tartarie, (hvor Genueserne havde betydelige Handelsstæder), Wallakiet, Bosnien, Epirus og Albanien og adskillige andre Provindser og Øer i Archipelagus maatte erkiende hans Herredømme; han erobrede endog Otranto i det Neapolitanske. Til Lands vare Ungarerne og til Søes Venetianerne de eneste, der endnu kunde giøre de osmanniske Vaaben nogen Modstand. Muhamed II. søgte ogsaa at

forfremme Videnskaberne († 1481). Hans Søn Bajazet II. var ulykkelig i sine fleeste Krige. Han blev (1512) stødt fra Thronen af sin egen Søn Selim I. under hvem Riget blev forøget med Syrien, Palæstina og Ægypten, hvor han blev Kalif; han lagde ogsaa den første Grund til en ordentlig Søemagt († 1519).

Det Græske Keiserdømme.

Under de første Keisere af det Comneniske Huus (indtil 1180) naaede Riget en Anseelse, som det i lang Tid ikke havde havt og siden aldrig sik. Men fra den Tid forberededes dets uundgaaelige Undergang paa flere Maader. I Aarhundreder udholdt det blodige indvortes Uroligheder, ængstedes bestandig af frygtelige Naboer og Fiender, ja maatte selv af de vestlige Christne ofte lide meget. Den Hielp Korstogene vist nok forskaffede dem imod deres Fiender Saracenerne, solgtes dem dyrt; da Armeerne, naar de passerede igiennem det græske Keiserdømmes Lande, ofte udsugede og adelagde Riget mere end Fienden selv. En Hær af Franske og Venetianer, som var bestemt til et Korstog imod Tyrkerne, lod sig endog bruge til at bestorme Constantinopel, og hielpe en afsat Keiser (Alexius III.) igien paa Thronen, og da de Aaret [illegible] (1204) igien indtoge denne Hovedstad, blev den af dem teent udplyndret og tildeels opbrændt (til udødelig Skade for Videnskaber og Kunster), og adskillige af Rigets Lande deelte iblandt Seierherrerne. Venedig fik da Kysterne af det adriatiske og ægæiske Hav,

en Deel af Grækenland og Morea, Øen Candia og flere af Øerne i Archipelagus, hvorved Republiken blev Ene-Herre over Handelen paa Alexandria, og derved tillige over den saa fordeelagtige østindiske Handel som fortes over denne Stad. Markgreven af Montferrat fik Macedonien og det nytige af Grækenland som Konge af Thessalonich. Baldwin Greve af Flandern blev nu af Seirherrerne i Constantinopel udvalgt til Keiser, og saaledes opstod det latinske Keiserdomme (1204—61). Tillige opstode tvist og her adskillige nye græske Fyrstendømmer og Grevskaber; blandt hvilke det, som stiftedes i Trapezunt, førte Navn af Keiserdomme. I Nicæa vedligeholdt det egentlige græske Keiserdomme, og Theodorus Lascaris, som nedstammede fra de Græske Keisere, blev her valgt til Keiser (1206). Hans Efterkommere udvidede og befæstede Riget. Det latinske Keiserdømme var allaa fra dets Begyndelse af meget indskrænket, og ved de hyppige Thronstridigheder, ved Grækernes Misfornøielse med Pavens Herredomme, ved Mangel af al Hielp fra Europa, kunde det ingen Varighed faae. Endelig gjorde en af Theodors Efterkommere Michael Palæologus Ende paa det Latinske Keiserdomme og indtog Constantinopel, som igien blev det Græske Keiseres Residents (1261). Dog naaede det aldrig stærre Kraft under det nye (Palæologernes) Dynastie, da det bestandig maatte udstaae mere af Tyrkerne, som blandede sig i Thronstridighederne, og stedse gjorde større Fremskridt, saa at Keiseren endog maatte betale dem Skat. Ligeledes forøgedes Uroligheder meget mere ved den Omstændighed, at Palæologerne, der selv havde tiltvunget sig Thronen ved Forræderie, havde mange Fiender i deres egne Familie, og at de ikke kunde stole paa deres Undersaatter, som ikke havde glemt, at de vare komne til Magten ved Forræderie. Ligeledes havde mange Keisere (blandt disse Dynastiets Stifter Michael Palæologus) og Geistlige gjorde dem forhadte ved at forene den græske Kirke med den Latinske; formedelst Haabet om, at Riget skulde da desto kraftigere understøttet af de vestlige Europæiske Fyrster imod Tyrkerne. To Gange var et saadant Forlig alt sluttet (1274. 1439), men maatte begge Gange tilbagekaldes, da de allerfleste Grækere modsatte sig Foreningen. Vilkarene, som alt for haarde; ligesom heller ikke de trapezuntiske Keisere vilde antage Foreningen. Ved de Anstalter, som ikke desto mindre adskillige Europæiske Fyrster (især Kongerne af Ungarn) gjorde til Tyrkernes Fordrivelse, blev ogsaa Feil begaaede, som havde ulykkelige Følger; og Grækerne forsømte at benytte sig af Tamerlans Seier over Tyrkerne. Tilsidst var den græske Keisers Herredomme næsten alene indskrænket til Staden Constantinopel, og den sidste Keisers Kriderich den Tredies Uvirksomhed var alt for stor til, at han skulde kunde udrette noget vigtigt til sine Fædres Rige. Hovedstaden blev da efter en tapper Modstand af Muhamed II. med stormende Haand (d. 29 Mai 1453), og den sidste græske Keiser Constantin XI. tilsatte derved Livet. Faae Aar derefter indtoge Tyrkerne det trapezuntiske Keiserdomme sig ligeledes (1461).

Anmærkninger.

Videnskabernes Tilstand hos de vestlige Christne.

Ved Tidsrummets Begyndelse forsøgte adskillige skarpsindige Mænd, saasom de tvende Erkebiskopper i Canterbury Anselmus (omtr. 1072) og Lanfrancus, begge smagfulde latinske Philologer, ligeledes Peter Abelard († 1142), en Lærer i Theologie og Philosophie, samt nogle flere Engelske og Franske Lærde, at behandle Religions Videnskaben paa en mere grundig Maade. De fordrede nemlig, at Philosophie eller Dialektik skulde forbindes med Theologien. Skjønt rigtigt dette i sig selv end var, saa meget feilede man dog siden i Anvendelsen, da Philosophien brugtes næsten kuns til at opfinde utallige, mestendeels unyttige og spidsfindige, Religions-Spørgsmaale, som ingen Tieneste kunde gjøre uden i de Lærdes ligesaa unyttige indbyrdes Stridigheder. Saaledes opstod da blandt de vestlige Christne en philosophisk Theologie, men som ei var grundet paa en rigtig Skrift-Fortolkning (Exegetik) ved Hielp af Sprogkundskab (§ 5), en saadan blev først til i det 14de Aarhundrede, eller uden Sammenligning af grundig Lærdom. Fordi denne Theologie-lærtes paa alle høie Skoler eller Universiteter, fik den Navn af den scholastiske Theologie, og Petrus Lombardus, en Parisisk Biskop († 1164), var den første, som paa den Maade afhandlede Troens Lærdomme i en fuldstændigt Lærebog. Han havde siden mange Efterfølgere, som, da de ville overgaae ham i Spidsfindighed, kuns forvirrede hans Lærebog, der ellers ei ganske fortiente at forkastes, hvorfor den ogsaa vedligeholdt sig lige til Reformationen. For Resten havde Paverne saa meget mindre at frygte for den scholastiske Theologies Fremgang, som dens Lærere havde de herskende Begreber om Religionen

og deres egen Fordeel tillige paa adskillige Maader var nøie forbunden med Pavernes. Selve Hierarkiet fremmede ogsaa paa en middelbar Maade den theologiske Videnskab f. Ex. ved de Stridsskrifter Investiturstriden foranledigede. Iblandt de saa kaldte Mystiker have især udmærket sig Bernhard, en veltalende og ogsaa velmenende Abbed fra Clairvaux i Frankerige († 1153); Johan Tauler, en Strasborgsk Dominicaner (i det 14de Aarh.), og Thomas a Kempen (i det 15de Aarh.), en Nederlandsk Geistlig.

Den romerske Lovgivnings Studium og Anvendelse var siden Folkevandringen aldrig ganske uddød i de vestlige Lande, da selv Geistligheden, for den canoniske Ret opkom, ikke havde kundet undvære den. Irnerius (omtr. 1140), gjorde sig i Bologna først fortient ved at bringe Justinians Romerske Lov i Orden, og ved at forklare den. Tre berømte Italienere, Accursius i det trettende Aarhundrede, og Bartolus og Baldus i det fiortende, bleve berømte ved deres skarpsindige Forklaringer og Decisioner, og ved Anvendelse af den scholastiske Dialektik paa den borgerlige Ret. Den canoniske Ret opkom i det 12te Aarhundrede, men blev i det 13de fuldkommen udbanet. Dog, naar Italien undtages, blev den ved Retterne først sildig indført i de fleste andre Lande. Den lærtes især i Bologna og Paris. Paverne og det guelfiske Parti søgte at indføre den mod den romerske Ret, som Keiserne og Ghibellinerne beskyttede. De europæiske borgerlige Love begyndte først i det 13de Aarh. at opskrives af Private f. Ex. den tydske Sachsenspiegel. Forresten vare de Lovkyndige alt nu meget agtede.

Som Historieskrivere eller rettere Forfattere af Kroniker og Aarbøger, udmærke sig iblandt en stor Mængde, fra Foredragets Side, middelmaadige og slette, Sigbort fra Gembleurs i Nederlandene (i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede); Wilhelm af Malmesbury og Otto, Biskop til Freisingen i Tydskland (begge i Midten af 12te Aarh.), Saxo

Grammaticus i Danmark (i Slutningen af f. Aarh.) og Matthæus Paris, en Benedictiner-Munk i Engelland, (i det trettende Aarhundrede). Alle disse skreve paa Latin; thi først i det 14de Aarhundrede begyndte man at skrive Kroniker i Landenes egne Sprog. Dog undtages Islænderne der fra det 12te til det 14de Aarh. have efterladt os mange vigtige Skrifter i deres eget eller Nordens gamle Sprog, til Norges, Danmarks og deres eget Lands Historie; og Russerne, der fra Nestor af, som levede i Slutningen af 11te Aarh. have en Række af Annaler i deres Landssprog.

Geographien udvidedes endog til de andre Verdensparter ved Korstoge, Missionærer og Handel; vigtig er Marco Polos Reisebeskrivelse til Kundskab om Orienten (fra Slutningen af 13de Aarh.).

Den græske og romerske klassiske Literatur var uden for Italien næsten aldeles gaaet tilgrunde og selv der meget i Forfald, indtil det fjortende Aarhundrede, da Petrarcha († 1374) og Boccaccio († 1375) begyndte at udbrede Kundskab derom. Dog blev den ogsaa her først ret almindelig ved de græske Lærdes Ankomst til Italien efter Constantinopels Fald, ved den Opmuntring den nød af Lorenzo de Medicis og ved Bogtrykkerkunstens Indførelse. Laurentius Valla († 1457) bidrog især meget til den gamle Literaturs Udbredelse. Fra Italien udbredte den sig efterhaanden til det øvrige Europa.

Philosophien var i dette Tidsrum den scholastiske, meest grundet paa Aristoteles's, ved de arabiske Oversættelser, bekiendte Skrifter. Udmærkede ved Lærdom og Forstandsevner vare blandt Scholastikerne den alt nævnte Abelard, Johan af Salisbury († 1180), Thomas af Aquinum, en italiensk Dominikaner og hans Lærer Albertus Magnus, en tydsk Dominikaner og Biskop i Regensborg (begge fra det 13de Aarhundrede). Mod Thomas af Aquinum skrev og lærte en Engelænder Johan Duns Scotus († 1308); hvoraf opstode de to philosophiske Hoved-

Skoler Thomister og Scotister. Fra Midten af det 14de Aarh. begyndte enkelte skarpsindige Hoveder ogsaa at skrive mod den scholastiske Philosophie.

Naturvidenskabernes Fædre vare den fornævnte Albertus Magnus og den for sin Tid overordentlige Mand, Engelænderen Roger Baco (Doctor mirabilis † 1292). Den sidste udvidede de physiske og mathematiske Videnskaber ved adskillige vigtige mechaniske, chemiske og især optiske Opfindelser, der dog, tilligemed de mange Experimenter, han til den Ende anstillede, gjorde ham mistænkt for Trolddom og paadrog ham Forfølgelse. Ogsaa Raimundus Lullus († 1315) gjorde sig bekiendt ved vigtige Opdagelser i Chemien. Den egentlige Naturhistorie var derimod kun lidet kiendt; dog har man af Keiser Friderich II. et endnu vigtigt Værk over Fuglene.

Astronomien var for største Deel kun Astrologie. Dog have Keiser Friderich II. og Alphons X. af Castilien fortjeneste i denne Henseende.

Medicinen blomstrede især i Italien, hvor den salernitanske Skole beholdt sin Anseelse indtil det 13de Aarhundrede. Lægerne øste deres meeste Kundskab af de gamle græske Skrifter, som bleve bekiendte ved arabiske Oversættelser; siden anvendtes (fra samme Kilde) den scholastiske Philosophie paa Videnskaben, hvorpaa ogsaa Astrologie og Magie havde megen Indflydelse. Anatomien begyndte først at studeres i det 14de Aarhundrede. Overhoved var saavel Medicinens Studium som Praxis, den største Deel af dette Tidsrum, i Geistlighedens Hænder.

De nyere Sprog begyndte nu i flere europæiske Lande at anvendes paa Veltalenhed og Poesie. I det 12te Aarhundrede begyndte det franske Sprog at udbannes til Poesie, især af Normannerne. Ridderskabet gav Anledning til en egen Poesie, Troubadourernes eller de provencalske Digteres, som opstod i det sydlige Frankerige og Spanien (Provence) og derfra udbredte sig over en Deel af Frankerige, Italien og Spanien. I Italien dannede

i det fiortende Aarh. Dante Alighieri († 1321), Franciscus Petrarcha † 1374) og Johan Boccaccio († 1375) ved deres Vitlighedsarbeider det italienske Skriftsprog. Først i 13de Aarhundrede begyndte den engelske Literatur; den første engelske Digter var Chaucer († 1425). I Tydskland blev den svabiske Dialekt herskende i Poesie fra det 12te til Slutningen af 13de Aarhundrede, da Ridderpoesien (Minnesangerne) forfaldt med Ridderskabet og Mestersangerne kom i Stedet. Fra dette Tidsrum haves det berømte satyrisk-allegoriske Digt Reinekefos.

Videnskabernes Tilstand uden for den Christne Kirke.

Uden for Christenheden forsømtes Videnskaberne ei heller ganske. Jøderne, som ellers ikke just bekymrede sig om andre Videnskaber end deres egen Theologie; som hos de Christne, især i Europas sydlige Lande, ofte maatte udstaae haarde Forfølgelser eller blive udjagne, begyndte i det tolvte Aarhundrede hos Araberne i Spanien at udmærke sig ei alene ved lærde Skriftforklaringer, men ogsaa ved enkelte philosophiske og medicinske Skrifter. Som Skriftfortolkere brugtes endog ofte med Nytte af os Christne Aben Esra († 1165), Maimonides († 1205), Abarbanel († 1508) og flere. Med det mauriske Riges Fald forfaldt ogsaa den sodiske Literatur. Hos Araberne tabte ei heller Videnskaberne deres Agt, i hvilken de havde staaet. Averroes var den berømteste Philosoph og Læge de i denne Tid have havt († 1206), og flittig læstes hos dem de bedste græske Skrifter i arabiske Oversættelser. — Endog blandt Mongolerne vedligeholdtes under Tamerlans Efterkommere et Slags Literatur og de havde i een af disse, Ulug Beg († 1450), en Fyrste, hvis Kundskab i Astronomien endnu kiendes af et af ham efterladt Værk.

De skiønne Kunsters Tilstand i det vestlige Europa.

Disse, især Malerie og Billedhuggerkunst, stode indtil det 14de Aarhundrede paa en lav Standpunkt. Derimod opførtes enkelte prægtige Bygninger, fornemmelig Kirker; disse vare af den saakaldte gothiske Bygningskunst, der egentlig opstod hos Araberne i Spanien og derfra udbredte sig til Vesten og Norden. Fra det 14de Aarh. begyndte de skiønne Kunster at hæve sig, og mod Enden af dette Tidsrum begyndte man noiere at studere Naturen og de i Italien endnu overblevne eller paa nye opdagede Mindesmærker af græsk og romersk Konst. Oliemalerie blev først bragt til Fuldkommenhed i det 15de Aarhundrede af Johan van Eyck († 1441). Alt fra det 15de Aarh. kiender man Træsnit og Kobberstykker.

Kongemagten. Adelen og Ridderskabet. Krigsvæsenet. Borgerstanden.

Striden mellem Kongemagten og Adelen vedvarede indtil Udgangen af det 15de Aarhundrede, da Kongerne i de vigtigste Riger f. Ex. Frankerige, Spanien, Engelland, fik en mere indskrænket Magt. Saavel Adelens som Geistlighedens Ansseelse tiltog derved, at Adelige indtraadte i den geistlige Stand og erholdt høie geistlige Embeder f. Ex. Bispedømmer; men derimod ophørte Adelen at beklæde Domstolene, fra den Tid af at Lovkyndigheden, ved Lovenes Mængde, blev til en egen Videnskab, ligesom og Geistlige næsten udelukkende brugtes til alle offentlige Forretninger. Arvelige Vaaben kom først i Brug blandt Adelen i det 13de Aarhundrede. I den første Halvdeel af dette

Tidsrum bestod **Krigshærenes** fornemste Styrke af Adelen som tiente til Hest; derfor var Ridderiet mere agtet end de der tiente til Fods. Først det schweitzerske Fodfolk bragte denne Art af Krigere i Anseelse. Fra det 14de Aarh. af forandredes Krigsvæsenet derved, at mange befæstede Stæder bleve til, hvis Borgere selv førte Vaaben. Ogsaa Leietropper opstode nu, som siden bleve til stagende Hære. **Krudtet**, der i Europa først kom i Brug i det 14de Aarh. (men længe tilforn var kiendt og brugt i Asien) forandrede ganske Maaden at føre Krig paa, og betog Krigernes personlige Tapperhed den Indflydelse den tilforn havde havt paa Feltslagenes Udfald. Dog viiste de egentlige Virkninger af denne vigtige Opfindelse sig først i følgende Tidsrum. Adelens Krigstieneste til Hest gav tildeels Anledning til **Ridderskaber**, som alt før Korstogene var opstaaet, men først ved disse Tog fik sin Uddannelse og udbredte sig over den største Deel af Europa. Dets Hensigt var at beskytte Fruentimmer og Hielpeløse og at bekrige og forfølge Kirkens Fiender; derfor havde Geistligheden megen Deel i dets Indretning. Ridderskabet havde en gavnlig Indflydelse i de Lande hvor Vaarkie og Uorden herskede. Det bidrog til at forfine Sæderne, til at indføre et bedre Politie og havde, som vi ovenfor have seet selv, videnskabelige Fortieneſter ved **Ridderpoesie** og **Ridderromaner**. Ridderskabets Aand nærredes ved Turneringer, som alt i 11te Aarh. findes indførte i Frankerige, den udartede fra det 15de Aarhundrede til et overspændt Galanterie og Hang til det Eventyrlige (vandrende Riddere); den forfaldt da Kongemagten begyndte at befæstes og udvidedes og den tredie Stand kom til Anseelse. Den tredie Stand eller **Borgerstanden** opstod i det 12te Aarhundrede; ved den Strid, der i de fleste Lande fandt Sted mellem Kongerne og Adelen, tog den snart hines, snart dennes Parti og bidrog derved til at vedligeholde Ligevægten. Det **personlige Livegenskab** ophørte efterhaanden i

de fleeste europæiske Stater; men Ufrihed af faste Eiendomme og disses Besiddere vedvarede længer.

Vigtige Revolutioner i den menneskelige Kultur i det femtende Aarhundrede.

I de fleeste vestlige Lande havde man alt fra det ellevte Aarhundrede stiftet **Universiteter**, eller store og anseelige Skoler, hvori alle Videnskaber og al Slags Literatur lærtes, og hvilke siden, efter det Steds Navn, hvor Plato fordum havde undervist, bleve kaldte **Academier**. Disse Universiteter begavedes med store Privilegier. Den Frihed de nød frembragte igien en vis Aandsfrihed og Uafhængighed saavel af Kongerne som Paverne, (skiøndt de sidste stedse søgte, undertiden ogsaa med Held, at bringe dem under deres og Kirkens Lydighed) der var fordeelagtig for Videnskaberne, som nu ei længer bleve en udelukkende Eiendom for Geistligheden. De fornemste Universiteter, som efterhaanden oprettedes, vare de i Paris, Oxford, Coln, Padua, Heidelberg, Prag, Wien, Erfurt, Leipzig, Tübingen, Basel og Salamanca. Dog, den videnskabelige Aand, som Universiteterne udbredte, fik først sin Næring ved de i den menneskelige Aands og Kulturs vigtige Revolutioner, som den sidste Halvpart af det 15de Aarhundrede frembragte. En af de vigtigste blandt disse var det græske Keiserdømmes Fald, der gav Anledning til, at mange **græske Lærde** flygtede til det vestlige Europa, især til Italien. Videnskaberne vare i Grækenland aldrig gennadede i noget fuldkomment Forfald, saaledes som i visse Perioder i det vestlige Europa. De blomstrede under de Comneniske Keisere, af hvis Huus flere udmærkede sig som Skribenter (blandt disse Anna Comnena omtr. 1148 som Historieskriverinde); de udøvede ei under de latinske Keisere, skiøndt disse intet gjordte for

dem og de befordredes af Philologerne (blandt hvilke ogsaa vare mange lærde, ja selv Forfattere) lige til Rigets Fald. Bekiendtskab med det gamle Grækenlands Literatur var saaledes ikke uddød hos de nyere Græker, da derimod i de vestlige Lande Grækernes og endog Romernes gamle Skrifter lidet kiendtes og næsten slet ikke brugtes. De græske Lærde, som nu saa hyppigen kom til Italien, udbredede her Kundskab om græsk Sprog og Literatur, og derved en renere Smag i Veltalenhed, Poesie, Historie, Philosophie og andre Videnskaber. Blandt disse bidrøge især Emanuel Chrysolaras († 1415), Gemistius Pletho (omtr. 1441), Bessarion († 1472) og Theodorus Gaza († 1478) meget dertil, ligesom og Mediceerne i Florents ved den Beskyttelse de græske Lærde nøde hos dem. Fra Italien udbredte disse Virkninger sig igien til det øvrige Europa. Omtrent paa samme Tid skedte en anden til Kundskabers Udbredelse vigtig Opfindelse i Bogtrykkerkunsten, som henimod Midten af det femtende Aarhundrede blev opfunden og ført i Brug af Johan Guttenberg i Strasborg (1430—45), og siden i Mainz af ham og Johan Faust (fra 1449), og af denne og Peter Schöffer forbedret og udvidet. Bøger, saa længe de kuns ved Afskrifter kunde erholdes, maatte nødvendig være meget kostbare, og kunde derfor kuns af Bemidlede og Rige anskaffes. Det var og næsten kuns Munkene, som gave sig af med at afskrive Bøger, og baade bleve da mange ypperlige Skrifter fra de ældre Tider af dem næsten aldrig afskrevne, og hvad som afskreves, sædvanligt stiødesløst afskrevet og fuldt af Feil, som ved hver nye Afskrift igien let formeredes. Disse Hindringer hævede Bogtrykkerkunsten, som strax i Begyndelsen ogsaa bidrog til den græske og romerske Literaturs Udbredelse. Magnetnaalens og Compassets Brug (maaskee en asiatisk Opfindelse) var alt kiendt i Europa i det 13de Aarhundrede. Dets virksomste Udbreder var Flavio Gioia (formodentlig) en Neapolitaner

(omtr. 1300), og den Indflydelse det havde paa Søefarten, maae man fornemmelig tilskrive Opdagelsen af Amerika, af Søeveien til Ostindien m. m. der igien udvidede den menneskelige Kundskabs Grændser, gav Verdenshandelen en anden Retning og foraarsagede en heel Revolution i Europas Forfatning.

Den nyere Historie.

Fra Reformationen.

Første Tidsrum.

Fra Reformationen indtil den franske Revolution.

(Fra Aar 1517 til 1789.)

Reformationen forberedes.

Ved det nye Lys, som, især fra det 15de Aarhundrede af begyndte at antændes i Videnskaberne, ved den klassiske Literatures Opkomst og ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse maatte nødvendig friere Religionsmeeninger og friere Forestillinger om Kirken og den geistlige Stand efterhaanden udbredes. Det var især to Mænd som herved gjorde sig fortiente og som kunde siges at have forberedet Reformationen. Johan Reuchlin, en Wyrtembergsk Jurist, gjorde Tydskerne bekiendte med begge Sprogene, hvori den hellige Skrifts Bøger ere forfattede, og lærte dem at foragte Munkenes uforstandige Hidsighed, men blev derfor forfulgt († 1522). En anden stor Mand Desiderius Erasmus fra Rotterdam viiste ved sit eget Exempel og mange fortræffelige Skrifter, hvor vigtig græsk og romersk Sprogkundskab, flittig Læsning i de Gamles ypperlige Skrifter, og Kundskab i Historie og Philosophie er for den, som skal fortiene Navn af en værdig Religions-Lærer. Munkenes Uvidenhed og mange hos Geistligheden almindelig herskende Feil lastede han i adskillige, meget læste Skrifter, paa en bidende og spottende Maade. Han angreb ogsaa mange Fordomme og Vildfarelser, fra hvilke han søgte at befrie Kirken, men elskte dog for meget sin Roelighed, og Videnskabernes stille Dyrkelse, og var alt for forsigtig og frygtsom til at kunne give sig af med nogen Hovedforbedring i Kirkens Tilstand; ja han viiste sig derfor endog misfornøiet med Reformationens Fremgang († 1536).

Luther.

Endelig fremstod en Augustiner-Munk og Professor i Theologien ved det Wittenbergske Universitet Morten Luther, født i Eisleben (1483), ved hvem Forsynet besluttede at befrie den undertrykte Kirke. Han begyndte først kuns med at angribe den forargelige Aflads-Handel, som en Dominicaner-Munk, ved Navn Johan Tezel drev i Sachsen, hvor han for Penge solgte i Pavens Navn Forladelse for alle Synder og Befrielse fra den derved fortiente Straf (1517). Luther beviiste af den hellige Skrift, hvor gandske stridig saadan Omgang var imod den Maade, som Gud havde foreskrevet til at erholde Syndernes Forladelse, men forgieves søgte han derved at hemme

de Uordener og Misbrug, som denne for Paverne alt for fordeelagtige Handel foraarsagede, og hvorover andre alt forhen havde klaget. Man begegnede ham myndigt og haardt, og denne Pavens imod ham brugte Haardhed bragte Luther til nøiere at overveie og undersøge, hvorvidt Pavernes uindskrænkede Myndighed var grundet. Han fandt da at den Romerske Biskops Herredømme var noget, som den gamle Christne Kirke slet ikke havde kiendt til, og at det tildeels ved List og Voldsomhed var udvidet og befæstet. Efterat have offentlig i Wittenberg opbrændt Pavebullen mod sig og den Kanoniske Ret, blev han af Paven sat i Band (1520), maatte derpaa paa Rigsdagen i Worms forsvare sin Lære (1521), men blev dog erklæret i Rigets Agt. Churfyrst Friderich den vise af Sachsen, som stedse havde begunstiget hans Reformationsforsøg, lod ham da til hans egen Sikkerhed bringe paa Wartburg, som han dog snart igien forlod. Da Luther gandske havde forkastet Pavernes og Geistlighedens Herredømme over de Christne, som noget de uretmæssigen havde tilegnet sig og ei burde taales, var der intet mere, som standsede hans Iver for at skaffe Religionen igien sin oprindelige Renhed. Brugen af den hellige Skrift, som Geistligheden i lang Tid havde stræbt at hindre og undertrykke, søgte han at gjøre almindelig, og til den Ende forfattede han en tydsk Bibel-Oversættelse, som ved ofte at blive eftertrykt og paa nye udgivet, i faae Aar kom i en utallig Mængde Læseres Hænder, og som, endskiønt siden af ham bestandig forbedret, dog alt i sin første Skikkelse viser os Luther, som en i Grundsprogene særdeles kyndig

Mand. Efter saaledes at have sat sine Landsmænd i Stand til at hente Religionskundskab fra selve Kilden, søgte han desto ivrigere at fraskille alle de menneskelige Tilsætninger og Forberedninger, hvorved ei allene Begreberne om den christelige Troe, men ogsaa den udvortes Gudstieneste og gudelige Andagts-Øvelser vare saa forfalskede. Geistligheden stræbte han at føre tilbage til sin oprindelige Bestemmelse, nemlig at undervise i Religionen og befordre Dydens Fremgang, men ei at herske over de Christne. Fyrsterne og Øvrigheds Personerne forkastede han igien det Herredømme og de dermed forbundne Rettigheder, som Kirken i mange Aar havde berøvet dem, og de Christne i Almindelighed indprentede han, i Stedet for den saa længe herskende Forfølgelses Aand, en Tænkemaade, som gjorde dem tolerante og overbærende mod hinanden. Selv var han af Forsynet udrustet med store Sieleevner, besad en for de Tider høist sielden Kundskab og Lærdom og en henrivende, skiønt ukonstlet, Veltalenhed. Hans Liv og Levnet var meie indrettet efter de Grundsætninger, om hvis Rigtighed han søgte at overbevise andre; Fare kunde ingen Frygt eller Skræk indjage ham, og umuligt var det at bringe ham fra at forsvare, hvad han ansaae for sandt og virkeligt nyttigt. Med en usædvanlig Heftighed angreb han derfor alt, hvad han ansaae for farlig Vildfarelse eller Ondskab; thi ved lemfældig at gaae til Værks troede han, efter Tidernes daværende Beskaffenhed, Religionens Forbedring ei at kunne bevirkes. Men har han endog i Hidsighed betient sig iblandt af Udtryk, som burde have været mildere; saa tilkommer ham herimod den

Norge, at han aldrig vilde at Religionens Antagelse skulde nogen paanødes, men at den skulde udbredes og grundes alene paa en oprigtig og fast Overbevisning; ligesom han ogsaa hellig misbilligede den af Sværmere (1524) opvakte svabiske Bondekrig. Han døde A. 1546.

Reformationens Udbredelse.

Den af **Luther** iværksatte Religions og Kirke-Forbedring, som man almindelig kalder **Reformationen**, fandt næsten allevegne saa stærkt Bifald, at man tydelig deraf kunde mærke, at de Christne længe maatte have ventet paa en saadan Reformator, som Luther. Churfyrste **Johan** af Sachsen var den første som formelig indførte den nye Lære i sine Stater, hvorefter en anseelig Deel af Tydskland, hele Danmark, Norge, Sverrig og Preusen antoge den ved Luther forbedrede Religions Indretning, og i Nederlandene, Engelland, Frankerige, Italien og andre Lande fandt samme meget Bifald. Mange Fyrster understøttede denne Religion, da de saae deres Undersaatter frivillig antage samme, og næsten alle fornuftige Lærde billigede Luthers Hensigter. Adskillige af disse sidste vare ham derfor ogsaa behielpelige ved denne hans Kirke-Forbedring, men ingen dog mere end hans Collega ved det Wittembergske Academie **Philip Melanchton**. I Lærdom og vidt udstrakt Kundskab i mange og forskiellige Videnskaber, i klassisk Dannelse overgik denne Mand Luther selv, og var vel mere from og lemfældig, men derfor og mindre skikket til at være

egentlig Reformator, da hans Sagtmodighed og fredelige Sind frygtede saa meget for Stridigheder, at han, for at kunde undgaae saadanne, undertiden vaklede i sine Lære-Sætninger, ja vel endog gav efter, hvor han just ikke syntes at burde gjøre det. Man kan sige, at Luther virkede mest for Kirken og Staten, Melanchton mest for Skoler og Videnskaber. Men altid bliver dog den ædle **Melanchtons** Navn ærværdigt og høiagtet af os, da, næst Luther, ingen ved Reformationens Iværksættelse har gavnet vor Kirke mere end denne store Mand ved sin beundringsværdige Arbeidsomhed, mundtlige Undervisning og mange ypperlige Skrifter. Omtrent paa samme Tid opstod i Schweitz **Ulrich Zwingli** en Canonicus og Præst i Zürich, som med store Natur-Gaver forbandt megen Lærdom, en redelig Iver og et uforsagt Mod. Ligesom Luther, angreb han først Pavernes Aflads-Handel (fra 1519), siden ogsaa den romerske Kirkes hele Lære og Regiering, men afveeg dog i adskillige, mestendeels lidet betydelige, Sætninger fra Luther, hvorved (fra 1525) den ulykkelige Adskillelse mellem begge Troesbekiendelser opstod. Dog, da de begge stemmede overeens i de vigtigste Lærdomme, især i den Grundsætning, at den christelige Religion ene og allene burde grundes paa den hellige Skrifts Udsigende, saa have mange meent, at den Skilsmisse, som opkom imellem Luthers og Zwinglis († 1531) Tilhængere, kunde i Tide have været forekommet, hvis paa begge Sider mindre Hidsighed var bleven brugt. Zwinglis Lære fandt strax meget Bifald, og antoges i Cantonerne Zürich, Bern, Basel, og adskillige andre Ste-

der i Schweiz, men Johan Calvin († 1564), en skarpsindig, lærd og veltalende Franskmand, Præst og Professor i Theologien i Genf, gjorde i Zwinglis Lære adskillige betydelige Forandringer, hvorved tildeels de efter ham saa kaldte Calvinianer eller Reformeerte, bleve endnu mere afvigende fra Lutheranerne. Den reformeerte Kirke udbredte sig siden videre, tiltog stærkt, især i Frankerige, og havde ogsaa i Tydskland, Nederlandene, Skotland og andre Steder megen Fremgang. I Engelland opstod ogsaa en nye Kirke, som i Henseende til Lærdommen vel afveeg ligesaa stærkt fra den katholske, men udmærkede sig fra de andre saavel Lutheraner som Calvinister, især ved at anse Kirkens Bestyrelse og Regiering ved Biskopper som gandske nødvendig, hvoraf ogsaa den Kirke, som i Engelland er bleven den herskende, har faaet Navn af den episcopale eller biskoppelige Kirke. For Resten kaldes disse tilligemed Lutheranerne og Calvinisterne med et fælleds Navn Protestanter, af en Protestation, som endeel den nye Lære hengivne Tydske Rigsstænder nedlagde paa den Speierske Rigsdag (1529), mod en foregaaende Rigsdagsbeslutning, der hindrede den nye Læres videre Udbredelse og indskrænkede Regenternes Magt til at beskytte den. Aaret efter (1530) overgave de paa Rigsdagen i Augsborg deres Troesbekiendelse (den augsburgske Confession).

Pavernes Bestræbelser for at hindre Reformationens Fremgang. Pavemagtens Forfald.

Da den katholske Kirke i saa mange Europæiske Lande ved Reformationen saae sit Herredomme kuldkastet eller indskrænket, anvendte den alle optænkelige Midler, baade for at forebygge endnu større Tab, og for om muligt at bringe de Frafaldne tilbage under den gamle Lydighed. Grusomme Forfølgelser og mange Tusendes Henrettelser undertrykte virkelig i nogle Lande, saasom i Spanien og Italien, Reformationens Fremgang; men hvor den var bleven rodfæstet, saasom i Frankerige, Engelland og Nederlandene, udstode Protestanterne Forfølgelserne, og formeredes snarere end formindskedes. Imidlertid holdt dog Paverne ved strænge Love og Tvangsmidler mange Lande endnu i Lydighed, og deres Herredomme søgte de især at befæste ved den Tridentinske Kirkeforsamling (1545—63), der gav den katholske Kirke sit bestemte Lærebegreb, bekræftede alle dens Lærdomme under haarde Forbandelser over de Fravigende og saaledes fuldendte dens Adskillelse fra den protestantiske. Den afskaffede tillige adskillige Misbrug, og gjorde een og anden nyttig Indretning, men da den underordnede Biskoppernes Magt den pavelige, vilde selv flere Katholske Stater ikke antage alle dens Beslutninger. Men en endnu kraftigere Støtte fik Kirken og Pavemagten i Jesuiter-Ordenen, som Ignatius Loyola, en Spansk Adelsmand, stiftede

længe før den Tridentinske Kirkeforsamling (1540). Denne Orden fik inden kort Tid en utroelig Magt og Indflydelse og adskildte sig fra andre Ordener deri at den levede i Verden og ikke indsluttede sig i Klostere. Den udmærkede sig og meget ved den Iver, hvormed den forsvarede Kirkens og Pavens Myndighed, og udbredte den katholske Lære selv i de tre øvrige Verdensparter; ved den Flid, hvormed den dyrkede Videnskaberne, og ved den Omage, som den anvendte paa Ungdommens Undervisning, skiøndt den tillige modsatte sig al friere Aandsudvikling. Men tilsidst blev denne Orden selv hadet af Katholikerne, da den langt mere end nogen anden Orden blandede sig i Statsforretninger, bemægtigede sig Skriftestolene, især ved Hofferne, ofte opvakte Uroligheder, ved Ränker og Sammenrottelser søgte at formere deres Magt og Myndighed, ansaae intet for utilladeligt, hvorved deres Hensigter kunde opnaaes, og dertil endog paa en skændig Maade fordreiede mange af Religionens Sætninger. Ogsaa tabte den efterhaanden meget ved dens langvarige Strid med Jansenisterne i Frankerige, og ved Fornuftskiftet af dens videnskabelige Fortienester. Derfor blev Ordenen, der allerede var ophævet i adskillige katholske Stater, endelig aldeles ophævet (1773). Hvad Paverne ved Reformationen tabte i Europa, søgte de tilbeels at indhente i andre Verdens-Dele. De foranstaltede derfor mange og kostbare Missioner, hvorved vel en Mængde Hedninger bragtes til at antage den katholske Lære, men dog ingen hele Riger underkastede sig Paverne eller nogen vigtig Tilvext erholdtes for deres Indkomster. I China og Ostindien havde

disse Missioner vel en kort Tid Fremgang; men formedelst Uenighed imellem Munkene indbyrdes gik alting igien tilbage. Ved disse Missions-Anstalter vandtes derfor kuns meget lidet for Pavernes Anseelse, som efter de Stød, den havde faaet ved Reformationen, meget mere stedse aftog. Fyrsterne begyndte nu ofte kuns at adlyde naar de selv fandt for godt; i paakommende Tvistigheder tabte sædvanligt Paverne, ja maatte endog iblandt taale at blive haanligt begegnede, og sørgiævest søgte de at vedligeholde, selv hos Katholikerne, den Ærefrygt, der fordum havde bragt hele Europa til at skælve. Dette maae de erfare af Keiser Carl den Femte, da han sad Rom udplyndre, og af den Franske Konge Ludvig XIV. som adskillige Gange viiste, hvor lidet han agtede deres Vrede. Sixtus V. (1585—90) kunde uagtet sin store Klogskab og Kiækhed dog ikke faae sin Magt fastgrundet, endskiøndt han ellers ved mange gode Indretninger forøgede sine Italienske Landes indvortes Styrke og samlede en betydelig Skat. Den stolte Paul IV. (fra 1606) maatte haardt undgielde at han uforsigtigviis indlod sig i Stridigheder med Republiken Venedig, og maatte see sin Opførsel meget skarpt og rigtigt bedømt i Skrifter af den lærde og kloge Venetianske Munk Paolo Sarpi. Den sidste Pave, som med en Armee prøvede paa at forfægte sine formeente Rettigheder, var Clemens XI., og ham viiste Keiser Joseph I., ved at lade de pavelige Lande besætte af sine Soldater (1708), at Pave-Magten nu kuns var en Skygge af hvad den fordum havde været. Forsigtigere handlede derfor de fleeste Paver efter den Tid,

i det de ved feielig Eftergivenhed, Høflighed, vel ogsaa ved en snue Politik søgte at vedligeholde den svage overblevne Rest af den pavelige Magt og Myndighed, men faae have ved Lærdom, Fredelighed og mange andre gode Egenskaber giordt sig saa elskede og ærede, som Benedict XIV. († 1758). Hans Eftermand Clemens XIII. som ei vilde bequemme sig til at ophæve Jesuiter-Ordenen, havde derover Stridigheder med Hertugen af Parma med de bourbonske Magter; indtil endelig Clemens XIV. maatte ophæve Ordenen (1773) hvorved han forskaffede sine Eftermænd adskillige Fordele, men sig selv en tidligere Død (1774). Hans Eftermand var Pius VI. der ved sin Reise til Wien (1782), forgiæves søgte at hindre eller i det ringeste lede de Forandringer Keiser Joseph II. foretog sig ogsaa i Kirkens Anliggender. I det attende Aarhundrede blev overhoved Pavernes Ansees, foruden ved Stridigheder med Fyrsterne, ogsaa meget svækket ved Stridigheder imellem Geistligheden indbyrdes, (saasom f. Ex. de Jansenistiske fra 1650), hvilke de vilde dæmpe, men ei kunde; og ved den, skiønt indskrænkede, Frihed at skrive om og imod de Grunde, hvorpaa den pavelige Magt var bygget, som i Frankerige længe fandt Sted, og siden ogsaa i det katholske Tydskland.

Tydskland, indtil Trediveaarskrigen.

Reformationen tog sin Begyndelse i Tydskland, under Keiser Carl V. (fra 1519). Han var den mægtigste Fyrste som det Østerrigske Huus har frembragt,

thi han var tillige Konge over det spanske Monarchie som indbefattede, foruden Spanien, Nederlandene og en betydelig Deel af Italien og America; han beherskede ogsaa det østerrigske Huses tydske Arvelande. Under en saa mægtig Keiser stod Tydskland i Fare for at miste sin gamle Frihed, og Carl maatte derfor, da han valgtes, underskrive en Valg-Capitulation (Haandfæstning), hvorved han forpligtede sig til ei at giøre Indgreb i de Tydske Stænders Rettigheder, ei heller uden deres Samtykke at foretage noget vigtigt; og samme Forsigtighed brugtes ved de følgende Keiseres Udvælgelse. Ved sine personlige Egenskaber og store Talenter var denne Keiser ei mindre mærkværdig end ved sin Magt. Han var en ypperlig Menneskekiender, en dyb Politiker, der med stor Standhaftighed forstod at drive sine engang fattede og noie overlagte Planer igiennem, hvortil han dog ei altid brugte de Midler, som anstaae den redelige Regent; lunken var han i sin Religion, men desto mere ærgierrig og begiærlig efter at udvide og forøge sin Magt og Myndighed, hvortil den imellem de Tydske Fyrster i Anledning af Reformationen opkommende Uenighed skulde have tient ham endnu meget mere, dersom ei uophørlige Krige med Frankerige og hans Landes adspredte Beliggenhed, der nødte ham til at dele sin Magt, ofte havde hindret ham. Det Schmalkaldiske Forbund, som de evangeliske Fyrster havde indgaaet til den Lutherske Religions Forsvar (1531), fik han, da de selv ei vare eenige, tilsidst undertrykt. I Slaget ved Mühlberg (1547), tog han den sachsiske Churfyrst Friderich og siden Landgreve Philip af Hessen (begge

Høveberne for Forbundet) til Fange og gav hiins Churværdighed til Hertug Moritz af Sachsen. I nogle Aar regierede han derpaa Tydskland med en næsten uindskrænket Myndighed, og udgav paa en Rigsdag i Augsburg (1548) det saa kaldte Interim, hvorefter begge Religionspartier skulde rette sig, indtil en Kirkeforsamlings endelige Afgiørelse. Endelig blev han dog af Kurfyrst Moritz og andre protestantiske Fyrster som forbandt sig med den franske Konge Henrich II. nødt til ved det Passauske Fordrag (1552), at løslade de fangne Fyrster, og ved den Augsborgske Fred (1555), maatte han tilstaae Lutheranerne fuldkommen Religions-Frihed. Nu nedlagde Carl saavel Keiserkronen som Regieringen i sine andre Lande (1555—56), og tilbragde sine øvrige faa Leve-Aar i et spansk Kloster († 1558). — Hans Broder Ferdinand, til hvem han forhen (1522) havde overladt de Østerrigske Arvelande og som alt var romersk Konge og efter Ludvig den Andens Død i Slaget ved Mohacz mod Tyrkerne (1526) var bleven Konge i Ungarn og Bøhmen, fik efter Carl ogsaa den tydske Keiser-Værdighed; Spanien med tilhørende Lande tilfaldt derimod Carls Søn Philip, og derved deeltes da det Østerrigske Huus i tvende Linier, nemlig den Tydske og den Spanske. Ferdinand I. havde Stridighed med Johan Zapolya, som efter Ludvig den 2dens Død af en Deel af Nationen var valgt til Konge i Ungarn og ved et Forlig (1538) beholdt det halve af Riget og hele Siebenbürgen paa Livstid. Ferdinand († 1564) og hans Søn Maximilian II. († 1576) bekræftede Religionsfreden og yttrede tolerante Grundsætninger. Under dennes Sønners, den syge Rudolph den Andens († 1612) og Matthias's Regiering havde Religions-Forbedringen og Videnskaberne (især Astronomie under den første) vel megen Fremgang, men Tydstlands Tilstand kunde dog ei endnu bringes til nogen mærkelig større Fuldkommenhed, da Krige med Tyrkerne, som understøttede de Ungarske Insurgentere, de jülich-cleviske Successionsstridigheder (1609—14) og Stridigheder om Religionen, satte Riget i bestandig Uro. Den reformerte Lære fik en anseelig Tilvært, da Kurfyrsterne af Pfalz og Brandenborg, Landgreven af Hessen-Cassel, adskillige Anhaltiske Fyrster og andre Rigsstænder bekiendte sig til den, hvorved dog tillige flere og større Stridigheder foranledigedes imellem Protestanterne indbyrdes. Dog endnu stærkere Bevægelser i Riget foraarsagedes ved de jevnlige Klager over Forurettelser og Undertrykkelser, som de Romersk-Katholske tilfoiede begge de protestantiske Religionspartier, der gave de protestantiske Stænder Anledning til at slutte en Union, for hvilken Kurfyrst Friderich af Pfalz stod i Spidsen (1610), hvorimod de katholske indgik en Ligue under Hertug Maximilian af Bayern (1616). Men ved de forhen nævnte Keiseres temmelig forsigtige Opførsel i Religionens Anliggender, udbrød ingen Krig for under Keiser Mathias.

Tredive-Aars Krigen.

Anledning til denne Krig gave de Forfølgelser, som de Evangelske i Bøhmen længe og paa mange Slags Maader maatte lide af Katholikerne. Alle de

Klager, hvilke de herover havde indgivet til det Keiserlige Hof, da Rudolph II. ved Majestætsbrevet havde tilstaaet dem frie og uhindret Religions-Øvelse, vare uden Virkning. Forenede med de Evangeliske, som opholdt sig i Mæhren, Østerrige, Slesien og Lausitz, grebe de derfor under Anførsel af Grevene Thurn og Mansfeld til Vaaben (1618) og udvalgte efter Mathias's Død (1619) Kurfyrste Friderich af Pfalz til deres Konge. Dog den nye Keiser Ferdinand II. tvang ikke allene, inden kort Tid, alle disse Lande igien til Lydighed, og undertrykte derpaa ganske den evangeliske Religion i Bøhmen og Mæhren; men slog ogsaa Friderichs Hær ved Prag (1620) erklærede ham i Rigets Ækt, og fratog ham sine Pfalzgiske Lande tilligemed den Kurfyrstelige Værdighed, som blev givet Hertug Maximilian af Bayern (1623). Nu gik Ferdinands Hensigter videre: ved hans seierrige og store Hære, anførte af Tilly og Wallenstein stræbte han at svække Protestanternes Magt i den Grad, at han uindskrænket kunde beherske Tydskland. Krigen blev derfor fortsat imod dem, og uagtet Hertug Christian af Brunsvigs og Greve Ernst af Mansfelds tiltke Anførsel; og den Hielp, som de fik af den Danske Konge Christian IV., hvem den nedersachsiske Kreds valgte til Kredsoberst, bleve de dog ikke stærke nok til at kunne imodstaae Keiseren, der stedse greb videre om sig og berøvede Protestanterne mange Kirker og geistlige Eiendomme, som han ved det saa kaldte Restitutions-Edikt (1629) tilbagegav de Katholske. Dog blev selv disse misfornøiede med Keiserens Anmasselser, og med Wallensteins egenmægtige og voldsomme Fremfærd, som de endelig nødte Keiseren til at afskedige (1630). Under saa sørgelige Udsigter antog Gustav Adolph, Konge af Sverrig, sig Tydskelands og den protestantiske Religions Frihed. Han landede i Pommern (1630), forbandt sig med Saxen, Brandenborg og Hessen, og sluttede en Subsidietractat med Frankerige. De Keiserlige slog han ved Leipzig (1631), trængte derpaa frem mod Rhinen og overswømmede Bayern. Tillys Død skaffede Wallenstein igien Overcommandoen. Efter Gustavs Død i Slaget ved Lyben (1632), blev det svenske Parti i Tydskland noget svækket; de Keiserlige vandt Slaget ved Nordlingen (1634), og sluttede i Prag en Separatfred med Sachsen (1635), som flere Stænder tiltraadte. Dog fortsatte Sverrig under sin store Statsmand Axel Oxenstierne, og sine ypperlige Feltherrer, Horn, Banér, Thorstenson og Bernhard af Weimar, understøttet tillige af en fransk Armee, Krigen endnu i mange Aar, og mestendeels lykkelig. Efter Ferdinand II. Død (1637), blev hans Søn Ferdinand III. romersk Keiser. Imidlertid bleve det tydske Rige paa den sørgeligste Maade ødelagt, og Religionshad forledede ofte til at begaae de umenneskelige Grusomheder. Fremmede besad de fleste tydske Provindser, og tildeels ved Hielp af tydske Soldater havde de gjørt disse Erobringer.

Den Westphalske Fred.

Alt fra den Pragiske Fred var der bleven underhandlet og mæglet mellem de krigførende Magter, fornemmelig af den danske Konge Christian IV. indtil

han selv indviklede sig i Krigen, uden at de kunde komme til nogen Enighed. Omsider sluttedes i Stæderne Münster (mellem Keiseren og Frankerig) og Osnabrück (mellem Keiseren og Sverrig) den Westphalske Fred (1648). Ved denne blev den Augsborgske Religions-Fred paa nye stadfæstet og udstrakt til de Reformerte, hvem der tilstodes lige Rettigheder med de Lutherske eller Evangeliske, hvilket sidste Navn fra nu af blev fælleds for begge Religions-Partier. Religions-Tilstanden i Tydskland blev da paa det høieste bestemt, de gamle Religionsklager afhiulpne, og Protestanterne tilstaaet lige Frihed med de Römerst-Catholske. Samtlige Rigsstænder stadfæstedes deres vigtigste Herligheder og Rettigheder, saavel i Henseende til deres egne Landes Regiering, som i Henseende til den Forbindelse de stode i med Keiseren og det tydske Rige. Bayern beholdt Overpfalz med Kurværdigheden. Det Pfaltzske Huus fik igien det øvrige af Pfalz og en ottende Kur-Værdighed. Mange andre tydske Fyrster bleve ligeledes igien indsatte i de Lande og Rettigheder, som de havde tabt. Da paa den Maade saa meget for hele Tydskland høist vigtigt blev afgjort ved den Westphalske Fred, saa er denne bleven Grundvolden for det Tydske Riges senere Statsforfatning, som overhoved for den nyere europæiske Statsret. Saavel Frankerige som Sverrig der havde bidraget det meeste til Krigens lykkelige Udfald for Protestanterne, fik Godtgiørelse ved Freden. Frankerige fik den østerrigske Andeel af Elsas, og Bekræftelse paa Høiheden over Metz, Toul og Verdun. Sverrig fik Forpommern med Rygen og endeel af Bagpommern,

Stifterne Bremen og Verden, som bleve ophøiede til Hertugdømmer. Staden Wismar med dens Gebet samt 5 Millioner i Penge; tillige blev det en tydsk Rigsstand. De protestantiske med dem allierte Fyrster Kurfyrsten af Brandenborg, Landgreven af Hessen-Cassel, Hertugerne af Mecklenborg og Brunsvig-Lyneborg erholdt ogsaa til Stadeslosholdelse adskillige katholske Bispedømmer og Abbedier, som bleve forandrede til verdslige Fyrstendømmer. Herved bleve da Protestanterne i Tydskland langt mægtigere, end de før Krigen havde været, og dette tiente igien til at befordre Nolighed og til Fredens desto sikkrere Vedligeholdelse, for hvilken Frankerig og Sverrig garanterede, men som dog først nogen Tid efter blev ganske opfyldt. For øvrigt svækkedes den Keiserlige Magt efter denne Fredsslutning i samme Grad som Rigsfyrsternes tiltog.

Tydskland fra den Westphalske Fred til Carl den Siettes Død.

Efter den Westphalske Fred begyndte det Tydske Rige igien at samle Kræfter. Dog blev det ei længe efter indviklet i nye Krige, som efter Ferdinand den Tredies Død (1657) førtes under hans Søn Leopold, der efter mange Vanskeligheder valgtes til hans Eftermand. Mange af disse Krige angik vel egentlig kuns det Østerrigske Huus, men som oftest stod Tydskland derved i saa stor Fare, at det derfor nødtes til at tage Deel deri. Saaledes forholdt det sig med Kri-

gen med Tyrkerne, foraarsaget af de Ungarske og Siebenbyrgske Uroligheder, der gav Anledning til den Regensborgske Rigsdags Stiftelse (1663), og endtes ved en Stilstand paa 20 Aar (1664). Den udbrød siden igien (1683), men uagtet Tyrkerne endog beleirede Wien, endtes den dog ved Stilstanden i Carlowitz (1699) fordeelagtigt for Østerrige. Til Ulykke havde Riget paa den anden Side den franske Konge Ludvig XIV. til Nabae, som meget ofte ved ubillige Paastande og uretmæssige Krige forurolige de Riget, og formedelst de Tydske Fyrsters indbyrdes Uenighed, og den franske Politiks Indstydelse, samt Mangel paa god Anførsel var Riget ofte uskikket til at giøre den fornødne Modstand. Ved Freden til Nimvegen (1679) fik Frankerige Franche Comté og Staden Freiburg. De saakaldte Reunioner, hvorved Frankerige bemægtigede sig Strasborg (1681) og adskillige betydelige Lande i det sydlige Tydskland fremkaldte ogsaa en Krig (1688—97), hvori især de Neder-Pfalziske Lande ødelagtes. Kammer-Retten blev da formedelst Speyers Ødelæggelse forflyttet til Wetzlar. Hannover fik den niende Kurværdighed (1692). For Resten havde dog ogsaa Tydskland ved det attende Aarhundredes Begyndelse stor Fordeel af de Forfølgelser, som opvaktes imod de Reformerte i Frankerige, hvilke i stor Mængde slygtede herhid, og især i de Brandenborgske Lande anlagde vigtige Fabriker. Ved samme Tid indvikledes Tydskland i den spanske Successions-Krig, da Keiser Leopold efter Carl den Andens Død søgte med Magt at udføre det Østerrigske Huses formeentlige Arve-Ret til de Spanske Lande. I denne Krig tog Bayern og

Køln fransk Partie mod Keiseren. Midt under Krigens temmelig lykkelige Fremgang (det især skyldtes de store Feltherrer, Prinds Eugen af Savoyen, Marlborough og Ludvig af Baden) døde Leopold (1705), som Eftertiden mere skulde have rost, saafremt han ei havde ladet sig for meget styre af sine Ministre og Geistligheden, og ei ved at misbruge sin Magt givet sine Undersaatter Aarsag til Misfornøielse, og foranlediget saa fordærvelige Uroligheder i hans Ungarske Lande (foruden de fornævnte ogsaa under Rakotzi 1701—11). Hans Søn og Eftermand Keiser Joseph I., en arbeidsom og efter egne Insigter handlende Fyrste, fortsatte Krigen med endnu større Lykke, men da han forlod Verden efter faa Aars Regiering (1711), saae hans Broder Keiser Carl VI. sig dog nødt til at slutte Freden i Rastadt (1714), hvorved Østerrige frasagde sig al Fordring paa den spanske Krone, men erholdt derimod de spanske Nederlande, Hertugdømmet Mayland, Neapel og Sardinien. Med det tydske Rige sluttedes samme Aar Fred i Baden hvorved alt forblev i samme Stand som før Krigen. Kort efter (1716) udbrød en nye Krig med Tyrkerne, hvis fordeelagtige Udfald ved Freden til Passarowitz (1718) maae tilskrives Prinds Eugen. Saa lykkelig han da var, saa uhældig blev han i tvende andre Krige. Den første i Anledning af det polske Kongevalg, førtes med Frankerige, Spanien og Sardinien (1733—35), og endtes ved Wienerfreden, hvorved Lothringen kom til Frankerige, Toscana til den forrige Hertug af Lothringen, Kongerigerne Neapel og Sicilien tilfaldt en spansk Prinds, og Kei-

feren fik til Erstatning Parma og Piacenza. Den anden førtes med Tyrkerne (1737—39) og endtes ved Freden til Belgrad, som skilte Østerrige ved Belgrad, Servien, det Østerrigske Wallachie og nogle tilgrændsende Lande. — Imidlertid havde Carl VI. fra sin Regierings Tiltrædelse af, giort sig megen Umage for at faae Besiddelsen af de Østerrigske Arvelande sikkret sin Familie, i Tilfælde at han ikke skulde efterlade sig mandlige Arvinger. I den Henseende fastsatte han en Arve-Lov (den pragmatiske Sanction) hvis Overholdelse garantertes ei allene af Arvelandenes Stænder, men ogsaa af næsten alle europæiske Stater.

Den Østerrigske Successions-Krig og Aachenske Fred.

Da Carl VI. nu døde uden mandlige Livs-Arvinger (1740), skulde i Kraft af denne Arvelov de Østerrigske Lande tilfalde hans ældste Datter Maria Theresia, som var gift med Frands Stephan, Storhertug af Toscana. Men Kongen af Preussen, og siden ogsaa Kurfyrsten af Bayern, Kongen af Polen og Kongen af Spanien fremkom med mange Prætentioner paa Carl den Siettes efterladte Lande, og overfaldt i Forening med Frankerige samme saa hastig, at den største Deel af Slesien, Bøhmen, Mæhren og Østerrige i en kort Tid indtoges. Uagtet saa mange fremmede Staters Garantie for den pragmatiske Succession, fandt dog Maria Theresia, under saa farlige Omstændigheder, i Begyndelsen ingen Hielp

uden hos sin egne troe og henginne Undersaatter, især Ungarerne. Imidlertid forsvarede hun sig dog med et uforfærdet Mod, tilfredsstillede Preussen ved at afstaae det en Deel af Slesien (1742), angreb de øvrige Fiender og fik efterhaanden, da hun ogsaa siden blev understøttet af Engelland, Holland og Sardinien, Overmagten i Tydskland og Italien. Kurfyrsten af Bayern Carl Albert var imidlertid, fornemmelig ved Frankeriges Indflydelse, under Navn af Carl den Syvende valgt til Keiser (1742), men høist ulykkelig i Krigen mod Maria Theresia maatte han endog see sig skilt ved sine Bayerske Arvelande, som først efter hans Død (1745) bleve Sønnen tilbagegivne. Som Keiser fulgte ham Frands I., Maria Theresias Gemahl, uagtet de Hindringer hendes Fiender søgte at lægge i Veien. Under mange Slags Afvexlinger vedvarede Krigen, hvori mange europæiske Stater uden for Tydskland (Frankerige, Spanien og Neapel) ogsaa toge Deel, endnu i nogle Aar, indtil Freden i Achen (1748), hvorved den pragmatiske Sanction bekræftedes, igien tilveiebragte en almindelig Rolighed.

Tydskland efter den Aachenske Fred.

Efter Freden i Aachen begyndte Frankerige og Østerrige at nærme sig hinanden, i Anledning af deres fælleds Planer mod Preussen. Men herved maatte ogsaa det tydske Rige til sin Ulykke see sig indviklet i mange Krige, endog saadanne som førtes uden for det og kuns i otte Aar havde det nydt Frugter af den

Aachenske Fred, da den blodige Syvaars Krig udbrød (1756), hvori næsten heele Tydskland tog Deel, imellem Kongen af Preussen og hans Allierede paa den ene Side og Keiserinde-Dronningen af Ungarn med næsten alle de øvrige tydske Fyrster, samt Frankerige, Rusland og Sverrige, paa den anden Side. Freden til Hubertsburg endte denne Krig (1763), hvorved især Sachsen havde lidt overmaade meget, og vel Krigsvidenskaben, men ei Tydskland vundet. Fra Midten af det 18de Aarhundrede begyndte de fleeste europæiske Lande at arbeide paa deres indvortes Forbedring ved at ophielpe Videnskaber, Agerdyrkning, Handel, Fabriker og Handværker. Ogsaa Tydskllands, saavel videnskabelige, som øvrige Kultur tiltog, især efter den Hubertsburgske Fred. Det lærte efterhaanden at bruge fremmede Nationers Opfindelser og Kundskaber uden slavisk at efterligne dem; imellem de tydske Folk indbyrdes opkom en ædel Kamp om Fremskridt i Videnskaber og Konster. Østerrige og Preussen arbeidede med Iver paa deres Staters indvortes Velstand, ligesom den videnskabelige Kultur især blomstrede i Kursachsen. Religions-Hadet, som endnu i det næst foregaaende Aarhundrede var saa stærkt herskende, aftog daglig mere og mere: en friere Tankemaade og nyttige Kundskaber begyndte, endog i det katholske Tydskland, at udbredes, skiønt denne Tænkefrihed ei sielden, ogsaa i det protestantiske Tydskland, er bleven misbrugt til Religionens Skade. Tydskllands Magt og Anseelse blev nu saa meget større, som de fleeste europæiske Konger og mægtige Regenter nedstammede fra tydske fyrstelige Huse, og

mange af dem endog fortrinlig de Lande, som de vedblevne at besidde i Tydskland, stode endnu i nøie Forbindelse med Riget. — Efter Franz den Førstes Død (1765) blev hans Søn den indsigtsfulde Joseph II. Tydskllands Keiser, og tog da tillige, endnu imedens hans Moder levede, Deel i Regieringen af de samtlige østerrigske Arvelande, hvilke ved Polens første Deeling (1772) forøgedes med Øst-Gallicien og Lodomirien, samt kort i Forveien med de til Polen fordum pantsatte Zipser-Stæder; Buckowina afstodes af Porten (1772). Foreningen af en Deel af de bayerske Lande med de Østerrigske Stater, da Kurlinien var udød (1777), hindredes ved Preussens Modstand og Freden til Teschen (1779); dog fik Østerrige ved denne noget af Bayern. Ligeledes mislykkedes, ved Preussens Bestræbelser, Josephs fornede Plan at ombytte Nederlandene med Bayern (1785). For at fremme sine Staters sande Vel, anstaar Joseph II. det fornødent at give sine Undersaatter større Religions- og Tænke-Frihed end dem af hans Forgiængere var forundet; at skaffe dem bedre Undervisnings-Anstalter og mere udbredte Næringsveie, og at sette det tunge Aag, hvorunder de ringere Stænder sukkede. Men da den høiere Adels og Geistlighedens Magt og alt for store Indflydelse nødvendig maatte svækkes, for at opnaae disse Diemed, da Joseph ei nøisom skaanede Folkenes gamle Rettigheder, og hans alt for raske Virksomhed ei altid oppebiede den bequemmeste Tid og de mest passende Omstændigheder, misfiendtes efte hans Hensigter og nyttige begyndte Foretagender maatte ofgives ufuldførte.

Schweiz.

Schweiz havde alt i det forrige Tidsrum afkastet det Østerrigske Herredømme, og imellem sine 13 Kantoner oprettet et edeligt Forbund. Deres gamle Tapperhed uddøde ikke, og ved Alliancer med adskillige mægtige europæiske Fyrster søgte de at give deres Stats-Indretning endnu mere Sikkerhed og Styrke. Ved den Westphalske Fredsslutning (1648) frasagde det Tydske Rige sig al Paastand paa Overherredømmet over Schweiz, som da blev erklæret for en fri Stat. Imidlertid har saavel før, som siden, Republiken undertiden skadet sig selv ved opkommende Uenighed og endog imellem dem selv indbyrdes førte Krige, hvortil Religions-Stridigheder meest have givet Anledning (1531. 1655), da Zürich, Bern, Basel og Schafhausen havde antaget Zwinglis Lære, men de øvrige Kantoner (saa nær som Glaris og Appenzell, hvor begge Religioner nyde lige Rettigheder), forbleve ved den Römerske Kirke. Disse Uroligheder vedvarede dog aldrig ret længe, og neppe har noget Land i Europa i de nyere Tider nydt saa langvarig Fred og Nylighed som Schweiz: den sidste Landefred sluttedes 1712. Fornøiede med deres eget Fædreneland lagde Indbyggerne stedse Vind paa at forbedre Agerdyrkningen, og ved Vindskibelighed at formere Landets Producter. I de protestantiske Kantoner ere Videnskaberne og nyttige Konster, ved mange lærde og adskillige ret store Mænd, blevne bragte til en anseelig Høide. Selv have Schweizerne i dette Tidsrum afholdet sig fra at føre Krig eller giøre Erobringer uden for deres Fædrenelands Grænd-

ser, men derimod næsten bestandig havt en stor Mængde Krigsfolk i fremmede Magters Sold, især Frankeriges, hvorved, saavel som ogsaa ved den stærke Handel med dette Rige, deres Sæder vel havde faaet endeel Lighed med de Franskes, men dog beholdt de endnu stedse den mandige Tænkemaade og meget af den patriotiske Varme, som oplivede Republikens første Stiftere.

Italien.

I Italien vedbleve mange Fyrster endnu at erkiende de tydske Keisere for deres Lehnsherrer. I de sidste Aarhundreder ere ogsaa mange af det Tydske Riges Rettigheder og Fordringer paa adskillige italienske Lande, endog paa Rom selv og de pavelige Stater, blevne paa nye og undertiden med Eftertryk og Alvorlighed paastaaede; men den Keiserlige Myndighed havde i det forrige Tidsrum alt for meget tabt sig i Italien, og derfor bleve kun de, færreste af disse Paastande virkelig udførte. — Ved de jevnlige Krige, som Østerrige, Spanien og Frankrige førte i Italien, leed Savoyen meget; Geneve og flere Besiddelser østen for Jurabierget tabtes og først ved Freden i Château-Cambresis (1559) blev Hert. Emanuel Philibert indsat i sine Stater. Dog betiente dens Hertuger, blandt hvilke vare mange ypperlige Regenter, (s. Ex. Carl Emanuel den store 1580—1630), sig deraf til at erholde Tilvext af Land og betydelige Fordele, i det de snart holdt med eet, snart med et andet Partie, og deres Venskab formedelst deres Landes Belig-

genheb ved Indgangen til Italien var vigtigt. — Victor Amadeus II. (fra 1675) tog i den spanske Successionskrig Partie mod Frankrig, uagtet hans Datter var gift med Kong Philip af Spanien, han erholdt ved den Utrechtske Fred Kongetitel og Sicilien, som han dog snart efter foranledigedes til at ombytte til Keiseren mod Sardinien (1720). Kongeriget Sardinien indbefattede nu, foruden denne Øe, Savoyen, Piemont, Montferrat og Stykker af Mailand. Victor Amadeus nedlagde Regieringen (1730) 2 Aar før sin Død. Hans Søn, den vise og kiække Karl Emanuel III. udvidede, ved sin Deeltagelse i den polske og østerrigske Successionskrig, sine Stater betydelig, arbeidede siden paa deres indvortes Opkomst og giorde sit Kongerige til den mægtigste Stat i Italien. Hans Søn var Victor Amadeus III. (1773). — I Begyndelsen af dette Tidsrum opvakte de Franske Kongers, især Franz den førstes Fordringer paa Hertugdømmet Mayland og Kongeriget af begge Sicilierne, store og blodige Krige i Italien. Dog forbleve disse Lande som Keiser Carl V. overlod sin Søn Philip II., under de fra ham nedstammende Spanske Konger, (Mayland som et Lehn af det tydske Rige) indtil disse uddøde med Carl II. (1700). I den spanske Successionskrig erobrede det østerrigske Huus Mayland, som det ved den Rastadtske Fred (1714) ogsaa beholdt. — Parma og Piacenza som Pave Julius II. efter den hellige Ligue (1510) havde erobret fra den franske K. Ludvig XII. bleve af Pave Paul III. ophøiede til et Hertugdømme (1543), og givne hans naturlige Søn Peter Aloysius Farnese.

Hos de Farnesiske Prindser forbleve disse Hertugdømmer omtrent i 200 Aar. Da den sidste af dem († 1731) udnævnte den spanske Prinds Carl, Søn af Philip V. til sin Efterfølger, blev denne og forlehnet med Hertugdømmerne af Keiser Carl VI., men afstod dem, da han blev Konge i begge Sicilierne (1735), til det Østerrigske Huus, af hvilket de i den Aachenske Fred (1748) bleve afstaaede til Carls yngre Broder, den spanske Prinds Philip, hvis Søn Hertug Ferdinand fulgte efter ham (1765). Under ham skeedte betydelige Forandringer i Henseende til Geistligheden og Pavens Rettigheder. — Florenz havde fra den Habsburgske Keiser Rudolphs Tid, (af hvilken den tilkiøbte sig sin Friehed) været en frie Republik, og alt længe var den ogsaa iblandt de Toscanske Stæder den mægtigste. Den Mediceiske Familie, som her havde erhvervet sig store Rigdomme og Anseelse, derøvede Staten ved dette Tidsrums Begyndelse ganske sin Friehed, da Keiser Carl den Femte ophøiede sin Svigersøn Alexander af Medicis til arvelig Hertug af Florenz (1530). Disse Mediceiske Hertuger, eller, som de og siden (1576) førte Titel, Stor-Hertuger af Toscana, udvidede hastig deres Herredømme over de Toscanske Stater, og ingensteds ere Videnskaberne blevne saagelskede og ivrig beskyttede, som hos disse Fyrster, der tillige berigede sig ved Handelsforetagender. Da dette Huus efter omtrent 200 Aars Forløb uddøde med Johan Gasto (1737), kom Hertugen af Lothringen Franz Stephan, siden tydsk Keiser, i Besiddelse af dette Stor-Hertugdømme, og efter hans Død (1764) tilfaldt det hans yngre Søn Peter Leopold.

det faderlig sørgede for Landets Opkomst. — Republikerne Venedig og Genua have i dette Tidsrum tabt meget, da den Handel, som de længe næsten alene havde drevet især med asiatiske og afrikanske Vater, nu blev optagen og dreven af de andre europæiske Nationer. Imod Tyrkerne kunde Venedig nu ei heller forsvare Øen Cypern (1572); Candia erobredes efter en 24 aarig Kamp (1669), ligesom og Halv-Øen Morea tabtes til dem ved Freden i Passarowitz (1718). Men til at beholde deres øvrige Besiddelser i og uden for Italien var ofte en snild og lykkelig anvendt Statskunst dem behielpelig. — Genua, som under Krigene mellem Carl V. og Franz I. havde snart maattet erkiende Keiseren; snart Kongen af Frankerige, for Overherre, fik ved den ædle og tappre Andreas Doria igen sin fortige fuldkomne Friehed (1528), og ved ham tillige en nye Constitution. For øvrigt sluttede Republiken, hvis Magt kun var indskrænket, sig til det østerrigske Huus, men paadrog sig derved Frankeriges Fiendskab, og i den Anledning blev Genua endog (1684) bombarderet af de Franske. Ogsaa i den østerrigske Successionskrig blev Genua indviklet og Staden selv besat af østerrigske Tropper, men ved den Aachenske Fred (1748) fik den alt tilbage. Corsica hvis idelige Oprør Republiken ei havde Kraft til at dæmpe, solgte den tilsidst til Frankerige (1768). — I Neapel og Sicilien som stod i 200 Aar under spanske Vicekonger, foraarsagede Vicekongernes og Adelens Undertrykkelse idelige Oprør (Masaniello 1647). Endelig erobrede det østerrigske Huus i den spanske Successionskrig Neapel, som det ved Fredsslutningen

ogsaa beholdt. Sicilien blev ved Utrechterfreden (1713) afstaaet til Hertugen af Savoyen, som han dog siden, da Spanien havde giort forgiæves Forsøg paa at erobre det, maatte overlade til Keiseren mod Sardinien (17[illegible]). Dog blev det østerrigske Huus efter den polske Successionskrig ved Wienerfreden (1735) nødt til at afstaae Neapel og Sicilien til den spanske Prinds Carl, Philip den Femtes Søn, som da han blev Konge i Spanien (1759) overlod samme til sin tredie Søn Ferdinand IV.

Frankerige; indtil Huset Bourbons Ankomst paa Thronen.

I Begyndelsen af dette Tidsrum gav Mailands Erobring af Franz I. (1515), dennes Paastand paa Neapel og Carl den Femtes Udvælgelse til Keiser, Anledning til en Krig imellem begge Regenter (1521), i hvilken Franz i Slaget ved Pavia blev fangen (1525) og nødtes til ved Freden i Madrid (1526), at afstaae Burgund og at opgive alle Fordringer paa Mailand (som et tydsk Rigslehn) Genua og Neapel. Dog opfyldte Franz ikke denne Fred, hvilken han ansaae for tvungen, men søgte, understøttet af mægtige Allierede endog af den tyrkiske Sultan Soliman II. (1535), at udføre sine Paastande og indskrænke Carls Magt, i tre følgende Krige (1521—29, Damefreden i Cambray; 1536—38, Stilstand i Nizza; 1541—44, Fred i Crespy), efter hvilke Carl V. opgav alle Paastande paa Burgund, men Mailand derimod kom under det tydske Rige. Videnskaberne understøttede og

befordrede Franz I. med Iver, og viste sig ogsaa ved mange Leiligheder som en klar, ædelmodig og lemfældig Regent undtagen imod sine protestantiske Undersaatter, hvilke han haardt forfulgte: ligesom ogsaa Ubestandighed i Beslutninger og Hengivenhed til Wellyst med Rette bebreides ham († 1547). Hans Søn Henrich II. antog sig Protestanternes Sag i Tydskland imod Keiser Carl V., og fratog ved den Leilighed (1552) det Tydske Rige Metz, Toul og Verdun. Krigen med Spanien og Engelland endtes ved Freden i Chateau Cambresis (1559), hvorved Frankrige beholdt Calais som den tappre Franz Guise havde erobret fra Engellænderne. Henrik II. bødte ved en Turnering 1559. Under hans unge og, som Regenter, udueligе Sønner Franz II., Carl IX. og Henrich III., som den ene efter den anden besteg Thronen, blev Frankerige ødelagt ved Hof-Faktioner og næsten uophørlige Borgerkrige, som førtes med en rasende Forbittrelse og umenneskelig Grusomhed. Den Reformerte Religion, som vel i 40 Aar havde været haardt undertrykt, men dog havde stærkt udbredet sig, maatte tiene til Paaskud for disse Krige, men den sande Aarsag maae søges i de tvende mægtige Familiers, det Bourbonske og det Guisiske eller Lothrinske Huse-Vrgierrighed og Herskesyge, der begge tragtede efter Kronen, i Tilfælde af, at Huset Valois skulde uddøe og af hvilke hin Familie stod i Spidsen for det katholske Parti, ligesom denne for det protestantiske eller Hugenotterne. Adskillige fremmede Fyrster, især Philip II. af Spanien blandede sig ogsaa i disse Uroligheder. Man regner under de to første af de

nævnte Konger, 4 Religionskrige (1562—73) som afbrødes ved Laabenstillstande. Den ranke fulde og herskesyge Enkedronning efter Henrik den 2den Catharina af Medicis, efter Franz den 2dens Død (1560), Regentinde i hendes Søns Carl den 9des Mindreaarighed, beskyttede først det Bourbonske Parti (Hugenotterne) mod Guiserne og hint tilkæmpede sig betydelige Fordele. Men hun forandrede sit Sindelag, forenede sig med Guiserne og i Bartholomæusnatten (d. 24 Aug. 1572) blev efter hendes Anstiftelse mange tusinde Hugenotter paa en troløs og skrækkelig Maade myrdede. Efter Carl den 9des Død (1574) besteg hans Broder Henrik III., dengang Konge i Polen, den franske Throne. Endnu havde dog de overblevne Hugenotter Kræfter nok til at kunne, tildels forenede med et katholsk Parti, som ønskede en almindelig Reform i Rigets Forfatning, tilkæmpe sig i alt 8 Sikkerhedsstæder og flere Fordele (1576). Forbittrede over denne Fred sluttede de øvrige Catholikker nu et Forbund (den hellige Ligue), som tvang Kongen til nye og haarde Beslutninger mod Hugenotterne (1585) og hvis Plan var at rydde Kongen af Veien, for at sætte Henrik Guise paa Thronen. Da denne ved Kongens Foranstaltning var bleven myrdet (1588) udbrød et Oprør under hans Broder Carl af Mayenne. Dette bragte Kongen i en saadan Knibe, at han maatte forene sig med Henrik, Konge af Navarra, der stod i Spidsen for Hugenotterne, og belejrede med dem Paris, da han af en Dominikaner-Munk Jakob Clement blev dræbt uden at efterlade sig nogen Arving til Thronen (1589). Med ham uddøde da den Valesiske Konge-Slægt som

nedstammede fra Philip den Smukkes Broder Carl af Valois, af hvilken Frankerige i 260 Aar havde havt sine Konger.

Frankerige; under det Bourbonske Huus.

Efter Henriks Død deelte Liguen sig i flere Partier og Rigets truedes med en almindelig Opløsning. Endelig lykkedes det for Henrik af Navarra ved Klogskab og Ædelmodighed, Tapperhed og Krigs-Erfarenhed, og fornemmelig ved hans Overgang til den katholske Religion, at seire over den mægtige Ligue (1593), og saaledes kom Huset Bourbon (der nedstammer fra en yngre Søn af Ludvig den hellige) paa Thronen. Inden faa Aar forskaffede han Frankerige Rolighed og derved en sikker grundet Velstand, befæstede den kongelige Myndighed, bragte Handelen i Opkomst, og satte tillige ved sin store Minister og Vens Sullys Hielp Finanz- og Krigsvæsenet i en ypperlig Stand. Sine forrige Troes-Forvandte, de Reformerte, forskaffede han ved det Nantiske Edict (1598) Religions-Frihed og Rolighed. Men hans dristige og vidtløftige politiske Planer — det østerrigske Huses Ydmygelse, en europæisk Republik — døde med ham da han af en Morder blev ihielstukken paa Parises Gade (1610). Thi ved Enkedronningens Marie af Medicis svage Regiering i Sønnens Ludvig den 13des Mindreaarighed (under hvilken Sully forlod Hosset 1611), ved den Indflydelse hun beholdt, efterat han selv havde tiltraadt Regieringen, udbrød igien saavel Hofrevolutioner som indvortes Urolighed i Riget (endog Religionskrig med Hugenotterne), og alt det Gode som Henrich IV. havde stiftet, var nær igien bleven reent tadt, dersom ei Cardinal Richelieu havde faaet Statsroret i Hænde (1624). Ved paa allehaande Maader at ydmyge de Store i Riget, ved at fratage Hugenotterne de dem til Sikkerhed indrømmede Fæstninger (1629) og saaledes sætte dem ud af Stand til at deeltage i Factioner, udvidede og befæstede denne store men grusomme og samvittighedsløse Statsmand den kongelige Magt og Myndighed, og holdt sig trods alle Sammensværgelser i 18 Aar paa sin Post. Det spansk-østerrigske Huus stræbte han paa flere Maader at svække, og det tydsk-østerrigske Huus gav især Tredivaars-Krigen ham Leilighed til at tilføie megen Skade. Frankerige erholdt i Tydskland Breisach og Elsas, i Italien Pignerol og paa de Spanske Grændser Perpignan og ved disse Erobringer tillige lettere Indgang i alle disse tre Lande. Selv videnskabelig dannet beskyttede Richelieu ogsaa meget Videnskaberne og de skiønne Kunster; han stiftede det franske Academie († 1642). — Under Ludvig den 13des Søn, Ludvig XIV. (1643), blev Frankeriges Magt og Indflydelse bragt til en høiere Spidse end nogensinde tilforn. Ærgierrighed var denne Konges herskende Lidenskab og skiønt han slet ikke udmærkede sig selv ved store Egenskaber, saa havde han dog store Ministre og Feltherrer, som med Held udførte hans dristige Planer. I hans Mindreaarighed (1643—51) og under hans Moders Anna af Østerriges (den spanske K. Philip den 3dies Datters) Formynderskab, besty-

rede Richelieus Ærling, Italieneren Cardinal Julius Mazarini Regieringen. Han udrettede vel ved sin Klogskab meget til Rigets Vedste, men enkelte Stores Misfornøielse med ham opvakte Uroligheder (Fronden), under hvilke han endog blev viist i Landsflygtighed, hvorfra han dog kort efter, da Kongen var bleven myndig, kaldtes tilbage, og bragte, inden han døde (1661), Riget i fuldkommen Roligked. Krigen fortsattes med Keiseren og Spanien. Ved den westphalske Fred (1648) fik Frankerige endeel af Elsas m. m. fra det tydske Rige. Ved den pyrenæiske Fred (1659) fik det Roussillon og en stor Deel af Nederlandene fra Spanien; Ludvig ægtede tillige den spanske K. Philip den 4des Datter, som dog maatte afskrive sig al Arveret til det spanske Monarchie. Dog ikke nøiet hermed forurolligede Ludvig XIV. næsten uophørlig sine Naboer, og opvakte ofte under meget ringe Paaskud Krige. Af saadanne førte han i alt fire. Den første foranledigedes ved hans Paastand paa de spanske Nederlande efter sin Svigerfader den spanske K. Philip den 4des Død, men endtes ved Freden til Aachen (1668), som Engelland, Holland og Sverrig foreskrev og hvorved Frankerig beholdt de erobrede Pladser i Nederlandene. For at hævne sig paa Holland angreb han denne Stat (1672), tildeels understøttet af Engelland og vilde uden Tvivl have ogsaa giort Ende paa den, dersom ikke Keiseren, Spanien og Brandenborg havde foreenet sig til dens Forsvar. Ved Freden til Nimwegen (1679) fik Holland alt det tabte tilbage, men Frankerige fik Franche Comte med 12 faste Pladser ved den Nederlandske Grændse,

Freiburg og Lothringen, da Hertugen paa de bestemte Vilkaar ikke vilde gienindsættes. Efter denne Fred steeg Frankeriges Magt og Ludvigs Overmod til det høieste. Genua blev bombarderet, Paven haanet og alle politiske Hensyn tilsidesatte. De Reunioner Ludvig nu foretog sig i det tydske Rige, foranledigede Forbund mellem flere europæiske Magter; dog sluttedes en tyveaarig Stilstand (1684), hvorved Frankerige beholdt det meeste. Men Ludvigs vedvarende egenmægtige Indblandelse i det tydske Riges Anliggender og den fordrevne engelske K. Jacob II. Beskyttelse i Frankerige fremkaldte snart en Krig med Engelland, Keiseren, Holland, Spanien og Savoyen (1688), der saa heldig den endog (til Lands, i Nederlandene og Italien) førtes for Frankerige, dog udtømte dets Finanser og bestemte Ludvig til at slutte den Ryswickske Fred (1697), hvorved Frankerige beholdt alt det reunerte i Elsas og tillige Strasborg, men gav alt det øvrige reunerte tilbage og gienindsatte Hertugen af Lothringen. Den sidste Krig med Keiseren, det tydske Rige, Engelland, Holland, Portugal og Savoyen som foranledigedes ved den spanske Successionsstrid, førtes i det hele ulykkelig for det nu svækkede Rige, som efterhaanden havde tabt sine bedste Feltherrer (Nederlagene ved Hochstedt, Ramillies, Oudenarde, Malplaquet). Krigen vilde maaskee endog have paadraget Frankerige en fuldkommen Ydmygelse, dersom ikke dets Fiendere overdrevne Fordringer, en Ministerialforandring i Engelland og Keiser Joseph I. Død havde hiulpet det til Fredsslutningen i Utrecht (1713), hvorved Ludvigs Sønnesøn beholdt den

spanske Krone, men Frankerig blandt mere maatte afstaae vigtige Besiddelser i Amerika til Engelland og sloise Dynkirkend Havn. Den gode Fremgang, som denne Konges Foretagender en Tiplang havde, maae fornemmelig tilskrives de politiske Intriguer, hvorved hans Ministre vidste at giøre de øvrige europæiske Stater enten Frankerige forbundne, eller imellem sig selv indbyrdes uenige; den uindskrænkede Magt, som denne Konge havde langt større end nogen af hans Formænd; de talrige stagende og vel indrettede Hære, anførte af store Hærførere (Türenne, Luxemburg, Vendome, Catinat) den Tilvext af Indkomster, hvilken især den kloge Finanz-Minister Colbert († 1683) tilveiebragte, som tillige paa mangfoldige Maader forbedrede Rigets indvortes Forfatning, og ophialp Handelen, Fabrikerne og Manufacturerne. Ludvig viiste sig ogsaa meget gavmild imod Lærde, og opmuntrede paa det kraftigste Videnskabernes og de skiønne Kunsters Fremgang, og understøttede vigtige videnskabelige Reiser til de andre Verdensparter; men alt dette bog mere af Begierrighed og Lyst til udvortes Glimmer, end af nogen virkelig Tilbøielighed og Agtelse for dem, hvorfor han heller ikke taalte nogen frie Aandsyttring. Hans Hof-Stat var den mest glimrende i Europa: han lod paa sin Bekostning mange herlige Bygninger og prægtige Mindesmærker opføre, gav ogsaa mange gode Love, og giorde mange ypperlige offentlige Indretninger. Det var altsaa ei at undre over, at fransk Litteratur og Kunst, fransk Sprog og franske Sæder bleve ansete for almindelige Mynstre, udbredtes overalt i Europa, og bidrog til at

forøge Frankeriges Anseelse og politiske Overvægt. Samtiden, ikke Eftersiægten, har kaldet Ludvig den store; dog havde han adskillige gode Egenskaber og iagttog i sine politiske Forhold altid en vis Værdighed. Han følte i de sildigere Aar af hans Regierting, tildels ved hans anden Gemalindes Mad. Maintenons Indflydelse, en overtroisk Iver for sin Religion, hvilken bragte ham til (1685) at ophæve den Religions-Frihed, som ved det Nantiske Edict var tilstaaet hans reformerte Undersaatter. Ved grusomme Forfølgelser søgte man nu at bringe dem over til den katholske Kirke, og bragte derved over halvtredsindstyve tusinde Familier af dem til at forlade deres Fædreneland og flygte til protestantiske Lande, hvorved Frankeriges Folkemængde og Fabriker led en uhodelig Skade. Ved lignende Undertrykkelser foranlagedes Protestanternes Opstand i de cevenniske Bierge i Kongens sidste Leveaar. Ludvig XIV. efterlod, da han døde (1715), sin Sønnesøns-Søn Ludvig XV. Regieringen, og med den en uhyre Stats-Gield. For at betale den sidste, betiente den ved Ludvig den 14des Testament beskikkede Formynder i Kongens Mindreaarighed Hertug Philip af Orleans, sig af adskillige Stats-Kneb, fornemmelig af visse kunstige, af en Skotlænder John Law opfundne Penge- og Handels-Operationer, hvorved utallige rige Familier ødelagdes baade i og uden for Frankerige (1720). I øvrigt var Hertug-Regentens Administration temmelig despotisk, men han døde samme Aar som Kongen tiltraadte Regieringen (1723). Tilbagesendelsen af den Kongen bestemte Brud, den spanske Infantinde, havde nær

opgaat en Krig i Europa, dersom ei Kongens forrige Lærer, den 70aarige Cardinal Fleury, var bleven Premierminister (1726); thi han arbeidede for Fredens Vedligeholdelse, ligesom han og bragte Orden tilbage i Statshusholdningen († 1743). Dog kunde Frankerige ikke afholde sig fra at deeltage i den polske Successionskrig, til Fordeel for Kongens Svigerfader den forrige polske Konge Stanislaus Leszinsky; derved fik det Lothringen, hvoraf dog Stanislaus Leszinsky nød, saa længe han levede, visse Districter og bestemte Indkomster. I den paafølgende Østerrigske Successions-Krig mod Østerrige og Samagterne, var Frankerige heldig til Lands, under Grev Moritz af Saxens Anførsel, men uheldig til Søes; ved den Aachenske Fred (1748) fik det sine tabte Besiddelser i Amerika og Ostindien tilbage, men dets Financer og Samagt vare ødelagte. Stridigheder om Grændserne af de i Nordamerika ved den Utrechtske Fred til Engelland afstaaede Lande, indviklede Frankerige i en Krig med denne Magt (1756); ligesom dets nøie Forbund med sin gamle Medbeiler Østerrige, hidtil uden Exempel, bragte det til paa samme Tid at angribe Preussen og dets Allierede. Krigen førtes uheldig for Frankerige til Søes; ogsaa i Tydskland led dets Hære meget, især ved Rosbach og Minden. Den bourbonske Familiepagt, som foranledigedes ved denne Krig (1761) hialp Frankerige ikke meget. Begge Krige endtes ved Pariserfreden (1763), der stillede Frankerig ved Canada med Cap Breton, og flere Besiddelser i Vest- og Ostindien og Afrika. Corsernes Tapperhed, som Genueserne ei kunde betvinge, gav Anledning til at

Genua forlangte Frankeriges Hielp; og da Øen omsider var bleven erobret, overlod den ganske til Frankerige (1769). I Riget selv herskede ellers megen Uenighed imellem Geistligheden og Parlamenterne, og den Indflydelse Kongens Maitresser, især Madame Pompadour havde i Regieringen, var høist forderlig for Staten, som ved dens Død (1774) befandt sig i en overmaade stor Gield. Hans Sønnesøn, Ludvig XVI. søgte fra Begyndelsen af sin Regiering at formindske denne, og viste tillige den bedste Villie til at giøre flere indvortes Forbedringer, ligesom han og ved at deeltage i Engellands Stridigheder med sine Nordamericanske Colonier, fik endeel af Frankeriges, i forrige Krig tabte Besiddelser i Amerika, Afrika og Ostindien igien tilbage (1783).

Spanien.

Spanien var i Begyndelsen af dette Tidsrum under Karl I. (Keiser Carl V.) det mægtigste Rige i Europa. Endnu under hans Søn Philip II. (fra 1556), vedligeholdtes denne Magt en Tidlang, og umaadelige Rigdomme hentedes fra det da nyeligen opdagede America. Spanien og Nederlandene, Mailand, Neapel, Sicilien og Sardinien, Øer i Asien, Afrika og Amerika, samt i sidste Verdensdeel Mexico, Peru, Chili og mange Øer adlede det spanske Scepter. Saalænge Spaniens Storhed vedligeholdt sig, blomstrede og Videnskaberne, især National-Litteraturen. Men ved sin Erobringsyge, tyranniske Regiering og grusomme Iver for at udbrede og forsvare den ka-

tholske Religion, lagde Philip Grund til det spanske Monarchies paafølgende Svækkelse. Hans Ægtestab med Dronning Maria af Engelland var ufrugtbart, og med den efterfølgende protestantiske Dronning Elisabeth indlod han sig i en for Spanien meget ulykkelig Krig. Han forfulgte sine mauriske Undersaatter, og i Nederlandene opvakte hans haarde Regiering en Opstand, hvis Ende Philip ei oplevede, og hvorved en betydelig Deel af Nederlandene tilsidst løsrev sig gandske fra Spanien. I Afrika giordes ved Kongens naturlige Broder Søcheltens Johan af Østerriges Seire, adskillige Erobringer, blandt hvilke Tunis, men disse misledes dog næsten allesammen igien. Med større Lykke bemægtigede han sig, da den mandlige Konge-Linie i Portugal var udbød, dette Rige (1581) og de samme tilhørende betydelige Besiddelser uden for Europa; hvilket alt dog, ved den slette Regiering og Engellands og Nederlandenes Fiendskab, ikke blev af den Nytte for Spanien som det ellers kunde have været. Hans Krig med Frankerige, under de ligistiske Uroligheder i dette Rige, førtes i det hele uhældig og endtes ved Freden i Vervins faae Maaneder for hans Død (1598). Han efterlod en stor Gield. Under hans Søn og Eftermand Philip III. førtes Regieringen af slette og udvelige Ministre. En tyveaarig Vaabenstilstand sluttedes med Nederlandene og Riget, som formedelst de langvarige Krige, stærke Udvandringer til America, og af flere Aarsager, allerede begyndte at lide Mangel paa Indbyggere, skadedes endnu mere ved at fordrive næsten en Million af de saa kaldte Moriskos, eller Araber (1610), som i det mindste udvortes bekiendte sig til den christelige Religion, og vare meget arbeidsomme Undersaatter, men, fordi de bleve trykte af den katholske Geiligheb, undertiden opvakte Uroligheder. Tabet af saa mange Mennesker føler Spanien endnu. Rigets Magt forfaldt saavel under denne Konge († 1621) som under hans Søn Philip IV.; en af dens sidstes Ministre (Hertugen af Olivares) søgte forgiæves at forbedre Landets Forfatning. For at undertvinge Nederlandene, havde Spanien i Trediveaarskrigen forenet sig med den tydske Linie af Huset Østerrige, men ved den westphalske Fred (1648) nødtes Philip IV. til at erkiende Nederlandene for frie og af Spanien uafhængige Stater. Under den fire og tyveaarige ulykkelige Krig med Frankerige (1635—59), giorde Catalonien Opstand, fordi det skulde bære Skatter og Byrder lige med Castilien, og Portugal benyttede Spaniens Svaghed til at afkaste dets haarde Aag (1640). Da Spanien nu ogsaa blev angredet af Engelland, maatte det slutte den Pyrenæiske Fred (1659), hvorved det sik Catalonien tilbage, men maatte afstaae til Frankerige Grevskabet Roussillon og en anselig Deel af Nederlandene, og til Engelland Jamaica, Dynkirken med mere. I denne Krig tabte den spanske Hær sin Anseelse efter Nederlaget ved Rocroi mod Conde (1643). Efter Philips Død (1665) forestod Enkedronningen Regieringen i Sønnens Carl den Andens Mindreaarighed, under hvilken Spanien maatte erkiende Portugals Uafhængighed (1668). Nu var Riget alt for afmægtigt til at kunde imodstaae Ludvig XIV., som i adskillige Krige fratog det endnu mere af Nederlandene og Fran-

che Comté (1679). Den paa Siel og Legeme skrøbelige Kongens Moder førte for det meste Regieringen og med ham uddøde den Østerrigske mandlige Linie. Da der formodedes, at han ingen Livsarvinger vilde efterlade sig, havde Svemagterne og Frankerige alt i hans levende Live ved to Delingstraktater bestemt, hvem det spanske Monarchie skulde tilfalde. Descendenterne af Ludvig XIV., som havde været gift med hans ældre Søster Kurprindsen af Bayern, en Datterson af hans yngre Søster gift med Keiser Leopold, og endelig dennes anden Søn Erkehertug Carl, paa Grund af ældre Slægtskabsforbindelse mellem det tydske og spansk østerrigske Huus, vare de som kunde komme i Betragtning. Da Kurprindsen, hvem det egentlige Spanien med Kolonierne ved den første Deelingstraktat var bestemt, døde, giorde Kongen, som forgiæves søgte at faae Erkehertugen til Spanien, et Testament hvorved han indsatte Ludvig den Fiortendes og sin Søsters Maria Theresias Sønneson Philip, Hertug af Anjou, til sin Arving. Men denne indviklede herved, tilligemed Frankerig, i en langvarig Krig med Keiser Leopold, og siden med dennes ældste Søn Joseph I. og disses Allierede Engelland, Holland og Savoyen, som anvendte al Magt for at bringe Leopolds yngre Søn Carl paa den spanske Throne. Denne sidste holdt sig ved Engellændernes Hielp en Tidlang i Spanien, men forlod det, da han blev Keiser og ved den Utrechtske Fred (1713) beholdt Philip V. det spanske Rige, men maatte afstaae Nederlandene og de italienske Lande til Østerrige og Savoyen, Gibraltar og Minorka til Engelland. Efter denne Krig tabte Stænderne i

Spanien (Cortes) efterhaanden deres Anseelse. Philips Dronnings Elisabeth af Parmas og hans Minister Alberonis ærgierrige Planer til at skaffe hendes Sønner de gamle spanske Besiddelser i Italien, bleve tilintetgiørdte ved Engellands, Frankeriges og Østerriges Modstand; men siden erholdt Philip efter den polske Successionskrig (1735), Neapel og Sicilien for hans yngre Søn Carl. Spanien tabte meget ved en følgende Krig med Engelland (1739). Den spanske Throne fik efter ham (1746) hans ældste Søn Ferdinand VI. som ved den Aachenske Fred (1748) skaffede sin yngre Broder Philip, Parma, Piacenza og Guastalla og prøvede med Held paa at hæve Spaniens Cultur og Velstand. Efter ham († 1759) fik hans Broder Carl III., forhen Konge i Neapel og Sicilien, den spanske Krone. Han indgik en nøie Forbindelse med de tvende andre fra det Bourbonske Huus nedstammende Kongelige Linier i Frankerige og Neapel (1761), som bragte Riget til at tage Deel i Krigen imellem Frankerige og Engelland, hvorved det i America mistede Florida (1762). Ved Krigen med Portugal, som samme Tid begyndtes, erholdtes ei heller nogen Fordeel, og de Stridigheder, som opkom med det Pavelige Hof i Anledning af Jesuiterne som forreviistes fra Spanien (1767), bilagtes ved Ordenens Ophævelse (1773). I øvrigt vedblev Regieringen ved oplyste Ministres Hielp at arbeide for Rigets Opkomst og Videnskabeligheds Uddredelse; men Minorka og Florida som Spanien erholdt tilbage ved sin Deeltagelse i den Amerikanske Krig med Engelland (1783)

vat kun en svag Erstatning for hvad Rigets ellers havde tabt ved Krigen. Carl III. dode 1788.

Portugal.

Efter Emanuel († 1521), under hvem Portugal ved den Ostindiske Handel og sine Besiddelser i Amerika havde naaet sin høieste Spidse af Magt og Velstand, fulgte Johan III. der først efter alle Konger optog Jesuiterordenen i sit Land († 1557). Denne fik megen Indflydelse paa hans Sønnesøn og Eftermand Sebastian, der foretog sig et eventyrligt Tog til Afrika, hvor han haabede at erobre Rigerne Fez og Marocco, men tilsatte Livet (1578), og bragte Riget derved i stor Forvirring. En Søn af Emanuel, den gamle Cardinal Henrich forlod vel da den geistlige Stand for at antage Kronen, men døde efter en kort Regiering (1580); og Philip II. af Spanien, hvis Moder Isabella var Emanuel den stores ældste Datter, bemægtigede sig Portugal med tilhørende Lande, skiønt ei uden Modsigelse af Huset Braganza og flere, som formeente sig dertil mere berettigede. Han bekræftede Rigets Forfatning og Friheder, men desuagtet søgte den spanske Regiering dog, ved despotisk Tryk og Udsuelse, at sikre sig Rigets Lydighed. Da nu Portugal tillige blev indviklet i alle Philip den Andens og hans tvende Efterfølgeres ulykkelige Krige, og led i dem næsten mere end Spanien, ved det Portugisernes Handel og bedste Besiddelser i de andre Verdensdele især i Ostindien, kom i Engellændernes og Hollændernes Hænder, tiltog Nationens

Misfornøielse mere og mere. Efter 60 Aars Forløb gjorde det Opstand, afkastede det spanske Herredomme og satte Hertugen af Braganza Johan (iblandt de Portugisiske Konger den fierde af det Navn), paa Thronen (1640). Alle Spaniens Fiender erklærede Portugals Uafhængighed; tilbeels ogsaa Nederlandene, fra hvem Brasilien erobredes tilbage († 1656). Under hans Søn Alphons VI. maatte Portugal føre meget besværlige Krige med Spanien og Holland, men blev understøttet af Engelland som hialp det til at kunne efterhaanden samle Kræfter. Under Peter II., som ved Jesuiternes og Dronningens Hielp stødte sin svage Broder Alphons († 1683) fra Thronen, blev Portugal endelig, ved Engellands Mægling, af Spanien erklæret for uafhængigt (1668). Under hans Regiering opdagedes Brasiliens Guldgruber; han tog i den spanske Successions-Krig Parti mod Philip af Anjou og efter hans Død (1706) erholdt hans Søn Johan V. ved den Utrechtske Fred adskillige Fordele i Amerika. Johan V. var yderst bigot og fik af Pave Benedict XIV., med hvis Formand han dog havde havt heftige Stridigheder, Tilnavn af den allertroeste Konge. Under ham forfaldt Riget mere og mere († 1750). Under hans Søn og Eftermand Joseph Emanuel indtraf det skrækkelige Jordskiælv, hvorved den største Deel af Lissabon forgik (1755). I Engellands Krig med Spanien blev Portugal nødt at deeltage; dog det spanske Angreb (1762) blev ved Engellands Hielp og under Grev af Schaumburg-Lippes Anførsel lykkelig afslaaet uden noget Tab for Riget. Men det vigtigste som udmærker hans Regiering var den Refor-

mation som hans Minister, **Marquien af Pombal**, med Mod og Standhaftighed foretog sig i Krigsvæsenet, Videnskaberne, Handelen og Finantserne. Den høiere Adels og Geistligheds Magt indskrænkedes og Jesuiterne, hvem man tilskrev Andeel i en Sammenrottelse, hvori Kongen selv nær havde tilsat Livet, bleve forviiste fra Riget (1759). Herved paadrog Ministeren sig mange Fiender og da hans Forandringer tillige stundom vare voldsomme og trykkende, opherte de ved hans Afsked, som fulgte strax efter Kongens Død (1777). Under dennes Datter **Maria Francisca Isabella**, som ægtede sin Farbroder **Peter III.** († 1786), sank Portugal tilbage i sin forrige Afmagt.

De forenede Nederlande.

Nederlandene, fra gamle Tider af urolige og iversyge over deres Rettigheder og fra **Carl den Femtes** Tid en Deel af det tydske Rige, skiønt hver Stat beholdt sin egen Forfatning, kom tidligere og stærkere, end nogen anden af denne Regents Stater til at skielne Forskiellen imellem hans kloge og lemfældige og Sønnens **Philip den Andens** haarde og uretfærdige Regiering. Reformationen havde vundet megen Indgang, især i de nordlige Provindser; men han indskrænkede Religionsfriheden, lagde Grund til Inquisitionens Indførelse og tillod sig egenmægtig mange voldsomme Forandringer. Da Folket ved en alvorlig og kraftig Forestilling (Compromiss) ikke kunde erholde deres Ret (1566), udbrød Uroligheder, som man søgte at stille

ved en spansk Krigshær under Hertugen af **Albas** Anførsel, der som Generalstatholder anvendte de blodigste Tvangsmidler. Greverne Egmont og Horn bleve henrettede; mange af de anseeligste Mænd udvandrede. En stor Deel af Nederlandene greb til Vaaben mod Spanierne, under Anførsel af **Wilhelm**, Prinds af Nassau-Oranien. Ogsaa til Søes tilføiede deres Kapere den spanske Handel megen Skade og erobrede Havnen Briel (1572). Nu udbrød en virkelig Opstand og Holland, Zeeland og Utrecht udnævnte **Wilhelm** af Oranien til Kongelig Statholder. Tilsidst kunde hverken Alba, som nedlagde Commandoen (1573), eller den mildere Requesens udrette noget, af Mangel paa Penge til at betale Soldaterne med. Disse udøvede da de skrækkeligste Voldsomheder og plyndrede Antverpen (1576). Tildeels for at skaffe dem bort, sluttede da næsten alle de nederlandske Provindser den gentiske Pacification (1576), som den nye spanske Statholder selv erkiendte, men som dog ved de nordlige (protestantiske) og sydlige (catholske) Provindsers Religionsforskiellighed, snart opløstes. De nordlige Provindser Holland, Seeland, Utrecht, Geldern og Groningen indgik herpaa i **Utrecht** en Forening (**Union**) til Frihedens Forsvar med hinanden (1579), som Friesland og Overyssel kort efter tiltraadte. Disse forenede Stater opsagde nu den spanske Regiering Lydighed (1581), men ved Statholderens, den erfarne Feltherres **Alexander af Parmas** Fortieneste, beholdt Spanien de sydlige eller belgiske Provindser. Dog, først efterat flere fremmede Fyrster havde afslaaet det dem tilbudte Overherredømme, dannedes

sig den nederlandske Republik, hvis langvarige Kamp med Spanien bidrog til at svække dette Rige. Et adelt og uovervindeligt Mod, Had til Undertrykkelse, Prinds Wilhelms, efter dennes Mord (1584), hans Sons Moritzes og flere oranieske Prindsers ypperlige Anførsel, Oldenbarnevelds Statsklogskab, og endelig Engellands og Frankeriges Understøttelse bidrog til at give denne nye Stat Styrke og Kræfter. Utrolig hastig voxte især dens Sømagt og Handel, hvilken sidste tilveiebragte den store Rigdomme. Portugiserne forbrøde de fra de Molukkiske Øer (1605), og blevne fra den Tid af ene Eiere af den endnu i lang Tid efter høist fordeelagtige Specerie-Handel. Ogsaa til Ostindien fandt de Veien (1595), og der, saavelsom i andre Lande uden for Europa, gjorde de høist vigtige Erobringer. Ved en tolvaarig Vaabenstilstand under Frankeriges Mægling, sluttet med Spanien (1609), traadte den nye Republik ind i de europæiske Staters Række. Under Stilstanden udbrød hæftige religieus-politiske Giæringer. Der opstod nemlig 2 Religionspartier: Remonstranter eller Arminianer (Zwinglianer) til hvilke Oldenbarneveld, og Contraremonstranter eller Gomaristen (Calvinianer) til hvilke Moritz af Oranien hørte. Det sidste seirede paa Synoden i Dordrecht (1618) og Oldenbarneveld blev henrettet; men Moritzes Plan, ved Hielp af disse Stridigheder at skaffe sig en større Magt, mislykkedes. Imidlertid udvidedes stedse Handelen og Soefarten og Batavia anlagdes (1619). Da Stilstanden var udløben (1621), begyndte Spanien Krigen paa nye og temmelig lykkelig, men efter den store Hærfører Spinolas Bortgang,

fik Republiken Overmagt til Lands og Vands. Moritzes Død († 1625) erstattedes ved hans Broder Friderich Henrich der fulgte ham i Statholderværdigheden. Endelig bleve de forenede Provindser ved den westphalske Fred erklærede for en selvstændig Stat, uafhængig af Spanien og det tydske Rige, og beholdt tillige alle deres Erobringer, i og uden for Europa. Siden fratoge de Portugal endnu flere Besiddelser i Ostindien, nedsatte sig paa det gode Hands Forbierg (1653) og førte, (skiønt til Afbræk for deres Handel og Søherredømme), Krig med den engelske Protector Cromwell (1652). Under Friderich Henrichs Søn Wilhelm II. (1647) vare indvortes Uroligheder nær ved at udbryde, men efter hans Død (1650) seirede det republicanske Parti, Statholderværdigheden ophævedes, og i 20 Aar forestod den store Statsmand Johan de Witt Republikens Anliggender (1653—72). I denne Periode var Republiken Voldgiftsmand i Krigen mellem Danmark og Sverrig (1658—60) og sluttede en Fred med Portugal (1661) hvorved den beholdt sine ostindiske Erobringer. En Krig med Engelland under Carl den Anden endtes ved Freden i Breda (1667), temmelig fordeelagtig for Republiken, som beholdt Surinam, og da Ludvig XIV. gjorde Paastand paa de spanske Nederlande tvang en Triplealliance mellem Republiken, Engelland og Sverrig ham til den Aachenske Fred (1668). Men for at hævne sig, anfaldt Ludvig XIV. Republiken med en saadan Overmagt, at dens Undergang syntes at være uundgaaelig. Nu blev det republikanske eller antioranieske Parti stiftet, Brødrene Johan og Cornelius de

Witt dræbte (1672), og den unge Wilhelm III. af Oranien, tvertimod den kort tilforn fattede Beslutning om ingen Statholder at have, af 5 Provindser valgt til Arvestatholder. Hans Mod og Klogskad, og kiække Anføreres Lykke til Søes, reddede Republiken. Freden i Nimwegen (1678) gav den alt det tabte tilbage. Den hialp siden Wilhelm af Oranien til at bestige den engelske Throne (1688), og kom derover i Krig med Frankerige, som dog endtes uden dens Skade ved den Ryswikske Fred (1697). Faae Aar efter døde Wilhelm af Oranien (1702) og Statholderværdigheden blev ubesat. Imidlertid stod Raads-Pensionairen Heinsius i Spidsen for Republiken, og viiste sig især virksom i den spanske Successionskrig, hvori den Andeel, som Republiken stedse havde taget i de spansk-nederlandske Naboe-Provindsers Skiebne, bragte den til at tage Østerriges og Engellands Partie. Ved den Utrechtske Fred (1713) tilstødes den adskillige Handels Fordele, ligesom den og 2 Aar efter, ifølge en Barrieretractat, sik Ret til at lægge Garnisoner i de nederlandske Fæstninger ved den franske Grændse. Dog aftog Republikens Vægt og Anseelse i Europa efter denne Krig mere og mere. I den Østerrigske Successions Krig hvori Holland tog Maria Theresias Partie, gav de Franske Vaabens Fremgang imod de forenede Provindser Anledning til, at det oraniske Huus, af hvilket, siden Wilhelm den tredies Død, blot enkelte Provindser nu og da havde valgt sig Statholdere, igien kom i Anseelse. Den Oraniske Prinds Wilhelm IV. blev af samtlige Provindser antaget som Statholder (1747), og dette Embede endog arve-

lig tillagt hans Familie. Den Aachenske Fred (1748) staffede Republiken alt det tabte tilbage. Efter Wilhelm den sierdes Død (1751) førte hans Enke og Hertug Ludvig af Brunsvig Regieringen, som Formyndere for Sønnen Wilhelm V. Under Krigen mellem Engelland og Frankerige (1755—62) iagttog de forenede Provindser en gavnlig Neutralitet. Men i den amerikanske Krig, indviklede det antioraniske Partie Republiken i en Krig med Engelland (1780), ved at tilføre dets Fiender Krigsfornødenheder. Ved Fredssluiningen (1784) sik Republiken vel dens tabte Colonier tilbage, paa Negapatnam i Ostindien nær, men dens Handel havde lidt et dødeligt Stød. Stridigheder med Keiseren angaaende Scheldens Aabning bilagdes ved Frankeriges Mægling (1785). Dette Rige understøttede de Uroligheder som det demokratiske eller saa kaldte patriotiske Partie (antioraniske) vedblev at opvække mod Arvestatholderen, der endog afsattes i nogle Provindser. Endelig gav en personlig Fornærmelse, som tilføiedes Arvestatholderinden (en preusisk Prindsesse) Anledning til, at en preusisk Hær trykkede ind og indsatte Arvestatholderen igien i hans Værdighed og Rettigheder. Disse sikkredes ydermere ved en Tripelalliance med Engelland og Preussen (1788).

Engelland; indtil Foreningen med Skotland.

Da Luther begyndte sin Reformation, regierede i Engelland Henrich den Syvendes Søn, Henrich VIII., en klog og lærd, men tillige ubestandig og lunefuld, vellystig og grusom Fyrste. Han deel-

tog i Krigene mellem Carl V. og Frands I., men formedelst sin Ustadighed og sin Minister Cardinal Wolseys Egennytte, uden vigtige Følger. Den romerske Kirkes Troe forsvarede han i et af ham selv forfattet Skrift imod Luther (de septem sacramentis), og sik derfor af Paven for sig og Efterfølgere Titel af Troens Forsvarer. Men da Paven siden ikke vilde samtykke hans Skilsmisse med hans Broders Enke Catharina, den spanske Konges, Ferdinand den Katholskes Datter, fordi han vilde ægte Anna Boleyn, undbrog han sig tillige med sit Rige gandske fra Pavens Lydighed, erklærede sig selv for den engelske Kirkes Overhoved (1531, Supremat-Eeden), drev Munkene ud af deres Klostere, og forfulgte med stor Strænghed alle dem af sine Undersaatter, som ei nøie fulgte de af ham udstædte sex Troes-Artikler (1539). Under hans Søn Edvard VI. (1547) havde allerede den protestantiske Religion, (hvortil han selv bekiendte sig), især ved Erkebiskopen i Canterbury Thomas Cranmers Bestræbelse, megen Fremgang. Efter Kongens tidlige Død (1553) søgte Hertugen af Northumberland forgiæves at bringe Johanna Gray, der nedstammede fra en Søster af Henrich VIII. paa Thronen. Men Nationen var derimod, den sidst afdøde Konges Søster Maria blev Dronning og Johanne Gray henrettet (1554). Denne Dronning Maria søgte ved grusomme Forfølgelser, hvori enkelte Bispers Forfølgelsesaand dog synes at have havt meest Deel, gandske at udrydde den protestantiske Lære og Cranmer henrettedes. Hun ægtede den ligesindede Konge af Spanien Philip II., som forledte hende til at begynde

en Krig med Frankrige, i hvilken Engelland mistede Calais og hvad mere det endnu besad i dette Rige. Efter hendes Død (1558) besteeg hendes Halv-Søster Elisabeth, Henrich VIII. og Anna Boleyns Datter, Thronen (1558). Under Marias Regiering havde hun en Tid lang været holdt i Fænysel og endog staaet i Fare for at miste Livet. Hun indførte igien, dog med megen Forsigtighed og Lemfældighed og uden Blods Udgydelse, den protestantiske Religion, men havde ellers saavel ved Katholikernes idelige Sammenrottelser og Optor, som ved Pavens, Philip den Andens og Andres fiendtlige Foretagender en urolig Regiering, skiønt hendes Klogskab og hendes protestantiske Undersaatters Hengivenhed hialp hende til at overvinde alle Farer. Maria, Jacob den Femtes Datter, af den Stuartske Konge-Slægt, regierede paa samme Tid i Skotland, og havde efter sin første Gemahls, den Franske Konge Frands den Andens Død (1560) ægtet en med det Stuartske Huus beslægtet Herre Henrich Darnley, som antog den Kongelige Titel. Mistænkt for denne hendes sidste Gemahls Mord, blev hun af de protestantiske Stænder fangen og skilt ved Regieringen (1567), men undkom og flygtede til Dronning Elisabeth i Engelland, hvor hun tilsidst formedelst de farlige Anslag, i hvilke hun beskyldtes for at have indladt sig med Katholikerne imod Elisabeth, blev halshugget (1587). Paven opbragt herover, skiænkede ved en Bulle Engelland til Philip II., som udrustede en Flaade, der blev holdt for og kaldet uovervindelig, men som dog tildeels Uveir, tildeels Frands Drake og de øvrige engelske tappre Søe-Helte

gandske ødelagte (1588). Elisabeth understøttede nu mere end forhen, skiønt altid med politisk Forsigtighed, de forenede Nederlande imod Spanien, som hun derved tilføiede stor Skade. Den engelske Søemagt blev snart den spanske overlegen; Jorden omseiledes af Drake (1577—80) og betydelige Opdagelser giordes (Forbisher, Hawkins og fl.). Paa Ostindien, Persien, Rusland og i det tyrkiske Asien begyndte Engellænderne at føre en meget betydelig Handel; og i det nordlige Amerika blev det første Land, hvor de nedsatte sig, efter deres ugifte Dronning kaldet Virginien. Ogsaa Manufacturerne tiltoge under hendes Regiering, især ved de udvandrende nederlandske Kunstnere og Fabrikanter. Den Kongelige Magt giordte Elisabeth næsten aldeles uindskrænket. Til sin Efterfølger i Regieringen foreslog hun den Skotske Marias Søn med Henrich Darnley, Jacob VI., som nedstammede fra den engelske K. Henrich VII. Ved hans Antagelse til Konge i Engelland, blev da efter Elisabeths Død (1603) Skotland forenet med Engelland.

Stor-Britanien; efter Foreeningen.

Engelland og Skotland, som forenede kaldtes Stor-Britanien, vare slet farne med Jacob, den Første af dette Navn i Engelland. Han var vel en lærd, men ingen klog Fyrste; han havde Fortienester af Landets Kultur, men var seendrægtig, egensindig og elskede for meget sin egen Rolighed. Det var derfor langt fra at han skulde kunne have behersket dette

Rige, som han burde. Engellands sande Tarv tog han ikke i Agt, indlod sig i upolitiske Forbindelser med Spanien, viiste sig det katholske Partie alt for hengiven og forsømte derfor til rette Tid at hielpe Protestanterne og sin Svigersøn den til Konge i Bøhmen udvalgte Kurfyrste Friderich af Pfalz, imod den tydske Keiser. Men især søgte han at udvide den Kongelige Myndighed over sine Grændser og gav derfor ved egenmægtige Anordninger og Indreininger Parlamentet Aarsag til Misfornøielse († 1625). I Henseende til dette gik hans Søn Carl I. dog endnu videre. Gift med en katholsk Prindsesse, den franske K. Henrich den 4des Datter, yttrede han endnu tydeligere sin Yndest for Catholikerne. Ogsaa begyndte denne ubetænksomme Konge unyttige Krige (med Frankerige og Spanien) og endte dem igien uden nogen Fordeel for Landet; anordnede vilkaarlige Paalæg og giorde mange Forandringer i begge Rigernes borgerlige og geistlige Forfatning, altsammen uden Parlamentets Villie eller Vidende, hvilket han stundum i lang Tid (engang endog i 11 Aar) ikke sammenkaldte. Men da han endelig vilde indføre den engelske Liturgie i Skotland (1637), udbrød der en Opstand (1639) som nødte ham til at sammenkalde det saakaldte lange Parlament (1640—49), der forfulgte hans fortroligste Ministre (Strafford henrettedes) og indskrænkede den Kongelige Magt meer og meer. Da nu paa samme Tid Katholikerne i Irland anrettede et Blodbad blant Protestanterne der (1641) udbrød en Krig (1642—46) mellem Kongen og Parlamentet som forbandt sig med Skotterne; og dettes Hær, anført blandt flere

af Oliver Cromwel, undertrykte snart Kongens svage Partie. Kongen betroede sig til den skotske Armee, men denne udleverede ham til hans Fiender (1647). Hans Forsøg paa at flygte mislykkedes; Cromwel slog Skotterne som vilde redde Kongen, og bestikkede egenmægtig et Parlament, hvori en fanatisk Sekt, Independenterne, herskede og dette indstævnede Kongen, dømte ham fra Livet og lod ham offentlig halshugge (1649). De Forsøg Carl den Førstes Søn Carl, ved Skotternes og Irlændernes Hielp gjorde paa at befæste sin faderne Throne, tilintetgjordes af Cromwel, der tillige ved Navigationsakten (1651), som tillod fremmede blot Indførsel i England af deres egne Produkter med egne Skibe, hævnede sig paa Holland, som især lagde sin Afstye for Kongemordet for Dagen. Storbrittanien skulde nu være en Republik, og Cromwell bestikkedes paa Livstid til dens Protektor eller Beskytter (1653), under hvilket Navn denne, med store Talenter udrustede Usurpator, dog udøvede en uindskrænket Magt og Myndighed. Havde Cromwel ikke paa saa uretmæssig en Maade sanet denne Magt i Hænderne, saa havde han fortient saa meget mere Bevommelse for den Anseelse og Velmagt, som hans store politiske Klogskab igien forskaffede Riget. Spanierne fratog han Jamaika og Dynkirken, Holland erkiendte Englands Søherredomme og allevegne var Cromwell æret og frygtet, skiønt han ikke vovede at antage Kongenavn. Den af ham dannede Stats-Indretning kuldkastedes dog kort efter hans Død, som forudsynedes ved Samvittighedsnag (1658). Sønnen Richard, som efter ham

blev udvalgt til Protektor, manglede Faderens Dueligbed, og kunde ei imodstaae det Partie, som ved den store Statholders General Monks Bestræbelser satte den henrettede Konges Søn, Carl II. paa Thronen (Restoration 1660). Denne havde arvet sit Huses Grundsætninger i Henseende til den indskrænkede Kongemagt; vellystig, ødsel og hemmelig hengiven til den catholske Religion (gift med en portugisisk Prindsesse), virkede Carl ved sit Exempel meget til Sædernes Fordærvelse. Hans Regiering var Riget ogsaa kun til liden Baade; han førete sig unyttige Krige med Holland, især for at hielpe Frankerige, der endtes uden Forbeel, tildeels med Skam for ham (1667. 1674), følgte Dynkirken til Frankerige og førde i bestandig Strid med Parlamentet, der søgte at overholde Constitutionen og sikre Friheden og den protestantiske Religion (Test-Akten 1673, Habeas Corpus-Akten 1679) hvorfor det og nogle Aar før Kongens Død (1685) blev opløst. Under hans Regiering opkom de politiske Partinavne Whigs (Folkepartiet) og Torys (Hofpartiet). Hans Broder og Efterfølger i Regieringen Jacob II., hvem Parlamentet, paa Grund af hans Overgang til Katholicismen alt forgiæves havde søgt at udelukke fra Thronfølgen, tog sig vel mere af Regierings-Sagerne, men var derhos Frankerige ganske hengiven, og ilde med al Magt, ja endog ved de voldsomste Midler, indføre den katholske Religion og omstøde Constitutionen. Da hans Dronning nedkom med en Søn (1688), opstod Tvivl om dennes Ægthed og dette gav Anledning til at det misfornøiede Partie kaldte den tappre Prinds Wilhelm af Oranien,

Kongens Svigerſøn og Statholder i de forenede Nederlande til Hielp, for at ſikre Religionen og Friheden. Jacob forlod da Riget af Frygt, og han og hans Descendenter af ſidste Ægteſkab fraskiendtes al Ret til Thronen, paa hvilken de dog ſiden, ſkiønt forgiæves, gierde Paaſtand. Ved denne saa kaldte Revolution (1689), blev Wilhelm III. Konge i England, og ved adſkillige nye Grundlove (bill of rights og fl.) forgede Nationen tillige for dens gamle Friheders og den proteſtantiſke Religions Vedligeholdelſe, ſamt at ei andre end proteſtantiſke Fyrſter ſkulde nogensinde beſtige Thronen. Skotland fulgte frivillig Englands Exempel; Irland blev tvungen dertil (1691). Storbritannien nød da nu den Lykke at have en Konge, af hvis viſe og utrættelige Omſorg for Rigets Bedſte Undersaatterne hæſtede ſand og varig Fordeel, ſkiønt de dengang ikke alle erkiendte den. Frankeriges ſtore og for Europa, iſær for England, fordærvelige Overmagt begyndte Wilhelm at indſkranke, og bragte de øvrige Fyrſter til bedre at forene ſig imod denne for dem alle da fatlige Fiende, ſom ved Freden til Ryswick erkiendte ham for Konge. Underhandlingerne i Anledning af den ſpanſke Thronfølge, ſtyredes fornemmelig af Wilhelm III. og da Ludvig XIV. erkiendte Jacob den andens († 1701) Søn Prætendenten, for Konge af England, beſtemtes dette Rige til at deeltage i Krigen. Dog oplevede Wilhelm ikke dens Udbrud († 1702). Hans politiſke Grundſætninger fulgte hans Efterfølgerſke Dronning Anna, Jacob den Andens yngre Datter af første Ægteſkab, gift med den Danſke Konge Christian den Sems

tes Broder Prinds Jørgen. I den ſpanſke Succeſſions-Krig, understøttede derfor England af al Magt det Østerrigſke Hus imod Frankerige, og de mange og vigtige Seierpindinger, ſom ved Engellændernes Hielp under Hertugen af Marlborroughs Anførſel, erholdtes, forſkaffede England, da en Miniſterialforandring tilſidſt bevirkede den Utrechtſke Fred (1713), Besiddelſen af Gibraltar og Minorka, ſaavelſom Nye Skotland efter ſine gamle Grændſer, Nyfoundland m. m. i Nord-America, foruden flere Fordele for deres Søefart og Handel. Under hendes Regiering blev England og Skotland ved en nye Union forenede til en fælleds Nationalrepræſentation (1707). Hendes Plan at ſkaffe ſin Broder Prætendenten Thronfølgen, mislykkedes. Efter hendes Død (1714) beſteg da Kurfyrſten af Hannover Georg I. en Dotterdatterſøn af Kong Jacob I., den engelſke Throne, paa Grund af den kort før Wilhelm den Tredies Død faſtſatte Succeſſions Lov og Prætendentens Forſøg mislykkedes. Hans Klogſkab fortiener at roſes, og tillige den Omſorg, han viiſte for at vedligeholde Roligheden i Europa, ved hælbigen anvendte Underhandlinger, forenede med Alliancer og Rustninger († 1727). Stor-Britanien nød under ham og hans lige ſaa fredeligſindede Søn Georg II. og begges viſe og redelige Miniſter Walpoles lange Miniſterium (1721—42) en lykkelig Fred, under hvilken dets Velſtand og Magt voxte, indtil den afbrødes ved en Handels-Krig med Spanien (1739) og ſiden tillige ved den Østerrigſke Succeſſions-Krig, hvori England tog Maria Thereſias Parti, og

tilsøes var bestandig lykkelig mod Frankerige og Spanien. Midt under den sidste Krig, understøttet af Frankerige vovede Jacob den Andens Sønnesøn Carl Edvard, eller den saa kaldte unge Prætendent, en Landgang i Skotland (1745), hvor han vel havde mere Fremgang end hans Fader i Georg den Førstes Tid, men dog i det følgende Aar efter Nederlaget ved Culloden, nødtes til igien at flygte til Frankerige. Ved den Aachenske Fred (1748) erholdt Engelland ingen Fordele, men Prætendenten blev forvist fra Frankrig. Paa Aar efter gave Amerikanske Grændse-Stridigheder (mellem Nyskotland og Canada) Anledning til en nye Krig med Frankerige, hvori den brittiske Sømagt gjordte Underværket, som for en stor Deel maae tilskrives den ældre Will. Pitts (Lord Chathams) vise Statsbestyrelse. Denne Krig blev førenet med en Landkrig (Syvaarskrigen i Tydskland) og med Slutningen af den tog Spanien Frankeriges Parti. Georg II. oplevede ikke Krigens Slutning († 1760); den endtes først under hans Sønnesøn og Efterfølger Georg III. ved Freden i Paris (1763). Af de store Erobringer, som Engelland havde giort, beholdt det i Amerika Canada tilligemed Cap Breton, en Deel af Louisiana indtil Mississipi-Floden, Grenada, Tabago og adskillige andre Øer, samt en Deel af Florida, som Spanien afstod. I Afrika afstod Frankerige Senegal, ligesom det og maatte give Minorka tilbage. Under denne Krig var Grunden lagt til det brittiske Rige i Ostindien og Storbritannien stod efter Pariser-Freden paa en høi Spidse af Magt. Men faa Aar efter tabte Engelland een af sine vigtigste

Besiddelser. De brittiske Kolonier i Nordamerika, havde især faaet Tilvext ved Udvandringerne under de politiske og religiøse Uroligheder i Engelland i det 17de Aarhundrede; paa denne Tid var det at Quækeren William Penn anlagde Philadelphia ved Delavarafloden (1682). Dog vare disse Kolonier kun ved svage Baand forbundne med Moderlandet. Efter Pariserfreden søgte dette, hvis Nationalgield saa betydelig var bleven forøget, ved forskjellige Paalæg at skaffe sig større Indtægter af Kolonierne (1764). Disse, som efter Kanadas Afstaaelse til Engelland, intet mere havde at befrygte fra den Kant, vilde ikke erkiende det brittiske Parlaments Ret til at beskatte dem. Uroligheder udbrød nu (1773), som Regieringen forgiæves søgte at standse ved oversendte Tropper; Nordamerikanerne satte sig til Modværge og da Engelland spærrede Bostons Havn, sammentraadte en Generalcongres i Philadelphia (1774) som erklærede de 13 Provindser for uafhængige (d. 4 Jul. 1776). Nordamerikanerne forsvarede sig tækt, især under Washingtons Anførsel, medens Benj. Franklin i Paris arbeidede paa at skaffe sit Fædreneland Understøttelse. Da en brittisk Hær havde maattet overgive sig som Krigsfanger (1777), sluttede Frankerige et Forbund med Provindserne (1778). Spanien erklærede Engelland Krig (1779), men belejrede forgiæves Gibraltar. Engelland selv erklærede Holland Krig (1780), da dette hemmelig begunstigede Provindserne, og stod i Begreb med at uddrive den benævnede Neutralitet. Dette Forbund, stiftet af de nordiske Magter til den neutrale Sørarts Beskyttelse, sluttede ogsaa Engels-

lands Handel. Endelig, efterat en brittisk Hær igien havde maattet capitulere (1781), mistvivlede Regieringen om at kunne underrvinge sine forbums Kolonier, og ved Freden i Versailles (1783) erkiendte Storbrittannien de forenede Nordamerikanske Provindsers Uafhængighed, afstod til Frankerige Øen Tabago m. m. i America, Senegal og Goree i Africa, samt en betydelig Landstrækning i Ostindien; til Spanien hele Florida og Minorka. Kort efter Freden kom Chatams Søn William Pitt i Spidsen for Ministeriet. Den brittiske Nationalgield var stegen betydelig under Krigen, men Regieringens Anseelse og Nationens Velstand tiltog efter den. Ved at offre Kanada og Nyestotland større Opmærksomhed, søgte Storbrittannien at erstatte Tabet af sine Nordamerikanske Kolonier; og det ostindiske Kompagnie, som ved lykkelige Krige i Ostindien betydelig havde udvidet sine Besiddelser, kom nu i en strængere Afhængighed af Regieringen (1784).

Danmark og Norge.

Christian II. tvang, ved et hældigt Tog, de Svenske til at antage sig til Konge (1520) og anrettede strax derpaa det Stokholmske Blodbad, hvorefter de Svenske giordte Opstand. Da nu ogsaa den jydske Adel opsagde ham Huldskab og Troskab og valgte hans Farbroder Hertug Friderich af Holsten-Gottorp til Konge (1523), forlod Christian Rigerne, hvorefter Friderich I. blev Konge i dem begge. Han yndede den evangelisk-lutherske Religion, som han indførte

i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen. De Forsøg som den afsatte Kong Christian giorde i Norge, paa igien at komme til Regieringen, bleve frugtesløse (1530), og da han ved Løfte om frit Leide lod sig overtale til at reise ned til Danmark, maatte han tilbringe 18 Aar tildeels i et haardt Fængsel paa Sønderborgslot og 9 Aar i et mildere paa Kallundborgslot, hvor han døde (1559). Efter Friderich den Førstes Død (1533) opstod et Mellemrige, da den katholske Geistlighed vilde have hans yngre Søn, Hertug Hans, og den protestantiske Almue, understøttet af Lybekkerne, som haabede at udvide deres Handel, vilde have den fangne Christian II. paa Thronen. Ogsaa den tydske Kriser arbeidede for Christian den Andens Svigersøn. En Borgerkrig (Grevefeiden) udbrød, som Friderichs ældste Søn Christian, hvem den katholske og lutherske Adel tilsidst forenede sig om at vælge, først efter en haard Kamp giorde Ende paa, især ved sin kiække Feltherres Johan Ranzaus Hielp (1536). Reformationen blev nu indført i begge Rigerne og derved bleve de store Godser, som tilhørte Biskopperne, Klosterne og Geistligheden, tildeels lagte under Kronen, tildeels under Christian den Tredies fredelige Regiering anvendte tt. det Kiøbenhavnske Universitets Forbedring, nyttige Skole-Indretninger og gudelige Stiftelser († 1559). Hans Søn Friderich II. undertvang i Forening med sine Farbrødre de Slesvig-Holsteenske Hertuger Hans og Adolph, Dithmarsken, og førte i Anledning af de lislandske Anliggender og de 3 Kroners Brug i Vaabenet en 7 Aars blodig Krig (fra 1563) med Sver-

rig, hvori Feltherren Daniel Rantzau især udmærkede sig. Ved den Stettinske Fred (1570) opgav begge Rigerne alle gjensidige Fordringer paa hinanden og Danmark erholdt en anselig Sum Penge udbetalt. Finants-Væsenet fik under ham ved Peder Oxe en forbedret Indretning; Kongen saae sig derved i Stand til at kunne opføre Kronborg Slot for at befæste sit Herredomme over Sundet, og begynde paa Frederiksborg. I øvrigt blev Norge, som havde lidt meget ved den svenske Krig, temmelig forsømt under denne Konge († 1588). I hans Sons Christian den Fierdes Mindreaarighed forestod fire Rigsraader Regieringen i Rigerne, og Enkedronningen i Hertugdømmerne. Sit Rentekammer holdt denne sjeldne Konge i en ypperlig Stand, og forøgede sine Indkomster ved gode Indretninger og en viis Sparsommelighed, som satte ham i Stand til at kunne udføre de kostbareste Foretagender, naar Statens Nytte udkrævede det. Flaaden satte han i bedre Stand end den nogensinde før havde været; holdt en stagnende Hær, som i flere Aarhundrede her ei havde været brugelig; anlagde adskillige Stæder og Fæstninger, som tildeels endnu bære hans Navn; opførte mange Bygninger; ophialp Fabriker og Handelen, som han endog udvidede til Ostindien og til Grønland; satte Mynten paa en ypperlig Fod; forbedrede deels Rigets gamle, deels gav selv nye Love (for Ex. for Norge), anhørte villig alle sine Undersaatters Klager, og søgte stedse selv paa bedste Maade at afhielpe dem; sørgede ivrig for Norges Tarv og

fremmede og opmuntrede Videnskaberne især ved rige Stiftelser. Han førte 3 Krige med forskiellig Held. Den første Krig med Sverrig (Kalmarkrigen) i Anledning af dette Riges Prætensioner paa Lapland, endtes fordeelagtig ved den Stolbovske Fred (1613). I den anden med Keiser Ferdinand II. (1625) blev, efter det ulykkelige Slag ved Lutter am Barenberg som tabtes uden hans Skyld (1626), Hertugdømmerne og Iylland af de Keiserlige meget haardt behandlede, og Kongen maatte ved den lybekske Fred (1629) forpligte sig til ei mere at antage sig Protestanternes Sag i Tydskland. Hans for Sverrig mishagelige Fredsmægling og Misforstaaelser i Anledning af Tolden, bestemte siden Sverrig til uden Krigserklæring at overfalde Danmark (1643). Holsteen og Iylland bleve indtagne, men den danske Flaade, anført af Kongen selv, hindrede dem fra at komme over paa Øerne. Holland tog svensk Parti i denne Krig som endtes ved Freden til Bromsebro (1645), hvorved Sverrig fik Jemteland, Herjedalen, Øerne Gulland og Øsel, samt Halland for 30 Aar og Toldfrihed i Sundet. Christians alt for store Hengivenhed for Kiærnet voldte ham megen Ubehagelighed, især i hans sidste Aar, og han efterlod Riget, fornemmelig ved Adelens altfor store Magt, i en maadelig Forfatning († 1648). Hans Søn Friderich III. maatte ved Regieringens Tiltrædelse underskrive en meget strængt Haandfæstning; havde ogsaa strax mange Fortrædeligheder med Christian den Fierdes Svigersøn Corfitz Ulfeld, der tilsidst flygtede til Sverrig, og bidrog siden til at ophidse dette Rige imod sit Fædreneland. I Haab om

at gienvinde de tabte Provindser, erklærede Danmark Sverrig Krig da Carl Gustav var i Polen (1657). Men han kom hastig derfra, indtog Holsteen og Jylland, trængte over Isen lige til Kiøbenhavn og tvang Danmark til den Roskildske Fred (1658). Da han siden selv brød den, og beleirede Kiøbenhavn, kom en hollandsk Flaade til Undsætning, keiserlige, brandenborgske og polske Tropper rykkede ind for at fordrive de Svenske, og under engelsk-hollandsk Mægling sluttedes den Kiøbenhavnske Fred (1660) hvorved Danmark maatte afstaae Skaane, Halland, Bleking og Bahuslehn. Rigets sorgelige Forfatning efter Krigen foranledigede Kongen til at udskrive en Rigsdag i Kiøbenhavn, og da Geistligheden og Borgerstanden vare misforneiede med de Undertrykkelser, som de maatte lide af Adelen, hvis skadelige Vælde tilskreves den meeste Aarsag til Krigens ulykkelige Udfald, besluttede disse Stænder (med Biskop Svane og Borgemester Nansen i Spidsen) paa denne Rigsdag, at overdrage Kongen først Arveret til Rigerne for ham og hans Afkom paa Mands og Qvindelinien og dernæst en uindskrænket Enevoldsmagt (1660). Adelen blev nødt til at tiltræde denne Beslutning; den ved Regieringens Tiltrædelse udstædte Haandfæstning blev da tilintetgiort, og en Konge-Lov fastsat (1665), hvorved især Arvefølgen til Rigerne bestemmes. Norge erkiendte ogsaa denne forandrede Regieringsform. Siden tilkiøbte Friderich III. sig Sønderborg, Nordborg og en Deel af Wrøe, arvede Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, stiftede det Kongelige Bibliothek og Kunstkammer, aabnede Handelen til Guinea og Veste

indien, og indrettede, da Rigsraadet ved Souverainitetens Indførsel var afskaffet, alle Regierings Collegier paa en Maade, som kunde være overeensstemmende med den større Magt, som han nu havde erholdet († 1670). Hans Søn Christian V. var i Krigen, som han i Forening med sine Allierede, i 4 Aar førte med Sverrig, Frankerigs Allierede, langt lykkeligere til Søes, hvor Niels Juul anførte den danske Flaade, end til Lands. Fredsslutningerne i Lund med Sverrig og i Fontainebleau med Frankerig (1679), satte alt i samme Stand, som for Krigen. Man har ham at takke for den danske og norske Lov, som endnu bruges; han foranstaltede ogsaa Danmarks Opmaaling og en nye Matrikel. Den grevelige og friherrelige Værdighed indførtes; Dannebroge- og Elephantordenen fornyedes. I alt dette havde den store Rigstantsler Griffenfeld megen Andeel, som til Rigets Skade blev styrtet (1676). Alt under Friderich III. var der udbrudt Misforstaaelse mellem Danmark og Holsteen-Gottorp i Anledning af den Souverainitet over sin Andeel af Slesvig, som Sverrig havde skaffet det sidste ved den Roskildske Fred. Hertug Christian Albert blev, da Krigen udbrød med Sverrig, af Christian V. nødt til at frasige sig denne Souverainitet (1675) men fik den dog siden igien, ved andre Magters Mellemhandling (1689). Hans Søn Hertug Friderich, gift med en Datter af den svenske Konge Carl XI., søgte Leilighed til Strid med Danmark. Ved Friderich den Fierdes Regierings Tiltrædelse (1699) udbrøde disse Stridigheder til en Krig, som, da Sverrig, Engelland og Holland kraftigen

toge Hertugdøme Partie, ved den Travendalske Fred (1700) ei endnu til Danmarks Fordeel. Efter Slaget ved Pultava (1709) erklærede Danmark Sverrig Krig. Denne Krig begyndte med en Landgang i Skaane, hvor de Danske mod General Steenbuk toge Slaget ved Helsingborg (1710), og førtes siden deels i Tydskland i Forening med Danmarks Allierede, Russerne, Sachserne og Preusserne, deels til Sees, hvor de Danske, især under Tordenskiold, vare heldige. Steenbuk slog siden de Danske og Sachserne ved Gadebusk (1712) men da han derefter trængte ind i Hertugdømmerne, maatte han i Tønningen kapitulere med heel sin Hær. Endelig, efter Carl den Tolvtes Død, sluttedes Fred i Frederiksborg (1720), hvorved Danmark beholdt den hertugelige Andeel af Slesvig og fik 600000 Rdlr. af Sverrig, som tillige mistede Toldfriheden i Sundet. Ved utrættelig Arbeidsomhed, og ved selv at have Øyet med alle Ting, satte Friderich IV. Finantsvæsenet igien i en ypperlig Stand, og uagtet de svære Omkostninger, som den lange Krig udfordrede; de Ulykker, som mødte ved Pest, Overstrømmelse og Kiøbenhavns Ildebrand; de kostbare Bygninger, som han opførte, betalte han dog ei alene sin Gield, men efterlod endog et vel forsynet Skatkammer († 1730). Til Hedningernes Beste i Ostindien, Finmarken og Grønland indrettedes af ham nyttige Missions-Anstalter, og hans Søn den gudfrygtige Christian VI. viiste for disse og alt hvad der kunde tiene til Religionens Beste, den største Omhyggelighed. Den Fred, som Danmark nød under hans Regiering, blev nyttet til Vidensk bernes

Fremme, Universitetets og Skolernes Forbedring og til at ophielpe Manufacturer og Handelen, som nu ogsaa begyndte at drives paa China. Finanen blev af ham holdt i god Stand, og mange Hænder satte i Arbeide ved Christiansborgs og Hirschholms Slottes Bygninger, hvilket dog tilligemed mere bidrog til at bringe Riget i Gield († 1746). Friderich V. nød ogsaa Fred sin hele Regiering igiennem, da den Krig, han truedes med af den russiske Keiser Peter III. født Hertug af Holsteen-Gottorp, som gjorde Paastand paa sine Forfædres Andeel af Slesvig, ei kom til Udbrud (1762). Men Rustningerne i den Anledning, den Hær paa Grændserne til Rigets Sikkerhed og Forsvar, som Krigen i Tydskland gjorde nødvendig, og den rigelige Understøttelse Videnskaber, Konster, Handel og Fabriker paa mange Maader erholdt, befordrede vel meget Undersaatternes Velstand, men bragte Landet ogsaa i en forøget Gield († 1766). Hans Søn Christian VII. tilbøyede sig, til Danmarks store Sikkerhed og Fordeel, imod Oldenborg og Delmenhorst, den Deel af Holstein (Kiel), der tilhørte Storfyrsten af Rusland, som Hertug af Holstein (1773). Indfødsds-Retten, som han gjorde til en uforanderlig og ubrødelig Lov for alle hans Descendenter (1776), Vendedstandens forbedrede Tilstand og Trykkefrihedens Indførelse udmærke især Christian den Syvendes Regiering i dette Tidsrum, mod Slutningen af hvilket (1784), hans Søn Kronprinds Friderich tog Deel i Regieringen.

Sverrige.

Det stokholmske Blodbad (1520) hvorved Christian II søgte at hindre de Svenskes Frafald i Fremtiden og hvori mange af Adelen og nogle af Geistligheden og Borgerstanden bleve henrettede, bragte tilligemed hans øvrige Grusomheder, de Svenske til at gjøre Opstand under Anførsel af Gustav Eriksen af Familien Wasa. Denne blev tilsidst valgt til Konge (1523) og Sverrig fratraadte saaledes aldeles den kalmarske Union. Denne ypperlige Regent, Gustav I. indførte i Sverrig den evangelisk-lutherske Religion (1527), og bekiæmpede lykkelig indvortes Uroligheder, foranledigede deels ved Misfornøielse med Religionsforandringen og ved de Paalæg, som Rigets Gield gjorde nødvendige, deels ved Christian den 2dens Partie. Han holdt Fred med Naboemagterne, forbedre, de Rigets indvortes Tilstand, især ved at tilintetgjøre Hanseforbundets skadelige Friheder og fik Arve-Rettigheden til Kronen bunden til sin mandlige Afkom (1544). Paa Grund heraf fulgte ved hans Død (1560) hans ældste Søn Erik XIV. ham i Regieringen; en videnskabelig Konge med gode Anlæg, men tillige ustadig og i sine sidste Aar aandssvag. Han forøgede Riget med Reval og Esthland, men indviklede for en Deel derved i Krig med Danmark (1553), ligesom han alt var det med Rusland og Polen. Under denne Krig lod han sin Broder Hertug Johann af Finland, som han beskyldte for forræderisk Forbindelse med Polen, fængsle, og led sig af Mistænkelighed og onde Raadgivere forlede til at udøve megen Grusomhed, fornemmelig imod den i Sverrig høit agtede Sturiske Familie. Han blev derfor tilsidst af sin Broder Johan, som han imidlertid havde løsladt, nødt til at fraskrive sig Regieringen (1568), og tilbringe sin øvrige Levetid i et haardt Fængsel, hvori han blev bragt af Dage (1577). Af Krigen med Danmark havde Sverrig ved den Stettinske Fred (1670) ingen Fordeel, og de Erobringer, som gjordes i Krigen med Rusland, mistede Johan siden igien. Sine Undersaatter gav denne Konge Aarsag til megen Misfornøielse ved den Yndest han og hans første Gemahlinde, en polsk Prindsesse, viiste for den katholske Religion, og de Midler (en nye Liturgie, Jesuiters Optagelse) hvorved de søgte at skaffe samme Indgang († 1592). — Hans Søn Sigismund, som var opdragen i denne Religion, og for Faderens Død Konge i Polen, kom paa Thronen, efterat han først havde antaget det Upsalske Synodes Beslutninger (1593), hvorved den evangeliske Religion var erkiendt for den herskende. Men da han opholdt sig meest i Polen, blev Gustav Wasas yngste Søn Hertug Carl af Sødermanland valgt til Rigsforstander. Sigismund søgte forgiæves at fortrænge ham med Magt; efter at have tabt Slaget ved Stangebro (1598), forlod han Sverrig for bestandig, blev af det Svenske Folk afsat og hans Descendenter udelukte fra al Arverettighed. Hertug Carl, der under begge de forrige Konger havde viist sig som en nidkiær Ven og Beskytter af den lutherske Religion, blev nu Konge under Navn af Carl IX., og Riget blev erklæret for arveligt for ham og hans mandlige og qvindelige Afkom (1604). Han var

stræng, men udrettede meget for Sverrigs Kultur og Velstand. Han indvikledes i betydelige Krige med Polen, Rusland og Danmark, og var især lykkelig i den med Rusland (hvor en svensk Prinds nær var bleven Konge) men oplevede ikke Enden paa nogen af dem († 1611). Hans Søn **Gustav Adolph** var en af de største Konger, som Historien kan opvise: lige udmærket som Regent og Feltherre; besjælet af varm Iver for Religionen og Ven af Videnskaberne. Han grundfæstede egentlig Sverrigs Magt og Anseelse. Med Danmark sluttede han først Fred (1613) før med desto større Eftertryk at kunde fortsætte Krigen med Rusland, som maatte i den Stolbowiske Fred (1617) afstaae til Sverrig Ingermanland, Karelen og Kexholm, samt frasige sig al Prætension paa Liſland, hvorved da Russerne udeluktes fra Østersøen. Nu var Polen for svag til at imodstaae ham; han erobrede Liſland, og trængte ind i Kurland, Polsk Preussen og Lithauen, men sluttede (1629) en Stilstand paa 6 Aar, hvorved Liſland og en Deel af Preussen kom i svensk Besiddelse, da hans Hielp paa et andet Sted blev mere nødvendig. Tydskſlands og den evangeliske Religions Frihed stod i største Fare ved den Fremgang, som Keiser **Ferdinand den Andens** Vaaben havde, og **Gustav Adolph** var den Helt, som Forsynet havde bestemt til begges Frelse. Med en utrolig Lykke og Tapperhed drev han allevegne de Keisertige tilbage, havde alt befriet den største Deel af det protestantiske Tydskland, og ført Krigen ind i Fiendens Land, da han vandt sin sidste Seier og endte sit ærefulde Liv i Slaget ved Lytzen (1632). Sverrigs store

Statsmand Rigscanſler Axel Oxenstierne og hans under Gustav Adolphs Anførsel dannede yppertige Feltherrer fortsatte Krigen med Held, og ved den Westphalske Fred (1648) erholdt Sverrig Bremen, Verden, det meeste af Pommern, Wismar, og fem Millioner i Pengr. Imidlertid havde de forlænget Stilstanden med Polen paa 26 Aar, og ved en for Danmark lige saa uformodentlig som ulykkelig Krig fratoges dette Rige betydelige Provindser (1645). I **Gustavs Datters Christinas** Mindreaarighed (indtil 1644) var **Axel Oxenstierna** Sverrigs fornemste Bestyrer, og da hun selv antog Regieringen viiste hun ved mange Leiligheder, hvor godt et Anlæg hun af Naturen havde til at blive en udmærket Regentinde. Hun dyrkede og fremmede Videnskaberne, men hendes Ødselhed, Ubestandighed, fære Tanke- og Handlemaade opvakte megen Misfornøielse, og led af Regieringsforretninger nedlagde hun tilsidst Regieringen (1654), antog den katholske Religion og tilbragte sin øvrige meeste Levetid i Rom, tildeels med lærde Bestræbelser, uden dog i samme at finde Sindsroe eller sand Fornøielse († 1689). Til sin Eftermand foreslog hun og fik antaget Gustav Adolphs Søstersøn **Carl (X.) Gustav af Zweybrücken.** Han bemægtigede sig i Krigen med den Polske Konge **Johan Casimir** næsten hele Polen, og nødte Danmark, som imidlertid havde erklæret Sverrig Krig, til at indgaae den ufordeelagtige Roskildske Fred (1658) som han selv igien brød. Han døde (1660) inden Freden sluttedes med Danmark i Kiøbenhavn og med Polen i Oliva (begge 1660); ved den sidste tilbagegaves de erobrede polske

Lande, hvorimod den polske Konge renuncerte for sig og sine Efterkommere paa den svenske Throne og afstod Liſland, Esthland og Øsel til Sverrig. Sverrig tog siden under hans Søn og Eftermand Carl XI. Frankeriges Partie (1674), og indvikledes derved i en nye Krig med Keiseren, Brandenborg og flere Tydske Fyrster, Dannmark og Holland. Churfyrsten af Brandenborg slog de Svenske ved Fehrbellin og ved Fredsſlutningerne i St. Germain en Laye og Lund (1679) havde Sverrig selv ingen Fordeel. Efter denne Krig lykkedes det ham at faae den Kongelige Magt mere udvidet og uindskrænket, og de kongelige Indkomster forbedrede ved at inddrage under Kronen de Tid efter anden bortkomne Krongodser. Fabriker anlagtes ogsaa, Handelen understøttedes, og ved en fornuftig Sparsomhed betaltes baade en stor Deel af Rigets Gield, og Sverrigs Anseelse, som hidindtil meest havde været bygt paa dets Kongers store personlige Egenskaber, skulde være blevet langt sikkrere grundet paa Landets egen indvortes Styrke, dersom Sønnen Carl XII. havde fulgt Faderens Fodspor. Det manglede ikke denne ved Regieringens Tiltrædelse (1697) femtensaarige Fyrste paa fortrefflige Egenskaber, især en streng Afholdenhed fra Vellyst og andre hos Fyrster sædvanlige Laster; men ved sin Tapperhed, som ofte nærmede sig til den høieste Grad af Forvovenhed, ved sin uophørlige Lyst til Krig og ved sin Egensindighed blev han en skadelig Konge for Riget, saa meget end og hans store Bedrifter i andre Henseender opvakte og fortiene vor Beundring. Strax ved sin Thronbestigelse indviklede han i Krig med tre af sine Naboer,

Dannmark, Polen og Rudland. Uenighederne med Dannmark, hvortil Fiendtlighederne imellem Kong Friderich IV. og Hertugen af Holsteen gave Anledning, bleve snart endte ved den Travendalske Fred (1700). Sachserne som imidlertid havde giordt Indfald i Liſland, drev han ud og slog Russerne ved Narva (1700). Derpaa faldt han ind i Polen og trængte allevegne frem med den største Lykke, afsatte August II., forfulgte ham ind i Sachsen, og satte hele Tydskland i Skræk. Endelig, efterat have befordret Stanislaus Leszinskys Udvælgelse til Konge i Polen, og ved Freden til Altranstadt nødt August til at fraſige sig al Paastand paa samme Rige (1706), førte han sin Hær imod Russerne (1707), som imidlertid havde indtaget Liſland og Ingermanland og giordt Angreb paa Finland. Han erholdt vel adskillige Seiervindinger, men lod sig af Kosakhetmanden Mazeppa forlede til at trænge ind i Ukraine og led tilsidst ved Pultava et Nederlag (1709), som ødelagde hans hele Armee og nødte ham selv til at søge Tilflugt i de tyrkiske Lande. I Kongens Fraværelse udbrød paa nye Krigen med Dannmark og den afsatte Konge i Polen; selv modsatte han sig fine tydske Staters Neutralitet. Hans Plan, ved Tyrkernes Hielp, at hævne sig paa Russerne, mislykkedes, og efter 5 Aars Ophold i Tyrkiet kom han tilbage til Stralsund (1714), men kunde ikke forsvare sine tydske Stater, som alle gik forlorne, da ogsaa Preussen og Hannover tiltraadte Forbundet mod ham. Han anstrængte nu Sverrigs sidste Kræfter, led ved den gotterpske Minister Görz vigtige Finantsoperationer foretage og Underhandlinger

aabne med Rusland. Derpaa giorde han et Indfald i Norge hvor han blev skudt i Beleiringen for Frederikshald (1718). Riget var nu i en afmægtig Tilstand. Hans yngste Søster Ulrika Eleonora fik Regieringen (1719), efterat den uindskrænkede Kongelige Magt var ophævet, og Stænderne og Rigs-Raadet igien havde faaet den forhen havte Deel i Regieringen. Freden med Hannover (1719) maatte kiøbes ved at afstaae Bremen og Verden, og med Preussen (1720) ved en Deel af Pommern. Ulrika Eleonora overdrog derpaa Regieringen til sin Gemahl Friderich I., siden, efter sin Fader, Landgreve til Hessen-Cassel. Under ham kom Fredsslutningerne i Stand med Danmark i Frederiksborg (1720), hvorved Sverrig tabte Toldfriheden i Sundet, maatte betale en Sum Penge og forpligte sig til ei at antage sig den Gottorpske Hertugs Sag; og med Rusland i Nystad (1721), hvorved Sverrig maatte afstaae imod en Sum Penge en Deel af Wiborg-Lehn i Finland, Lifland, Esthland, Ingermanland og Karelen. Efter en nye Krig med Rusland, opvakt ved Frankeriges Indflydelse, tabtes ved Freden i Abo (1743) endnu noget mere af Finland. Tillige blev, efter nogle Uroligheder i Anledning af Thronfølgervalget, ved Ruslands Indflydelse Biskoppen af Lybek, Hertug Adolph Friderich af Holsten-Gottorp valgt til Thronfølger. Den kongelige Magt var imidlertid bleven meget indskrænket og Sverrig et Rov for forskiellige politiske Partier (et fransk og et russisk eller Hatte- og Hue-Partiet); men Agerdyrkningen, Biergværkerne, Handelen og Fabrikerne begyndte derimod under denne

Konge meget stærkt at forbedres og tiltage, og Videnskaberne dreves saavel under ham som hans Eftermænd med saa stor Iver, at i visse, saasom Naturhistoriens og de oeconomiske Videnskabers Dyrkelse, overgik Sverrig de fleeste andre Riger. Efter Friderich den 1stes Død (1751) blev Efterfølgeren Adolph Friderich saa afhængig af Rigsraadet, at han engang i nogle Dage (1769) fandt sig foranlediget til at nedlægge Regieringen. Et Forsøg paa at skaffe Kongen større Magt ved Hielp af en Revolution mislykkedes (1755), og Statens indvortes Forfatning svækkedes meer og meer ved Partiernes vedvarende Kamp og ved den trykkende Pengemangel. Derfor maatte Sverrig, som deeltog i Syvaarskrigen mod Preussen, slutte Fred i Hamborg (1762) uden at vinde noget. Gustav III., en Søn af Adolph Friderich († 1771) fik ved en heldig Revolution (1772) den Kongelige Magt udvidet og Rigsraadets tilintetgiordt, skiøndt Stænderne beholdt deres Rettigheder. Men med de største Forstands-Gaver og den meest henrivende Veltalenhed kunde han dog ikke hæmme Udbrudene af den hos Adelen stedse giærende Misfornøielse.

Polen.

Under Sigismund I. den sidste af Casimirs den gdies Sønner, blev Preussen som et arveligt Hertugdømme, tillagt Markgreve Albrecht af Brandenborg (1529), og Hertugdømmet Masovien, efterat den Hertugelige Stamme var uddød, kom igien under det Polske Rige; derimod tabtes Smolensk til Rus-

land. Hans Søn Sigismund II. August (fra 1548), forenede Polen og Litthauen fuldkommen (1569), tog den største Deel af Liſland i Beſiddelſe, da Sværdbrødrene ei længer kunde forſvare dette Land imod Russerne (1561), og overlod Curland og Semgallen under Titel af Hertugdømme og som et Polſk Lehn til Ordenens Hærmeſter, Gotthard Kettler, hvis mandlige Descendenter først uddøde i det attende Aarhundrede. Under denne Konge havde den proteſtantiſke Religion megen Fremgang i Polen, skiønt den ikke virkede meget paa Nationens Kultur eller Forfatning. Da det Jagelloniſke Huses mandlige Stamme uddøde med Sigismund II. (1572), blev Polen nu fuldkommen et Valg-Rige, og Adelen, den eneſte Stand der havde Ret til at vælge Konger, indſtrænkede ved Haandfæstninger (pacta conventa) diſſes Magt alt mere og mere. Den Franſke Konge Carl den 9des Broder, Henrich af Anjou var den første, som saaledes valgtes (1573), men han forlod kort efter (1574) Polen hemmelig, for at beſtige den franſke Throne efter sin Broder. I hans Sted faldt Valget paa en Svoger af Sigismund August, den kloge og tappre Siebenbyrgſke Fyrste Stephan Bathori (1575), som ved en lykkelig Krig mod Rusland, sikkrede Polen Livlands Beſiddelſe og desuden gjorde mange gode Indretninger til Rettens bedre Forvaltning, og, ved at give Kosakkerne en militæriſk Indretning, til Krigsmagtens Forbedring. Efter hans Død (1586) opstod to Partier. Det ene valgte hans Eftermand Johan Sigismund III., en Søn af den Svenske Konge Johan III. og Catharina,

Sigismund Augusts Datter; det andet valgte den østerrigske Erkehertug Maximilian. Hiin seirede endelig ved Rigskanſleren Zamoiſkys Tapperhed, over denne. Den svenske Krone som han arvede efter sin Fader, miſtede han formedelſt sin Hengivenhed til den catholſke Religion, og geraadede derved i en langvarig Krig med Sverrig, der først afbrødes ved en sexaarig Stilſtand (1629), hvorved de Svenske bleve i Beſiddelſe af Liſland og en Deel af Preuſſen. Ved at benytte sig af de indvortes Uroligheder i Rusland, fratog han dette Land Smolenſk, Severien og Tſchernichow (1618), men var ei synderlig lykkelig i Krigen med Tyrkerne, og havde langvarige Stridigheder med sin egen Adel († 1632). Ladislaus IV., hans Søn, vedligeholdt vel endnu noget Rigets Anſeelſe, ved at faae sluttet en endelig Fred med Rusland (1634) og Stilſtanden med Sverrig forlænget paa 26 Aar (1635) hvorved de Svenske rømmede hele Preuſſen; men de Fornærmelſer, som tilfoiedes Kosakkerne, bevægede dem til et Oprør, der lagde Grunden til de Ulykker, som uddrød under hans Broder Johan Casimirs Regiering (fra 1648). Forgiævis søgte denne at tvinge Kosakkerne, som tilſidst gave sig og Ukraine, hvor de boede, under russiſk Beſkyttelſe (1654). Endelig udbrød efter Carl Gustavs Thronbeſtigelſe, ogsaa en Krig med Sverrig. De Svenske indtoge næſten hele Polen, indtil Freden til Oliva (1660) skaffede Johan Casimir alt tilbage imod at han fraſagde sig al Ret til Liſland og Eſthland. Kurfyrſten af Brandenborg havde imidlertid faaet sit Hertugdømme Preuſſens Lehnsforhold til den Polſke Krone ophævet

(1657). En nye Krig med Rusland berøvede Polen igien Smolensk og de øvrige af Johan Sigismunds Erobringer (1667). Tilsidst opvaktes endog en Opstand imod Kongen i Riget selv og Misfornøielse bragte ham til at frasige sig Regieringen (1668), hvorefter han døde som Abbed i et fransk Kloster (1672). Michael Thomas Koributh Wisniowiecky som herpaa fik Regieringen, var ulykkelig i Krigen med Tatarerne og Tyrkerne, til hvilke sidste han maatte afstaae Podolien med Kaminiek ja endog forpligte sig at betale en aarlig Skat (1672). Efter Kongens Død (1673) vilde Republiken ikke antage en saa haanlig Fred for gyldig, og Eftermanden, den tappre Johan Sobieski, drev ei allene Tyrkerne lykkelig tilbage, skiøndt med Opofrelser, men undsatte endog Wien (1683). — Efter hans Død (1696) opkom heftige Stridigheder om Kongevalget, da et Parti vilde have den franske Prinds Conty, et andet August II. Kurfyrst af Sachsen, som var gaaet over til den catholske Religion. Endelig valgtes den sidste 1698). Ved Freden i Karlowitz (1699) fik Polen Podolien med Kaminiek og en Deel af Ukraine tilbage fra Tyrkerne. For ogsaa at tilbagerobre Liefland angreb han Sverrig, men da de polske Magnater viiste sig gienstridige og formeente ham at bruge de sachsiske Tropper i Polen, trængte Carl XII. ind, lod Rigsdagen vælge den Posenske Woywod Stanislaus Leszczinsky til Konge (1704), skaffede Dissidenterne (Lemmerne af den protestantiske og græske Kirke) de dem berøvede Rettigheder, og tvang August ved den Altranstadtske Fred (1706) til at frasige sig

Kronen. Denne erholdt han vel igien efter Slaget ved Pultava (1709), men i øvrigt blev Polens Forfatning fra denne Tid af, ved Adelens Anmasselse og Dissidenternes Forfølgelse, stedse mere og mere forvirret († 1733). Hans Søn August III. blev af den fordrevne Stanislaus, som Frankerige da understøttede, Valget og Successionen giort stridig, men denne sidste maatte ved den Wienske Fred lade sig nøie med Konge-Titelen og Lothringens Besiddelse for Livstid og Ruslands Indflydelse bragte August paa Polens Throne. Under denne Konge leed Sachsen meget ved Syvaars-Krigen i Tydskland, da dets Lande vare næsten stedse Krigens Skueplads. Da tillige begge Augusternes Ødselhed og, under den sidste, Grev Brühls store Indflydelse i Regieringen meget udtømmede Sachsens Rigdomme, var denne Forening med Polen for Sachsen mere skadelig end nyttig. Selv i Polen havde disse sachsiske Konger alt for liden Magt til at kunde iværksætte nyttige Forbedringer. Rigsdagene endtes mestendeels ganske frugtesløse. Adelen, som tilligemed den fornemmere Geistlighed havde al Magten, misbrugte samme til Voldsomheders Udøvelse imod hinanden indbyrdes, og Dissidenterne maatte ogsaa under disse tvende sidste Konger (fra 1717) især ved Jesuiternes Indflydelse, udstaae megen Undertrykkelse, og see sig mange, dem tilstaaede Rettigheder, frataget, hvorved de siden foranledigedes til at danne et politisk Parti. Disse og andre Uordener frembragte efter August den 3dies Død (1763), da Stanislaus August, Greve af Poniatowsky, ved Ruslands Indflydelse valgtes til Konge, en Gie-

ring, som truede hele Riget med Undergang. Dissidenterne forlangte deres tabte Rettigheder tilbage og sluttede en Generalconføderation under Rislands Garantie (1767). Mod denne dannedes Confæderationen i Bar (1768) som endog erklærede Kongen for afsat (1771). Borgerkrig og fremmed Undertrykkelse sønderrev nu det ulykkelige Rige, og disse polske Uroligheder foranledigede endog en Krig imellem Rusland og Porten (1768). Endelig bleve Rusland, Preussen og Østerrige eenige om at standse disse Uroligheder, men bemægtigede sig tillige, paa Grund af formeentlige Prætensioner, omtrent en fierde Deel af Riget (første polske Deling 1772). Nationen maatte erkiende denne Afstaaelse for gyldig (1773) og modtage en nye Constitution, som Rusland garanterede.

Preussen.

Ved Slutningen af forrige Tidsrum forsøgte de Tydske Korsherrers Orden, i den dem tilstaaede østlige Deel af Preussen, at undrage sig fra Polens Overherredomme. En Krig, som derover udbrød, endtes saaledes, at Ordenen mistede Besiddelsen af disse Lande, hvilke som et arveligt Hertugdomme og Lehn af Polen overlodes den da værende Ordensmester Markgreve Albrecht af Brandenborg (1525), som kort efter antog og indførte her den Lutherske Religion († 1568). Formedelst hans Søns Albrecht Friderichs Skrøbelighed forestode paa hans Vegne Markgreven af Anspach og siden de Brandenbergske Kur-Fyrster Regieringen i Preussen, som, da Albrecht

Friderich døde uden mandlige Arvinger (1618), tilfaldt den sidste af disse Formyndere Kurfyrst Johan Sigismund. I Westphalen havde denne Kurfyrst alt forhen arvet Hertugdømmet Cleve og Grevskaberne Marck og Ravensberg, og af Følelighed imod Hollænderne og sine nye Cleviske Undersaatter antaget den reformerte Religion, som hans Efterkommend ogsaa siden have bekiendt sig til († 1620). Under hans Søn Georg Wilhelm bleve de tydske Lande, som tilhørte denne kurfyrstelige Familie, i Trediveaars Krigen overmaade haardt medtagne og ødelagte, og Preussen gik det ei meget bedre i Krigen imellem Sverrig og Polen, uagtet Gustav Adolph var gift med Kurfyrstens Søster. Selv oplevede Georg Wilhelm ei Enden paa disse Ulykker († 1640), men den Klogskab, hvormed hans Søn Friderich Wilhelm, saavel i den endnu længe vedvarende 30 Aars Krig, som ogsaa siden ophialp sine Stater, giver ham fuld Ret til at kaldes den Store. Ved den Westphalske Fred (1648) erholdt han en Deel af Pommern, Grevskabet Hohenstein og de secularisérte Bispedømmer Halberstadt, Minden og Camin, saavel som Erkebispedømmet Magdeborg, naar den da værende Besidder Hertug August ved Døden afgik. I Krigen, som kort efter opkom imellem Sverrig og Polen, blev han indviklet og opnaaede, ved at iagttage en klog Politik, at Polen ved det Welauske Fordrag (1657) afstod ganske af Lehns-Høihed over Preussen, hvilken Afstaaelse siden blev bekræftet ved Freden til Oliva (1660). Siden hialp han de forenede Nederlande imod Ludvig XIV. (1672), og viiste sig ogsaa som sine egne Landes tappre og kloge

Forsvarer i den Krig, som han strax efter selv fik med Frankerige og Sverrig, uagtet Keiserens Misundelse nødte ham til at slutte en mindre fordeelagtig Fred (1679), hvorved han fik en Deel af Svensk Pommern. Men det er ei i Krig allene, at Friderich Wilhelms Fortieneſter skulle kiendes. Finanzvæsenet forstod han at sætte paa ligesaa god en Fod, som Krigsmagten. Standerne ophialpes, Familier forarmede ved Krigen understøttedes og Folkemængden forøgedes stærk i de brandenborgske Stater ved den kloge Tolerance, hvormed han imodtog og forsorgede utallige, meest for Religionens Skyld fordrevne Fremmede, som her nedsatte sig. Allene af fordrevne Franske Reformeerte skal herimod 20000 have nedsat sig her, og mange vigtige Fabriker og Haandværker bleve af dem bragte i en yppertig Gang. Ogsaa af Videnskaberne og de skiønne Kunster var han baade en Kiender og stor Befordrer († 1688). Hans Søn Friderich III. tiltog sig nu Titel som Konge i Preussen (Friderich I. 1701) og blev efterhaanden af de fleeste andre Magter, (af Frankerige først ved Utrechterfreden) erkiendt som saadan. Keiseren hialp han saavel i Krigen mod Tyrkerne, som i tvende mod Frankerige. Sit Herredomme formerede han med det arvede Fyrstendomme Neufchatel og det tilkiøbte Grevskab Tecklenburg. Han var forsængelig og ødsel, men ubrettede dog meget for Videnskaber og Kunster († 1713). Hans Søn Friderich Wilhelm I. var langt fra ikke som Faderen en Elsker af Pragt; ukunstlet og simpel var hans Levemaade; strængt iagttog han selv sine Pligter og Forretninger, og ligesaa strængt forlangte han det samme af andre. Hans Arbeidsomhed var utrættelig i alt hvad han kunde troe tienligt til Landets Forbedring. I Krigen mod Carl XII. nødsagedes han at tage Deel, og fik derved sin Andeel af Pommern betydelig forøget (1720). Ved den Utrechtske Fred (1713) erholdt han en Deel af Geldern; af den Oranieske Arv efter Kong Wilhelm i Engelland tilfaldt ham adskillige betydelige Lande i Westphalen, og da Greverne af Limpurg uddøde, disses Grevskab. Ved sin yppertige Statshusholdning forøgede han Preussens indvortes Velstand, satte sin Krigshær paa en respectabel Fod og efterlod sig et rigt Skatkammer († 1740). Det uforfærdede Mod, som synes at trodse Farer, og den hurtige og giennemtrængende Forstand, som veed at overvinde dem, fik Europa Leilighed til at beundre hos hans Søn Friderich II., (den store). Sine Prætensioner paa den første Deel af Schlesien udførte han lykkelig efter Keiser Carl den 6tes Død i den første Schlesiske Krig (1740—42), som endtes ved Freden i Breslau, og forsvarede samme i den anden (1744—45) som endtes ved Freden i Dresden. Fyrstendømmet Øst-Friesland bemægtigede han sig, da den sidste Fyrste døde uden Arvinger. I syv Aar (fra 1756) saae man siden Preussen, ikkun allieret med Engelland og nogle tydske Fyrster, at imodstaae en Coalition af Østerrige, Rusland, Frankerige, Sverrig og de fleeste tydske Rigsfyrster, hvis Hensigt var at deele den preussiske Stat. Ved den Hubertsburgske Fred (1763) gik Preussen med forøget Magt og Anseelse ud af denne farlige Kamp. I Anledning af de Polske Uroligheder foreslog Friderich II. den

første polske Deling og erholdt herved uden Krig, Polsk-Preussen (Danzig og Thorn undtagen) og et stort Stykke af Stor-Polen (1772). Det østerrigske Huses Udvidelses-Planer (i Bayern) modsatte han sig kraftig og for at opretholde det tydske Riges Forfatning stiftede han Fyrsteforbundet (1785). Justits-Væsenet modtog under ham mange høist vigtige Forbedringer, og i hele Statsforfatningen indførtes og vedligeholdtes den skjønneste Orden. Tolerance og Trykkefrihed herskede, Kunster og Videnskaber opmuntredes og beskyttedes, og ved egne trykte Skrifter erhvervede den store Konge sig ogsaa Rang som udmærket Videnskabsmand († 1786). Et rigt Skatkammer og en stor og fortræffelig øvet Krigsmagt efterlod han sin Brodersøn og Efterfølger Kong **Friderich Wilhelm den Anden.**

Rusland.

Først i det attende Aarhundrede har dette største blandt alle christelige Riger ret begyndt at kiende og bruge sin Styrke. I de tvende foregaaende havde det vel adskillige udmærkede Fyrster, men Indbyggerne vare dog i Ligning med de øvrige Europæer høist uvidende Barbarer. Den første Czar **Iwan Wasiljewitsch** (Wasilei's eller Basilii Søn) II. (fra 1533) manglede det ikke paa Indfald, som han anvendte til sit Rigets Forbedring, men hans Grusomhed fortjener Afskye, uagtet hans egen Sikkerhed synes stundum at have nødt ham dertil. Rigerne Kasan og Astrakan fratog han Tartarerne (1554) og begyndte paa

Siberiens Erobring, hvorimod han i den livlandske Krig var mindre heldig. Han og hans to Formænd virkede meget for Rislands Handel og Kultur; han indrettede Streltzernes Corps og anlagde det første Bogtrykkerie i Rusland († 1584). Hans Søn **Fedor I. Iwanowitsch** (Iwans eller Johans Søn) fuldendte Siberiens Erobring, men var ikke heldig mod Sverrig. Selv i øvrigt lidet skikket til Regieringen, overlod han alting til sin Svoger den listige og ærgierrige **Boris Godunow**, som efter Fedors Død (1598) besteeg Thronen, hvilken han dog ei kunde forsvare imod en Bedrager, som gav sig ud for at være Fedors myrdede Broder Demetrius, og dræbte sig derfor selv ved Forgift (1605). Vel blev denne Bedrager, som endog blev kronet til Zar, kort efter afsat og myrdet, men efter ham udgav siden en anden sig for at være denne Demetrius, og forvoldte store Uroligheder, som Polen og Sverrig søgte at benytte sig af, for at bringe een af deres Prindser paa den russiske Throne. Endelig blev **Michael Fedorowitsch** af det Romanowske Huus, paa Moderens Side beslægtet med det Rurikske Huus, udvalgt til Czar (1613), dæmpede de indvortes Uroligheder og sluttede Fred med Sverrig (i Stolbova 1617) som fik Ingermanland, Kexholm og Karelen, og med Polen (i Wiasma 1634) som fik Smolensk, Severien og Tschernigow. Fra Polen lykkedes det for hans Søn **Alexius Michaelowitsch** (1645) igien at tilbagevinde de mistede Lande, og tillige ogsaa at faae Herredømmet over Kosakkerne i en Deel af Ukraine; men med Sverrig var han mindre heldig, og Freden i Kar-

dis (1661) bekræftede den Stolbovske Fred († 1676). Med Tyrkerne var Alexii ældste Søn og Eftermand Fedor Alexiowitsch lykkelig. Han døde for tidlig for Rislands Vel (1682) og bestemte i Forveien sin yngste Broder Peter til sin Thronfølger. Men, da denne ved Fedors Død ei var uden 10 Aar gammel, blev ved et Oprør, anstiftet af Søsteren Sophia, der tragtede efter Regieringen, den ældre, men udvelige, Broder Iwan antaget til Med-Regent. Efter syv Aars Forløb blev Søsteren, som ved et nyt Oprør agtede at rydde Peter af Veien, indsluttet i et Kloster, han selv tiltraadte Regieringen og Iwan frasagde sig al Andeel i den (1689). Peters store og virksomme Aand mærkede snart, hvor mange vigtige Kundskaber der endnu manglede det Folk, han af Forsynet var kaldet til at styre, og hvor ringe hans Riges Magt var imod, hvad den kunde og burde være. For selv da vel at lære at kiende de Fordele, som ofte give et mindre Rige Overmagten over det langt større, foretog han sig ukiendt og i et Gesandtskabs Følge en Reise igiennem Tydskland til Holland og Engelland (1697). Alle nyttige Kunster og Haandværker, især alt, hvad som tiente til Søevæsenets Forbedring værdigedes den alvorligste Opmærksomhed; intet forsømtes, som kunde være tienligt at vide for den Regent, som havde et raat Folk at danne. Høist gavnlig blev da for det hele Russiske Rige denne Reise, skiønt ikkuns kort varende, thi hans Nærværelse hiemme fordredes ved et Oprør af Strelitzerne, anstiftet af hans Søster Sophie, hvilket dog lykkelig stilledes, og gav Czaren Anledning til at ophæve Strelitzernes

urolige Corps. Krigen med Tyrkerne, som alt før hans Reise var begyndt, endtes lykkelig og forskaffede Rusland Asov (1699). Krigen med Sverrig (for at kaste Rusland Besiddelser ved Østersøen) begyndte temmelig uhældig (Nederlaget ved Narva 1700). Men da Karl den 12tes Feltog i Polen og Sachsen gav ham Anledning til Erobringer i Ingermanland og Liland, lagde han endnu under Krigen Grund til Staden St. Petersborg (1703), som han udvalgte til sin Residenz, og hvor tillige en Havn indrettedes og en anseelig Flaade bygtes. Ved de mange fremmede Officerer, som Peter tog i sin Tieneste, og ved mange taalmodige, skiønt ofte mislykkede Forsøg, lærte han og hans Generaler i denne langvarige Krig at udøve den nyere Krigskunst. Efter den afgiørende Seier han erholdt ved Pultava over Carl XII. (1709), tog Porten Sverrigs Partie, og, indsluttet ved Pruthfloden, maatte Peter (ved sin Gemalindes Catharinas Hielp), slutte Fred og tilbagegive Asov (1711). Desuagtet beholdt han dog Overmagten, og da Underhandlingerne med Carl XII. afbrødes ved dennes Død, maatte Sverrig tilsidst ved Freden i Nyestad (1721) afstaae Ingermanland, Liland, Esthland, Karelen og en Deel af Viborglehn. Efter denne Fredsslutning antog han Keisertitelen, som hans Efterfølgere vedblev at føre. Med Perserne førte han i sine sidste Regieringsaar en lykkelig Krig (1723) og fratog dem adskillige Provindser omkring det Kaspiske Hav. For at kunne giøre disse Erobringer havde han faaet sin Krigsmagt dannet paa europæisk Viis og fra Grunden af skabt den russiske Sømagt. Tillige

bragte han ved fremmede Kunstnere, som han indkaldte i Riget, mange nyttige Fabriker og Manufacturer i Gang, opvakte ved fremmede Lærde og nyttige Skole-Indretninger hos sine Russer Lyst til Kundskaber og Videnskaber, lod mange paa sin Bekostning reise i fremmede Lande, og foretog sig selv, for nøiere at lære at kiende adskillige Europæiske Hoffer, og opnåede visse Statsøiemed, nok en Reise (1716—17). I en Tid af saae og krigerske Aar saae Europa med Forundring en stor og almindelig Reform i Sæder, Videnskaber og Kunster iværksat i denne vidtløftige Stat. Skiønt med Rette kaldet den store, forblev dog den russiske Kulturs og Magts Skaber, ei frie for adskillige Svagheder og Laster, f. Ex. Drukkenskab og en Haardhed, som bragte ham ofte til at begaae Grusomheder († 1725). Catharina I., hans kloge Gemalinde, født af ringe Herkomst, fik (i Følge den af Peter fastsatte Grundlov, at Keiserne skulde have Frihed til at udvælge deres Eftermænd), Regieringen, men overlevede ham kun kort († 1727), da Peter II., en Søn af den ulykkelige Prinds Alexius, som Faderen Peter den Store havde ladet henrette, efter hendes Anordning besteeg Thronen. Han døde endnu gandske ung, og Statsraadet udvalgte da til Keiserinde, Peter den Stores Broders, Iwans Datter Anna, Enkehertuginde til Kurland, som for at faae Regieringen maatte underskrive haarde Betingelser, der dog strax bleve ophævede. Persterne maatte hun tilbagegive de under Peter den Store og Catharina erobrede Provindser (1735), og imod Tyrkerne førtes vel Krigen lykkelig,

men da Rusiands Allierede Østerrige blev nødt til den ufordeelagtige Belgradske Fred (1739), maatte Rusland ogsaa give sine Erobringer tilbage, og skiøtte Asov. Til sin Efterfølger bestemte hun sin, med den Brunsvig-Wolfenbüttelske Prinds Anton Ulrich gifte Søster-Datters, Annas Søn, Iwan III., som, da hun døde (1740), først var 2 Maaneder gammel, under Hertug Biron af Kurlands Formynderskab. Men ikke fuldt et Aar havde Iwan, hvis Moder styrtede Biron og lod sig udnævne til Regentinde, havt Kronen, før Peter den Stores Datter Elisabeth bevirkede en Revolution, blev Keiserinde og sendte Iwan med hans Forældre i Fængsel (1740). Mange Aar efter blev han myrdet i et Oplob, som spntes at være anstiftet til hans Befrielse (1764). Elisabeth fortsatte og endte ved Freden i Abo (1743) lykkelig den med Sverrig, endnu under Iwan, begyndte, Krig. I den syvaarige Krig var hun en af Preussens frygteligste Fiender, og indtog endog hele Kongeriget, men Peter III., Hertug til Holsteen-Gottorp og Dattersøn af Peter den store, som hun havde bestemt til sin Efterman i Regieringen, var derimod Kongen af Preussen ganske hengiven, med hvilken han strax efter Elisabeths Død (1762) sluttede Fred. Den Krig han stod i Begreb med at paafore Danmark, i Anledning af sit Huses Fordringer paa Hertugdømmet Slesvig, kom ei til Udbrud, da han af sin Gemalinde, Keiserinde Catharina af Huset Anhalt-Zerbst, blev afsat og døde faa Dage efter (1762). I Polen befordrede Catharina II. Stanislaus Augusts Valg til Konge, og beskyttede Dissidenterne

imod de Confoedererte, hvorved hun tillige paadrog sig en Krig med Tyrkerne. Med Preussen og Østerrig deeltog hun i den første polske Deling (1772) og ved Freden med Tyrkerne i Kutschuk Kainardge (1774) beholdt Rusland Asov, Dele af Krim og Handel paa det sorte Hav. Senere bestikkede Rusland egenmægtig en Chan i Krim, besatte derpaa Landet og Porten maatte nu (1784) erkiende Krim og Kuban, under Navn af Taurien, for Dele af det russiske Monarchie. Ogsaa Czaren af Georgien underkastede sig (1783). Under den amerikanske Krig søgte Rusland at sikre den nordiske Handel ved den bevæbnede Neutralitet (1780). Mærkelig i dette Tidsrum er Jesuitordenens Vedligeholdelse i Rusland, efterat den i det øvrige Europa var ophævet.

Det osmanniske Rige.

Længe vare Osmannerne meget lykkelige i deres Krige mod de Christne. Sultan Soliman II. (fra 1520), var den mægtigste og tappreste Fyrste paa sin Tid, som tillige sørgede for Lovgivningen og Politiet. Foruden Den Rhodus og adskillige vigtige Asiatiske Lande (Bagdad, Basra m. m.) erobrede han ogsaa det meste af Ungarn, da Ludvig II. tilsatte Livet i det ulykkelige Slag ved Mohacz (1526). Han belejrede herpaa endog Wien selv (1529), erkiendte Fyrsten af Siebenbyrgen Johan Zapolya for Konge i Ungarn, og forsvarede denne sin Vasal ved en langvarig Krig imod Keiser Carl den Femtes Broder Ferdinand I., som dog tilsidst beholdt den Ungarske Throne. Det

Forbund, som Frankerige da indgik med Soliman, gjorde det og saa meget lettere for ham at kunne ved Søetog ødelægge de italienske Kyster og giøre Erobringer paa den nordafrikanske Kyst, skiønt han forgieves søgte at erobre Malta († 1566). Under de følgende, for det meste ukrigerske, Sultaner forfaldt Rigets Magt; dog fratoges Venedig Øerne Cypern (1571) og Candia (1669). Ved idelige Krige giorde de ogsaa det Østerrigske Huus Besiddelsen af Ungarn og Siebenbyrgen stridig. Efter Tyrkernes Nederlag ved S. Gotthard (1664) sluttedes en tyveaarig Vaabenstilstand; denne blev siden brudt for at understøtte et Oprør i Ungarn og Tyrkerne belejrede endog Wien (1683). Men efterat de vare slagne tilbage herfra, tabte de alt i Ungarn, Venedig tog Deel i Krigen og Vizieren, den store Kiuprili Mustapha, døde for tidlig (1691) til at kunne oprette de forfaldne Sager. Da nu de Keiserlige tillige fik Feltherrer som Prinds Ludvig af Baden og Prinds Eugen af Savoyen, og Tyrkerne mod den sidste tabte Slaget ved Zentha (1697) maatte Porten slutte Freden i Carlewitz (1699) hvorved Østerrige beholdt Siebenbyrgen, Venedig Morea, og Polen fik Kaminiek og Podolien tilbage. Freden ved Pruth (1711) kastede Tyrkerne Asov tilbage fra Rusland, men da de nogen Tid efter brød Carlowitzerfreden, afvang Eugens Seire dem Freden i Passarowitz (1718), hvorved de maatte afstaae Temeswar og deres stærkeste Grændsefæstning Belgrad m. m. til Østerrige, men fik derimod Morea tilbage af Venedig. De Erobringer der siden gjordes i Krigen med Persien, bleve givne tilbage, da en Krig, under Mah-

mud. I. (fra 1730—54), udbrød med den Russiske Keiserinde Anna og Keiser Carl VI. Uagtet Russernes Seire blev Porten dog i det hele lykkelig, især formedelst de østerrigske Generalers Uduelighed, og ved Freden i Belgrad (1739) erholdt den denne Fæstning, et Stykke af Servien og det østerrigske Wallachie; ligesom og Rusland beholdt Asow men slettet. Efter denne Fred afholdt Porten sig i lang Tid (1740—68) fra al Deeltagelse i de europæiske Anliggender. Men under Sultan Mustapha III. († 1774) maatte den i Krigen, som de polske Uroligheder gave Anledning til, erkiende Uslands Overmagt og under hans Broder og Efterfølger Abdul Hamid paa haarde Vilkaar udvirke sig Freden i Kutschuk Kainardge (1774), som de 10 Aar efter maatte bekræfte. Tapperhed har dette krigerske Folk aldrig savnet, men vel en god Krigstugt, øvede Anførere og Soldater, og iblandt dem selv mere Overensstemmelse og Enighed, samt andre Fordele, som de europæiske Armeer vide at benytte sig af, endskiønt Tyrkerne dog efterhaanden af dem have lært meget i Krigskonsten. Mange voldsomme Statsforandringer og Uroligheder svækkede og dette Rige, og de fleste af dem anstiftedes af Janitschærernes stridbare, men tillige ustyrlige Corps. Mange Sultaner have uagtet deres indskrænkede Magt ved saadanne Uroligheder deels mistet Regieringen, stundom endog Livet, deels seet sig nødte til at tilfredsstille Folket ved at opoffre deres Stor-Vizirer, eller fornemste Stats-Ministre, til hvilke baade Regieringens og Hærens Styrelse under svage og ene for deres Serail levende Sultaner, som oftest ganske og aldeles har været betroet. Stolte og foragtende de Christne, deres egen muhamedanske Religions ivrig hengivne, tildøielige til Grumhed indsaae de dog gode Sæders Nytte, og havde Virkelyst for dem. Adskillige Videnskaber bleve hos dem ei gandske udyrkede, især Poesien og Historien. Bogtrykkerkonsten blev indført hos dem (omtr. 1726), men snart igien afskaffet, paa det at ikke saa mange tusinde, som ernære sig af at afskrive Bøger, skulde blive brødløse. Handelen blev dreven temmelig stærkt iblandt dem, især paa det saa kaldte Levante eller i deres asiatiske ved Middelhavet beliggende Havne, hvilke de europæiske Christne ogsaa idelig besøge.

Persien.

Uagtet det nyere Persiske Rige er stiftet af Tyrkerne, og uagtet den Religions-Lighed, som ellers findes imellem disse tvende Folk, har dog Fiendskab stedse herskt imellem dem, deels foranlediget ved Naboe-Stridigheder, som Prætentioner paa selv samme Ting og Fordele have opvakt, deels næret ved Sædernes og visse Religions-Meningers Uoverensstemmelse. De have derfor jevnlig ført Krige med hinanden, og Ismael Sophi, Stifteren af dette nye og tredie Persiske Rige (1508—23), førte en saadan uhældig Krig med Soliman den Førstes Fader Selim I. Af de følgende Persiske Konger var Schah Abbas I. (1587—1629, den Store) den navnkundigste. Han gav Krigsvæsenet en bedre Indretning, tilbagerobrede Georgien og andre Lande, som Tyrkerne og Tarta-

erne havde frataget hans Formænd og ødelagte Portugisernes betydelige Handel paa Den Ormus i den Persiske Havbugt. Han tiltog sig igien den store Magt, som under de forrige Konger var blevet meget formindsket, sørgede for Rigets indvortes Opkomst og forflyttede Residentsen til Ispahan, men brugte sin indskrænkede, end ikke ved Love paa nogen Maade bundne Myndighed, med yderste Strænghed og ofte rasende Grusomhed. Efter ham fulgte adskillige blodtørstige Fyrster, under hvilke Riget ved Tyrkekrigene og Gildingernes Indflydelse begyndte at synke. Schah Hussein (fra 1694) udmærkede sig vel ved sin Godhiertighed, men uvirksom og vellystig satte han ganske sin Tillid til forræderske Ministre og Generaler, og kunde derfor ikke forsvare sig paa Thronen imod Afganerne, et krigersk Nomadefolk i Kandahar, som under Anførsel af Mir Weis rebellerte imod ham. Mir Weises Søn Mahmud tvang tilsidst Hussein til at nedlægge Kronen (1722). Men da en af Hus, seins Sønner vedblev at holde sig i de vestlige Provindser, blev Persien delt i to Partier, ødelagt ved borgerlige Krige og tillige angstet af Tyrkerne og Russerne. En persisk Tartar af ringe Herkomst Thamas Kuli Chan, udmærkede sig under disse Uroligheder ved Tapperhed og andre store Egenskaber, gjorde tilsidst Ende paa det Afganiske Herredomme (1730) og herskede derpaa under svage Regenters Navn, indtil han endelig under Navn af Schah Nadir blev Konge i Persien (1736). Han fratog Tyrkerne de Provindser, som de imidlertid havde revet til sig, fik Peter den Stores Erobringer ved det Kaspiske Hav tilbage,

giordte et lykkeligt Tog ind i Hindostan og dæmpede de indvortes Uroligheder, men ved sin umættelige Gierrighed og sit barbariske Tyranni nødte han utallige af sine Undersaatter til at forlade Landet, og blev tilsidst myrdet af nogle Sammensvorne (1747). Persien deeltes nu i Korasan, Afganistan eller Kandahar (det østlige) og Fars (det vestlige Rige). Ved blodige Krige mellem disse, ved indvortes Uroligheder og ved Fyrsternes Tyranni, sank Riget meer og meer. Kun under den som Kriger og Landsfader lige udmærkede Kerim Chan (i Fars) (1749—79) nød Persien en velgiørende Rolighed, som dog ophørte med hans Død.

Ostindien.

I Indien antræffes Spor til tidlig Kultur. Alt fra det 8de Aarhundrede giordte Araberne betydelige Erobringer her, men kunde hverken indføre deres Religion eller sammenblande sig med Indbyggerne. I det 13de Aarhundrede grundedes et Afganisk eller pataniſk Rige, hvis Residens var Delhi, som erobredes af Tamerlan og siden gik ganske til Grunde, da Sultan Baber, en af Tamerlans Descendenter, stiftede Riget Hindostan eller den store Moguls Rige (1525). De bekiendteste iblandt dets Regenter vare Akbar (1555—1605) hvis Viisdom skaffede Riget sin gyldne Tid og Aureng-Zeb, som ved at støde sin Fader fra Thronen og myrde sine Brødre, fik Regieringen, forestod samme næsten i 50 Aar (fra 1659), og imidlertid ved Tapperhed, List og Forstillelse udvidede og

befæstede sit Herredomme. Hans sildigere Regierings-Aar anvendte han meget bedre end de første, og efter hans Død (1707) førte hans Descendenter langvarige Krige om Thronfølgen. En af dem, den uvirksomme Muhamed Schah, sad paa Thronen, da den Persiske Konge Kuli Chan (Schah Nadir) overfaldt dette Rige (1739), fangede Kongen, bortførte herfra umaadelige Skatte og lagde en stor Deel af Indien under Persien. Siden blev Rigets Tilstand slettere og slettere. Mange af den store Moguls Statholdere og af de Nationer, som adlode ham, reve sig løs fra hans Herredomme, og Schah Allum blev tilsidst ved Engellænderne og Maratterne skilt ved alle sine Stater (1788). Den første europæiske Nation, som grundede sit Herredomme i Ostindien, var Portugiserne; disse fortrængtes siden af Hollænderne. Under Krigen med Frankerige (1755—63) bleve Engellænderne det mægtigste Folk paa Halvøen. De erobrede Bengalen (1765) og udvidede siden deres Besiddelser ved Krige med de Marattiske Fyrster Hyder Ali og Tippo Saib.

Sina.

China eller Sina er det største Rige, som nu er til, da det indbefatter en tredie Deel af hele Asien, og har omtrent lige saa mange Indbyggere, som hele Europa. Først efter Alexander den Stores Tid begyndte det at blive bekiendt for de Gamle under Navn af Serika. Sineserne tillægge deres Regiering en langt større Ælde end noget andet Folk, og deres Historie

kan ingenlunde forenes med de langt vissere Efterretninger vi have om andre Lande. En almindelig Ødelæggelse af alle historiske Skrifter, som Schihoangti, der foreenede de adskildte Lande til eet Rige, skal have iværksat over 200 Aar før Christi Fødsel, fritager dem vel fra den Forbrydelse at bevise deres Fortællinger om de ældste Keysere med troeværdige, samtidige Vidnesbyrd og beviser overhoved Ælden af deres literariske Kultur; men kan og give sildigere Historieskrivere Leilighed til upaatalte at kunne opdigte meget om Rigets gamle Tilstand. Omtrent ved Cyrus's Tid skal Kong-fu-tsee, eller, som Europæerne kalde ham, Confucius, have levet. Fra ham have Sineserne den Religion og Sædelære, som deres Keisere, de fornemme og Lærde endnu vedtage. Siden gjordte Hunnerne ødelæggende Indfald i Sina og fra det 9de Aarhundrede lærte Araberne at kiende det. Dog er det først ved Mongolernes Indfald i Landet, kommet i nogen nærmere Forbindelse med andre Riger. Disse bleve kaldte til Hielp mod Tartarernes Angreb og bemægtigede sig under Kublai, Gengiskans Sønnesøns Anførsel Sina (1279), som nu maatte adlyde Mongolske Fyrster næsten i hundrede Aar. Siden havde de (fra 1368) igien indfødte Fyrster (Dynastiet Ming) indtil Mandschu-Tartarerne norden fra trængte ind, og stiftede det nu herskende Dynastie Zing (1644). Disse Indvandrede have, ligesom forhen Mongolerne, fuldkommen antaget de overvundne Sineseres Religion, Sæder og Love. Iblandt Fyrsterne af dette Dynastie, har Keiser Kang-hi indlagt sig megen Berømmelse ved sin kloge og langvarige Regie-

ring (1666—1722). Christendommen var vel endog længe før hans Tid alt adskillige Gange begyndt at udbredes, men ved haarde Forfølgelser igien undertrykt. Kang-Hi tilstod nu Catholikerne megen Frihed til at udøve og udbrede deres Religion, hvilken ogsaa mange Sineser saa meget heller antoge, som Missionærerne for det meeste tillode de Nye-Omvendte tillige at beholde mange af deres gamle Sædvaner. Disse Bestræbelser for den christne Læres Udbredelse skyldtes for det meeste Jesuiterordenen, som under denne Keiser erholdt stor Indflydelse og først har lært os at kiende noget til dette Rige. Hans ellers, som Regent fortræffelige Søn Jongtscheng (1722—1735) forfog derimod Missionærerne. Under dennes Søn Kien-Long (1735—1799) blev Rigets Grændser mægtigt udvidede ved en Deel af det Asiatiske Tartarie, Thibet og andre Lande, som ere komne under Sina, mere ved lykkelige Tilfælde end just ved Sinesernes Tapperhed. Uagtet denne Keiser ei selv yndede Christendommen, begunstigede han dog i mange Henseender de christne Missionærer fordi han ei kunde undvære deres Tieneste. Selv besad han videnskabelig Dannelse og elskede især Mechanik. Mange Kunster ere overhoved blevne tidlig bekiendte for Sineserne, men de ere, ligesom i Videnskaberne, blevne stagnende ved de første ufuldkomne Forsøg. Deres Bogtrykkerkunst, som de have havt før Europæerne, er derfor kuns egentlig Formskiærerie, og Canoner og Krudt forstaae de endnu ikke rigtig at betiene sig af i Krigen, uagtet de have kiendt dem før vi. Regieringen er despotisk, og Suberdinationen meget stor imellem Stænderne indbyrdes.

Afrika.

Egypten var fra 1517 en tyrkisk Provinds som regieredes af Statholdere (Paschaer). Men efterhaanden tilvendte de mammelukkiske Understatholdere (Beyer) sig Herredømmet i dette Land, og Forbindelsen med Porten blev kun et Slags Lehnsforhold, som de endog adskillige Gange søgte at losrive sig fra. I Riget Sez og Marocco opkastede Reseid sig (fra 1664) til Konge i Tafilet, og forenede siden de øvrige Marokkanske Lande, som dog igien bleve adskildte under hans Søn Mulei Ismael († 1727). Denne førte jevnlige Krige med Spanien og forurolligede den franske Søhandel. Allerede i det forrige Tidsrum havde Beboerne af de nordafrikanske Kyster begyndt at blive frygtelige for de Christne ved deres Søeroverier, især under Brødrene Barbarossa's Anførsel. Keiser Carl V. indtog Tunis, men var uheldig mod Algier, og begge disse Stater, tilligemed Tripolis, underkastede sig i Løbet af det 16de Aarhundrede den ottomanniske Port, hvis Herredømme dog efterhaanden aftog meget i alle tre Stater. Om Staterne i det øvrige Afrika haves ikkun meget ufuldstændige Efterretninger. Mangesteds paa Kysterne have Europæiske Nationer anlagt Colonier og Fæstninger, da det er bleven anseet for en Nødvendighed at overbringe, især fra den Guineiske Kyst, Slaver til de europæiske Kolonier i Amerika.

Amerika.

Genueseren Christopher Colon, (som sædvanlig kaldes Columbus), opdagede (1492) de Lucayiske, Antilliske og andre ved Amerikas faste Land nærliggende Øer, hvortil han blev understøttet af Ferdinand den Katholske og Isabella. Dog skiltes Misundelse denne store Søemand ved de Belønninger, som hans under mange Farer prøvede og uforfærdede Mod fortjente og med Rette kunde fordre af de utaknemmelige Spanier. Paa det faste Land af Amerika nedsatte sig først Portugiserne under en Florentiners Americi Vespuccii Anførsel, og af ham fik den nye Verdensdeel sit Navn. De mange Opdagelser af Guld, Sølv, ædle Stene og andre kostbare og tildeels til den Tid ubekiendte Naturproducter, Spanierne gjorde i disse rige og frugtbare Lande, bestemte dem til ikke alene at berige sig ved Handel med disse Landes Indbyggere, men endog at gjøre Erobringer i Landene selv. Iblandt andre Foregivender, hvormed de søgte at besmykke disse, af Herskesyge og Gierrighed udkastede Planer, maatte ogsaa Religionen tiene til Paaskud, i det man foregav at ville indføre Christendommen blandt disse Landes Beboere, og til den Ende bortskienkte og deelte Paverne de nye opdagede Lande mellem Spanierne og Portugiserne, som om disse kunde have tilhørt den hellige Stoel (1493). Dog gave Stridigheder mellem Nationerne om deres Erobringer siden Anledning til den første Verdensomseiling af Magellan (1520). For Spanierne, som nu i stor Mængde gik over til Amerika, vare Erobringer

her en let Sag. Deres Skyde-Gevær, deres Heste og den hele Europæiske Maade at føre Krig paa var nye og forfærdelig for Amerikanerne, og den Forbeel og Overmagt, som dette gav Spanierne, misbrugte de paa den skrækkeligste Maade. Fredelige Nationer, som ikke strax vilde underkaste sig deres tyranniske Herredomme, behandlede de med den umenneskeligste Grusomhed; berøvede mange Millioner Mennesker Livet; ødelagte blomstrende Riger, saasom det Mexikanske i Nord-Amerika (erobret af Ferd. Cortez 1519—21), og det Peruanske i Syd-Amerika (erobret af Pizarro 1529—35); afpressede ved de haardeste Piinsler de ulykkelige Indbyggere deres Eiendomme og nødte under alt dette paanøde dem Christendommen. Ved disse Erobringer tiltog vel Spaniens og Portugals Handel og Skibsfart og dermed deres Rigdom og Magt; men dog tabte især Spaniens Folkemængde ogsaa meget derved, da mange Tusinde af dets Indvaanere gik over til denne nye Verden, hvis forrige Beboere de selv havde udrydet. Herfra udførtes nu vel til Europa umaadelige Rigdomme og utallige Kostbarheder, men tillige steeg Priserne paa alle virkelige Fornødenheder, Pragt og Ødselhed tiltog og denne nye Verdens Opdagelse har desuden givet Anledning til mange blodige Stridigheder og Krige imellem europæiske Magter.

Anmærkninger.

Religionens Tilstand især hos Protestanterne.

Uagtet Reformationens Hovedøiemeed var at give Religionen sin oprindelige Renhed igien, ere dog Protestanterne selv ikke fuldkommen vendte tilbage til den første Christendoms ædle Enfoldighed. Med meere rensede Troes Begreber have dette Sæder ei heller altid været forenede hos dem; adskillige af den Romerske Kirkes Fordomme ere en Tid lang blevne beholdte, og ei alle Misbrug afskaffede. Hos mange baade Protestanter og Catholiker er Ligegyldighed i Henseende til Religionen kommet i Overtroens Sted, da dog den nyere Historie og nyere Tiders Erfaring viser, at reen og varm Religiositet, kraftigere end alle Love, Straffe eller jordiske Belønninger holder Undersaatterne i Lydighed, og Rigerne i en rolig og lykkelig indvortes Ligevægt. Den, i sig selv gavnlige, Frihed til at lære og skrive om Religionen, som Reformationens Stifter indførte, har ellers ogsaa frembragt endeel Religions-Stridigheder og Sekter. Blandt disse sidste ere især mærkelige: Quækernes Sekt, stiftet i Engelland i Slutningen af det 17de Aarhundrede; Methodisternes, stiftet i samme Land i det 18de Aarh. og Brødremenigheden, stiftet af Greve Zinzendorf († 1760), udbredt saavel i Europa som i de andre Verdensdele, og overalt fortient af Opdragelsen og Missionsvæsenet. I Engelland begyndte enkelte Skribenter i Midten af det 17de Aarhundrede at ville fuldkaste den christelige Religion selv, og i dens Sted kuns antage, hvad Fornuften sig selv overladt kunde vide om Gud og Menneskets Pligter. Disse fordærvelige Lærdomme og Grundsætninger (Deismen) udbredte sig efterhaanden i andre Lande, især i Frankerige, hvor de fik Understøttelse af Bayle og siden af Voltaire, Rousseau og Udgiverne af det store Værk Encyclopædien; dog havde de ogsaa en vis gavnlig Tolerance til Følge.

Desuagtet have disse Angreb paa den christelige Religion blot foranlediget mangen hensigtsmæssig Udvikling af dens Sandhed og indvortes Ypperlighed, ligesom og en vigtig Følge deraf har været, at man med saa meget større Flid har stræbt at rense Religionen fra menneskelige Tilsætninger.

Reformationen ophielper Lærdom og Videnskaber.

Den Aandsfrihed som var en Virkning af Reformationen bidrog til at udbanne Statsindretningerne og forbedre Statshusholdningen, hvorfor og Tilstanden i de protestantiske Lande var bedre end i de katholske. Dog havde denne Aandsfrihed især velgiørende Følger for Videnskaberne. De fra Orienten til Italien ankomne Grækers og adskillige Italieners Bestræbelser til Videnskabernes Beste ved Slutningen af det forrige Tidsrum; Reuchlins, Erasmi og andres Bestræbelser ved Reformationens Begyndelse opvakte en almindelig Lyst til at dyrke Videnskaberne, og selv Reformatorernes Exempel og ivrige Formaninger kunde ei andet end opmuntre Protestanterne til heri at kappes med hinanden. De nyere Sprog fik deres Udbannelse, især har Tydskelands Sprog, Veltalenhed og Poesie Luther at takke for deres Opkomst og Fremgang. Melanchton blev (som han og med Rette siden er blevet kaldet), Tydskelands almindelige Lærer, thi foruden de theologiske Kundskaber han her udbredte, bibragte han sine Landsmænd og andre mundtlig og ved Skrifter en bedre og friere Anskuelse af Philosophie, Historie og Veltalenhed, udbredte Kundskab i de lærde Sprog og viiste, hvorledes man med Nytte skulde betiene sig af Alderdommens Skrifter. Overhoved fremkaldte den frie Undersøgelse over Religionen igien frie Undersøgelser i Videnskaberne. Disse udbredtes mere og mere blandt alle Stænder:

Fyrsterne selv dyrkede dem jevnligere, og ved at opmuntre dem, søgte Roes for dem selv og Fordeel for deres Lande. Nye Universiteter anlagdes, de gamle berigedes. Fra Midten af det 17de Aarhundrede begyndte lærde Selskaber at stiftes, som med forenede Kræfter arbeidede paa Videnskabernes Fremme.

Theologien.

Det var naturligt, at den theologiske Videnskab efter Reformationen især maatte naae en stor Høide. For at kunne bekæmpe det katholske System behovede de protestantiske Lærde Bibelkritik, Kundskab i Kirkehistorien og de kirkelige Oldsager. Derfor blev den orientalske Philologie, især det hebraiske Sprog, fra Reuchlins Tid af, meget dyrket af Protestanterne og Bekiendtskabet med den klassiske Literatur bidrog til at give den hellige Skrifts Fortolkning en bedre Retning. Hertil kom den større Nøiagtighed, hvormed Protestanterne grundede den christelige Troes Lærdomme og Sædelære paa den hellige Skrift allene; de upartiske Undersøgelser, som de anstillede over de vigtigste Tildragelser i Religionens og Kirkens Historie, de paa samme Grunde byggte Forsvar for Christendommen, og sammes opbyggelige og grundige Forklaring fra Prædikestolen. De første theologiske Lærebøger skyldes Melanchton (1521) og Calvin (1536). Blandt de meest fortjente Theologer i den evangelisk-lutherske Kirke henhøre da af det sextende Aarhundrede Math. Flaccius og Mart. Chemnitz; af det syttende: Georg Calixtus, som søgte at forene begge protestantiske Partier, Gerhard og den dansk Brölmann; af det attende: Buddeus, Bengel, Mosheim, Baumgarten, Semler, Joh. Aug. Ernesti, J. D. Michaelis og fl.; af de Reformerte Theodor Beza, Moses Amyraldus, Hugo Grotius, Joh. Claudius, Joh. Alphonsi Turretin, Wetstein og andre flere. Ved Nødvendigheden af at maatte forsvare sig imod Protestanternes Indvendinger, opstode ogsaa Tid efter Tid i den romerske Kirke endeel lærde og skarpsindige Theologer, saasom: Jac. Sadoletus, Melch. Canus, Bossuet, Huetius, Calmet, og fl. Kirkehistorien blev upartisk oplyst af Benedictinerne. Men med virkelige Religiens Forbedringer turde disse dog næsten aldrig befatte sig, end ikke i det frieste af den katholske Kirkes Lande, i Frankerige, hvor forresten den theologiske Videnskab vandt ved Jansenisternes Stridigheder med Jesuiterne i Frankerige fra Midten af det 17de Aarhundrede.

De philosophiske Videnskaber.

Hvor nyttig Philosophiens Veiledning var i alle Videnskaber, indsaae man vel strax i dette Tidsrums Begyndelse, men vedblev dog almindelig endnu en Tid lang at philosophere allene efter Aristoteles's Grundsætninger. Den store engelske Kantsler Baco Verulam († 1626) var den første, som ret lærte Europæerne, hvorledes man uden saaledes at binde sig til nogen vis Sekts Lære, burde udforske de menneskelige Kundskabers første Grunde; hvor overmaade meget der endnu i alle Videnskaber var tilbage at gjøre; hvorledes man heller ved anstillede Forsøg skulde undersøge og efterspore Naturen selv, end vove uden saadanne Forsøg dristige og vigtige Formodninger (Hypotheser) over den. Cartesius, en skarpsindig Fransk Adelsmand († 1650), fulgte vel ikke net dette sidste Raad, men den fornuftige og lærde Tvivlen, som han baade selv anvendte og anbefalede andre, bragte ham dog til at indsee og vise det falske, som fandtes i de antagne Lærebygningers alt for lidet undersøgte og alt for let troede Magtsprog: desuden lagde han og Grund til Logikens og den naturlige Theologies Forbedring. Hans Philosophie var alt fortrængt inden det 18de

Aarhundrede; blandt hans Modstandere var Peter Gassendi († 1655) den lærdeste og talentfuldeste. Paa samme Tid opstod i Holland Hugo Grotius († 1645), en Mand begavet med en overordentlig Skarpsindighed, og udrustet med en Lærdom der omfattede næsten alle Videnskaber; han byggede først Natur- og Folkeretten paa faste og rigtige Grundsætninger. Omtrent paa samme Tid (1647) philosopherede Engellænderen Hobbes allerførst over Statsretten og Politiken, og hans Fodspor fulgte den tydske Friherre Samuel Puffendorff († 1694), som ogsaa fremstillede Naturretten og den heele philosophiske Sædelære i sin fulde Omfang, men tænkte derhos allevegne selv, og derfor ei altid var enig med den store Grotius. Dennes Landsmand Spinoza († 1677) var en ligesaa ædel Sandhedsforsker som dybsindig Philosoph. Omtrent paa samme Tid, som Puffendorf, levede i Engelland Johan Locke († 1704), som lærte os ret at udfinde og bestemme den menneskelige Forstands Kræfter til Sandhedens Undersøgelse. Af hans Skole udgik Tvivleren Bayle († 1706) som underkastede alle Læresætninger Fornuftens Dom. Af alle disse Forgiængeres Indsigter og sin egen Skarpsindighed betiente Christian Thomasius († 1728), en Hallisk Professor sig lykkelig, til gandske at kuldkaste den Aristotelisk-Scholastiske Philosophies Anseelse iblandt Protestanterne i Tydskland, og paa det ivrigste at opmuntre dem til at betiene sig, paa en mere frugtbringende Maade, af Tænkefriheden. Al Slags Overtroe havde i ham en frygtelig Fiende; og siden Thomasii Tid ere, iblandt de bedre oplyste Protestanter, hverken Hexer brændte, eller Hexe- og Spøgelsehistorier letsindig troede af andre end den ringeste og uvidende Pøbel. Imedens denne frimodige og fordomsfrie Mand var beskiæftiget med at nedrive falske eller unyttige Meninger, skabte et af Verdens største Genier Gotfried Wilhelm Leibnitz († 1716) en Revolution i næsten alle Philosophiens Dele; og anvendte tillige Philosophien paa Religionen. Hvad han i en-

kelte Sætninger og slykkevils opdagede, benyttede Christian Wolf († 1754) sig af og berigede med sine egne Betragtninger, hvoraf han dannede sammenhængende Lærebygninger over alle Philosophiens Dele. Endskiøndt han vel ei i Dybsindighed eller omfattende Lærdom kunde naae sin Forgiænger Leibnitz, saa har man dog ham, lige saavel som denne, at takke for den philosophiske Undersøgelses Lyst, som fra den Tid af er opstaaet i det protestantiske Tydskland, og som tilligemed Tænke- og Skrivefrihed, der endnu tidligere var opkommen i Engelland og Holland, stedse har udbredet sig videre til alle Videnskaber, og ei tilladt i nogen af dem at antage Læresætninger eller Meninger, uden foregaaende skarp og grundig Undersøgelse. Mod Slutningen af Tidsrummet erholdt den speculative Philosophie en nye Skikkelse ved Immanuel Kants Arbeider.

De physiske Videnskaber.

Disse fik en ganske nye Skikkelse, da Kanzler Baco gav Anviisning til at anstille idelige Experimenter og derved veiledte til de allervigtigste Opdagelser. Nu opfandtes ogsaa Kikkerter, Forstørrelses-Glas, Veir-Glas og mangfoldige andre Instrumenter, hvormed man ligesom mere nærmede sig Naturen med sine Betragtninger, og indtrængte i dens, for de blotte Sandser, skiulte Hemmeligheder. Italieneren Galileus Galilei († 1641) beviiste Luftens Tyngde, og giordte Opdagelser i Astronomie og Mekanik; hans Discipel Torricelli opfandt Barometret hvormed Luftens Tyngde kunde maales. I Magdeborg opfandt Otto Guerike (1654) Luftpompen, ved hvilken denne Luftens Egenskab bekræftedes, og andre nye udfandtes. Chymien, som ved Ildens Brug eller ved konstige Sammenblandelser undersøger og udfinder Legemernes fineste Bestanddeele og skiultesse

Egenskaber, var endnu i det 17de Aarh. egentlig kun Alchymie eller gik ud paa at giøre Guld, udfinde de Vises Steen m. m., men selv denne Misbrug af Videnskaben foranledigede mange vigtige chemiske Opdagelser. Alchymien fortrængtes egentlig af Rob. Boyle († 1691) som opfandt meget i Physiken og Chymien; i den sidste giordte ogsaa Stahl († 1734) Epoke. Electriciteten blev først ret bekiendt og anvendt i det 18de Aarhundrede. Med Slutningen af Tidsrummet opfandtes Luftmaskiner.

Mathematiken og Astronomien.

Preusseren Nicolaus Copernicus († 1543) lærte os allerførst at kiende det sande Verdenssystem eller Planeternes og blandt dem vor Jords Gang omkring Solen, hvorved Veien begyndte at aabnes til en rigtigere Kundskab om hele Naturen. Siden begyndte man, især efter Tycho Brahes Exempel, at betragte Himmelen med en hidtil uvant Opmærksomhed; man opdagede nye Stierner, undersøgte nøiere og beregnede de himmelske Legemers Størrelse, Gang, Frastand fra sig selv indbyrdes og fra Jorden; man saae sig endog i Stand til at kunne forudsige, naar Kometer skulde lade sig see, og Overtroen kunde da ei længere udgive deres nu ei uventede Komme for skrækkelige Varsler. Johan Kepler († 1630) opdagede Planeternes Bevægelser omkring Solen og havde store Fortieneste af Geometrien og Optiken. Men Engelænderen Isaac Newton († 1726) var det dog, som først skulde lære os rigtig og nøie at bestemme de Love, hvorefter Jorden og samtlige himmelske Legemer bevæges. Han var det ogsaa, som skulde aabenbare os Lysets Natur og Farvernes høist forundringsværdige Frembringelsesmaade; og tilligemed Leibnitz ved de af dem begge paa engang giordte Algebraiske Opfindelser, fornemmelig ogsaa Integral- og Differential-

Regningen, hiælpe Mathematikerne frem over mange, ellers for dem uoverstigelige, Vanskeligheder. Alle Mathematikens Dele erholdt ved Eulers († 1783) Genie en nye Gestalt. Til Tidens nøie Bestemmelse, (saa vigtig især for Astronomien), var Pendul-Uhrene nyttige, hvilke en berømt hollandsk Mathematiker Christian Huygens († 1695) opfandt. Mod Slutningen af Tidsrummet giordte Herschel i England sig berømt ved sine astronomiske Opdagelser, (Planeten Uranus 1781) og Lalande i Frankerige († 1807) ved sine vigtige astronomiske Værker.

Naturhistorien. Lægekunsten.

Naturhistorien blev bragt til en høi Grad af Fuldkommenhed ved Botanikerne Tournefort († 1708) og Haller († 1777) ved Linnee († 1778) som ordnede Naturgienstænderne efter et System og ved Buffon (1788) som beskrev Naturen med philosophisk Aand og i et klassisk Foredrag. Jo mere man allevegne lærte at kiende Naturen, jo mere forfremmedes ogsaa den Videnskab, som sørger for Menneskets Sundhed. Nu fik man først ved flittig Øvelse i Anatomien nøiagtig Kundskab om det menneskelige Legemes indvortes Bygning, fandt Sygdommenes Sæde og Aarsager, og Nederlænderen Andreas Vesalius († 1564) blev heri Europæernes første Anfører. I hans Fodspor traadte siden Harvey († 1657) som opdagede Blodets Circulation, vor Landsmand Thomas Bartholin († 1685) Malpighi († 1691) og flere. I det 18de Aarhund. fortiene Winslows († 1760) Hallers og Hunters († 1793) Fortieneste af Anatomien og Physiologien at nævnes. Chymien, eller rettere Alchymien, anvendtes fra den Tid af, da Theophrastus Paracelsus († 1541) i den Henseende opvakte den, til mange nye Lægemidlers Tilberedelse, men ogsaa til unyttige Forsøg paa at finde en Univer-

salmedicin; Herm. Conring († 1681) forkastede allerforst Alchymiens Anvendelse i Medicinen. Saaledes bragte Naturvidenskabens Sejgen til Fuldkommenhed, forenet med skarpsindig Iagttagelsesånd og gjentagne Iagttagelser over Sygdommene og deres Forandringer, denne videbegjærlige Videnskab efterhaanden nær til den Høide, som den i vore Dage har naaet. Engellænderen Sydenham († 1689) ansees for den praktiske Medicins Skaber. Siden have Herman Boerhave i Leiden († 1738), Frid. Hofmann i Halle († 1743) og Engellænderen Brown, hver i sit Land, ved deres Skrifter bidraget til Lægekunstens Reformation. En vigtig Opfindelse i dette Tidsrum var Kopjelinoculationen, som i det 18de Aarhundrede blev bekjendt i Engelland og derfra udbredt over hele Europa.

Lovkyndigheden.

Denne Videnskab havde ogsaa en hastig og stor Fremgang. Den Romerske Ret blev vel endnu den mest herskende, men man indsaae og tydelig, at en Jurist uden god og nøistrækkelig Kundskab i de Græske og Romerske Sprog og Oldsager, ikke kan være ret hjemme i den Romerske Ret. Andr. Alciatus († 1550), Jacob Cujacius († 1590), Jac. Gothofredus († 1652) og mange flere oplyste ved Hjelp af deres store philologiske Indsigter herlig de Romerske Love, og gave den Romerske Ret en ganske ung Skikkelse. Længst varede det, inden de nyere Love bleve Gjenstanden for eget Studium. Staternes Rettigheder begyndte nu at undersøges og forklares. Den tydske Stats-Ret afhandledes allerforst efter ægte Grundsætninger og i sin fulde Sammenhang, af den Helmstadske Lærer Herm. Conring († 1681), en Mand, hvis udbredte Kundskaber og mangfoldige Skrifter have gavnet flere Videnskaber end blot de juridiske. Da nu

ogsaa Natur- og Folkeretten paa samme Tid, ved H. Grotii og Pufendorfs Bestræbelser, forbedredes saameget, maatte nødvendig hele Lovkyndigheden faae en anden Skikkelse. Man søgte nu, i den saa kaldte almindelige eller naturlige Stats-Ret, Regenternes og Undersaatternes gjensidige Rettigheder og Pligter, hvorved Engellænderen Hobbes allerforst gjorde sig fortjent. Man efterforskede og bedømte skarp Lovenes Grunde, Aarsager og Hensigter; man fandt mange kuns at grunde sig paa gamle Skikke og Vedtægter, mange at være antagne fra Fremmede og ei passende efter Statens Tilstand og Forholdenheder, mange at være fastsatte blot ved en vilkaarlig Magt uden Overensstemmelse med den almindelige Retslære, mange først ved en eller anden Forandring at kunne blive ret brugbare. Saadanne philosophiske Undersøgelser over Lovgivningen og Statsvidenskaben skyldes Montesquieu († 1755) og Italienerne Beccaria († 1793) og Filangieri († 1788). Den kanoniske Ret vedblev at bruges selv af Protestanterne endnu længe efter Reformationen, fordi de i Kirke- og Ægteskabssager intet havde at sætte i Stedet derfor.

De historiske Videnskaber.

Historien, en af de tidligste Kilder for Philosophien og Lovkyndighed, blev fra dette Tidsrums Begyndelse dyrket med mere Flid og Smag. Man udvalgte sig nu de gamle Græske og Romerske Historieskrivere til Mønstere: den Historiske Kritik forkastede (især fra den forhen nævnte Bayle af) mange fabelagtige Fortællinger, som i de ældre Tider Overtroe, Uvidenhed og Egennytte havde bragt ind i Historien, hvor de havde faaet en ufortjent Troværdighed, og prøvede Beviserne for en Beretnings Sandhed paa det nøieste. Man begyndte at udgive Middelalderens Krøniker og Dokumenter; disses Bedømmelse og Brug

blev ved Mabillons († 1707) og de øvrige franske Benedictineres Bestræbelser bragt i en Videnskab (Diplomatik). De øvrige historiske Hielpevidenskaber bleve Gienstande for egne Undersøgelser. Mange Vanskeligheder i Chronologien opløstes. Gerhard Mercators († 1594) Fortienester af Geographien glemtes da Büsching († 1793) optraadte som den nyere Geographies Fader. Denne Videnskab vandt naturligviis meget ved Søeopdagelserne fra det 16de Aarhundrede af, især ved Engellændernes og de Franskes i det 18de Aarhundrede. Levninger af Oldtidens og Middelalderens Kunst bleve samlede, udgivne og oplyste (Montfaucon † 1741, Caylus † 1765). Af Mynter oplystes den gamle Historie og Myntvidenskaben (Numismatiken) bragtes allerførst i et System ved Pater Eckhel i Wien. Ved Hielp af saadanne Materialier have adskillige europæiske Nationer erholdt klassiske Værker, over enkelte Landes og Perioders Historie. Blandt saadanne fortiene især at nævnes de der skyldes Italienerne Machiavelli († 1526); hvis florentinske Historie ansees for den første pragmatiske Historie fra den nyere Tid, Italiens Historieskriver Guicciardini († 1540), det tridentinske Conciliums frimodige Historieskriver Paolo Sarpi († 1623), Neapels ligesaa frimodige Historieskriver Giannone († 1748); de Franske: Thuanus Forfatter af sin Tids Historie († 1617), Raynal den indiske Handels Historieskriver († 1796); Engellænderne: Hume († 1776) Forfatter af Engellands, Robertson († 1793) af Skotlands, Amerikas og Karl den femtes og Gibbon († 1794) af det romerske Riges Falds Historie; Tydskerne: Sleidanus († 1556) i Strasborg, Forfatter af et vigtigt Værk til Reformationsperiodens Historie, Sam. Puffendorf († 1694), fortient af den svenske og brandenborgske Historie, som ogsaa allerførst forbandt Historien med Statistik og Politik, Joh. Mosheim († 1755) der giordte Epoke i Kirkehistorien, J. J. Mascov († 1761) og M. J. Schmidt († 1794) Tydsklands Historieskrivere; Hollænderen

Hugo Grotius, og Schweizeren Johannes Moller, begge deres Fædrelandes berømte Historieskrivere. Desuden kan Italien især rose sig af sine rige Samlinger af Materialier til Landets Historie; Tydskland af dets grundige og aandfulde Arbeider i Verdenshistorien; Frankerig af dets mange interessante Bidrag til Tidshistorien (Memoires). I øvrigt vogte man sig for at tilkiende noget historisk Værk fuld historisk Værd, saaftemt Troeværdigheden skulde mangle det; mange have i de nyere Tider afhandlet historiske Materier under en behagelig Indklædning, men Sandhedens vedbørlige Undersøgelse har ofte forekommet dem alt for nøisommelig, stundum ogsaa af Mangel paa fornødne Materialier, umuelig. Men ikke heller bør en Nation nogensinde vente sig sit Lands Historie udførlig og sanddrue fremstilt, som ei med Tyknemmeligheb eller vel endog ligegyldig imodtager, endog det mindste Bidrag, som dertil kunde være paa nogen Maade tienligt. Ufornuftigt, at vilde forlange en god Bygning opført, uden i Forveien at forskaffe sig dertil de fornødne og brugbare Materialier.

Philologie. De skiønne Videnskaber.

At Historien og andre Videnskaber saa ofte fremtræde i et værdigt og passende Sprog og Foredrag, maa man takke den sande Veltalenhed for, som man nu igien lærte af Græker og Romere. Disses Skrifter bleve i dette hele Tidsrum jevnlig læste og efterlignede, hyppigen oplyste og udgivne, deres Sprog, Skikke og Mindesmærker grundigen undersøgte. Af den Klassiske Litteraturs Studium og Udbredelse giordte i det 16de og 17de Aarhundrede især de Franske og Hollænderne sig fortiente; de sidste kunne og fremvise berømte Philologer i det 18de Aarh. men fra dette af begyndte i Tydskland med Gesner i Göttingen og Ernesti i Leipzig en Skole for den gamle

Litteratur at danne sig, som i Aarhundredets Løb giordte Tydskland især til den græske og romerske Philologies Sæde. Fordi man nu erkiendte de gamle Romerske og Græske Skribenter for den gode Smags og ægte Videnskabeligheds sikkerste Lærere og deres Sprog for de allerbest dyrkede, blev Tale- og Digtekonsten i det sextende Aarhundrede fornemmelig, og ofte meget lykkelig, øvet i det Latinske Sprog. Men dog havde Italienerne alt for forrige Tidsrums Udgang begyndt ogsaa at skrive i deres eget nyere Sprog og siden begyndte enhver Nation efterhaanden flittig at dyrke sit eget Sprog, og anvende det først til Veltalenhed og Poesie, og fra det 18de Aarh. ogsaa til de egentlige Videnskaber. Det blev saaledes et af Tidsrummets Fortrin, at Videnskaber og Kundskaber nu begyndte at afhandles og læres i ethvert Lands eget Sprog, hvorved et Slags Oplysning blev udbredt blandt Mængden, og Bøgers Læsning efterhaanden blev langt almindeligere, end den forhen har været. Derimod aftog og derved det latinske Sprogs almindelige Nytte og Nødvendighed og de Lærde tabte Nytten af et fælleds Sprog.

De skiønne Kunster.

Maler-Bygnings- og Billedhugger-Kunsten havde længe næsten deres eneste Sæde i Italien, hvor saa mange Levninger bevaredes af den Græske og Romerske Kunst. Siden udbredtes de allevegne i Europa, og den hos forskiellige Nationer herskende forskiellige Tænkemaade havde ogsaa megen Indflydelse paa Smagen i Kunsterne, især i Malerkunsten, da deels dette, deels andre Omstændigheder have givet Anledning til at inddeele Malerne i visse Skoler, som kaldes efter de Nationer, hos hvilke en vis Smag har været længe eller mere almindelig antaget; Hovedskolerne ere den italienske, nederlandske og tydske. En

vigtig Indflydelse paa de skiønne Kunster havde i det 18de Aarhundrede de gamle Kunstværkers eller Antikers Studium, hvori Winkelmann († 1768) giordte Epoke. Af de Opdagelser, hvormed ellers de skiønne Kunster i dette Tidsrum ere blevne berigede, er Kobberstikkerkunsten en af de vigtigste, ved hvilken Kunstnernes fornemste Arbeider lettest udbredes og forevigés.

Andet Tidsrum.

Fra den franske Revolutions Begyndelse indtil Frankeriges Romning af de allierede Tropper.

(Fra Aar 1789 til 1818.)

Frankerige,

indtil den tredie Konstitution.

Alt under Ludvig den 16des Formænd, især fra Richelieus Tid, var Grunden lagt til den store Statsomvæltning, som siden tilfældige Omstændigheder nærmere foranledigede. Kort efter den amerikanske Krig bebudede Financernes Forfald, som Paalæg ikke længer kunde afhielpe, og Strid mellem Kongemagten og Parlamenterne, det frembrydende Uveir. Efter Financeministeren Neckers Raad sammenkaldte Kongen en Rigsdag i Versailles (fra 5 Mai 1789), paa hvilken Stænderne erklærede sig for en Nationalforsam-

ling (Mirabeau og Sieyes), som afskaffede efterhaanden Adelens og Geistlighedens Forrettigheder, indbrog de geistlige Godser og kongelige Domæner, og indrettede Frankerige i 83 Departementer; hvilket Alt Kongen saae sig nødt til at sanctionere. Neckers Forvisning gav Signal til en Opstand i Paris, hvor Bastillen blev indtaget (14 Juli). Vel tilveiebragtes Roligheden igien ved Neckers Tilbagekaldelse, men Gjæringen som nu fra Paris af udbredte sig over hele Frankerige lod sig dog ikke mere standse. En Opstand (5 Oct.), nødte Kongen til at begive sig med sin Familie til Paris, hvorhen Nationalforsamlingen ogsaa blev forlagt, og hvor en nye Konstitution, der gjorde Frankerig til et indskrænket Monarkie, blev af Kongen antaget (13 Sept. 1791). Den første (constituerende) Nationalforsamling ophørte herpaa og den anden (legislative) begyndte (1 Oct. 1791), hvori forskjellige Partier stode mod hinanden. Men det republikanske Parti seirede, Kongen indskrænkedes meer og meer og, efter et mislykket Forsøg paa Flugt, blev han med sin Familie bragt i Fængsel (1792). Nu aabnedes Nationalconventen, og Kongeværdigheden afskaffedes (21 Sept. 1792). Da dette Skridt skedte, var Frankerige alt indviklet i en Krig. Vevægelserne i Frankerige havde nemlig med Grund forontliget de europæiske Magter. Den tydske Keiser og Kongen af Prevssen sluttede derfor en Forening om at standse denne Gjærings videre Udbredelse, de emigrerede Prinser traf Tropper sammen ved Grændserne, og Ludvig blev nødt til at erklære Østerrige Krig (1792). En forenet Hær af Preussere, Østerrigere og Emigranter

under den preussiske Feltherre, Hertugen af Brunsvig, trængte ind i Champagne, i Begyndelsen med megen Fremgang. Men da dette Indfald var bygget paa de frigtige Begreber, Emigranterne havde bibragt de Allierede om Indbyggernes Stemning, mislykkedes det til Slutning aldeles og de nødtes til at trække sig tilbage over Grændserne. De franske Hære fulgte efter, overvandmede de belgiske Provindser og trængte ind i Tydskland, medens Savoyen og Nizza, paa samme Tid, uden Krigserklæring, blev forenede med den nye Republik. Her blev anlagt Proces mod Kongen; han dømtes fra Livet ved en ubetydelig Stemmepluralitet, og henrettedes (21 Jan. 1793). I Nationalconventet opstod nu en Kamp mellem Bjerget (Jacobinerne) og Dalen (Girondisterne); det sidste, mere moderate, Parti maatte bukke under. Den anden Konstitution blev givet, men strax efter suspenderet og en revolutionair Regering blev oprettet for at styre Republiken, der truedes af indvortes og udvortes Fiender. Efterhaanden havde nemlig, foruden Østerrige og Preussen, England, de forenede Nederlande, Spanien (hvilke tre Magter Nationalconventen selv erklærede Krig 1793), det tydske Rige, Sardinien, Portugal, Neapel, Toskana og Paven, dannet en Coalition mod Republiken, der i Begyndelsen syntes at true den med Undergang. Belgien maatte vindes, de Coaliserede trængte paa adskillige Punkter ind over Grændserne og besatte Toulon, medens Borgerkrigen raasede paa flere Steder. Da var det at Robespierres blodige Herredomme, forenet med Folkets Fanatisme, bragte de talrige Hære

paa Venene, hvis Operationer, styrede af den geniefulde Carnot, reddede Republiken. Alt inden Udgangen af Aaret 1793 var Toulon igien i Republikanernes Hænder, og det følgende Aar bleve Østerrigerne trængte tilbage over Rhinen. Contrarevolutionen hæmmedes ved Lyons Ødelæggelse og ved grusomme Henrettelser; dog udbrød den siden igien i Vendeen. Under denne, med Rette kaldte, Skrækkeperiode, blev den franske Dronning (16 Oct. 1793) og flere af det franske Kongehuus henrettede; den ophørte, da det lykkedes Conventen at styrte Robespierre († 28 Juli 1794) og hans Partie. Den tredie Constitution udkastedes nu, efter hvilken den lovgivende Magt skulde være hos en Forsamling delt i to Kamre, og den executive hos et Directorium af fem Medlemmer. Derpaa opløstes Conventen og den nye Regiering begyndte (28 Oct. 1795). Imidlertid havde de franske Magthaveres forandrede Grundsætninger, deres Vaabens Held, især Hollands Erobring, og Mangel af Enighed bidraget til at svække Coalitionen. Toskana sluttede allerførst Separatfred med Republiken (Febr. 1795); kort efter sluttede Preussen Fred i Basel, og Spanien ligeledes. Derimod stiftede Storbrittanien med England Republiken baade ved dens Flaade og dens Kolonier. Da den franske Dauphin var død (8 Juni 1795) antog hans Farbroder, Greven af Provence, som Ludvig XVIII. Titel af Frankeriges Konge.

Frankerige under Directorialregieringen.

Med den nye Forfatning syntes indvortes Roligheds at vende tilbage. Et royalistisk Partie, som dannede sig blandt Magthaverne selv, blev styrtet (63 Deputeredes Deportation 5 Sept. 1797); men de ødelagte Finanser kunde end ikke ved Sejrene i Tydskland og Italien komme paa Fode igien. Med store Anstrængelser vare to franske Hære blevne opstillede i Tydskland og een i Italien. Napoleon Buonaparte, (født paa Corsica den 5te Febr. 1768) som ved Revolutionens Begyndelse var Artillerielieutenant, siden hjalp til Toulons Tilbagetagelse (1795) og, til Belønning derfor, blev Artilleriegeneral, fik Overcommandoen over Hæren i Italien (i Marts 1796). Han angreb Østerrigerne, og afvang Sardinien en Fred, hvorved det erkendte Frankeriges Besiddelse af Savoyen og Nizza. Derpaa trængte han over Po-Floden, indtog hele det østerrigske Lombardie paa Mantua nær, og nødte derved Parma, Modena, Paven og Neapel til at slutte Vaabenstilstand. Vel lykkedes det Østerrigerne at undsætte Mantua; men efter flere Nederlag maatte denne vigtige Fæstning dog kapitulere (2 Febr. 1797). I Tydskland begyndte Fjendtlighederne, efterat Felttoget var aabnet i Italien. De franske trængte ind i Schwaben og Franken. Alt ikke adspillige tydske Fyrster at tilkiøbe sig Stilstand og Fred, da det lykkedes den østerrigske Erkehertug Karl at drive de Franske ud af Schwaben, hvorved Moreau, som imidlertid var trængt ind i Bayern, blev nødt til en Retirade over Rhinen, der gjorde hans militære Genie Ære. En Vaabenstilstand som nu sluttedes, skaffede de krigførende Hære i Italien Forstærkning, men da det tilsidst lykkedes Buonaparte at trænge ind i de østerrigske Stater, medens nye

franske Hære trængte over Rhinen, foreslog Keiseren Freden en Stilstand. Derpaa fulgte Præliminærerne i Leoben (18 Apr. 1797), og Freden i Campoformio (17 Oct.) hvorved Østerrige afstod aldeles de belgiske Provindser til Frankerige (der ogsaa fik de græsk-venetianske Øer), erkjendte den af dets italienske Stater oprettede cisalpinske Republik og indvilgede i den venstre Rhinbreds Afstaaelse. For at bringe Freden i Stand med det tydske Rige aabnedes nu en Congres i Rastadt (9 Dec. 1797). Men de franske Gesandters Overmod her, forenet med de Franskes fortsatte Udpræsninger i Tydskland og deres revolutionære Foretagender i Italien og Schweiz viiste nokſom at de franske Magthavere ikke ønskede Freden. Alt bebudede derfor en nye Krig, som dragtes til Udbrud ved Toget til Ægypten. En fransk Hær under Buonapartes Anførsel, med mange Lærde, Kunstnere og Haandværkere, afseilede fra Toulon (17 Mai 1798), indtog paa Veien Malta, og landede uden Hinder i Ægypten. Her indtoge de Alexandria og besatte Kairo; men da den franske Flaade ved Abukir næsten aldeles var ødelagt af den brittiske Admiral Nelson (1 Aug.), erklærede den osmanniske Port Frankerige Krig. Snart forenede gjensidige Tractater denne Magt, Rusland, England og Neapel, og Østerrige sluttede sig til denne anden Coalition, som Urolighederne i Vendée og Belgien tilligemed Gjæringen i Italien og Schweiz syntes at gjøre end frygteligere. Neapel gjorde det første Slag, og besatte Rom for en kort Tid. Men en fransk Hær rykkede ind i det Neapolitanske og tvang Kongen til at flygte

til Sicilien (Jan. 1799). Suwarow var paa Marschen med en russisk Hær, og da Østerrige tilsidst den Giennemmarsch, begyndte Republiken Fjendtligheder. Franske Hære gik over Rhinen og trængte ind i Graubünden, men maatte paa begge Steder trække sig tilbage og Rastadt-Congressen ophævedes. I Italien, sik Suwarow Overbefaling over de russisk-østerrigske Tropper, og slog de Franske, hvorved Lombardiet igjen kom tilbage under Østerriges Scepter. De franske Hæres fortvivlede Forsøg paa at holde sig i Italien mislykkedes gjentagne Gange; Mantua kapitulerede, og Rom overgaves. Det Allieredes Plan var nu at angribe de Franske paa engang, i Schweiz, i Italien og ved Rhinen. Suwarow trængte ind i Schweiz, men kunde ikke fortrænge den franske General Massena af sin faste Stilling og gik kort efter tilbage til Rusland. I Tydskland bleve derimod de Franske drevne tilbage over Rhinen. Imidlertid havde Buonaparte fortsat sine Foretagender i Ægypten. I Kairo arbeidede han paa at organisere sin nye Kolonie, som dog tabte meget ved et Oprør. Mod Overægypten kunde intet udrettes. For at forekomme det ventede Angreb af den tyrkiske Hær, understøttet af en engelsk-tyrkisk Flaade, gik han mod Palæstina og Syrien, men ved St. Jean d'Acre mødte han saa kiæk en Modstand, at han tilsidst med stort Tab maatte ophæve Belejringen og trække sig tilbage (21 Mai 1799). Kort efter hans Tilbagekomst til Ægypten havde han vel Fordeel over en tyrkisk Hær som landede ved Abukir, men desuagtet blev de Franskes Stilling i Ægypten dog stedse mere og mere

kritisk, da ingen Undsætning kunde ventes fra Moderlandet. Overtydet om at her intet mere var at vinde indskibede han sig derfor med nogle faae Udvalgte og landede uden Hindring i det sydlige Frankerige (9 Oct. 1799).

Frankerige under Konsularregieringen.

De indvortes og udvortes Farer, som truede Republiken, havde modnet alt til en Revolution. Denne bragte Buonaparte, kraftig understøttet derved af sin Broder Lucien, ogsaa lykkelig i Stand. Directorium blev ophævet (9 Nov. 1799), og den fierde Constitution blev antaget, ifølge hvilken tre Konsuler kom i Spidsen for Regieringen; de valgtes paa 10 Aar af et Senat, og den første havde en meet udstrakt Myndighed end de to andre. To Kamre fik den lovgivende Magt. Den første Konsul blev Buonaparte. For at aftvinge Fienderne Fred, gik han over Alperne ind i Italien. Inden kort Tid var det her tabte for største Deel tilbageerobret og da Østerrigernes Stilling nødte dem til, at bane sig Vei ved et Slag, leede de ved Marengo et fuldkomment Nederlag (14 Juni 1800). En Vaabenstilstand sluttedes nu, der gav de Franske Besiddelsen af det Piemontesiske, Genua m. m. Ogsaa i Tydskland, hvor Moreau var trængt over Donau, sluttedes en Vaabenstilstand. Dog kunde Østerrige, som havde indgaaet nye Forbindelser med Engelland, endnu ikke beqvemme sig til Fred. Fiendtlighederne begyndte derfor paa nye baade i Tydskland og Italien, og først efter de Franskes afgiørende

Seier ved Hohenlinden under Moreau, blev i Luneville imellem Frankerige og Keiseren, der tillige underhandlede paa det tydske Riges Vegne, sluttet en Fred (9 Febr. 1801), for hvilken Campoformiofreden i det væsentlige lagdes til Grund. Efterhaanden sluttede Frankerige ogsaa Fred med sine øvrige Fiender, Engelland undtagen. Men da en engelsk Hær var landet i Ægypten, og havde tvunget de der tilbageblevne Franske til at kapitulere, bidrog denne Begivenhed til ogsaa at fremskynde Freden med Engelland, som endelig blev sluttet i Amiens (25 Mart. 1802). Ved denne fik Frankerige alle af Engelland giorte Erobringer tilbage, erkiendte de syv Øers Republik, og garanteerte tilligemed Engelland og flere Magter Malthas Uafhængighed, som blev givet Johanniterordenen tilbage. Men Buonapartes traktatstridige Indtrængelse i Italiens, Schweitzes og Hollands Anliggender, vakte snart Engellands Misfornøielse og Mistillid, især da Freden satte Frankerige i Stand til at skaffe sig Søemagt og Handel. Engelland vedblev derfor at holde Maltha besat, og, efter nogle Underhandlinger, da Frankerige afslog Schweitzes og Hollands Rømning, fulgte en Krigserklæring fra brittisk Side (18 Mai 1803). Ufortovet besatte de Franske den engelske Konges tydske Stater og trak ved Boulogne en stærk Hær sammen, som foranledigede Engelland til kostbare Forsvarsanstalter. I Frankerige selv vendte efterhaanden Orden og Rolighed tilbage, de fleeste Spor af Revolutionen forsvandt, Finanterne kom paa en god Fod, og den katholske Kultus blev gienoprettet. Efter Freden i Amiens blev Buona-

parte udnævnt til Konsul paa Livstid (2 Aug. 1802). De Yderinger af Misfornøielse, som hans stedse kiendeligere Hensigt at give Staten en monarkisk Regieringsform opvakte, fremkaldte igien adskillige despotiske Forholdsregler, blandt hvilke Hertugen af Enghiens Optagelse paa tvivl Grund og paafølgende Mord, og Moreaus Forvisning paa Grund af hans formeentlige Andeel i en Sammensværgelse. Kort efter blev Buonaparte af Senatet proklameret til de Franskes Keiser, som Napoleon den første (18 Mai 1804), og Keiserværdigheden erklæret for arvelig i hans ægte mandlige Linie, eller, naar denne skulde uddøe, i hans Brødres Josephs og Ludvigs. Hans og hans Gemalindes Kroning i Paris bivaanedes af Paven (2 Dec. 1804).

Frankerige, som Keiserdømme, indtil Wienerfreden.

Napoleons Ophøielse og Enghiens Mord vakte flere Magters billige Harme. Rusland, Sverrig og Porten nægtede at erkiende ham for Keiser og al diplomatisk Forbindelse med disse Riger ophørte. Under disse Omstændigheder fandt England Leilighedem gunstig til at bringe en tredie Koalition i Stand, for at tvinge Napoleon til at remme Tydskland og Italien og erkiende den bataviske og helvetiske Republiks Uafhængighed. Det indgik en Forbindelse med Rusland, som Østerrig tiltraadte, efterat Napoleon, der var udraabt til Konge af Italien (15 Marts 1805), tvertimod sin høitidelige Forpligtelse havde

indlemmet den ligurisk Republik m. m. i det franske Rige. Ogsaa Sverrig sluttede sig til denne Koalition, men Preussen vilde ei opgive sin Neutralitet. Østerrigerne trængte gjennem Bayern, men da Kurfyrsten ikke vilde gjøre fælleds Sag med dem, trak de sig tilbage, for at oppebie Russerne. Napoleon gik over Rhinen og tvang Baden og Würtenberg til at tage sit Parti. Gjennem det neutrale preussiske Gebeet faldt et fransk Korps Østerrigerne i Ryggen, og ved Ulm maatte en østerrigsk Hær kapitulere. Uden Hinder nærede Napoleon nu Wien, som blev besat, og marscherede derpaa ind i Mähren hvorhen det russiske Hjelpecorps havde trukket sig tilbage. Her vandt han Slaget ved Austerlitz (2 Dec.) med den russisk-østerrigske Hær, ved hvilken begge Keiserne befandt sig. Russerne vendte derefter hiem og Preussen, som havde yttret sin Harme over Krænkelsen af dets Neutralitet, lod sig forsone. Ved Freden i Pressburg (26 Dec. 1805) nødtes Østerrige bequemme sig til betydelige Afstaaelser i Tydskland og Italien. Napoleons Øiemed, at forvandle de europæiske Stater til Føderativstater under Frankerige (le grand empire), udviklede sig derefter stedse tydeligere. Hans Brødre Joseph og Ludvig bleve Konger; hiin i Neapel, denne i Holland. Hans Stedsøn Eugen Beauharnois blev Vicekonge og Thronfølger i Italien, hans Svoger Joachim Murat Storhertug af Berg. Adskillige af hans Feltherrer og Fortrolige bleve forlehnede med Hertug- og Fyrstendømmer. Endelig blev han og Protektor for det af ham selv foranledigede Rhinforbund (1806). Til Sørs forlod derimod Lykken de Franske; ved Trafalgar blev

den franske Flaade næsten aldeles tilintetgjort (21 Oct. 1805) af Engellænderne, som ogsaa erobrede de franske Øer i Vestindien. Preussen, som Napoleon, der nu ikke længer frygtede for det, greb enhver Leilighed til at haane, besluttede sig endelig, i Haab om Ruslands Understøttelse, til en Krig. Den preussiske Hær, til hvilken Sachserne stødte, blev anført af Hertugen af Brunsvig. Napoleon gik over Rhinen, den preussiske Hær lod sig omgaae, og gabnede derved Sachsen for de Franske. Men det afgjørende Slag forefaldt ved Jena og Auerstedt (14 Oct.), hvor den preussiske Hær led et fuldkomment Nederlag. Derefter erklærede Sachsen sig for neutral og tiltraadte Rhinforbundet. I Berlin udgav Napoleon et Dekret, som var den egentlige Grundvold til Continentalsystemet, hvorved de brittiske Stater bleve erklærede i Blokadestand (21 Nov. 1806). Rusland erklærede nu Krig, men inden den russisk-preussiske Hær havde faaet sine Forstærkninger, vare de Franske alt gaaede over Weichsel, og i mordiske uafgjørende Fegtninger maatte Russernes og Preussernes Tapperhed vige for Fiendens Overmagt og Krigskunst. I Polen vendte Napoleon sin hele Styrke mod Russerne, og ved preussisk Eilau forefaldt et blodigt Slag (8 Febr. 1807), hvori begge Parter tabte ligemeget, men de Franske beholdt Valpladsen. Under blodige Kampe trængte nu den franske Hær frem, og ved Friedland vandt han en afgjørende Seier over Russerne og Preusserne (14 Juni), hvorefter en Vaabenstilstand blev sluttet. Ved den snart efter i Tilsit sluttede Fred, erkiendte Rusland de af Napoleon indsatte Konger af Neapel og Holland, Rhinforbundet og hans øvrige Indretninger. Af en Deel af de preussiske Stater oprettedes Kongeriget Westphalen for hans Broder Hieronymus og Storhertugdømmet Warschau for Kongen af Sachsen. Efter denne Fred prægede alle hans Forholdsregler, baade i og uden for Frankerig, hen paa et Universalmonarkie. I Frankerig selv vendte Arveadel og Feudalvæsen tilbage, Trykkefriheden indskrænkedes og de offentlige Undervisningsanstalter, endog Universiteterne, organiseredes paa militærisk Fod. Napoleons Lovbog indførtes i alle afhængige Stater og hans Dekreter gave Handelen de sidste Stød. Nu vendte han ogsaa sit herskesyge Blik mod Vesten. En fransk Armee besatte Portugal, og Hoffet flygtede til Brasilien (27 Nov. 1807). I Spanien forefaldt en Hofrevolution og Carl IV. maatte afstaae sin Ret til den spanske Throne til Napoleon. Denne udnævnte Kong Joseph Napoleon af Neapel til Spaniens Konge, ligesom Storhertugen af Berg Joachim Napoleon igien fik Neapels Krone. Men en Insurrection udbrød baade i Spanien og Portugal, som understøttedes af brittiske Hielpetropper, og gjorde større Anstrængelser nødvendige fra Napoleons Side. Efter en høitidelig Sammenkomst med den russiske Keiser i Erfurt (27 Sept. —14 Oct. 1808), gik han med en stærk Hær over den spanske Grændse, slog Spanierne, holdt sit Indtog i Madrid og tvang Engellænderne til at indskibe sig. Dog, en nye Krig kaldte ham selv fra Spanien. Omgivet af Frankerige og dets Forbundsstater, truet med Undergang, troede Østerrige nu,

under Urolighederne i Spanien og ved det almindelige Had mod Undertrykkeren, at vinde det frelsende Øieblik. Det vægrede sig ved at erkiende den nye Konge af Spanien og begyndte at ruste sig. Franske Tropper marscherede til Tydskland og forenede sig med Rhinforbundstropperne. Lykken syntes i Begyndelsen at begunstige den retfærdige Sag; Østerrigerne havde adskillige Fordele. Men, efter en haardnakket Kamp, gik Napoleon over Inn og trængte frem mod Wien, som blev besat (13 Mai 1809). Vel maatte Hun efter Slaget ved Eslingen og Aspern med Tab trække sig tilbage over Donau; men paa nye gik han over denne Flod, slog Østerrigerne ved Wagram og sluttede derpaa en Vaabenstilstand (12 Juli). Østerrige maatte kiøbe Freden i Wien (14 Oct. 1809), med betydelige Afstaaelser til Frankerige og dets Forbundne. Af de til Frankerige afstaaede Lande dannedes de illyriske Provindser. Under denne Krig blev Kirkestaten indlemmet i Frankerig. I Spanien og Portugal fortsattes en fortvivlet Nationalkrig mod de Franske; dog truede den Wienske Fred Halvøen med en hastig Undertrykkelse.

Frankerige, efter den Wienske Fred.

For at sikre sit Dynastie Thronfølgen, ophævede Napoleon sit hidtil ufrugtbare Ægteskab med Josephine Beauharnois, og ægtede Keiser Frandses Datter Marie Louise, som fødte ham en Søn (20 Marts 1811), der blev kaldet Konge af Rom. Midt

i Freden indlemmedes Kongeriget Holland, Republiken Wallis, Hansestæderne, det Oldenborgske, en Deel af Storhertugdømmet Berg og af Kongeriget Westphalen i det franske Rige. Paa den yderste Halvøe drev Wellington de Franske ud af Portugal, men da Omstændighederne ikke endnu tillode ham at forene de adspredte Kræfter paa et Punkt, vendte Lykken sig igien til de Franske. Mod Handelen fortsatte Napoleon sine strænge Forholdsregler og et Dekret paabød, at alle engelske Vare skulde brændes. Imidlertid nærmede sig langsomt den sidste Kamp med Rusland. Continentalsystemet kunde og vilde denne Magt ikke holde; Oldenborgs Indlemmelse vakte dens Harme. Frankerig sluttede en Alliance med Østerrig og Preussen; Rusland med Sverrig og Engelland (1812). Med en ubyre Hær, næsten af alle Vestens Folkeslag, gik Napoleon over Niemen, og Krigen blev erklæret fra Ruslands Side (25 Jun.). Under mordiske Fegtninger trængte den franske Overmagt Russerne tilbage. Han selv trængte med sin Hovedmagt frem mod Moskau, medens et Sidecorps søgte at virke mod Petersborg. Efter et blodigt Slag rykkede han ind i Moskau; faae Dage efter blev Staden skikket i Brand, og Napoleon, som forgiæves havde tilskudt Underhandlinger, blev nødt til at forlade den. Paa dette sørgelige Tilbagetog lod Hunger, Kulde og de forfølgende Russer knap 30000 Mand af den hele Armee, uden Heste og uden Artillerie, komme over Grændserne. Russerne trængte nu ind i Tydskland; Preussen og Meklenborg forlode det franske Parti (1813). Efter Nederlaget i Rusland ilede Napoleon tilbage til Frankerige, hvor han snart

bragte en nye Hær paa Benene igien, for hvilken han selv satte sig i Spidsen, efter at have udnævnt Keiserinden til Regentinde. Uagtet han ved Overmagt tilkiæmpede sig to blodige Seire og trængte ind i Schlesien, foreslog han dog en Vaabenstilstand. En Kongres aabnedes derpaa i Prag og da denne blev frugtesløs, erklærede Østerrige ham Krig og lod sin Hær forene sig med Russerne og Preusserne. De forbundne Hæres Angreb paa Dresden mislykkedes (26 Aug.); der faldt og General Moreau, som var gaaet i de Alliereedes Tieneste. Derimod gjorde de Franske forgiæves Forsøg paa at trænge frem mod Berlin eller ind i Böhmen, og befandt sig tilsidst ved Leipzig, omringede paa alle Kanter. Her forefaldt det mærkværdige Slag (16, 18, 19 Oct.), der gjorde Ende paa det franske Herredømme i Tydskland. Bayern forenede sig med Østerrige, de øvrige Rhinforbundsfyrster fulgte dets Exempel, og Hollænderne begyndte at afkaste Aaget. Ogsaa i Italien havde Østerrigerne Fordele, og den spansk-engelske Hær trængte efter flere Seire frem over Frankerigs Grændser. Desuagtet blev i Frankerige dog en nye Conscription bevilget Napoleon, og derfor afslog han de Fredstilbud, som de Allierede, inden de saa forskiellige Kanter trængte ind i Frankerige, foreslog ham. Siden aabnedes vel Underhandlinger, men afbrødes igien da han imidlertid erholdt nogle Fordele. Endelig, efter flere Anstrængelser af ham, der vare nye Beviser paa hans militaire Genie, uden at kunne udrette noget mod Overmagten, lykkedes det de Allierede at trænge frem mod Paris, som de besatte (31

Mart. 1814). En provisorisk Regiering oprettedes, Senatet erklærede Napoleon for afsat, og Bourbonerne indkaldtes igien. Han blev nu nødt til at afstaa sig Kronen, erholdt for sig Souverainitet over Øen Elba, hvorhen han maatte begive sig, for sin Gemalinde og Søn Parma, Piacenza og Guastalla, og for de øvrige af sin Familie betydelige Pensioner. Endelig sluttedes Freden i Paris (31 Mai), hvorved Frankerige beholdt sine Grændser som disse vare 1 Jan. 1792 og endnu noget mere, fik de fleste af sine Kolonier tilbage, og Ludvig XVIII. besteeg sine Fædres Throne.

Frankerige, som Kongerige.

Den nye Constitution, ifølge hvilke Nationens Repræsentanter deelte i to Kamre (Pairernes og de Deputeredes) udøvede den lovgivende Magt i Forening med Kongen, fandt hverken Royalisternes eller Republikanernes Bifald. Derfor udbrødes en bestandig Kamp mellem Partierne og da Napoleon, som paa Elba stedse havde vedligeholdt Forbindelse med sit Parti, landede i Frankerige (1 Mart. 1815), gik Armeen over til ham og uden Modstand marscherede han til Paris, hvor han igien blev antaget til Keiser. Kongen flygtede til Gent, og den paa samme Tid i Wien forsamlede Kongres af de europæiske Magter erklærede Napoleon for Europas almindelige Fiende. En forenet Hær af Engelændere, Nederlændere, Preusser og fl. traf sig under den engelske Wellingtons og

den preussiske Blüchers Anførsel sammen i Nederlandene. Her blev Napoleon aldeles slagen ved Waterlo eller Belle-Alliance (16—18 Juni), nedlagde derpaa anden Gang Regieringen og, da hans Forsøg paa at rømme sig til Amerika, mislykkedes, overgav sig til Engellænderne. Efter de Allierede Magters Beslutning blev han bragt til Øen St. Helena, for der at bevares som Krigsfange sin øvrige Levetid. Kongen kom nu tilbage til Paris, som anden Gang blev besat af de Allierede og den anden Parisiske Fred sluttedes (20 Nov. 1815), ved hvilken Frankerige maatte afstaae noget af hvad det ved sidste Fred havde beholdt, maatte betale en Sum Penge i Skadeserstatning, i 5 Aar indrømme de Allierede nogle Grændsefæstninger og underholde en allieret Armee paa 150000 Mand. Regieringen gik nu frem med større Strænghed mod sine Fiender end første Gang; mange af disse, og blandt dem alle de, som havde stemt for Ludvig den 16des Død, bleve forviste. Ved det sammenkaldte Cham bestemtes Rigets Forfatning; dog vedvarede Gjæring imellem de forskjellige Partier, Ministerialforandringer, Sammensværgelser og Opstande endnu længe i Frankerige. I Aaret 1816 forlode 30000 Mand af de Allierede Riget og efter den Aachenske Congres (Oct. 1818), paa hvilken Frankerige traadte ind i Rækken af de europæiske Hovedmagter (Østerrige, Rusland, Storbrittannien og Preussen), blev det rømmet af det øvrige af Occupationsarmeen.

Italien.

Kongeriget Sardinien.

Den franske Republik indtog uden Krigserklæring Savoyen og Nizza (1792). Da Kongen siden i Forening med Østerrigerne bekrigede de Franske i Italien, havde han vel i Begyndelsen nogen Fordeel, men blev siden tvungen til en Fred, som overgav Piemont til de Franskes Raadighed, og som han kun overlevede kort († 1796). Hans Søn Karl Emanuel IV. havde at kæmpe med indvortes Oprør, og blev af Frankerige tvungen til at nedlægge Regieringen over sine Stater paa Fastlandet og begive sig til Sardinien (1798). Vel bleve de Franske igien uddrevne af Russerne og Østerrigerne, men tre Aar seenere blev Piemont forenet med den franske Republik. Kongen nedlagde Regieringen (1802) og hans Broder Victor Emanuel I. tiltraadte den. Hans Skadesløsholdelse blev siden Gienstand for flere end een Underhandling, uden dog at opnaaes. Endelig satte Pariser-Freden ham ind i sine Stater, som bleve forøgede med Genua som et Hertugdømme og, efter den anden Pariser-Fred, med den Andeel af Savoyen Frankerig hidtil havde beholdt.

Det østerrigske Italien.

Efterat de Franske havde erobret hele det nordlige Italien, dannedes den cisalpinske Republik (1797) af det østerrigske Lombardie, Modena m. m. efter fransk Mønster. Ved Campoformiofreden blev Repu-

blikken forøget med endeel af det Venetianske og de tre pavelige Legationer. Den anden Coalition tilintetgjorde den nye Republik (1799); Slaget ved Marengo (1800) oprettede den igjen. Ved en Consulta i Lyon fik den (nu saa kaldede) italienske Republik en nye Constitution og Buonaparte til Præsident (1802). Da han var bleven Keiser, blev Republiken forvandlet til et Kongerige Italien (1805) for Napoleon, som der indsatte sin adopterede Stedson Eugen Beauharnois til Vicekonge. Ved Pressburgfreden kom Østerriges Andeel af det Venetianske til det nye Kongerige. Dette med mere blev ved Wiener-Congressen, under Navn af det lombardisk-venetianske Kongerige, forenet med det østerrigske Monarkie.

Toskana.

Da Peter Leopold efter sin ældre Broders, Keiser Joseph den andens Død (1790) blev romersk Keiser, overlod han Storhertugdømmet til sin anden Søn Joseph Ferdinand. Denne blev tvungen til at tiltræde Coalitionen mod den franske Republik, men var ogsaa den første der sluttede Fred (1795). Dog vagtet blev Livorno dog besat af de Franske, og Landet selv udsat for fiendtlig Behandling af den cisalpinske og romerske Republik. Endelig blev det besat af de Franske og Storhertugen selv nødt til at forlade det (1799). Ved Lunevillerfreden (1801) maatte Storhertugen afdeles afstaae sin Stat, med Løfte om Skadesløsholdelse i Nordtyskland, og af Toskana oprettedes nu Kongeriget Etrurien for Arvegrinds Ludvig af

Parma, den spanske Kongens Svigersøn, som efter sin Faders Død forenede dermed Parma, Piacenza og Guastalla. Efter hans Død (1803) førte Enkedronningen Regieringen i hendes umyndige Søns Navn, indtil Delingstraktaten med Kongen af Spanien angaaende Portugal (1807), bragte Etrurien under Frankerige, uden at Kongen nogensinde fik den lovede Erstatning i fiint Mage. Napoleon overdrog til sin Søster, Fyrstinden af Piombino, som Storhertuginde, Bestyrelsen af Landet (1809). Efter Pariserfreden kom Storhertugen tilbage og fik siden Stato degli Presidi m. m. Den fordrige Dronning af Etrurien, som var bleven holdt i Fangenskab i Frankerige, fik ved Wiener-Congressen Hertugdømmet Lucca i Erstatning og siden for sig og mandlige Efterkommere Expectance paa Parma og Piacenza efter Enkehertuginde (den forrige franske Keiserinde) Marie Louises Død.

Venedig.

Venedig lagtog i Revolutionskrigens første Aar Neutralitet. Men da de Franske fik Overmagt i Italien, maatte Republiken modtage en demokratisk Constitution og kom aldeles under fransk Raadighed, indtil den ved Campoformiofreden (1797) blev delt mellem Østerrig, der fik Staden Venedig, den franske og cisalpinske Republik. Ved Pressburgfreden mistede Østerrige sin Andeel, men ved Wiener-Congressen kom denne med mere til at udgjøre en Deel af det lombardisk-venetianske Kongerige.

Genua

havde ligeledes sagt at vedligeholde Neutraliteten, men under Italiens almindelige Revolutionering fik ogsaa den en nye demokratisk Constitution og Navn af den ligurisk Republik. Senere blev den indlemmet i det franske Rige (1805), men ved Pariserfreden blev Genua, som Hertugdømme, en Deel af Kongen af Sardiniens Stater.

Kirkestaten.

I den franske Revolutions Begyndelse blevne Avignon og Venaissin indlemmede i den franske Republik (1791). Under de Franskes første italienske Feltog mistede Paven Bologna, Ferrara og Urbino, og blev tvungen til en haard Fred (1797). Aaret efter blev Kirkestaten forvandlet til en romersk Republik og Paven ført til Frankerig, hvor han døde (1799). Rom blev igien befriet af Russerne og Østerrigerne, og Pius VII. (Chiaramonti) blev Pave (1800). Denne sluttede et Konkordat med Frankerig og var tilstede ved Napoleons Kroning. Dog blev, efter mangehaande Fornærmelser, Kirkestaten indlemmet i det franske Rige og Paven selv bragt til Frankerig (1809). Her blev han holdt i haard Forvaring og afslog med Standhaftighed ethvert af Napoleons Forslag til Forlig, indtil dennes Fald bragte ogsaa ham tilbage til sine Stater. Dog fandt Paven Tidsaanden ikke gunstig for sig, som den katholske Kristenheds Overhoved. Hans Konkordater med Frankerige og Bayern vilde Nationerne ikke antage og den af ham gjenoprettede Jesuitkorden blev kun erkiendt af Neapel, Sardinien og Spanien.

Neapel og Sicilien.

Regieringen havde erklæret den franske Republik Krig (1793), men under det første franske Feltog i Italien sluttede den Fred (1796). Da den siden tiltraadte den anden Coalition mod Frankerig og gjorde et Indfald i den romerske Republik, trængte en fransk Hær ind i det Neapolitanske, besatte Hovedstaden og proklamerede den parthenopeiske Republik (1799). De Alliereedes Seire bragte vel den gamle Orden tilbage, men først efter en Fred, der skjødte Staten ved Elba, Stato degli Presidi m. m. (1801), vovede Kongen (som var flygtet til Sicilien) igien at opholde sig i sin Hovedstad. Da han siden havde tiltraadt den tredie Coalition mod Frankerig, rykkede en fransk Hær ind i det Neapolitanske og Joseph Napoleon blev af sin Broder udnævnt til Konge af Neapel og Sicilien (1806). To Aar efter blev denne Konge i Spanien og Napoleons Svoger, Joachim (Murat) Napoleon, Storhertugen af Berg, sat Neapels Krone (1808). Under den sidste Krig med Frankerig, søgte han at rædde sig ved at gaae over til de Alliereedes Parti. Men da han alligevel ikke troede sig sikker, begyndte han, ved Napoleons Tilbagekomst fra Elba, en Krig i Italien mod Østerrigerne, af hvilke han blev slagen og flygtede derpaa til Frankerige. Kong Ferdinand, som under

Usurpationen havde opholdt sig paa Sicilien, kom nu tilbage til sin Hovedstad (1815) og da Murat, efter Napoleons Affættelse, landede i Neapel for der at opvække Oprør, blev han fangen og henrettet.

Spanien.

Ogsaa dette Rige tiltraadte Coalitionen mod den franske Republik (1793). Til Søes udrettedes intet betydeligt, men Armeen, forenet med et portugisisk Corps, kæmpede med udmærket Kraft og Tapperhed. Ved Freden i Basel (1795) sik Republiken den spanske Andeel af St. Domingo. Paa denne Freds fulgte en Defensivalliance med Republiken, og en Krig mod Engelland, der meget skadede den spanske Søemagt og Handel; men ved Amiens-Freden (1802) sik Spanien de tabte Kolonier tilbage, paa Trinidad nær. I den følgende Krig mellem Frankerig og Engelland indvikledes Spanien ogsaa og den spanske Flaade deltog den franskes Skiebne i Nederlaget ved Trafalgar. Efter Tilsitfreden lod Napoleon en Hær rykke ind i Spanien under Paaskud af et Angreb paa Portugal, hvorom en Delingstraktat sluttedes mellem begge Hofferne (1807). Prindsen af Asturien deltog paa samme Tid i en Plan til at styrte den forhadte, Frankerig hengivne, Fredsfyrste. Planen mislykkedes og en Tvist opstod mellem Fader og Søn. Hiin overgav Regieringen til denne, som Ferdinand VII., men erklærede snart efter Afstaaelsen for tvungen, og overdrog Afgjørelsen af begges Anliggender til Napoleon,

som paa en Sammenkomst i Bayonne, først nødte Sønnen til at give sin Fader Kronen tilbage, og derpaa lod sig af denne overdrage alle hans Rettigheder til det spanske Monarchie, mod en aarlig Pension for ham og hans Familie. Napoleon udnævnte nu sin Broder Kong Joseph af Neapel til Spaniens Konge. Men allerede inden denne blev hyldet, udbrød en almindelig Opstand, det styredes af en Insurrektionsjunta i Sevilla og satte sig i Forbindelse med Insurgenterne i Portugal. Engelland sluttede Fred med Spanien og sendte det Understøttelse. Napoleon rykkede med en stærk Hær ind paa Halvøen og naaede Madrid, men da de engelske Tropper havde indskibet sig ved Corunna og Krigen med Østerrige udbrød, gik han tilbage til Frankerig (1809). I flere Aar fortsattes nu Kampen af det spanske Folk med en beundringsværdig Standhaftighed, og uagtet de Franskes Overlegenhed i Krigskunst og idelige Forstærkninger, var det dem dog umueligt at paatvinge Spanien det Aag, hvorunder saa stor en Deel af det øvrige Europa sukkede. Ey udødelig Berømmelse indlagde den engelske Feltherre Wellington sig i denne Krig. Han slog de Franske flere Gange og fordrev Kong Joseph fra Madrid. Men først efterat han havde faaet øverste Befaling over den hele spanske Krigsmagt, lykkedes det ham at fordrive Fienden fra Halvøen og tilsidst at trænge over Pyrenæerne ind i Frankerig selv (1813). Pariserfreden satte Ferdinand VII. paa Spaniens Throne, men med udvortes Sikkerhed vendte indvortes Roligheb ikke straks tilbage. Under Kongens Fraværelse havde Regentskabet givet Riget en Forfatning, der overdrog Stan-

derne (Cortes) næsten af Magten og levnede Kongen ikkun liden. Denne Constitution vilde Kongen ikke antage og Opstand i forskiellige Provindser, Henrettelser, Landsforviisninger og Ministres Afsættelse blev derfor mere og mere hyppige. Jesuiterordenen optoges i Riget og Inqvisitionen (der var afskaffet under Usurpationen) indførtes paa nye. Kongen ægtede en portugisisk Prindsesse, men havde dog Stridigheder med Portugal, deels i Anledning af Olivenzas Tilbagegivelse, som dette Rige paastod, deels i Anledning af Urolighederne i Sydamerika. Revolutionen i Spanien havde nemlig foranlediget vigtige Omvæltninger i dets amerikanske Besiddelser, af hvilke de fleeste løsreve sig fra Moderlandet. Øst- og Vest-Florida solgtes til de foreenede Nordamerikanske Stater.

Portugal.

Formedelst Dronningens Sygdom blev Prindsen af Brasilien Regent (1792). Riget tiltraadte Coalitionen mod Frankerig men udrettede ikke meget. Siden blev det angrebet af Spanien, Frankerigs Allierede, men sluttede samme Aar Fred med begge Magter (1801), imod at afstaae Olivenza til Spanien og en deel af Guiana til Frankerig. Efter Tilsitfreden sluttede Napoleon en Deelingstraktat af Portugal (1807) med Hoffet i Madrit. En fransk Hær nærmede sig Grændserne, og Prindsregenten gik nu med den kongelige Familie, Tropperne og mange Privatpersoner over til Brasilien. De Franske besatte Lissabon, men strax udbrød en

Insurrection, som understøttedes af engelske Tropper og den franske Hær nødtes omsider til, ifølge Capitulation, at forlade Portugal (1808). Wellington fik Overbefaling over den forenede engelsk-portugisiske Hær. Han tog en fast og fordeelagtig Stilling, og fulgte standhaftig en saa velberegnet Forsvarsplan, at Mangel tilsidst nødte de Franske til at rømme Portugal (1811). Fra den Tid af kunde de ikke mere faae fast Fod her, og Portugiserne hialp tappert til at bekiæmpe dem i Spanien. Hoffet opholdt sig fremdeles i Rio Janeiro, hvor det sluttede en Off- og Defensiv-Alliance med Engelland (1810). Brasilien erklæredes for et Kongerige (1815), og blev nu at ansee som Hovedlandet. Ved Dronningens Død (1816) blev Regenten (Johan VI.) Konge. Han søgte ved Tolerance og ved at begunstige fremmede Indvandringer at fremme Brasiliens Kultur, hvortil Kronprindsens Formæling med en østerrigsk Erkehertuginde (1817) ogsaa bidrog meget. Men over alle disse Forandringer hærskede megen Misfornøielse i Portugal selv, hvor Kongen beskikkede den engelske Feltherre Veresford til sin Statholder, og en Revolution var endog nær ved at udbryde, som dog dæmpedes i Fødselen (1817).

Storbritannien.

Indtil Amiensfreden.

Den franske Nationaltonvent forekom Storbritannien med en Krigserklæring, og denne Magt blev Stifter og, ved sine Subsidier, Sielen for Coalitionen mod Frankerig. Den brittiske Hær udrettede in-

ret betydeligt; men Flaaden vedligeholdt overalt sin Overlegenhed og Hollands og Spaniens Forbindelse med Frankerig tjente kun til at forøge Englands Kolonial-Erobringer og udvide dets Handel. De Landgange, hvormed Engelland til forskjellige Tider truedes, bleve ikke iværksatte; derimod giorde de franske flere mislykkede Forsøg paa Irland, hvor en farlig Insurrection udbrød (1798), hvis Gientagelse man søgte at forekomme ved Unionen mellem Storbritannien og Irland (1801). Efter Campoformiofreden fortsatte det Krigen alene, indtil det franske Tog mod Ægypten fremkaldte den anden Coalition. Under denne skete den engelsk-russiske Expedition mod Holland (1799), som aldeles mislykkedes, og paadrog Engelland den russiske Keisers Uvenskab. Da nu de Engelske tillige giorde Fordring paa at visitere neutrale Skibe under Convoi (1800), sluttedes en Neutralitets Convention mellem Rusland, Preussen, Sverrig og Danmark, som dog ved Pauls Død igien hævedes (1801). Lunevillerfreden og Frygt for en fransk Landgang giorde Folkets Ønsker om Fred stedse ihærdigere, og for at tilfredsstille disse, traadte Pitt, Tidsalderens største Statsmand, som i en stormfuld Periode med Fasthed havde fiernet alle utidige Reformationsplaner fra sit Fædreneland, og, ungtet den stedse voxende Statsgield, vedligeholdt dets Kredit urokket, ud af Ministerium, og Fredsunderhandlinger begyndte. Disse fremskyndedes ligesaameget ved det heldige Udfald af det britiske Tog mod Ægypten, som ved de mislykkede Angreb paa de franske Havne, og Storbritannien sluttede Fred i Amiens (1802) med Frankerig, Spanien og Holland, hvorved det tilbagegav disse Magter alle Erobringer, paa Trinidad og Ceilon nær. Derimod var det britiske Herredomme i Østindien under denne Krig betydelig bleven udvidet, ved Erobringen af den største Deel af Riget Mysore i Østindien (1799).

Efter Amiensfreden.

Regieringen indsaae snart at den dyrkiøbte Fred ikke var til Storbrittanniens Tarv. Derfor vægrede den sig aldeles ved at forlade Maltha, for de franske Tropper havde rømmet Holland og Schweitz. Da dette blev afslaaet fulgte Storbritanniens Krigserklæring (1803), og Aaret efter en Krig med Spanien. De Franske besatte Hannover, og giorde store Tilberedelser til en Landgang paa Engelland. Pitt, som efter Krigens Udbrud igien blev Minister (1804), bragte en tredie Coalition med Østerrige, Rusland og Sverrig i Stand mod Frankerige. Men dog havde Søeseiren ved Trafalgar over den spansk-franske Flaade, der koste Admiral Nelson Livet (1805), ingen Indflydelse paa Fastlands-Krigen, der endtes ved Pressburgfreden. Pitt døde (1806); hans Efterfølger Fox indledte frugtesløse Fredsunderhandlinger og døde selv kort efter. Under Krigen mellem Frankerig og Preussen skeedte heller ingen Diversion fra britisk Side; derimod udgav Napoleon Berlinerdekreter, hvorved Storbritannien blev erklæret i Blokadestand. Et nyt Ministerium søgte at oprette det forsømte paa andre Kanter. Foretagenderne mod det spanske Syd-Amerika og Konstantinopel mislykkedes; mod Dan-

mark derimod opnaaedes Hensigten (1807); men dette Tog havde og den Virkning, at Rusland, Preussen og Østerrige ophævede at Forbindelse med Engelland. I den paafølgende Krig paa den pyrenæiske Halvøe tog det virksom Deel, og den brittiske Hjelpehær under Wellingtons Anførsel bidrog til at hævde Spaniens og Portugals Uafhængighed. Under den fransk-østerrigske Krig landede en Expedition paa Walcheren (1809), som ei opnaaede sin Hensigt at ødelægge den franske Søemagt i Antwerpen. Det Tryk som den amerikanske Handel nødvendig maatte lide ved Søekrigen, paadrog Storbritannien en Krig med de forenede nordamerikanske Stater (1812), hvilke tilføiede den brittiske Handel megen Skade, men forgiæves søgte at erobre Kanada. I den sidste Kamp mod Napoleon understøttede det Fastlandsmagterne med Subsidier og Tropper, og bidrog derved kraftigen til Freden, der blandt mere skaffede Storbritannien Maltha og Kap og hævede det til en Høide af Magt og Indflydelse som det endnu aldrig havde havt. Wellington fik øverste Befaling over den forenede Hær, der ifølge den anden Pariserfred i 5 Aar skulde holde en Deel af Frankerig besat. En Expedition af en brittisk-nederlandsk Flaade mod Algier tvang Deien til at opgive Søerøveriet og løslade de christne Fanger (1816). Forresten blev Rigets indvortes Tilstand efter Freden urolig. Den tiltagende Dyrhed og de engelske Fabrikaters formindskede Afsætning udbredte Fattigdom og foranledigede demagogiske Folkebevægelser, ved hvilke Ønsket om en Parlamentsreform yttrede sig stedse lydeligere. De syv jøniske Øers Republik kom under

brittisk Overherredømme. Formedelst Georg den 3dies vedvarende Sygdom, var Prindsen af Wales bleven Regent (1811).

Tydskland.

Keiser Joseph den 2dens sidste Regieringsaar foruroligedes af den i Forening med Rusland førte ulykkelige Tyrkekrig og af Oprør i de østerrigske Nederlande. Hans Broder og Efterfølger Leopold II. sluttede Fred med Porten i Szistova (1791), og dæmpede Urolighederne i Belgien med Magt. Imidlertid var den franske Revolution udbrudt og Keiseren sluttede Konventionen i Pillnitz med Kongen af Preussen. Aaret efter døde Leopold (1792) og blev efterfulgt af sin Søn Frantz II. hvem Frankerig erklærede Krig. Det østerrigsk-preussiske Indfald i Champagne mislykkedes, og de Franske trængte ind i Tydskland. Det tydske Rige, blandt hvis Stænder adskillige ved Frankerigs Inddeling i Departementer havde tabt deres Besiddelser i Elsas og Lothringen, erklærede nu Krig, men førte den i det hele saa uhældig, at Preussens Separatfred (1795) bevægede det nordlige Tydskland til at erklære sig neutral, og at flere af de sydtydske Fyrster snart fulgte dets Exempel. Vel lykkedes det Erkehertug Karl for en Tid at trænge de franske Hære med et betydeligt Tab tilbage over Rhinen, men de Franskes Seire i Italien og Fremskridt i Arvelandene aftvang Østerrig tilsidst Campoformiofreden (1797), hvorved det afstod de belgiske Provindser til Frankerig. For at bringe Freden med det tydske Rige i Stand,

aabnedes en Kongres i Rastad (1797), under hvilken de Franske besatte den hele venstre Rhinbred, medens deres Gesandter paa Congressen behandlede de tydske Anliggender med det største Overmod og Haan. Derfor hævedes Congressen, da Østerrig i Forening med Engelland og Rusland igien havde grebet til Vaaben, og en Rigskrig begyndte paa nye. Denne førtes i Begyndelsen lykkelig for Riget, men efter Buonapartes Tilbagekomst fra Ægypten, gik de Franske igien over Rhinen, trængte Østerrigerne tilbage, og slog dem ved Hohenlinden (1800). Ved Freden i Luneville (1801), fornyedes Campoformiofreden og den venstre Rhinbred blev afstaaet til Frankerig, imod at de tydske Fyrster som tabte derved, skulde have Erstatning i Riget. Underhandlingerne om den sidste Gienstand dreves meest i Paris, tildeels med Ruslands Deeltagelse. Endelig kom en Rigsdeputationsreces i Stand, hvorved Kurfyrstendømmerne Trier og Cöln gik ind, Kurfyrsten af Mainz blev Erkekanzler og Primas af Tydskland, Salzburg, Baden, Würtemberg og Hessenkassel fik Kurværdighed, og de øvrige fik større eller mindre Godtgiørelse. Hannovers Besættelse og Hertugen af Enghiens Fængsling paa tydsk Bund, som forgiæves paaankedes paa Rigsdagen i Regensburg af Rusland, Østerrig og Sverrig, fremkaldte en nye Krig, hvori Baden, Würtemberg og Bayern forenede sig med Frankerig. Ved Presburgfreden (1805) maatte Østerrig afstaae Tyrol til Bayern, sine svabiske Besiddelser til Würtemberg og Baden, og fik derimod Salzburg og Berchtolsgaden. Bayern (Maximilian Joseph I.) og Würtemberg (Friderich I.) fik Kongeværdighed og tilligemed Baden Souverainitet over alle deres Stater. Veien var saaledes banet til det tydske Riges fuldkomne Opløsning, som paafulgte næste Aar, da Bayern, i Spidsen for flere tydske Fyrster sluttede Rhinforbundet, hvis Protektor Napoleon blev (1806). Keiser Frantz nedlagde nu den tydske Keiserkrone og blev østerrigsk Keiser. Ved Tilsitfreden (1807) oprettedes Kongeriget Westphalen af de preussiske Stater mellem Elben og Rhinen, en Deel af det Hannoverske og Hessenkassel m. m., for Hieronimus Napoleon og Kurfyrsten af Sachsen (Friderich August III.) fik Kongeværdighed efterat han med de sachsiske Hertuger havde tiltraadt Rhinforbundet. Ved Freden i Wien (1809), maatte Østerrig afstaae endeel Besiddelser til Rhinforbundet og til Kongeriget Sachsen. Efter denne Fred foretoges adskillige Forandringer i Rhinforbundsstaterne; Kongeriget Westphalen fik Udvidelse og Hansestæderne tilligemed en stor Deel af Tydsklands Nordvestkyst indlemmedes i Frankerige. Tydsklands Undertrykkelse naaede nu sit høieste Maal. Fransk Sprog og Lovgivning indførtes, Folket trykkedes med svære Afgifter, franske Tropper og Toldbetiente udsuede Landet. Ved Napoleons sidste Tog til Rusland (1812) tabte Tydskland mange Mennesker, men øinede derved ogsaa Enden paa sin Elendighed. Preussen løsrev sig allerførst fra den franske Alliance; Meklenborg og Hansestæderne fulgte dets Exempel, skiønt de sidste uden Held. Da Østerrig forgiæves havde søgt at mægle Fred, erklærede det Frankerige Krig (1813). I Slaget ved Leipzig forlode endeel tydske Tropper de franske Faner; paa samme Tid gik Bayern,

Würtemberg og flere tydske Fyrster over paa de Alliere des Partie; Rhinforbundet og Kongeriget Westphalen opløstes. I det hele vedblev den forrige Besiddelsestand; Tydskl. nye Organisation og Indførelse af en stændisk Forfatning i Forbundsstaterne blev en Gienstand for Wienerkongressens Forhandlinger (fra 1 Nov. 1814—25 Mai 1815). Ved denne fik Preussen en Deel af Kongeriget Sachsen og Storhertugdømmet Niederrhin, Hannover blev et Kongerige og nogle tydske Hertuger bleve Storhertuger. Af de illyriske Provindser oprettedes Kongeriget Illyrien for Østerrige. Alle tydske Stater sluttede nu udgiorende et tydsk Forbund. Den tydske Forbundsakt blev underskrevet 8 Juni 1815 og Forbundsdagen i Frankfurt am Main aabnedes 5 Nov. 1816. Indførelsen af Stænder er i de fleeste Stater forbunden med mange Vanskeligheder; derfor har den hidtil kun fundet Sted i Bayern og nogle flere Lande.

Preussen.

Friderich den Stores Efterfølger var hans Broderson Friderich Wilhelm II. I Forbindelse med England og Holland foreskrev han Freden mellem Østerrig og Porten (1790). Siden sluttede han og Keiser Franz Conventionen i Pillnitz mod den franske Republik, og deeltog i den første Coalition, indtil Fredsslutningen i Basel (1795), hvorefter Preussen afholdt sig fra al Andeel i Krigen og ved et Observationscorps dækkede det nordlige Tydskl. Neutraliteet. Under ham skedde den anden Deling af Polen

(1793), hvorved Riget fik Sydpreussen, og den tredie (1795), hvorved det fik Nye-Østpreussen. Men den af Friderich den Store samlede Stat blev under denne Konges Regiering udsmt, den indvortes Bestyrelse og Hæren forfaldt, og Sønnen Friderich Wilhelm III. (1797) tog ikke Riget i saadan Forfatning som hans Fader, men søgte dog at hæmme nogle af de værste Misbrug. Han tiltraadte den nordiske Neutralitetskonvention mod England (1800). Da Napoleon i Krigen mod Østerrige havde ladet Tropper marschere giennem det Preussiske (1805), begyndte det at antage en truende Stilling, men efter Slaget ved Austerlitz, sluttede det en Konvention med Frankerig, hvorved det mod Afstaaelsen af Anspach m. m. erholdt Hannover. Det fiendtlige Forhold hvori Preussen derved kom til England, Napoleons haanlige Behandling, Rhinforbundets Stiftelse og Haab om russisk Understøttelse bestemte dog Preussen snart til en Krig mod Frankerig. Kurfyrsten af Sachsen blev nødt til at forene sin Hær med den preussiske. Men Napoleon vidste at benytte sig af Preussernes Mangel paa Enhed og Kraft, og ved Jena og Auerstedt (14 Oct. 1806), led den preussiske Hær et stræklige Nederlag, hvoraf Virkningerne vare, at flere preussiske Corpser og Fæstninger kapitulerede, tildeels uden Modstand, Sachsen erklærede sig neutral og Berlin blev besat af de Franske. Nu gik Napoleon over Oderen og en Insurrection udbrød i de polske Provindser. Den russiske Hær var imidlertid ankommen, og leverede, forenet med den preussiske, Slaget ved Eilau, hvori de Franske beholdt Valpladsen. Endelig,

efter de Franskes afgiørende Seier ved Friedland, sluttedes Freden i Tilsit (1807), hvorved Preussen mistede alle sine Stater mellem Elben og Rhinen (til Kongeriget Westphalen) og en Deel af det fortige Polen (til Storhertugdømmet Warschau, for Kongen af Sachsen), og maatte desuden erlægge en betydelig Kontribution, indtil hvis Betaling de preussiske Stater holdtes besatte. Først efter to Aars Forløb kunde Kongen vende tilbage til sin Hovedstad, og den preussiske Regiering, berøvet Halvdelen af sine Stater, arbeidede nu med Møie paa at læge det Overblevnes dybe Saar; for saavidt den vedvarende Undertrykkelse vilde tillade det. I den følgende Krig mellem Frankerig og Østerrig tog Preussen ingen Deel. Derimod søgte det, da Napoleon angreb Rusland, at redde sin Tilværelse ved en Of- og Defensiv-Alliance med Frankerig, hvorved alle dets Kræfter bleve stillede til Frankerigs Disposition, og et preussisk Corps stødte til den franske Hær. Efter de Franskes Nederlag i Rusland blev dette Korps af Russerne erklæret for neutralt, og Kongen, som havde begivet sig til Schlesien, sluttede Forbund med Rusland og erklærede Frankerig Krig (1813). Med en beundringsværdig Kraft og Enthusiasme beredte Regieringen og Folket sig til den Kamp, der skulde afgiøre Rigets Skiebne. En stærk Hær forenede sig med den russiske og viiste sig snart det gamle preussiske Navn værdig. Efter den pragiske Kongresses Ophævelse søgte de Franske forgiæves at trænge frem mod Berlin, medens de paa den anden Kant bleve drevne ud af Schlesien. Til Seieren ved Leipzig bidrog den preussiske Hær kraftigen, og trængte

med de øvrige Allierede ind i Frankerig. Ved Pariserfreden og Wienercongressen fik Preusen, deels sine gamle Besiddelser tilbage og deels for dem det afstod, især til Hannover og Rusland, fuldkommen Erstatning i Hertugdømmet Posen, i næsten den halve Part af Kongeriget Sachsen, Svensk Pommern med Rygen, noget af Westphalen og den største Deel af den venstre Rhindred (Storhertugdømmet Nederrhin).

De foreenede Nederlande.

Den franske Nationalconvent erklærede Arvestatholderen som Engellands Allierede Krig (1793), hvorpaa Holland tiltraadte Coalitionen. En streng Vinter begunstigede de Franskes Angreb paa Holland, det antioraniske Partie slog sig til dem og Arvestatholderen maatte flygte til Engelland (1795). Med en stor Sum Penge og Afstaaelsen af endeel Lande tilkiøbte Holland sig en Alliance med Frankerig, og Republiken fik under Navn af den bataviske Republik, en nye Konstitution (1798). Allianten med Frankerig paadrog Republiken en Krig mod Engelland, som ødelagte dens Søemagt, og erobrede dens Kolonier. Dog fik Republiken ved Amiensfreden (1802) alt det erobrede tilbage, paa de Ceilonske Besiddelser nær. I den paafølgende Krig mellem Frankerig og Engelland maatte Republiken igien tage Deel, med Tab af sin Handel og Kolonier, og maatte tillige underholde franske Tropper. Siden blev Holland et Kongerige og Napoleons Broder Ludvig dets Konge. Ved Tilsitfreden fik Kongeriget Ostfriesland og Jever,

men hverken denne Tilvext, som desuden maatte kiøbes med Afstaaelser til Frankerig, eller Kongens roesværdige Anstrængelser vare i Stand til at standse den stedse voxende Elendighed, som hidrørte fra Handelens Tilintetgiørelse og Finanzernes Forfald. Under den følgende Krig med Østerrig, landede Engellænderne paa Walkern, men maatte trække sig tilbage igien (1809). Endelig, da Kongerigets Tarv ikke længer kunde forenes med Kontinentalsystemet, nedlagde Kongen Regieringen og Holland blev forenet med det franske Rige (1810). Da de Allierede efter Slaget ved Leipzig rykkede ind i Holland, giordte Indbyggerne Opstand mod de Franske. Med brittisk Understøttelse ankom nu Prinds Wilhelm af Oranien, Søn af den sidste Arvestadholder, til Holland, hvor han antog Regieringen som souverain Fyrste af Nederlandene. Ved Wienercongressen bleve disse forenede med de belgiske Provindser til et for det oranienske Huus arveligt Kongerige, hvortil skiedes Storhertugdømmet Luxemburg der gav den nye Konge Wilhelm I. Plads i det tydske Forbund.

Schweiz.

Uagtet alle Opfordringer iagttog Republiken hele Revolutionskrigen igiennem en streng Neutralitet. Dette hindrede dog ikke de franske Magthavere fra at opvække Uroligheder i Republiken, hvoraf de siden benyttede sig. Waadtlandet, misfornøiet med Regieringen i Bern og Freiburg, hvoraf det var afhængigt, erklærede sig tilsidst ved Frankeriges Bistand for uafhængigt. Franske Tropper rykkede over Grændserne (1798), paa flere Steder viiste sig en betænkelig Gierring mellem Folket, mellem Kantonerne selv var ingen Enighed, og hos Regieringerne ingen Kraft. Det franske Direktorium foreslog en nye Konstitution efter fransk Mønster. De fleste aristokratiske Kantoner bleve nu efter større eller mindre Modstand revolutionerede, kun Bern faldt først efter en fortvivlet Kamp mod de Franske, og de smaae demokratiske Kantoner fulgte Berns ærefulde Exempel. Endelig proclameredes (12 Apr. 1798) den helvetiske Republik. Graubündten ene vægrede sig ved at antage den nye Konstitution. Genève blev indlemmet i Frankerig og den helvetiske Republik sluttede en Off- og Defensiv-Alliance med den franske. I den anden Coalitions-Krig, mellem Frankerig, Østerrig og Rusland, blev Schweiz Skueplads for pigtige Krigsoperin. Ved Lunevillefreden (1801) blev Republikens Uafhængighed erkiendt, men dog vedvarede en heftig Kamp mellem Partierne og den ene Konstitution afløste den anden. Under disse Uroligheder erklærede Walliserlandet sig for en uafhængig Republik under fransk Beskyttelse. Endelig rykkede franske Tropper ind, helvetiske Deputerede samledes i Paris og Buonapartes Mediationsakt gav Schweiz en nye Constitution og med den indvortes Roligheden (1803). Dog sluttedes en Militærkapitulation med Frankerig og Schweiz var fra nu af at anse som et Bolværk for dette Rige. Walliserlandet indlemmedes siden i det franske Rige. Da de Allierede efter Slaget ved Leipzig trængte ind i Frankerig, vægrede de sig ved at erkiende Republikens Neutralitet og

denne erklærede Mediationsakten for ophævet. Wienercongressen erkiendte Schweizes Integritet og det blev en forbeneret Republik bestaaende af 22 Kantoner.

Danmark og Norge.

I Krigen mellem Rusland og Sverrig, blev Danmark, ved Engellands og Preussens Mellemkomst hindret fra at fuldføre en begynd Diversion til Rislands Fordeel. Siden afslog Regieringen standhaftig enhver Opfordring til Deeltagelse i Revolutionskrigen og anvendte den lykkelige Fred paa Financernes Forbedring, Vondestandens Opkomst og Handelens Udvidelse. Denne Roligheds vedvarede, indtil Storbritanniens Angreb paa den neutrale Skibsfart, bragte Danmark til at tiltræde Neutralitetsconventionen med Rusland, Sverrig og Preussen (1800). En brittisk Flaade trængte igiennem Sundet, og ødelagde efter en haardnakket Modstand en Deel af Søbefæstningen for Kiøbenhavn (2 Apr. 1801); men ved Keiser Pauls Død paafulgte snart Fred. Under den følgende Krig mellem Frankerig og Engelland iagttog Danmark Neutraliteten, og søgte at værne om denne ved en paa Grændserne opstillet Hær. Da det romerske Rige var blevet opløst, erklærede Kongen Hertugdømmet Holstein med tilhørende, for at være forbunden med det danske Monarkie, som en uadskillt Deel af samme (1806). Men paa en skrækkelig Maade blev Rigets Fred forstyrret, da Storbritannien, som paa Grund af Tilsitfredens hemmelige Artikler frygtede for at Frankerig skulde tvinge

Danmark til at virke mod det, sendte en stærk Expedition til Sundet og forderede den danske Flaade udleveret. Dette blev afslaaet, men en Landgang paa Sjælland og Kiøbenhavns Bombardement afvang Danmark sin Flaade (1807). Følgen heraf var en Krigserklæring mod Engelland og en Alliance med Frankerige. Da den svenske Regierings Forhold ved denne Leilighed truede Danmark, erklæredes ogsaa Sverrig Krig. Kort efter døde Christian VII. (1808) og hans Søn Friderich VI. besteg Thronen. Krigen med Engelland fortsattes ved heldige Kaperier og ved en nyt oprettet Roeflotille. Paa Norge gjordte de Svenske et heftigt Angreb, som af de Norske under Prinds Christian af Augustenborgs Anførsel blev slaget tilbage. Ved Freds-Sluttningen med Sverrig i Jonkiøbing (1809) blev alt i sin forrige Forfatning. Engellands og Rislands Lyster til Sverrig om at forene Norge med dette Rige, bestemte Regieringen tilsidst til at slutte en Off- og Defensiv-Alliance med Napoleon, og at erklære Rusland, Preussen og Sverrig Krig (1813). Men efter Slaget ved Leipzig rykkede en allieret Hær under den svenske Kronprindses Anførsel ind over Grændserne, og trængte den danske Hær efter en kiæk Modstand tilbage. Med Storbritannien og Sverrig sluttedes nu Fred i Kiel (14 Jan. 1814), hvorved Norge blev afstaaet til Sverrig imod Svensk-Pommern og Rygen, og Helgoland til Storbritannien. Senere sluttedes Fred med Preussen og Rusland. Svensk Pommern og Rygen afstodes til Preussen med en Deel af Hertugdømmet Lauenburg. Kongen tiltraadte som Hertug af Holstein igien det tydske

Forbund. Blandt de vigtigste nye Foranstaltninger under Friderich den fiettes Regiering fortiener især at mærkes Dannebrogordenens Udvidelse (1808), Stiftelsen af et Universitet i Norge (1811), Rigsbankens Oprettelse (1813) og dens Overgang til en Nationalbank (1818).

Sverrig.

Uden gyldig Aarsag angreb Gustav III. Rusland (1788), som da var indviklet i Krig med Porten, men et Oprør i den svenske Hær standsede hans Operationer i det første Felttog. Dog erholdt Kongen, ved at vinde de tre ringere Stænder paa Rigsdagen, uagtet Adelens heftige Modstand, en næsten fuldkommen Souverainitet. Han fortsatte nu Krigen i Finland med megen Kløkhed, men med afvexlende Lykke, og Freden i Werelä (1790) stiftede ingen af Parterne nogen Fordeel. To Aar efter blev Gustav ved en Sammensværgelse blandt Adelen myrdet i Stokholm (1792). Under hans Søn Gustav IV. Adolphs Mindreaarighed (indtil 1796) førte den afdøde Kongens Broder, Hertug Carl af Sødermanland, Regieringen. Sverrig havde undveget at deeltage i Revolutionskrigen, men tiltraadte siden Neutralitetsconventionen mod Engelland (1800). Staden Wismar blev solgt til Mekkenburg-Schwerin. Hertugen af Enghiens Mord bevægede Kongen til at ophæve al diplomatisk Forbindelse med det franske Hof og at tiltræde den tredie Koalition mod Frankerig. En svensk Hær viiste sig i Pommern, men udrettede denne Gang ligesaa-

lidet som i den følgende Krig mellem Frankerig og Preussen, i hvilken endog svensk Pommern blev erobret af de Franske (1807). Efter det brittiske Angreb paa Danmark, erklærede denne Magt tilligemed Rusland Sverrig, som Englands Allierede, Krig (1808). Efter en lang og haardnakket Modstand blev Finland erobret af den russiske Hær og for stedse forenet med det russiske Rige; det svenske Angreb paa Norge blev slaaet tilbage. Derpaa blev Kongen ved en Revolution nødt til at nedlægge Regieringen og tilligemed sin Familie at forlade Riget for stedse (1809). Hans Farbroder Hertugen af Sødermanland blev som Carl XIII. valgt til Konge og maatte underskrive en nye Constitution, der for en Deel indskrænkede den kongelige Myndighed. Derefter sluttedes Fred i Friderichshamn med Rusland, som fik hele Finland, og i Jonkioping med Danmark (1809), derimod gav Napoleon ved Parisertractaten (1810) Svensk Pommern og Rygen tilbage, og de svenske Havne bleve lukkede for engelske Skibe. Da Gustav den fierdes Livsarvinger vare udelukte fra Thronfølgen og Carl XIII. ingen havde, blev Prinds Christian August af Augustenburg, under Navn af Carl August valgt til svensk Kronprinds (1810) og efter hans snart paafølgende Død den franske Mareschal Bernadotte, Prinds af Ponteecorvo, under Navn af Carl Johann. Paa Napoleons Forlangende erklæredes Engelland Krig, men da Rigets Tarv ikke tillod det at føre denne med Eftertryk, og det ikke vilde opfylde hans øvrige ubillige Fordringer, lod han uden Krigserklæring Pommern og Rygen tage i Besiddelse (1812). Dette bestemte

den svenske Regering til at slutte et Forbund med England og Rusland, for hvilket Norges Forening med Sverrig var Betingelsen. Det følgende Aar gik den svenske Kronprinds med en Hjælpehær til Tydskland, hvor han optraadte som Anfører for Nordmeen. Efter Slaget ved Lipzig gjorde han et Indfald i de danske Stater og ved den kielske Fred blev Norge, imod svensk Pommerns og Rygens Afstaaelse til den danske Krone, forenet med Sverrig (1814). Norge vægrede sig i Begyndelsen ved at erkiende denne Afstaaelse og erklærede sig for et uafhængigt Rige, men de allierede Magter paaskjøde Tractatens Opfyldelse, en svensk Hær rykkede ind i Norge og tvang det til Foreningen imod H. Carl XIII. erkiendte den af Nationen antagne Constitution. Efter Kongens Død (1818) besteeg Carl XIV. Johan den svenske og norske Throne.

Polen.

I Tillid til Preussens Understøttelse foreslog Kongen en ny Konstitution, der udvidede den kongelige Myndighed og gjorde den polske Krone arvelig (1791). Men da en Konfoederation i Targowitz erklærede sig under Rislands Beskyttelse imod denne Konstitution, rykkede russiske og preussiske Tropper ind i Polen og begge disse Magter foretog sig den anden Deling af Polen (1793). Kosciuzko traadte nu i Spidsen for det fortvivlede Folk, som i Begyndelsen havde nogen Fordeel over de tilbageblevne Russer (Blodbadet i Warschau 17 Apr. 1794), men da disse havde faaet Forstærkning, blev han slagen, fangen og Warschau erobret. Nu lod ogsaa Østerrige Tropper rykke frem og Resten af Polen deeltes mellem Rusland, Østerrige og Preussen (1795). Stanislaus August nedlagde Kronen, fik en Pension og drog til Rusland, hvor han døde (1798). Under sit italienske Felttog erretede Buonaparte af de misfornøiede Polakker en polsk Legion, og siden understøttede han den Insurrection som under Krigen mellem Frankerige og Preussen udbrød i de preussisk-polske Provindser. Den Deel af det forrige Polen, som Preussen ved Tilsitfreden (1807) maatte afstaae, blev som et Hertugdømme Warschau overdraget til Kongen af Sachsen, og ved Wienerfreden (1809) blev Westgallizien og endeel af Østgallizien forenet hermed. Straks efterat den sidste Krig mellem Rusland og Frankerig var udbrudt, erklærede en Generalkonfoederation i Warschau Kongeriget Polen for gjenoprettet (1812) og Napoleon gav den Haab om sin Understøttelse. Men deels var Stemningen i den russiske Andeel af Polen ikke saadan, at den kunde fremkalde nogen alvorlig Opstand, deels hindrede de Franskes paafølgende Ulykke dem fra at tage nogen virksom Deel i de polske Anliggender. Ved Wienercongressen blev den største Deel af Hertugdømmet Warschau, som et eget Kongerige Polen, forenet med den russiske Stat (1815). Paa samme Tid oprettedes Kristaten Krakau under russisk, preussisk og østerrigsk Garantie.

Rusland.

Den ved mange Leiligheder og seenest ved Tauriens Indlemmelse i det russiske Rige, haardt ydmygede ottomanniske Port erklærede Catharina II. Krig (1787). Russerne erobrede Oczakow og Ismail, begge efter en haardnakket Modstand. Med Sverrig, hvis uformodentlige Angreb let kunde have blevet farligt for Rusland, sluttedes Fred i Werelæ (1790), hvorved alt blev uforandret, og med Porten i Jassy (1792), hvorved Rusland fik Oczakow med hele Strækningen mellem Dniper og Dnister, og Czaren af Georgien blev uafhængig. Catharina modsatte sig den nye polske Constitution og foretog i Forening med Preussen, Polens anden Deling (1793), og da Polakkerne derefter greb til Vaaben, deeltes Resten mellem Rusland, Preussen og Østerrig (1795), hvorved Rigets Grændser udvidedes til Weichsel. Strax efter underkastede Hertugdømmet Kurland sig det russiske Scepter. Catharina viiste sig stedse som en Fiende af den franske Revolution, men tog dog ingen virksom Deel i Revolutions-Krigen. En Krig med Persien var udbrudt, da hun ved sin Død efterlod Rusland udvidet og frygtet (1796). Hendes Søn Poul I. sluttede strax Fred med Persien og tilbagegav de fleeste Erobringer. Ved sin Kroning udgav han en nye Successionslov og afskaffede mange Misbrug fra den forrige Regiering. Han sluttede et Handelsforbund med Storbritannien og tiltraadte den anden Coalition mod Frankrig (1798), i hvilken Russerne med udmærket Held kiæmpede i Italien. Men, ved deres

Uheld i Schweitz og Holland, kiølnedes Keiserens Iver, og Engellands Foretagender mod den neutrale Handel bragte ham til at gienoprette den nordiske Neutralitetsconvention (1800), som dog hævedes igien da en Sammensværgelse, foranlediget ved Misfornøielsen over hans mange voldsomme og uforberedte Forandringer i Rigets Civil- og Militærforfatning, giordte Ende paa hans Liv (1801). Hans Søn og Eftermand Alexander I. sluttede Fred med Engelland og Frankerige, og førgede strax med den ædleste Iver for Oplysnings, Handels og Kulturs Fremme i sit vidtløftige Rige. Georgien (Gouvernementet Tiflis) blev under ham fuldkommen forenet med Rusland. Han tiltraadte den tredie Koalition mod Frankerig (1805), men efter Slaget ved Austerlitz trak han sine Tropper tilbage. Siden sluttedes med Preussen et Forbund mod Frankerig; de russiske Hære kiæmpede mod de Franske i et uafgiørende Slag ved Eilau og bleve slagne ved Friedland. Ved Tilsitfreden blev Rusland forøget med et Stykke af det preussiske Gebeet (1807). Efter det brittiske Angreb paa Danmark ophævede Rusland al Forbindelse med Storbritannien, og paaførte Sverrig, som denne Magts Allierede, en Krig der forenede Finland med det russiske Rige (1810). Alt under den sidste Krig mod Frankerig havde russiske Tropper besat Moldau og Porten erklærede Rusland Krig. Vel aabnedes siden en Kongres i Jassy, men da Porten ikke vilde indgaae de russiske Betingelser, begyndte Krigen paa nye (1809) og fortsattes med store Anstrængelser paa begge Sider og med afvexlende Lykke. Endelig fremskyndte den sig nærmende Krig med

Fredstog Freden i Bukarest (1812) hvorved Rusland beholdt Bessarabien og den østlige Deel af Moldau. Kontinentalsystemet, der ikke længer lod sig forene med Rislands Tarv og Oldenborgs Indlemmelse i det franske Rige vare de nærmeste Anledninger til Krigen. Med en halv Million Krigere gik Napoleon ind i Rusland (1812) og trængte efter flere haardnakkede Slag frem til Moskau, hvor han agtede at tage Vinterquarteer. Men da Staden blev stukken i Brand, nødtes han til at forlade den, og da Landet, hvorigiennem Tilbageleget skedte, var ødelagt, led de Franske ved Hunger, Kulde og Fiendens Sværd et saadant Tab, at kun faae Leuninger af den store Hær kom tilbage. De russiske Hære udbredte sig nu i Tydskland, bekæmpede i Forening med Preusserne og Østerrigerne den Magt Napoleon paa ny opstillede, og indtoge tilsidst med de øvrige Allierede Paris (1814). Wienercongressen foregreb den russiske Stat med den største Deel af det forrige Hertugdømme Warschau, der som et særskilt Kongerige Polen indlemmedes deri. Under sit Ophold i Paris stiftede Keiser Alexander med Keis. af Østerrige og K. af Preussen den hellige Alliance (26 Sept. 1815), hvilken efterhaanden alle europæiske Magter, undtagen Storbritannien, Paven og det osmanniske Rige, have tiltraadt.

Det osmanniske Rige.

Strax efter Krigsudbruddet med Rusland erklærede ogsaa Østerrig Porten Krig (1788). Under denne dede Abdul Hamid (1789) og Selim III. fulgte efter ham. Østerrig opstillede en betydelig Magt i Moldau og Wallakiet og indtog Belgrad, men udrettede dog ikke hvad man kunde have ventet. Endelig sluttedes Freden i Sziſtova (1791), der gav Porten næsten alt det tabte tilbage. Derimod fik Rusland ved Freden i Jassy (1792) Oczakow og den hele Strækning indtil Dniester, der blev Grændsen. Under Revolutionskrigen iagttog Porten Neutralitet, indtil det franske Tog mod Ægypten (1798) bestemte den til at allliere sig med de koaliserede Magter; men saasnart de Franske havde rømmet Ægypten (1801) som den ved Amiensfreden fik tilbage, fornyede den det venskabelige Forhold med sin gamle Allierede. Riget forurolligedes i dette Tidsrum meget ved Oprør af Pascher, af Wechabiterne (en ny Sekt) i Arabien og af de servisse Christne (Czerny Georg), hvilke sidste i Krigen med Rusland (1807) opnaadte som denne Magts Bundsforvante. Derimod mislykkedes i denne Krig et engelsk Angreb paa Constantinopel (1807). Selim III. blev afsat i et Oprør af Janitscharerne, siden myrdet og Mustapha IV. kom paa Thronen (1807). Krigen fortsattes med Rusland og England. En Statholder Mustapha Bairaktar afsatte igien Sultanen og indsatte Mahmud II., en Broder af Mustapha IV., til Sultan (1808). Bairaktar vilde bevinge Janitscharerne, men blev et Offer for sin Iver, og Sultanen maatte tilstaae dem alle deres Fordringer. Fredsslutningen med England (1809) tilligemed Portens Vægring at afstaae Moldau og Wallakiet, fornyede Krigen med Rusland, som fortsattes, især ved Frankerigs Medvirkning, indtil

begge Magters Interesse tilveiebragte en Fred (1812), hvorved Porten afstod Bessarabien og en Deel af Moldau til Rusland, men beholdt sin Souverainitet over Servien. I øvrigt tiltog Rigets indvortes Svaghed. Krigen fortsattes mod Wechabiternes Sekt, og Paschaerne i Jauina, Ægypten og Haleb bleve stedse meer og meer uafhængige.

Persien.

Efter Kerim Chans Død (1779) vare Persiens vestlige Provindser i lang Tid en Skueplads for indvortes Uroligheder og hyppige Thronrevolutioner. Da Ali Muhamed Chan angreb Prinds Heraclius af Georgien, tog Rusland denne Fyrstes Partie og indtog Fæstningen Derbent (1796). Men ved Freden i Tiflis (1797) gav Paul I. alle vesten for det kaspiske Hav gjordte Erobringer tilbage, og beholdt Derbent m. m. saaledes at Floden Kur blev Grændse mellem Rigerne. Samme Aar blev Fath-Aly-Chan Schach af Persien. Georgiens Indlemmelse i det russiske Rige (1801) gav Anledning til en nye Krig (1802) som fortsattes i mange Aar og underholdtes fornemmelig ved Frankerigs eller Engelands Politik, ligesom enten hiin eller denne Magt befandt sig i Krig med Rusland. Uagtet Persien tillige som oftest var allieret med Porten, førtes Krigen dog i det heele til Rislands Fordeel, som ved den endelige Fred (1813) erholdt Overherredømmet over de vestlige Kyster af det kaspiske Hav. Persiens nysnævnte Beherskere arbeider meget for at fremme Landets indvortes

Kultur, hvortil den jævnlige Forbindelse med Frankerig og Engelland ogsaa bidrager meget. Med den forstnævnte Magt sluttede han en Handelstraktat (1807).

Ostindien.

Britterne førte fra A. 1767 af blodige Krige med Regenterne i Riget Mysore, om Herredømmet i Indien. Da den sidste af dem, Tippo Saib angreb Fyrsten af Travancor (1789), toge Britterne i Forening med Maratterne og deres øvrige Allierede, dennes Partie saa kraftigen, at de trængte frem til Tippos Hovedstad Seringapatnam og der afnødte ham en Fred (1792), hvorved han maatte afstaae Halvparten af sine Stater til de Forbundne. For at oprette dette Tab og hævne sig paa Britterne søgte Tippo Saib at knytte Forbindelse med de øvrige indiske Fyrster og at erholde Understøttelse fra Frankerige. Dette sidste lykkedes vel ikke, men da det franske Tog til Ægypten (1798) syntes at begunstige hans Anslag og han afslog fredelige Underhandlinger, gjordte Britterne og deres Allierede fra flere Kanter Indfald i hans Stater (1799) sloge ham flere Gange og indtoge tilsidst Hovedstaden Seringapatnam med Storm, hvorved Tippo selv faldt efter en tapper Modstand (1799). Det gamle Myseriske Rige, i den Udstrækning som det havde havt for Hyder Ali, blev overladt til dets arvelige Fyrstefamilie som britiske Vasaller; de øvrige seenere Erobringer bleve dreiet mellem Britterne (som fik den bedste Deel) og deres Allierede. Efter den My-

fatiske Stats Fald begyndte Britterne at behandle deres Bundsforvandte i Indien med mindre Skaansel end forhen; deels bemægtigede de sig deres Lande, deels gjorde de dem aldeles afhængige. Deres frygteligste Fiender vare nu de Marattiske Fyrster, dobbelt farlige ved den Krigskunst deres Tropper lærte af franske Officerer, men svage ved deres Mangel af Enighed; derfor udbrødes næsten uafbrudte (fra 1802) Krige med nogle af disse Fyrster, især Holkar († 1811), hvilke Britternes Besiddelser, bragte Stormogulen (Schah Allum † 1806) i fuldkommen Afhængighed af dem, og havde tilsidst til Følge (1817) den marattiske Magts fuldkomne Svækkelse og det brittiske Riges Udstrækning fra Indus til Kima. Ogsaa Ceylon underkastede Britterne sig efter at have stødt Rajahen af Candy fra Thronen (1815).

Kina.

Kien-Long nedlagde frivillig Regieringen (1796 † 1799) og udnævnte sin Søn Ka-kjing til Keiser. Med Thronen fik han tillige en indvortes Krig at føre, som han dog lykkelig endte. Kort efter udbrød igien (1804) en Revolution mod den keiserlige Familie, som ogsaa dæmpedes. Ved sin Regieringstiltrædelse viiste denne Keiser mere Tolerance i Hensende til Christendommen end hans Fader, men fremete blive de Christne og Missionærerne igien forfulgte (1805).

Afrika.

Det franske Tog til Ægypten (1798) havde Hensigt vær, deels at anlægge en Kolonie i dette Land, deels derfra at sætte sig i Forbindelse med Britternes Fiender i Indien, mislykkedes aldeles; heller ikke kunde Engellænderne holde sig i Alexandria som de erobrede (1807). Derimod søgte Porten flere Gange forgiæves at giøre Ende paa Beyernes Aristokratie; mange af disse bleve dræbte, men med de øvrige førtes Krigen. — I Keiserdømmet Fez og Marokko opvakte Negermilicen i de sidste Aar af Sidi Muhameds Regiering († 1790) Uroligheder. Hans Søn Mulei Jezid indvikledes i en Krig med Spanien og døde i et Oprør (1792). Efter ham opkom en Krig om Thronfølgen mellem to af hans Brødre, af hvilke Mulei Soliman tilsidst holder sig. Under det franske Tog mod Ægypten hialp Regieringen Porten. — Ogsaa Søerøverstaterne (Barbareskerne) Algier, Tunis og Tripolis ydede Porten Hielp i denne Krig, men dens Herredømme over dem blev for øvrigt stedse svagere. Uagtet disse Staters Sømagt mere og mere aftog, vedblive de dog deres Søeroverier mod de christne Magter og afpresse dem jevnlig Betaling for Fred. Men paa Wienercongressen bleve almindelige Forholdsregler mod disse Søeroverier ogsaa een af Hovedgienstanderne og fra denne Tid af synes dette vanvrende Onde for en stor Deel at være hæmmet. Først aftvang de nordamerikanske Fristater dem alle en betydelig Skadeserstatning (1815). Derpaa erhvervede en engelsk-nederlandsk Flaade, Aaret efter, den Algierske

Sæemagt og trang derved Deyen til at løsgive alle christne Slaver, samt forpligte sig til i Fremtiden ei at behandle christne Krigsfanger som Slaver; en Forpligtelse som ogsaa Tunis og Tripolis tiltraadte.

De forenede nordamerikanske Stater.

Ved en nye Konstitution (1787) blev Staternes udvortes Forhold og deres vigtigste indvortes Anliggender overdragne en Kongres, hvis første Præsident var Washington. En Handelstraktat sluttedes med Storbritannien (1794). Da det franske Direktorium fandt den engelske Handel begunstiget til Skade for den franske, begyndte det Fiendtligheder, som tilsidst bevægede Kongressen til at ophæve Handelstraktaten med Frankerig og at ruste sig (1798). Imidlertid havde Washington nedlagt Præsidentembedet (1796 † 1799) og John Adams var bleven hans Eftermand, som igien blev efterfulgt af Jefferson (1801). Endelig sluttedes en Venskabs- og Handelstraktat med Frankerig (1800), som solgte det af Spanien afstaaede Lovisiana til Republiken (1803), hvorved de forenede Staters Antal voxte til sexten. Siden bestemte de franske og brittiske Handelsdekreter Kongressen til at udstæde en Non-Intercourse-Act (1807), hvorved de amerikanske Havne bleve lukkede baade for franske og engelske Skibe og al udenlandsk Handel ophørte. Da Madison var bleven Præsident (1809), erklærede Republiken, at den vilde slaae sig til den Magt som tog sine Dekreter tilbage, og nu giordte Napoleon en Undtagelse i sine (1811), til Fordeel for Nordamerika. Her seirede da det franske Partie og Storbritannien erklæredes Krig (1812). Amerikanernes Angreb paa det engelske Kanada mislykkedes, heldigere vare derimod deres Søeforetagender. Ved en brittisk Landgang blev Hovedstaden Washington indtaget og ødelagt (1814); derimod mislykkedes et Angreb paa Nye-Orleans i Lovisiana. Fredsslutningen i Gent (1814) gav alt det erobrede paa begge Sider tilbage og befæstede Republikens indvortes Eenighed. De forenede Staters Antal er nu voxet til 23 og Øst- og Vest-Florida ere af Spanien solgte til Republiken (1818).

Det spanske Amerika.

For Thronforandringen i Spanien stod Moderlandets Herredømme over dets Kolonier urokket, thi General Mirandas Plan at vække Opstand i Venezuela (1806) tilintetgiordtes strax, og Engellændernes paa samme Tid giordte Erobringer af Buenos-Ayres og Montevideo kunde ikke forsvares. Under den franske Usurpation oprettede de amerikanske Provindser egne Juntaer for at føre Regieringen i Ferdinand den 7des Navn. Men da Regentskabet i Spanien fordrede at de skulde erkiende dens Myndighed, og paa Afslag heraf erklærede dem for Rebellet og nægtede dem deres retmæssige Fordringer, udbrød en Insurrection, som snart gik ud paa en fuldkommen Uafhængighed af Moderlandet. Insurrectionen begyndte i Caraccas under Mirandas Anførsel (19 Apr. 1810) og siden (fra 1813) under Bolivars. — Det erklæ-

rede sig for en Republik Venezuela (5 Jul. 1811) og udstødte Opforbringer til det øvrige spanske Amerika. Dets Exempel fulgtes snart af Nye Granada, hvor Hovedstaden Quito blev plyndret af de kongelige Tropper fra Peru, af Mexico, af Rio de la Plata og af Chili. Overalt dannedes her republikanske Forfatninger, men ved Mangel af fuldkommen Enighed, udbrød paa flere Steder Borgerkrige, og i Provindsen Paraguay (i Rio de la Plata) opkastede Partiegjængeren Artigas sig endog til uafhængig Chef. Da Insurgenterne efter Ferdinand den 7des Tilbagekomst ikke vilde nedlægge Vaabnene, sendtes en kongelig Armee over for at bekjæmpe dem, som vel i Begyndelsen havde nogen Fremgang og indtog Carthagena i Nygranada, men i det hele dog var for svag til at kunne udrette noget betydeligt. Skjøndt derfor Hovedstaden Mexico endnu forsvarede sig mod Insurgenterne og Peru endnu ikke havde aldeles tabt sig, tiltog dog Insurrectionen i det hele i Styrke og Omfang, dels ved Moderlandets indvortes Tilstand, der gjorde det umuligt at oversende en betydeligere Troppestyrke, dels ved den Mængde af Europæere der toge Tjeneste hos Insurgenterne.

Hayti.

Oprettelsen af denne Negerstat henhører ogsaa til de mærkværdige Følger af den franske Revolution. Strax i Begyndelsen af denne yttrede sig Gjæring i den franske Andeel af St. Domingo, hvor Kolonisterne efter Moderlandets Exempel begyndte at give

sig en nye Organisation og da Nationalforsamlingen ved et Dekret (15 Mai 1791) gav de Hvide og Mulatterne lige Rettigheder, gjorde de sidste til Vaaben og foranledigede et Oprør af Negerne (1792). Mord og Brand ødelagde nu en stor Deel af denne rige Kolonie og Republikens Forsøg paa at standse Uroligheden ved oversendte Commissarier og Tropper, forøgede dem kun endnu mere. Et Parti indkaldte Engellænderne, som ogsaa paa enkelte Steder satte sig fast, men dog tilsidst maatte vende Dem (1798). Efterhaanden forlode de Hvide den og der dannedes et Negerherredømme under Anførsel af Toussaint-Louverture, som ogsaa underkastede sig den ved Baselfreden til Frankrig afstaaede spanske Andeel (1801). Efter Freden i Amiens blev en fransk Hær sendt over til Domingo (1802), som vel i Begyndelsen havde nogle Fordele, og paa en troesløs Maade fik Toussaint sendt fangen til Frankrig, hvor han blev tagen af Dage, men Negrenes fortvivlede Modstand og smitsomme Sygdomme kvælede tilsidst den franske Hær saameget, at den maatte overgive sig som Krigsfanger til Engellænderne (1803). Nu erklæredes Hayti (Mens oprindelige Navn) for en uafhængig Stat og Negeranføreren Dessalines for dens Generalgouverneur (1804). Aaret efter blev han Keiser (Jacob I) og Hayti fik en Constitution hvorved Slaveriet til evig Tid afskaffedes; men forhadt ved sin Grusomhed mistede han kort derpaa Livet, og Negeranføreren Henry Christoph valgtes først til Chef for Regieringen (1806) siden til Præsident (1807). Mellem ham og Mulatgeneralen Petthion udbrød en Krig. Endelig blev Henry aarelig

Konge af Hayti (dens nordlige Deel, 1811) medens den sydvestlige Deel beholdt en republikansk Forfatning under Pethion og efter hans Død (1818) under Boyer som Præsident. Ludvig den 18des Forslag til Gienforening med Frankerige vare frugtesløse. I øvrigt og Forfatning og Kultur i begge disse Stater dannet efter europæisk Mønster.

Anmærkninger.

Agtelse for Christendommen, som alt i Slutningen af forrige Tidsrum meget var svækket, aftog end mere ved de Grundsætninger, den franske Revolution udbredte. Men efterhaanden som disse igien tabte deres Kraft, vendte den offentlige Gudsdyrkelse tilbage i Frankerige selv; der, som overalt, erkiendtes paa nye Christendommens politiske Vigtighed, og den blev snart ogsaa Trang for en Slægt der sukkede under Krig og Undertrykkelse. Som et Beviis paa tiltagende Religiositet og tillige som et Befordringsmiddel dertil kan man nævne de i Engelland allerførst stiftede og derfra over den største Deel af Europa udbredte Bibelselskaber, hvis Virksomhed omfatter næsten heele Jordkloden og som ogsaa have den Fortieneste, ved deres Bibeloversættelser at yde Sproggrandskeren Bidrag til Kundskab om mange hidtil ubekiendte Sprog. Flere af de katholske Stater have ved Concordater søgt at bestemme deres Forhold til den katholske Kirkes Overhoved, men Pavemagten har dog i intet Land naaet sin forrige Standpunkt og Jesuiterordenen — saa aldeles stridende mod Tidsaanden — synes, Pavens Bestræbelser uagtet, ingensteds at kunne faae sin gamle Indflydelse.

Der gives ingen Videnskab, som jo i dette Tidsrum haver giort udmærkede Fremskridt. Mange have undergaaet betydelige Forandringer, især de physiske Videnskaber, og alle have de meer og meer erholdt

praktisk Anvendelse og populær Behandling. En hældig Virkning af den franske Revolution var det, at den foranledigede viglige Undersøgelser over Statsretten. Betydelige Opdagelser i Naturen skyldes Tidsrummet f. Ex. Koekoppers Anvendelse til Forebyggelse af de naturlige og Galvanismen; ogsaa haver man lært at kiende adskillige nye Planeter. Som Opfindelser af stor Indflydelse i Krigsvæsenet og Søefarten kunne nævnes Telegrapher, hvorved Efterretninger i utroelig kort Tid kunde befordres fra et Sted til et andet og Dampskibe. Ogsaa Børneopdragelsen og Udviklingen af Menneskets moralske Kræfter har taget en nye Retning ved Tøvstummeunderviisningen, der i dette Tidsrum har udbredt sig i de fleeste Lande af Europa, ved den Pestalozziske Underviisningsmethode, og ved den indbyrdes Underviisning eller den Bell-Lancasterske Methode.

Vidtløftige Reiser i hidtil lidet bekiendte Lande have udvidet vore Kundskaber i Jordbeskrivelsen, Ethnographien og Naturvidenskaben. Saadanne vare især Reiserne omkring Jorden af Lapeyrouse (1785—88), Vancouver (1790—95) og Krusenstern (1803—6); Macartney's Reise i Kina (1792); Reiserne i det indre Afrika af Mungo Park (fra 1795) og Hornemann (fra 1798) det begge bleve Ofrere for deres Iver, og Humboldts Reiser i Amerika (1799—1804), det først lærte os at kiende den spanske Deel af denne Verdenspart nøiere. Selv ødelæggende Krige i de andre Verdensparter havde i denne Henseende samme Virkninger som fredelige Reiser. Engellændernes Erobringer paa den indiske Halvøe foranledigede nye Oplysninger om dennes Beboere, Historie og Oldsager, og ved det franske Tog til Ægypten udbredtes nyt Lys over enkelte Punkter af dette rubnu gaadefulde Lands ældste Tilstand og Beskaffenhed. Endelig, hvilke Udsigter til nøiere Kundskab om Sydamerika ere ikke aabnede ved et europæisk Hofs Forflyttelse til Brasilien.

I det heele bestemmes Tidsrummets Karakter ved den franske Revolution og dens Følger. Ligesom denne kuldkastede Europas politiske System, saaledes indførte

den ogsaa nye Former i Diplomatien eller Statsforhandlingerne; men med det franske Overherredømme forsvandt ogsaa disse og Regenternes personlige Sammenkomster og Afgiørelse af Statsanliggenderne havde siden den fordeelagtigste Indflydelse paa disses Gang. Det politiske System grundedes igien paa den politiske Ligevægt, som nærmede af Europas Hovedmagter og ved den hellige Alliance erholdt Politiken for første Gang, efter meer end et Aarhundrede, Understøttelse af Religionen. Revolutionskrigen frembragte en Hovedforandring i alle Greene af Krigsvæsenet, som maaskee giordte Krigene mere kortvarende, men tillige mere ødelæggende for begge Parter end forhen. De Franskes Overlægenhed hidrørte, for en stor Deel fra Conscriptionssystemet; der satte dem i Stand til at drive store Hære ilvore, fra Requisitionssystemet, der giordte det muligt for dem at underholde disse uden Financer og Magaziner, saaledes at føre Krigen paa Andres Bekostning. De Franskes Krigskunst, som deres Fiender efterhaanden nødtes til at optage, bestod i at virke paa enkelte Punkter med stor Overmagt af Trupper uden at tage Hensyn til Menneskelab; det sidste forøgedes ogsaa ved Vindvuldningen der traadte istedet for Leire og ved de sævnlige Vintercampagner. Af de forskiellige Vaabenarter erholdt især Artilleriet den storste Vigtighed.

Blandt Tidsrummets mest velgiørende Phænomener kan med Føie henregnes Slavehandelens (ei Negerslaveriets) Afskaffelse paa de vestindiske Kolonier, hvormed Danmark giordte Begyndelse 1792, som Engelland tiltraadte 1806 og som antoges af Wienercongressen.

Finis Coronat

Romerske Keisere

Augustus (31–14) 31–14
Tiberius (14–37) 14–37
C. Caligula (37–41) 37–41
Claudius (41–54) 41–54
Nero (54–68) Randede
Sergius Galba
Otho
Vitellius (68–69)
Vespasian (69–79)
Titus (79–81)
Domitian (81–96)
Nerva (96–98)
Trajan (98–117)
Hadrian (117–138)
Antonin (138–161)
Mus. Aurel. (161–180)
Commodus (180–192)
Helvius Pertinax (192–193)
Didius Julianus
Pes. Niger
Albinus
Septimius (193–211)

Caracalla (211–217)
Macrinus (217–218)
Heliogabal (218–222)
Alexander Severus (222–235)
Maximinus (235–238)
Gordian (major) og minor
Maximus Pupienus et Clodius Balbinus
Gordianus Pupienus
Philippus Arabs
Decius
Gallus
Aurelianus
Valerian
Gallien
Claudius 2
Tacitus
Probus
Carus
Numerianus
Carinus
Diocletian

OVERFØRT TIL
ODENSE UNIVERSITETSBIBLIOTEK
1960